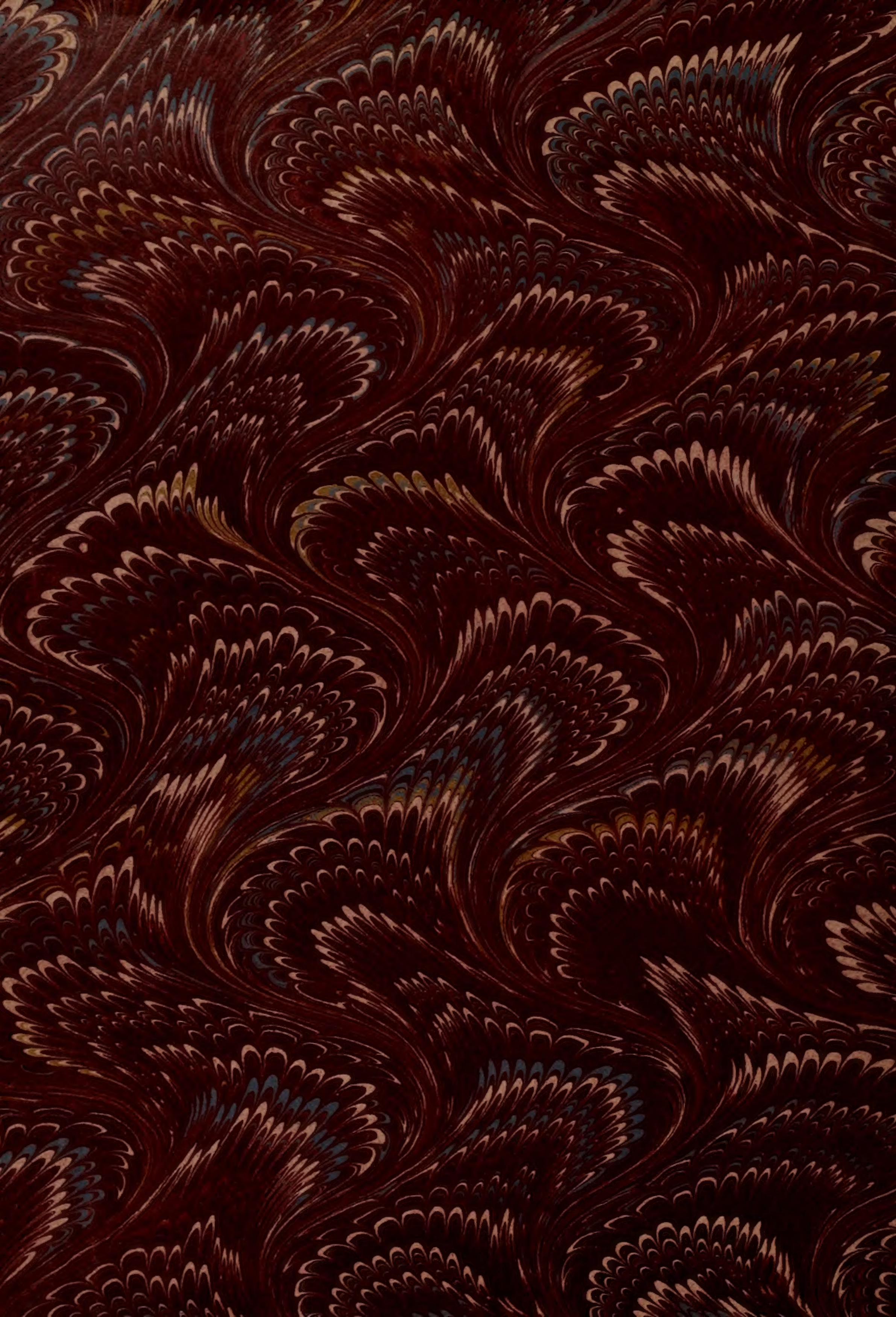

Eredeti után rajz. Barabás. *Acélba metszé Mahlknecht.*

KÖLCSEY FERENCZ.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVEI.

NEGYEDIK KÖTET.

BUDÁN.

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

1840.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI.

NEGYEDIK KÖTET.

BUDÁN.

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

1840.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

ÉVKÖNYVEI.

NEGYEDIK KÖTET.

1836—1838.

Egy aczél- és tizenkét kőmetszettel.

BUDÁN,
A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.
1840.

SCHEDEL FERENCZ' ÜGYELÉSE ALATT.

TARTALOM.

ELSŐ OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI.

SCHEDEL FERENCZ TITOKNOKTÓL.

HETEDIK ÉV.

1836-7.

ELSŐ SZAKASZ: KIS GYÜLÉSEK.

1836. nov. 21 — 1837. sept. 14ig.

ELSŐ CZIKKELY.

Nyelv körűli munkálatok.

MÁSODIK CZIKKELY.

Tudományos munkálatok és kiadott munkák.

HARMADIK CZIKKELY.

Jutalmak.

NEGYEDIK CZIKKELY.

Játékszini ügy.

MÁSODIK SZAKASZ: VIII. NAGY GYÜLÉS.

Aug. 31. — Sept. 9. 1837.

IGAZGATÓSÁGI GYÜLÉS.

Sept. 4—9. 1837.

HATODIK KÖZ ÜLÉS.

Sept. 10. 1837.

NYOLCZADIK ÉV.

183⅞.

ELSŐ SZAKASZ: KIS GYÜLÉSEK.

1837. Nov. 20. — 1838. Sept. 10.

ELSŐ CZIKKELY.

Nyelv körüli munkálatok.

MÁSODIK CZIKKELY.

Tudományos munkálatok és kiadott munkák.

HARMADIK CZIKKELY.

Jutalmak.

NEGYEDIK CZIKKELY.

Játékszíni ügy.

MÁSODIK SZAKASZ: IX. NAGY GYÜLÉS.

Aug. 30. — Sept. 9. 1838.

IGAZGATÓSÁGI GYÜLÉS.

Sept. 5—8. 1838.

HETEDIK KÖZ ÜLÉS.

Sept. 9. 1838.

BESZÉDEK.

Életrajzi toldalékok.

MÁSODIK OSZTÁLY.

ÉRTEKEZÉSEK.

1836—8.

I. NYELVTUDOMÁNYI OSZTÁLY.

II. PHILOSOPHIAI OSZTÁLY.

III. TÖRTÉNETIRÁSI OSZTÁLY.

IV. MATHEMATICAI OSZTÁLY.

V. TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLY.

VI. TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY.

ELSŐ OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI.

1836—8.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'
TÖRTÉNETEI.

HETEDIK ÉV.

1836. NOVEMBER' 21-től 1837. SEPT. 14-ig.

ELSŐ SZAKASZ.

KIS GYÜLÉSEK 1836. NOV. 21-től, 1837. SEPT. 14-ig.

Összesen 37 ülés. Gróf Teleki József elnök folyvást Bécsben. Gr. Széchenyi István másod elnök 5 ízben vezette az ülést. Mint helyettesek elnököltek báró Jósika Miklós igazgató tag 5 ízben, Fáy András tiszt. tag 6, Jankowich Miklós t. tag 15, Schedius Lajos t. tag 6 ízben. *Jelen* voltak *tiszteleti* tagok: Fáy 9-, Jankowich 4szer (ide nem tudván elnöklésöket), báró Wesselényi Miklós t. tag 1 ízben; *rendes* tagok: Bajza 35, Balogh 26, Bugát 34, Döbrentei 27, Fábián (vidéki) 1, Gebhardt 32, Győry 27, Kállay 37, Luczenbacher 35, Perger 27, Stettner (vidéki) 1, Szemere 9, Szilasy 37, Sztrokay 29, Vörösmarty 34; *levelezők:* Csató 5, gróf Dessewffy Aurél 10, báró Eötvös József 1, Ferenczy 1, Gegő Elek 3, Illés Pál 1, Kiss Károly 5, Szalay László 1, Tóth Lőrincz 3, Vásárhelyi Pál 2, Warga János 1, az újdon választottak közül (sept. 14.) Gaal és Jerney 1; — a' titoknok 35, Czuczor Gergely segédjegyző 28 ízben.

ELSŐ CZIKKELY.

Nyelv körűli munkálatok.

I. A' *nagy szótár'* készítése körűli munkakiosztásban a' társaság' VIId. nagy gyülése által a' „Magyar-német zsebszótár" volt vezérkönyvül kitűzve, melly mindazáltal ez évben el nem készülhetvén, az egyes osztályokhoz tartozó, 's értelmeikre rokon és összefüggő kitételeket teljes számmal összeszedni és czélirányosan kiosztani nem lehetett: de másfelül hitelesen kitudódván, mikép némelly kereskedő utánnyomás végett

az említett munka' ívei' megszerzésére törekedik, 's igy méltán attól tartván a' társaság, nehogy a' kész ívek' annyifelé kiosztandó példányai' egyikéhez valamikép hozzá férhessen, 's bár más formábani utánnyomás által is ama' költséges munka' kelete, a' pénztár' tetemes kárával, csökkentessék: valamint szükségesnek, úgy tanácsosnak is láttatott a' munkálkodás' megkezdését a' Zsebszótár' teljes kijöveteléig felfüggeszteni. Az előkészületek' gyűjtése azonban folyt; név szerint

1. a' *műszavaké;* különösen a' *törvénytudományi* műszótárhoz, mellynek szerkesztése Perger Jánost foglalta el, Szász Károly r. t. szedett szavakat az erdélyi törvényt illető munkákból; Szerencsy István m. kir. udv. cancellariai előadó tanácsos pedig, elnöki felkérésre, a' kir. táblai küldöttség által kidolgozott m. törvényes szótár' közlésével nevelte e' szókönyv' anyagait. A' *természettudományihoz* külsők közűl, orvosi műszavakat D. Flór Ferencz, philosophiaiakat Beke Kristóf, Veszprém megyei áld. pap gyűjtött.

2. A' *Tájszótár*' sorozott kéziratának átnézésével Vörösmarty Mihály r. t. bízatott meg, kinek előadása mellett a' kis gyülésekben a' vég vizsgálat folyt; egyszersmind azon tájszavak is beiktattatván, mellyeket az év' folytában több, intézeten kivűli hazafiak, név szerint Acsády Sándor ügyvéd Marczal' mellékéről, Matics Imre acad. irnok Pápa' vidékéről, Beke Kristóf több tájakról, közlöttek.

3. A' *régi szavak*' gyüjteményét Bartal János ongai refor. pred., Heltai' Krónikájából szedettekkel, és Csatsko Imre győri acad. k. prof. nevelték.

4. A' *nyelvhasonlító nyomozatokat* *) Hoblik Márton l. t. folytatta a' magyar és szerb, Nagy János l. t. a' magyar és némelly keleti, Kállay Ferencz r. t. a' magyar és czigány, 's Bárány Ágoston l. t. a' magyar és török, hason hangu és értelmű szavak összeirásával.

II. A' *régi magyar nyelvemlékek*' gyűjteménye' számára:

1. Döbrentei Gábor megbizott r. t. kijelelései szerint tizenegy hazai levéltárban folytak a' másolások (l. alább a' VIIId. nagy gyülés' dolgai közt).

---

*) L. Évk. III. Első oszt. 3. és 56. l.

2. P. Gegő Elek lt., visszatérvén Moldvából, hova academiai utasítással utazott *), a' dec. 12. 1836. tartott kis gyülésben, előlegesen az Erdélyben talált, 's részint leírt, részint, megbizatásához képest, leiratni rendelt régi magyar iratok' sorát mutatta be; névszerint:

a) *A' marosvásárhelyi gróf-Teleki-könyvtárban:*

Sz. Emerentia asszony, Eszmeria, Erzsébet, ker. János.
Sz. Anna, Joachim' felesége.
Sz. Procopius prágai érsek.
Egy tékozló fiuról.
Egy püspökről Angliában.
Különb különb csudáiról sz. Annának.
Egy szerzetes Margit nevű szűzről.

E' könyvetske ezer ötszáz huszanhat esztendőben iratott Vásárhely és Ur Estyn végeztetett el általa.

A' szentséges szűz Mária' zsoltárának harmadik része magyarázatja.
Adám' teremtése és elesése.

E' könyvetske husvéthban három hét alatt irattatott. Ezer ötszáz huszon öt esztendőben.

Christus Jézusnak az nagy rettenetes itéletre jövéséről *mongya* stb. 1530dik eszt.
Sz. Makárius' élete 's egy más Imádság. 1531dik eszt. Elvégre:
Sz. Ferenczről és sz. Domonkosról (régibb, szebb és rövidebb, goth betükkel).

Mind ezek egy kötetben 200 lapra terjednek 8rétben.

Másoltatnak:

b) *Mikházán, a' sz. ferencziek' könyvtárában:*

Egy imádság „Azzonyunk" 1530ból. 1 oldal 8rétben.
Egy ének „Bizodalmunk"; az eszt. nem tudatik. 1 lap. 8rétben.
Különféle, nyelv' tekintetében nem megvetendő rövid jegyzetek, 1594—95, 1600-tól —1669-ig.
Imádság 1594-ből.

Lemásoltattak:

c) *Csík-Somlyón, a' sz. ferencziek' könyvtárában:*

„Folsegos wr isten" ének 1587-ből.
De Barzai Cantio: „Égő lángban."

---

*) L. Évk. III. Első oszt. 76—7 és 145—6 l.

„Wilágon egh alatt“ ének 1607dik eszt. Rapolthy István saját kézirata. 1 lap. 8rétben.
Imádság „Förök mindenható“ lemásolva Lira Miklós 1590-b. nyomatott lat. könyvéből.
Rákóczy György' levele 1631-ből.
A' csiki gyülés' határozata 1650-ből.
Négy darab rímes versezet. 1612-ből.
Nyelv és történeti tekintetben érdekes különféle jegyzetek 1585-től 1610ig.

Lemásoltattak:

d) *Kantában, a' minoriták' könyvtárában:*

„Hosszu utcza kevés költség“ czímű imádságos könyv' előljáró beszéde (szerkeszté Köröspataki Kálnoki Mihály).
Egy 1636-dikbeli, és
Egy 1679beli contractus.

Lemásolva:

e) *Kolosvárt, a' magyar szabóczéh' ládájában:*

„Barath István Biró stb.“ Rendszabályok 1561-ből.
„Nos Laurentius stb.“ 1½ ív. Rendsz. 1577-ből.
Ismét a' legények' ügyében. Rendsz. 1554-ből.
Ugyan ezen tárgyról 1561 és 1584-ből.
Egy szathmár-németi levél 1613-ból.
A' nagybányai czéh 1627.
Bátori Gábor fejedelem' szabójának (Zabó Péternek) levele egy apród' (inas) ügyében 1614-ből, és erre a' kolosvári czéh' tagadó válasza.
A' kolosvári m. szabóczéh' levele Rákóczy Györgyhöz a' szathmáriak ellen.
Bethlen Gábornak a' szűrszabókhoz intézett válasza. Datum in Castro Radnoth. 1ma Julii 1627.
A' szűrszabók' levele a' kegyelm. fejedelemhez 1633-ból.
Egy aranyosszéki levél 1618-ból.
Kötelezvény 1610-ből.
Osztályróli törvények 1603-ból.

Másoltatnak:

Ezeken kivűl a' tisztelt tag, némelly érdekes régi magyar iratok' közlésére nézve, több magányos hazafiak' igéreteit is vette.

3. Jászay Pál lt. a' sajó-szentpéterieknek egy, boraik' árulása felől, állítólag 1403ban költ eredeti levelök' párját küldé be, egy töredék hasonmással és észrevételekkel, mellyeket a' közönség a' „Régi magyar nyelvemlékek“ közt veend.

MÁSODIK CZIKKELY,

Tudományos munkálatok és kiadott munkák.

I. A' tudományok' előbbvitelén 's terjesztésén különféle tudományos értekezések' irásával fáradoztak a' tagok; név szerint *Hetényi János* a' magyar philosophia' történetirását adta [1]; *Nyíry István* az 1835. külföldi philos. literatura' átnézetét tudomány-rendszeresen [2]; *Kállay Ferencz* a' bajviadalról értekezett, történet- és térvénytani tekintetben [3]; *Czuczor Gergely*. „Zrednai Vitéz János' életrajza, némelly tekintettel Magyarország' általános állapotjára" czímű előadással foglalta el, május' 8d. történet-osztályi rendes-tagi székét [4]; *Jászay Pál* az 1625ki gyarmati békéről értekezett [5]; *Luczenbacher János* a' Vereben találtató római sírköveket ismertette [6]; 's a' gróf Karacsay Tivador által közlött, IId. Ulászló királyunktól a' ragusaiaknak adott adófizetési nyugtatványhoz írt felvilágositásokat [7]; *Gorove László* lt. az academia' megbizó levelei segedelmével szerzett adatokból szerkesztett, 's a' bánsági bolgárok' hajdani 's mostani állapotját előadó munkáját mutatta be [8]; végre *Nyíry István* rt. az angol műipar' philosophiáját fejtegette [9].

II. *Gegő Elek* lt. 1837. június' 26d. terjesztette elő Moldvába tett tudományos utjáról szóló jelentését, az academia által neki kiadott utasitás' pontjaira való terjedelmes felvilágosításokkal. A' kis gyülés iránta Jankowich Miklós t. és Kállay Ferencz rt. tudósításait hallgatván ki, a' nagy gyülésnek, mint hivatalos irományt, soron kivűli nyomtatásra ajánlotta.

---

[1]) Tudománytár, új folyam, Ért. rész II. köt. 76—164 l.
[2]) Tudománytár, új folyam, Lit. rész, I. köt. 129—152 l.
[3]) Tudománytár, új folyam, Ért. rész, I. köt. 261—311 l.
[4]) L. az Évkönyvek' jelen kötete' 2d. osztályában V. alatt.
[5]) Tudománytár, új folyam, II. köt. 39—75 l.
[6]) Tudománytár, XIII. köt. 59—67 l. rajzokkal.
[7]) Tudománytár, új folyam, I. köt. 155—7 l.
[8]) Csak azon részeket akarván a' társaság, Tudománytárában, kiadni, mellyek a' tárgyra új világot vetnek, a' szerző' kérésére, a' kézirat szabad rendelkezésére bocsáttatott: mire ő annak kiadását a' Tud. Gyűjteményben eszközlötte.
[9]) Tudománytár, új folyam, II. köt. 264—293 l.

III. A' *közhasznú tudományos kézi könyvek'* gyűjteményének terve *) a' VII. nagy gyűlés által, a' jutalomtételek iránt adandó részletes javaslat' kidolgozása végett a' kis gyülésekhez utasíttatván vissza; innen először is az osztályok bizattak meg mind a' terv' körébe eső életirások' tárgyai', mind azon kézi könyvek' kijelelésével, mellyek mind a' külön tudományok' fontosságánál, mind a' literatura' jelen állapotjánál fogva *előlegesen szükségesek* lennének; majd, ezeknek beérkeztével, az e' tárgyban már munkált küldöttségre (Schedius tt. elnöksége alatt Balogh jegyző, gr. Dessewffy Aurél, Perger, Schedel) bízatott a' vélemények' szorgos megvizsgálása, 's azok' segedelmével a' nagy gyülés által kivánt részletes javaslat' tervének készítése. A' küldöttség ezt aug. 14. adta be, mint itt egész kiterjedésében következik:

„A' közhasznu ismeretek' tárgyában, az illető osztályok által beküldött vélemények' méltó tekintetbe vétele után, a' küldöttség az első hat évre terjedő cyclusra, a' legszigorubb előrebocsátott megfontolás után, következendő tudományokat választott ki 's osztályozott el.

Az első esztendőre:

1. *Logicát*, vagy helyes gondolkodás' mesterségét. Minden tudományos előmenetel' alapja a' helyes gondolkodás, 's egy ezt tanító kézikönyvet annyival inkább előre bocsátandónak itélt a' küldöttség, mivel honi nyelvünken nem birunk mind eddig, a' mívelt classis' számára készűlt logicát; ollyat melly nem csak száraz tételek' és törvények' untató felszámlalásából 's ezeknek szétbontásából, hanem ezen törvényeknek a' köz életre való alkalmazásából áll, érdekes példákkal ellátva 's világos és kedveltető nyelven írva, millyet a' francziák bírnak többek közt báró *Reiffenberg*' munkájában (Principes de logique. Bruxelles, 1833), mellyet még az is gyönyörködve olvashat, ki egyébként a' philosophiai vitatásoknak nem barátja. Egy illy logicára a' küldöttség körül belül tiz ívet szánt 's jutalmul 40 aranyat.

2. *Grammaticát*. Egy a' Baco' szellemében írt, czélirányos nyelvtudománynak, mellyből a' most, ha valaha, mulhatatlanul szükséges, helyes irás' és beszéd' szabályait mindenki könnyen 's unalom nélkül felfoghassa és megtanulhassa, szembeszökő híával vagyunk. A' küldöttség meg van győződve a' felől, hogy a' helyes irás' és beszéd' mestersége felette nagyon különbözik a' rendszerinti grammaticáktól, vagy is az elvont regulák' 's üres theoriák' figyelemfárasztó 's munkálkodástól ijesztő előadásától, 's hogy azok nem képesek tanítani és nyelvismeretet gerjeszteni. A' küldöttség egy olly nyelvtudományt ajánl, melly a' nyelv' minden formáit, részint a' legjobb irókból merített példákkal, részint eredeti érdekes alkalmaztatásokkal kö-

*) L. Évk. III. 1. oszt. 77—81 és 144 l.

vetve adja elő, ugy hogy az egész, honi nyelvünk' egész mivoltát 's teljes képet terjeszsze elő, melly ne csak a' száraz regulákat, hanem egyszersmind jobb iróink' szebb gondolatait 's előadás- és alkalmaztatás-módját is a' tudományok' minden nemében, magában foglalja. Csak illy móddal véli a' küldöttség, hogy a' helyes irás- és beszédmód, a' legvilágosb és kellemetesb módon jutand mindennek birtokába. Példányul *Murray*' nagy becsű grammaticáját (An english Grammar: comprehending the principles and rules of the language, illustrated by appropriate exercises. York, 1816. 2 vol.), és *Bescherelle*' és *Litais de Gaux*' igen jeles nemzeti grammaticájokat (Grammaire Nationale, Paris, 1835—36) kivánná kitüzetni a' küldöttség. Nevelné egy illy munka' becsét, ha jobb iróink új példákát 's alkalmaztatásokat nyujtanának a' felállított elvekre és regulákra, mint azt az utóbb nevezett franczia nyelvtudománynál tették a' nemzet' legnevezetesb irói. — Egyébiránt ezen nyelvtudományra 20 ívet 's jutalmul 50 aranyat szánt a' küldöttség.

3. *Europa' ország- és népismeretét.* A' küldöttség ez uttal nem ajánl valamelly rendszeres földleirást, melly a' jelenkorban ugy is, felette nagy kiterjedése miatt, a' kitüzött czélnak meg nem felelne: hanem egy olly kézi könyvet, melly Europa' országait physiographiai, ethnographiai 's mennyire lehet geographiai tekintetben is, a' legújabb adatok 's fölfedezések szerint, kedveltető öltözetben ismertesse meg. Ezen tekintetben *Balbi*' legújabb classicus munkája némi példányul szolgálhat. Egy illy munkára a' küldöttség körülbelül 30 ívet szánt 's jutalmul 60 aranyat.

Mi illeti az életirási feladást, ezen évre a' küldöttség három nevezetes férfiú' életét ajánlaná kidolgozandónak, jelesen: *Apáczai Csere János*, *Rozgonyi József* és *Márton István* urakét. Az első mint a' magyar ajku philosophia' atyja, második mint a' tapasztalati, 's az utolsó mint a' critica philosophia' buzgó tanítói, 's számos tanitványok' képzői, mind személyök', mind korok' tekintetéből, teljes figyelmünket érdemlik. Ezen három életirásra tíz ívet szánt a' küldöttség 's jutalmul 30 aranyat.

Második esztendőre ajánl a' küldöttség:

1. *Tapasztalati psychologiát*, mint olly tudományt, melly mind érdekére, mind mindenekre kiterjedő hasznára nézve egy a' legszükségesebbek közűl. A' küldöttség erre 15 ívet 's jutalmul 30 aranyat ajánl.

2. *Iparismeretet*, mint korunk' egyik leghasznosb és érdekesb tanulmányát. A' küldöttség meg van győződve a' felől, hogy egyedül az ipar' nevezetesb ágainak, a' gyárak' 's kézműházaknak alapos ismerete által gerjed kedv honunkban a' külföld' ebbeli nagy előlépéseinek követésére, az állhatatos munkálkodás' és fáradhatatlan szorgalom' folytatására, 's így a' nemzeti szerencsés lét' e' részben is előmozdítására. A' küldöttség egy illy munkára körül belül 20 ívet 's jutalmul 60 aranyat szánt.

3. Egy külön munkát az ipar' legnevezetesb és hatalmasb segédeszközeinek, a' gőzmachináknak, gőzhajóknak, gőzszekereknek, vas utaknak, csatornáknak, viz-

szabályozásoknak, hidaknak és gátaknak leirására, prof. *Poppe'* legújabb munkáinak szellemében (Populär. Unterricht über Dampfmaschinen u. s. w. Tübingen, 1834. Die Telegraphen und Eisenbahnen u. s. w. Stuttgart, 1834.) A' küldöttség ezen dolgozatra körülbelül 20 ívet ajánl 's jutalmul 60 aranyat.

Harmadik esztendőre ajánl a' küldöttség:

1. *Historia literariát*, ollyat melly a' tudományok' kifejlésének legnevezetesb és érdekesb adatait, egy nemzetet sem zárva ki, magában foglalja, 's honi literaturánkra különös figyelemmel lévén, lehető teljes képét nyujtsa az emberi elme' tudományos igyekezeteinek. Egy illy munkára a' küldöttség körülbelül 35 ívet 's jutalmul 100 aranyat ajánl.

2. *Aestheticát* az újabb legjobb nézetek szerint 's válogatott érdekes példákkal ellátva. A' küldöttség erre 15 ívet 's jutalmul 40 aranyat szánt.

3. *Könyvtartást* (Buchhaltung) vagy *számviteltant*, ollyat, melly a' közönséges élet' szükségeire mind gazdálkodási mind kereskedési tekintetben kiterjeszkedjék. A' küldöttség 15 ívet 's jutalmul 40 aranyat ajánl ezen dolgozatra.

Ezen esztendőben ezeken kivűl nagy Lajost 's időkorát ohajtaná előadatni biographiai függelékül, 's ezen nevezetes munkára 7 ívet 's jutalmul 25 aranyat ajánl.

Negyedik esztendőre ajánl a' küldöttség:

1. *Anthropologiát*, olly szellemben mint azt legközelebb a' nagy hirű *Burdach* németűl tette. A' küldöttség ezen nagy készületet és sok ismeretet kivánó munkára körülbelül 25 ívet 's jutalmul 80 aranyat szánt.

2. *Europa' polgárisodásának történetét*, a' népek' vándorlása, vagy talán helyesben a' ker. időszámlálás óta, egész a' jelen korig. A' küldöttség ezen nagy fontosságu munkában teljes képét kivánná adatni az emberiség' fokonkénti kifejlődésének. Nem szánhat ugyan a' küldöttség többet 35 ívnél ezen dolgozatra, melly könynyen 8—10 darabot is betölthetne, de úgy véli, hogy ha a' népek' történetei hoszszabb időszakonként vétetnek fel 's ezekben nem csak a' nemzetek' és időszakok' erkölcsei és szokásai, hanem a' tudományok', müvészségek' 's ipar' kifejlése, azoknak az egyes nemzetekre való befolyása, nagy vonásokban 's kedveltető nyelven előadatnak, ez a' munka felette nagy érdekü lehet mind azokra nézve, kik a' miveltség' czímére számot tartanak 's kiket az embernek, ezen legmagasb állású teremtménynek, élete, kifejlődése, 's előmenetele a' polgárisodás' útján csak valamennyire is érdekel. Két igen jeles munka, *Roux-Ferrandé* (Histoire des progrès de la civilisation en Europe, depuis l'ère chrètienne, jusqu' au XIX. siècle. Paris, 1833. VI. vol.), 's prof. *Wachsmuthé* (Europäische Sittengeschichte vom Ursprunge volksthümlicher Gestaltungen bis auf unsere Zeit. Leipzig. Eddig 3 kötet) e' tekintetben fényes például, biztos kalauzul szolgálhat. Ezen munkára egyébiránt 120 arany jutalmat ajánlana a' küldöttség.

Ezeken kivűl ezen esztendőre *Tinódi* és *Zrínyi'* életirását ajánlja a' küldöttség, 's a' két életirásra 8 ívet 's jutalmul 25 aranyat.

Ötödik esztendőre ajánl a' küldöttség:

1. *Chemiát*, egészen practicus szellemben, az angol irók' mustrája szerint 's reá 25 ívet, jutalmul pedig 100 aranyat.

2. *Észjogot*, mint minden törvénytudomány' első alapját, 's erre 20 ívet, jutalmul pedig 40 aranyat.

3. *Természethistoriát*, fametszetekkel, a' legjobb 's érdekesb új angol, francia és német munkák' mustrája szerint. A' küldöttség ezen nagy hasznu 's mindennemü olvasót egyiránt érdeklő munkára 30 ívet 's jutalmul 80 aranyat ajánl.

Életirásokra ezen évre *Faludi* és *Révai* ajánltatnak a' küldöttség által, körülbelül 9 íven, 20 arany jutalommal.

Hatodik esztendőre ajánl a' küldöttség:

1. *Magyarország' statisticáját* a' mennyire lehet a' legújabb 's fontosb adatokkal, valami 35 íven, 100 arany jutalommal.

2. *Nemzeti gazdaságot* (Staatswirthschaftslehre), mellynek a' nélkül is honi nyelvünkön teljes hiányával vagyunk. Ezen tekintetben *Say* és *Mac Culloch'* nagy hírű és érdekü munkáik ajánltatnak példányul. Ezen ránk nézve igen szükséges és hasznos munkára a' küldöttség 30 ívet 's jutalmul 100 aranyat ajánl."

A' társaság e' munkálatot aug. 14diki kis gyülésében vette tanácskozás alá, újra aug. 29., 's azt minden részeiben elfogadván, a' nagy gyülésnek ajánlotta.

IV. A' *Tudománytár'* szerkesztőségét, a' VIIdik nagy gyülés' intézkedéséhez képest, 1837' elején Luczenbacher János és Balogh Pál rtt. vették által, amaz az értekező, ez a' literaturai osztályét. Beérkezett e' folyóirat' számára 2 nyelvtud. és aesthet., 8 philos. 's nevelési, 5 történeti 's rokon, 2 mathematicai, 2 törvénytudományi, 4 természettud., öszvesen 23 kézirat, mellyek' vizsgálatában eljártak: Bajza, Balásházy, Balogh, Bugát, Czuczor, Döbrentei, Gebhardt, Győry, Kállay, Perger, Szilasy, Vörösmarty; Frivaldszky. Vissza, hat, vettetett; elfogadva tizenhét lőn; t. i. a' fent (6. 7. l.) felhordottakon kivűl, nem-academicusoktól a' következők:

Csatsko Imre: Bevezetés a' természeti jogba, második közlés; vizsgáló *Kállay* [1]);

[1]) Tudománytár, új folyam, Ért. rász, I. köt. 96—154 l.

Csoma János: A' status' czéljairól; vizsgáló *Perger* [2]);

Greguss Mihály: A' philosophia' elveiről; vizsgáló *Döbrentei*;

Mocsi Mihály: A' természettudományok' becséről és befolyásáról a' józanabb philosophiára; vizsgáló *Bugát* [3]); Villanyosság az életmüves lényekben; vizsgáló *Bugát* [4]); Melegség az életmüves lényekben; vizsgáló *Bugát* [5]);

Tarczy Lajos: Elmélkedés a' polgári büntetésekről; vizsgáló *Perger* [6]);

Vállas Antal: A' bécsi mértékrendszer; vizsgáló *Győry* [7]); Mennyiségtudományi tételek; vizsgáló *Győry* [8]);

Warga István: Az országtudomány' fejlődésének története; vizsgáló *Bajza* [9]);

Zsarolányi Márton Ferencz: A' székes földekről; vizsgáló *Frivaldszky*; A' rozsanyáról; vizsgáló *Balásházy.*

Elfogadván a' kis gyülés az értekező rész' szerkesztője Luczenbacher János' ajánlatát, miszerint ezentúl a' Tudománytár' kötetei' első osztályához mindenkor „Okleveles toldalék" járulna; annak, ebbeli ismereteihez viseltető bizodalomból, a' tárgyak' megválasztását és bevezetését is egyenesen saját itéletére bízta.

A' Tudománytár' bibliographiai czikkelyéhez gr. Andrássy György, Bolyai Farkas, Császár Ferencz, Czuczor Gergely, Fábián Gábor, Hoblik Márton, Horváth Cyrill, Horvát Endre, Kis János, Kolossvári Sándor és Szlemenics Pál küldék be, a' vidékökre eső műhelyekben elkészült, könyvek' jegyzékeit.

---

[3]) Tudománytár, új folyam, II. köt. 294—305 l.
[4]) Tudománytár, új folyam, I. köt. 68—95 l.
[5]) Tudománytár, új folyam, I. köt. 312—332 l.
[6]) Tudománytár, új folyam, II. köt. 205—223 l.
[6]) Tudománytár, új folyam, I. köt. 217—226 l.
[7]) Tudománytár, XII. köt. 3—19 l.
[8]) Tudománytár, új folyam, I. köt. 203—216 .
[9]) Tudománytár, új folyam, II. köt. 1—38 és 171—204 l.

V. A' mult academiai évről vizsgálat alatt maradt, *nyomtatás* végett beküldött munkákhoz járult 31, különösen: nyelvtudományi és szépliteraturai 16, philos. és nevelési 3, historiai 1, mathematicai és hadtudományi 5, törvényi 1, természettudományi 5. — Eljártak vizsgálatokban: Schedius tt.; Schedel titoknok; Bajza, Balásházy, Balogh, Bitnicz, Bugát, Czuczor, Gebhardt, Guzmics, Győry, Horvát Endre, Horváth József, Kölcsey, Nyíry, Perger, Szlemenics, Vörösmarty r. tagok; Angyalffy, Árvay, Bresztyenszky, Császár, Csató, gr. Dessewffy Aurél, Ferenczy, Frivaldszky, Hoffner, Horváth Cyrill, Kovács Pál, Péczely, Pólya, Schoepf, Szalay L., Székács, Szontagh, Tóth Lőrincz és Vásárhelyi l. tagok.

A' vizsgálat alatt volt kéziratok közül kereken visszaútasítatott 20; visszavétetett 2; javitás végett visszaadatott 2; elfogadtatott 10, mellyek alabb, a' VIIId. nagy gyülés' dolgai közt láthatók.

VI. *Megjelentek* pedig a' kis gyülések' folyamatja alatt:

1. *Tudománytár*, kiadja a' m. t. t. a) X—XII. szerk. Csató Pál. b) Új folyam; Értekezések, szerk. Luczenbacher János. I. II. köt. — Literatura, szerk. Balogh Pál. I. köt.

2—3. *Romai Classicusok*, magyar fordításokban. Kiadja a' m. t. társ. *Első kötet*, C. C. Sallustius' épen maradt minden munkái. Magyarra *Kazinczy Ferencz.* Buda, 1836. n. 8r. 156 l. kötve 2 ft.; köz. pap. 1 ft. 30 kr. — *Második kötet*: M. T. Ciceróból beszédek, levelek és Scipio' álma. Fordít. *Kazinczy Ferencz.* Buda, 1837. n. 8r. 226 lap. kötve 1 ft. 36 kr., köz. pap. 1 ft. 12 kr.

4—5. *Eredeti játékszín.* V. köt. Zsarnok apa. Drama 5 felv. Irta *Jakab István.* Buda, 1836. n. 12rét. 122 lap. Postapap. kötve 32 kr. — VI. köt. Ekebontó Borbála. Szomorujáték 5 felvon. Irta *Tóth Lőrincz.* Buda, 1837. n. 12r. 129 l. Postapap. kötve 36 kr.

6. *Külföldi játékszín.* XIII. köt. Messinai hölgy. Szomorúját. Schillertől, ford. *Szenvey József.* Buda, 1837. n. 12r. Postapap. kötve 50 kr.

7. *Első oktatásra szolgáló kézikönyv*, vagyis a' legszükségesebb tudományok' összesége, vallási különbség nélkül minden néptanítók' 's tanulók' számára készült, 's a' m. t. társaság által első rendü Marczibá-

nyi-Lajos-jutalommal koszorúzott pályamunka. Irta *Edvi Illés Pál.* Buda. 1837. 8r. 672 lap. Magyar- és Erdélyország' földképével a' legújabb állapot szerint, 's a' magyarországi mérges növények és gombák' színezett képeivel; postapap. és félbőrben 2 ft. 46 kr., kemény tábl. 2 ft. 40 kr.; nyomt. pap. félbőrben 2 ft. 6 kr., kemény tábl. 2 ft. ep.

8. *Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra*, vallási különbség nélkül minden tanítók' 's tanulók' számára készült, 's a' m. t. társaság által másodrendü Marczibányi-Lajos-jutalommal koszorúzott pályamunka. Irta *Warga János.* Budán, 1837. n. 8r. 152 lap. Első kötet. Az elemi nevelés' alapvonatjai. Ára a' fali olvasó táblákkal együtt 50 kr.

9. Fali ABC és olvasó táblák prof. *Warga Jánostól.* Budán, 1837. 5 ív egész rétben, 20 kr.

10. *Sebészség*, mellyet előadási kézikönyvűl kiadott dr. Chelius heidelbergi professor. A' negyedik öregbített és javított eredeti kiadat után a' pesti m. kir. egyetembeli orv. kar' oskolai használatára fordítá *Bugát Pál.* Első kötet 349 lap. Második kötet 469 lap, a' két kötetben előforduló műszavak' deáknémet-magyar és magyar-németdeák gyűjteményével. Buda, 1836—7, n. 8r. Mindenik kötet' ára külön 1 ft. 40 kr.

11. *Fabini János' tanítmánya a' szembetegségekről.* A' második javított kiadás után fordítá dr. *Vajnócz János.* 332 lap. Budán, 1837, n. 8r. csínos borítékba kötve 1 ft. 36 kr.

12. *Magyar tudós társasági névkönyv* 1837*re* (astronomiai kalendáriommal, *Nagy Károly* r. tagtól). Budán, 8r. 99 lap, postapap. fűzve 20 kr. ep.

HARMADIK CZIKKELY.

Jutalmak.

I. A' társaságnak 1832ben kitűzött, 's felelet nélkül maradta után 1834ben ismételt, e' *historiai kérdésére:* „Millyen befolyások volt honi városinknak nemzetünk' kifejtődésére és csínosbulására?" 1836. dec. 31-keig, mint határnapig, *négy* pályairat érkezett, illy jeligékkel:

1. Primus passus difficilis est.

2. Vos oro obtestorque, iudices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. *Cic pro. Mil.*

3. Patriam, cum possis, non illustrare scelus est. *Cic.*
4. Él magyar, áll Buda még! *Kisfaludy Károly.*

Birálókká Bajza és Luczenbacher helybeli, Czech vidéki rr. tagok neveztettek; kiknek véleményeik az aug. 28. tartott kis gyülesben elő-adatván, az első kettő' 's így a' többség' értelméhez képest, a' 3. sz. alatti munka, mint viszonylag legjobb, 's hibái mellett is érdekes, jutalomra és nyomtatásra ajánltatott a' nagy gyülésnek; ellenére Czech János' különben igen részletes véleményének, melly szerint egy sem állítatott jutalomra, 's így nyomtatásra is, méltónak *).

II. Az 1835ben kitűzött, szinte *historiai kérdésre:* „Millyen állapotban volt a' műipar és kereskedés honunkban az Árpád és vegyes házakból származott királyok alatt, mi történt fejedelmeink és törvényhozásunk' részéről azok' előmozdítására; mellyek voltak nagyobb emelkedésöket hátráltató akadályok; végtére, minő befolyások volt nemzetünk' erkölcsi és értelmi kifejlődésére?" martius' 19ig mint határnapig, *nyolcz* munka érkezett, illy jelmondatokkal:

1. „Be thou still free and beautiful, and far
   Aloof from desolation!" . . . . . ‚Hunnia.'
2. A' társaságnak valódi hatalma erkölcsi erejében van.
3. A' mult tükre a' jelennek.
4. Conamur tenues grandia. *Hor. I. od.* 6.
5. Mars' mezején díszszel küzdő eleink az iparra
   Nem voltak figyelők? 's épen csak honfiainkra
   Kell 's lehet a' henyeség' mérges nyilait kilövelni?
6. Tota nocte laborantes nihil cepimus. *Luc.* 5. 5.
7. Res ardua vetustis novitatem dare.
8. — — — Non omnia grandior aetas,
   Quae fugiamus habet, seris venit usus ab annis. *Ovid. Met.*

A' munkák' vizsgálatával Czuczor helyb., Czech és Kis vidéki rendes tagok bizattak meg; kik közűl Czuczor és Kis, aug. 30. előterjesztett véleményeik, mint első rangút, tehát jutalomra 's egyszersmind nyomtatásra is méltót, egyetértőleg az 1. *szám* alattit tűzvén ki; e' mellett Czuczor a' 4. *számút* dicséretre, Kis ugyanezt nyomtatásra, Czech

*) T. i. az osztályi jutalmaknak az Alaprajz' kivanatához kepest, a' többi közt legjobbnak ki *kell* adatni. L. Évk. I. köt. 103 lap.

pedig jutalomra méltatván; amaz jutalom-, ez tiszteletdíj melletti nyomtatásra ajánltatott a' nagy gyülésnek.

III. A' szinte 1835-beli ezen *mathematicai kérdésre:* „Mutattassanak ki a' felsőbb analysis' azon tanítmányai, mellyek a' műtudományokba (scientiae technicae) befolynak, 's adassék elő népszerűen gyakorlati alkalmazások", felelet nem érkezett.

IV. A' folyó évi *dramai jutalomra* martius' 24-ig, mint határnapig, a' következő *tizenhárom szmorújáték* érkezett:

1. *A' csel' áldozatja*, 5 felv. — A' ki annyit tesz, mennyit tenni képes, megvetést nem érdemel.

2. *Élet és ábránd*, 4 felv. — Ernst ist das Leben, heiter ist die Kunst.

3. *Piroshalom*, 4 felv. — Kedveltesd az erényt; gyűlöltesd a' bünök' árját!

4. *A' müvész' álma*, 5 felv. — Pályabért csak érdemért.

5. *Kuthen*, 5 felv. — Jót gyakorolj, igazat fürkészsz, és szépeket alkoss.

6. *Az áruló gyűrü*, 5 felv. — Dura tentamina prima spes boni successus emollit.

7. *Zaleukus*, 5 felv. — Nem égöv 's egyéb okok, fejedelmek teszik erkölcsösekké 's dicsőkké a' nemzeteket. *Voltaire, Katalin czárnéhoz.*

8. *Az atyátlan*, 5 felv. — Szebb jövendőt a' hazának, rosz drámái már valának.

9. *Kriván*, 4 felv. — Ten ge chudák, kdo lakomno domáci Siski zanedba, Obrizoch a na cizjch, stagne si drhne zubi.

10. *Az utolsó magyar khán*, 5 felv. — Barbarus az, kinek a' közjó nem örülteti szívét, és ki tehetségét sem szánja fel annak ügyére. *Virág.*

11. *A' Perényiek*, 4 felv. — Was hilft alles Ankünsteln des Fremden? Die Kunst kann nicht ohne Natur bestehen, und der Mensch hat seinen menschlichen Mitbrüdern nichts anders zu geben als sich selbst. *A. W. Schlegel.*

12. *Primavera*, 3 felv. — Ich bin das Licht! Die Welt liegt in Nächten! Ich bin die Freiheit! Sie ist voll von Knechten! Ich bin die Liebe! Sie ist hassestrunken! Ich bin die Wahrheit! Sie ist in Trug versunken!

13. *Párviadal*, 5 felv. — Semminek okát nem tudjuk; mert az igazság a' mélységben fekszik. *Pyrrho.*

A' dramák' vizsgálatával az utolsó nagy gyülés által megbizott küldöttség — mellyből Döbrentei szemei' gyengélkedése mellett időközben kilépvén, helyébe Schedius tt. választatott — egyenesen a' nagy gyülésnek adván be tudósítását, a' birálók' itélete is ott fordul elő.

NEGYEDIK CZIKKELY.

Játékszíni ügy.

A' magyar színműtár' bővítésével megbízott, 's a' VII-dik nagy gyülés által ebbeli munkálkodásában meghagyott küldöttség a' kis gyülések' folyamata alatt 13 ülésben folytatta dolgait, 's 16 beérkezett színdarab közűl előleges eljátszatásra utasított egyet, visszavetett hármat, vizsgálat alatt maradt egy; elfogadva pedig a' következő tizenegy lőn *):

45. *Richard király a' szent földön.* Történeti színjáték 4 felv. Szerzé Lembert, fordítá Szigligeti Edvárd.

46. *Fiesco.* Szomorújáték 5 felv. Szerzé Schiller, ford. Nagy Ignácz.

47. *Griseldis.* Dramai költemény 5 felv. Szerzé Halm Fridrik, ford. Fáncsy Lajos.

48. *Richard' vándor élete.* Vigjáték 4 felv. Irta O'Keefe John után Kettel G., fordította Szigligeti Edvárd.

49. *Notre Dame' toronyőre.* Regényes dráma 6 képezetben; Hugo Victor után Birch-Pfeiffer Karolina; ford. Fáncsy Lajos.

50. *Rágalom' iskolája*, vigjáték 5 felv. Sheridan Brinsley Richard után fordítá Tóth Lőrincz.

51. *Utazás közös költségen*, vig rajzolat 5 felv., irta Angely Lajos, fordítá Fáncsy Lajos.

52. *Monaldeschi*, szomorújáték 3 felv., irta Dumas Sándor, fordít. németből Havi Mihály.

53. *A' király Ludason*, eredeti vígjáték 5 felv. Szerzé Gaal József.

54. *Fiatal házasok*, eredeti vígjáték 3 felv. Szerzé Csató Pál.

55. *Gyámság*, vígjáték 2 felv., irta Gerle és Horn, ford. Ecsedy Gyula).

---

*) A' mult években szerzettek' sorát l. Évk. III. köt. I. oszt. 88 és 89 l.

MÁSODIK SZAKASZ.

NYOLCZADIK NAGY GYÜLÉS, 1837.

Aug. 31-től sept.' 9-ig nyolcz ülés. *Elölülő* gróf Teleki József. *Jelen* a' másodelnök; *tiszteleti tagok* közül: gróf Andrásy György 5, Fáy 7, Jankowich 5, gr. Károly György 1, Schedius 4; a' *titoknok* 8 ülésben; *rendes tagok:* Bajza 8, Balásházy 5, Balogh, Bitnicz, Bugát, Czuczor, Döbrentei, Fábián, Gebhardt 8, Guzmics 3, Győry, Horváth Cyrill, Horváth József, Kállay 8, Kis János 6, Luczenbacher, Perger, Stettner, Szemere, Szilasy 8, Szlemenics 7, Sztrokay, Vörösmarty 8 ülésben; *levelezők:* Csató, gróf Dessewffy Aurél, báró Eötvös József 6, Ferenczy 2, Frivaldszky 1, Gegő 6, Edvi Illés Pál 4, báró Jósika Miklós 5, Kis Károly 5, Magda 2, Róthkrepf 7, Schoepf 1, Tasner 5, gr. Teleki Laszló 4, Vásárhelyi 3, Warga 1; — Helmeczy, szavazattal biró pénztárnok 7 ülésben.

Az elnök' üdvözlete után, Horváth Cyrill, a' philosophiai osztályba a' VIId. nagy gyülésben választott vidéki második rendes tag, a' *philosophiai módszerek' méltatásáról* szóló előadással foglalta el helyét; 's értekezése, szavazatok' többségével, az Évkönyvek' jelen kötetében közöltetni rendeltetett.

Következett, szokott mód szerint, a' nagy gyülési főbb tárgyakbani előkészületekre három küldöttség' választása; különösen az 1836-diki nagy jutalom' tárgyában Fáy András tt.' elnöksége alatt: Bajza, Bitnicz, Kis J., Luczenbacher, Stettner, Vörösmarty; — az évkönyvi dolgozatok' megvizsgálására Schedius Lajos tt.' elnöksége alatt: Balogh, Bugát, Czuczor, Döbrentei, Fábián, Győry, Szemere, Sztrokay; — a' köz ülés' elrendelésére gróf Széchenyi István' elnöksége alatt: Jankowich tt., Gebhardt, Guzmics, Horváth Cyrill és József, Helmeczy, Perger, Schedel, Szilasy és Szlemenics.

A' *nyelv körüli munkálatokra* tartozólag, Gombos Imre tt. Marmaros vármegyében a' sóaknászati *műszavakat* gyűjtötte össze; Ordódy Tivadar kövesdi plebános *tájszavak*' lajstromát küldött; *a' régi magyar nyelvemlékek*' gyüjteményéhez az elnök, Vér András' állítólag 1423 évi magyar nyugtatványának Jászay Pál lt. által vett hasonmását mutatta be, mellynek kimetszetése határoztatott. Döbrentei Gábor rt. pedig sept. 6. olvasta fel illető következő tudósítását:

Másod jelentés

a' magyar tudós társasághoz

1600-ig jövő „Régi magyar nyelvemlékekre“ 's a' XVII-dik százévből néhány olly iratra nézve, mellyek a' magyar nyelv' hivatalos divatát mutatják *).

Az 1836beli septemberben tartott VIId. nagy gyüléskor beadattak után, ezen 1837beli VIIIdik nagy gyülésig kezemhez szerzett másolatok következők.

I.

Ujabb eredményei 1835b. és 1836b. tett utazásimnak, mellyeken a' találtak és elékeresendők' hiteles lemásolásait elintéztem.

A. *Gróf Sztáray levéltárból* Kassáról 1600-ig 17 darab, 1600tól 1620ig 3. Ugymint

XVId. százév:

1555. *jul.* 9*d.* Felfogott biróság elmarasztalja Vinnay Lászlóné ribniczei jobbágyát Mihálkovics Albertet, meg nem jelenése miatt, Ung vmegyében.

1557. *nov.* 28*d.* Ruszkai Dobó István, Nagymihályi Pongrácz Jánoshoz, szerednyei várából.

1558. Homonnai Drugeth Ferencz ungi főispán' levele, Nagymihályi Pongrácz Jánoshoz az iránt, hogy alispáni hivatalától fel nem mentheti.

1560. *octób.* 3*d.* Ugyan e' Drugeth főispán, és Drugeth Gáspár' válasza Perénből Losonczi Bánffy Annához, Nagymihályi Pongrácz Jánosnéhoz.

1561. Drugeth Ferencz főispán Nagymihályi Pongrácz Jánoshoz, hogy elintézése ellen marasztatott birságon.

1562. *febr.* 21*d.* Csemeri Zay Ferencz, terebesi táborából, Bánffy Sándorhoz és Ödönffy Ferenczhez, hogy táborba szálljanak.

1562. *május* 11*d.* Zay Ferencz, Nagymihályi Pongrácz Mátyáshoz és Jánoshoz.

1562. *octób.* 30*d.* Vranchich Antal egri püspök, hevesi és borsodi főispán, Nagymihályi Pongrácz Jánoshoz és Mátyáshoz. Az általok haszonbérbe vett nagymihályi tizedek felett, ha vita támad, eldöntése sz. szék eleibe való.

1563. Fogott birák itélete Nagymihályi Pongrácz Jánosnak jobbágya ellen folyt perben.

1564. Nagy Tamás mint biztos inti a' Nagymihályi Pongrácz családot, hogy Nagymihály vára erősítéséhez jobbágyait erőtesse munkára menni.

---

*) L. az I. jelentést: A' m. tud. társaság évkönyvei. Harmadik kötet. Budán 1837. I. oszt. lap 95—141.

1566. Haditörvényszék' itélete, mellyet Vékey Ferencz ő felségének hadibirája 's kapitánya Ungvárott esküdt ispánokkal, nemes személyekkel hozott.

1567. Drugeth Ferencz ungi főispán, Pongrácz Jánoshoz, Gerénből.

1572. Összebékéltető Bánffy Sándor és Szécsényi Zsófia Nagy Miklósné között. Kezdete: En Nagh Miklós mind az en gazdam aszonnal egetemben Szeczenj Sophi afzonnal ... stb.

1577. Visszahelyzési perben volt felelkezés' töredéke.

1589. *aprilis* 28*d.* Melyth István szepesi m. kamaranagy 's Gergei László, Hoffman György, Földvári István tanácsosok, Nagymihályi Pongrácz Déneshez Ung vármegye rovójához, Kassáról.

1590. *januar.* 25*d.* Homonnai Drugeth István főispán' levele, Thybai Lászlóhoz, Homonnáról.

XVIId. százév.

1620. *jul.* 27*d.* Gáspár János (magister curie) levele Kassáról Jeszenő vára' tiszttartójához, a' fejedelem oda' utazása felől 's hogy a' jövedelmeket Kassára hozza.

Lemásolta ezeket Krieger János, özvegy gróf Sztáray Vinczéné gróf Szirmay Johanna' költségén, összehasonlítá 's kiigazítá a' másolatokat Szidor Antal praemonstrati szerzetbeli kir. professor és Ertly János hités ügyvéd 's levéltárnok, julius 26d. 1836.

B. *Szab. kir. Kassa ns városa levéltárából.* 1600-ig ujabban 7 darab.

1557. Aszaló' birájának levele Kassáéhoz.

1558. Gombos Pál Miskolcz' birája 's a' többi esküttek, Kassához.

1558. Vér Miklós sárospataki főbiró' levele, Kassához.

1559. Vendéghy Benedek és Bozinkay Máté, Kassa' küldöttei tudósítják városukat Pozsonyból.

1559. Eger városa' birája 's esküdt polgárai Kassa' városához.

1559. Pelsőczi Bebek György gömöri örökös főispán 's kir. főkapitány, Kassa birájához szendrői várából.

1588. Nagy János túri főbiró a' több esküdt birákkal és polgárokkal egyetemben, Kassához.

Krieger János ezeket a' m. tudós társaság' költségén másolta le. Hív összehasonlításukat az eredetiekkel bizonyítja Kassán junius 5d. 1837. Gr. Dessewffy József, tiszteleti tag, és Szidor Antal s. k. mathesis professora.

CZ. *A' sz. Ferenczeseknél Pozsonyban* e' czímű nyomtatványból: Breuiarium Praemonstratensium, 1836b. május 29dikén általam kijelelt imádságokat, mellyekről az Évkönyvek IIId. kötete' 128d. lapján szólék, negyed rétben 52 lapra készült másolatban, Gyurikovics György levelező tag, julius 23d. 1837. költ levele mellett küldé hozzám. Az egész, Kaszay József pozsonyi káptalani jegyző' irása, két lap' hasonmásával hártyapapiroson, 's fizetett ezekért a' m. t. társaság. Összehasonlító volt Ivanóczi Gyurikovics György, több vmegye' táblabirája, sz. kir. Pozsony városa' ta-

nácsbelie, ki azt, hogy ezen másolat a' valóságos eredeti kézirattal általa egybehasonlítatott, 's azzal szóról szóra, betűről betűre megegyez, hitelesen bizonyitá, julius 23d. 1837. Hat levelnyit 8adban hasonmásola ezen 1520b. készült imádságokból P. Mindszenty László is, kedveskedésül.

D. *Szab. kir. Pozsony városa' levéltárából* ugyan Gyurikovics György levelező tag, következő 4 másolatot küldé hozzám, általa hitelesítetten, kedveskedésül:

1566. *jul.* 12*d.* Illésházy István Pozsony vmegye' kapitánya, Pozsony városa' birájának és esküttt polgárainak, Diószegről. Kiadta ugyan ezt már Gyurikovics az 1832b. Tudom. Gyüjtemény' XIId. kötete' 39d. lapján, de ott botlások csusztak nyomtatásába.

1596. *aug.* 28*d.* Karcsai Somogyi Farkas' csalóközi kapitány' levele Pozsony városa' birájához és esküttt polgáraihoz, sűlyi kastélyból.

1596. *sept.* 1. E' Somogyi Farkas' megismervénye arról, hogy Pozsony' városának birája 's tanácsurai, neki, 2 szakállast, kanótot, egy tunna port, ahhoz 7. 5. font ónat és a' szakállashoz formát küldöttek megtérítés' fejébe. Sűly kastélyb.

1596. *dec.* 7. Esterházy Ferencz, Pozsony vármegye alispánja Galantáról ir Pozsony városa' birájának és esküttt polgárainak, hogy a' két portától igért egy gyalogot bocsássák, mert jő a' török.

E. *Nagyszombat sz. kir. ns városa' levéltárában*, 1836beli májusban történt kijegyzéseim iránt folyt levelezéseim' következtében, onnan, ezen 44 darab másolatot vettem, minden levélhez régi irójának kezevonását évvel együtt hártyapapiroson ragasztva.

XVId. százév.

1530 és 1539 közötti. Krusÿth János kir. kapitány Nagyszombat' birájához, Korponáról.

1531? Ivánkai Witéz Miklós, Szabó Péterhez Nagyszombat' birájához, Ürményből.

1537. Gáspár és Miklós, Szentpétery János ur' szolgái (vitézei), Nagyszombathoz.

1543. Muthnoky Mihály udvarbiró' levele Bolffmarhoz Nagyszombat' birájához.

1550. Gyarmati Balassa Magdolna, n. Forgács Ferenczné, Horváth Bertalan 's komjáti birák Nagyszombathoz.

1550. Bucsáni Korláthkövy Örzsébet, Nagysz. Nyáry Ferencz hitese, Buday Jánoshoz Nagyszombat' birájához.

1550. Krussith János csábrági várkapitány, Buda János nagyszombati biróhoz.

1550. Mesznyánszky János palotai várkapitány, Nagyszombat' birájához.

1550. Vecse falu' birája, esküttei, Nagyszombatnak.

1551. Somogyi Györgyné Margit asszony, Budai János nagyszombati biróhoz.

1551. Szentiváni Nagy László, Jókő vára' udvarbirája, Nagyszombat' birájához.

1552. Bethlenfalvai Thurzó Anna, Bátori Andrásné, Nagyszombathoz, semptei várából.

1552. Dessewffy János (kamaranagy), Körmendy Gáspárnak, Pozsonyból.
1552. Gersei Pethő János kir. pohárnok és biztos, Nagyszombathoz, Pozsonyból.
1552. Illyésházy Tamás, Lynder Sebestyénhez Nagyszombat' birájához, sz. györgyi várából.
1552. Berényi Bárson, Lynder Sebestyén biróhoz, Holicsról.
1552. Ugyan az, ugyan ahhoz és zámboki Szabó Péternek, Paisgyártoló Mátyásnak, Barády Fabiánnak stb. Holicsról.
1555. Nagy Apponyi Apponyi István, Nagyszombattól bakót (hóhért) kér, Sipkóról Nyitrában.
1555. Szentpétery Borbála, B. Zay Ferencz' anyja, Nagyszombathoz, Örvistyéből Nyitrában.
1555. Ugyan az, ugyan oda. Örvistyéből.
1555. Galantai Bessenyei Tamás Pozsony vmegyei szolgabiró, Linder Sebestyénnek Nagyszombat' birájának.
1557. *Követjelentés.* Gazdag Balázs és Török Imre Nagyszombat' követei tudósítják városukat a' pozsonyi országgyülésről.
1557. Török Imre, Kalmár Imrének Nagyszombat' birájának Pozsonyból.
1557. Was István Pozsony vmegye' alispána, Réchei Mátéhoz azon vmegye' szolgabirájához.
1565. Mehmet Thyhaya és Mahmud bég váczi főharminczadosok Nagyszombathoz.
1567. Győr városa, Nagyszombat városához.
1567. Spáczai Márton (vicegerens officij Palatinalis), Tunyor János nagyszombati birónak Spáczáról.
1572. Chÿerÿ Mihály, Szőcs Mátéhoz Nagyszombat' birájához Ujvárról.
1573. Czobor Imre nádori hivatal' helytartója, Nagyszombathoz Manigáról Nyitrában.
1578. *aug.* 1-*sőjén.* Ugyan az, ugyan ahhoz, Sassinból.
1578. *sept.* 4*d.* Ugyan az, megint ahhoz. Sassinból.
1578. Nebojszai Balog Gergely itélőmester, Nagyszombathoz, Nebojszáról Pozsony vármegyében.
1587. Illyésházy István, Nagyszombathoz Bazinból.
1588. Benedek deák lévai udvarbiró, Nagyszombathoz, Léváról.
1592. Illyésházy Ferencz, Blaniar Mátyásnak Szombat városa' főbirájának.
1592. Illyésházy István, Nagyszombathoz, Bazinból.
1593. Ugyan az, ugyan ahhoz.
1597. Bodó Simon Nagyszombathoz, Pozsonyból.
1599. Kutassy János esztergami érsek, kir. helytartó Nagyszombathoz, Pozsonyból.
1583 és 1599 közötti. Budai birák: Szőcs Mihály főbiró és Gáspár deák, a' több esküttekkel irnak Nagyszombatba Ötves Imrének.

XVIId. százév.

1603. Faber Pongrácz, menyekzőjére híja meg Nagyszombat' városát Modorba.
1610. Makay Máté' levele, Kerekgyártó György nagyszombati biróhoz Losonczról, adósság' dolgában.
1625. Belaváry Miklós, Beber Bálinthoz Nagyszombat' birájához, Salgóról.

Év nélkül, december 11d. Komáromból, Bakay Miklós az tisztelendő szombati birónak.

Harminczhat darab ezek közül Makláry Ferencz hites ügyvéd' másolata; nyolcz, Kaiser József városi hites aljegyzőé. Különös figyelemmel illik mind a' két lemásoló' hazafiságát említenem, mert kérésemben mindig legnagyobb készséggel jártak el, 's másolataikat a' tudós társaságnak kedveskedésül ajánlják.

II.

Keresgéléseim folytatásának eredményei.

A. 1837d. februariusban vala szerencsém Kaposmérei Mérey László, cs. kir. aranykulcsos ur' hazafi indulatjából, mellyel nemzeti dolgaink' felvilágitását örömest segíti, a' Mérey nemzetség' levéltárában lévő Paksy család jegyzőkönyvéből holmit kiszedegetnem. Latinul irának ugyan abba Paksy Pál, Lajos, Imre, János gazdasági, házi ügyet 's egyéb némelly történeti nevezetességet, hanem közbe közbe magyarúl is ejtének holmit. Igy van *a' 4d. 5d. lapon* legalúl: It. In Anno Dñi M^mo^ Qu^mo^ septuagesimo Quinto: Serenissimus Mathias Rex fuit cū exercitu suo ꝯť turcos Ad castellū q̄ vocat̄ Sabacz et illū castellū recepit. *A' 14d. lapon:* In Anno D^ni^ M^mo^ Quin^mo^ quinto Die Domico p̄C̄imo Añ Festum Bt̄i Clementis Pape E Paulus de Pakos cupulavit filiam E Dñi Nicolai Hagmasi de Vereczo Accepit .... *A' 15d. lapon:* In Anno Dni M^mo^ Qua^mo^ octuagesimo terchio Die Dñico proximo ante festum beati Martini Ep̄pi E Ludovicos de Pakos cupulavit filiam M. Georg. Parlagy in Cheghe stb. Az effélék közé magyarúl elegyítettek közül a' legvégén állót azért adom elé legelőször, mert annak kelését több históriai összevetéseim 1489—1493 körülre tétethetnék, mint azon Both János veszedelmére, szolgája által irt siraloméneket, ki akkor tájban hala meg valahol követségében, sőt felírva 1 és 9 jól kitetsző, illyen számjegyek közül ·1· . 9 0. Legelső ideirásnak vagy eredetinek azonban ez évből bizonyosan állítani nem merném, lehetne inkább közelkoru másolat. A' vers hármas rímű, meg van belőle hét sorzat (stropha) ezek' első betűiből: GREGORI . . . kifejléseig, 's ha ez, *Gregorius* volt, két sorzat hía, ha talán valamellyik Gregoriantz, úgy három vagy négy. Sőt feltévén, hogy addig rimelgete a' költér, mig vezeték neve betűin is végig ment, akkor több.

'S most a' többieket évsorba veszem, ámbár nem úgy beirvák, vagy az 1700 1701beli bekötésnél fogva, nem rendben bekötvék. 1500 és 1505 közöttről látszik lenni a' 11d. lapon e' deák sorok fordítása: O crux condigna sup̱ omnia ligna Be-

nigna + tu me asigna ne moriar morte maligna = O Dÿcheo kegelmes melthofagos kereſſh stb. Mellette évszám nincs, hanem a' 14d. lapon áll kiirva 1505, a' 3dikon pedig 1506 's ezen számok külön külön kézéi.

1506. Paksy Pál' jegyzete. Ez már kétségtelenül ezen évbeli, mert betűk vallják így: In Anno Dni Mmo Quinmo sexto: En kÿ wagyhoc. p. P. emlekezem hogh stb.

1508. Atyai keservszó. Éve megint kiirva: In feria quinta In festo Vrbani Pape In Aurora Anno Dn̄i Mmo Quinmo octauo Cristoferus filius E Paulÿ d Pakos natus eſt . . . In Anno sp̄dicto post feſtū Vrbani Pape feria ſc̄da obÿt Criſtoferus . . . In eccleſia Bte marie Vginis j Bewlczke iacȝt (jacet).

1510? Jegyzék három falu' adója felől, u. m. G .... A.... N. . . „Mÿndegÿ Modon walo Adoÿok wagÿon. ez harom falunak." Azért gondolható itt 1510, mivel ugyan azon kéz ira, ez után, kitett 1510 számmal, melly a' három falu' adóját bejegyzé.

1510. Registrum fc̄tum sup. Jobagōes E. Pauli de Pakos que in H . . . sc̄dm diuiſionem eid ſuccesserunt Anno Dn̄i 1—5—10. A' melly kéz ezen járt, ugyan attól van a' 19d. lapon: Regestrum super taxam Jobagiones ad singulorum domorum unus anni (Igy.) It. Wagÿon eȝthendewÿglen Adoÿa stb.

1510. Emlékjegyzet osztályról. In Anno Dni ·1· 5-10.

1516. Házepítési költségek jegyzéke az 57d. lapon. Ugyan azon kéz irá ezt év nélkül melly következőt, kitett évvel: Item Egregius Dn̄s Paulus filius Lodovici filii Michaelis Zemere de Pakos prius cepit edificare domos in B . . . habitas Anno Dni 1. 5. 16.

1522. A' 44d. lapon: Registrum super taxa Jobagiones ad singulor. domorum unius Anni In C . . . . . It. Az kÿnek viij ewkre wagÿon, awagÿ lowa viij wagÿon aznak ff j adoÿa stb. Évszám e' felett nincs, de, azért lehet venni 1522-belinek, mivel a' 38d. lapon ez találtatik: Hoc Regestrum cessit sorte dne Lucie Rte quondam Ludovicj de Pakos et Paulo filio eiusd dne Lucie sup pertinen̄ C . . . ad portionem Dni Pauli Paxÿ Anno Domini 1522, 's következnek 6 helységbeli jobbágyok zsellérek nevei deákul. 1522b. irathatott tehát be a' C . . . jobbágyok tartozása is.

„Csekélység mind ez" mondhatni első pillantásra. De fontosul, mihelyt azon következtetést huzzuk és huzhatjuk is belőlek, hogy irni tudott több nemes, ekként irogathatá fel házi dolgait magyarúl már a' XVd. és XVId. századévben, sőt levelezeteit hasonlóan úgy küldé. Azt vetni ellene, „miért nem találunk hát nagyobb számban ollyanokra?" nem eldöntő. Kevés akad elé illyesmi, mert nem volt ollyan jószágőrző irat minő a' deák oklevél, 's elhányatott miként sok afféle XVIId. XVIIId. századbel' kalendáriom, mellybe a' falusi nemes gazda, mai szokásként, időjártát, házi ügyeit, irkálgatta. E' Paksyak látszik deákos emberek voltak, az idejökbeli iskolák tehát több világit neveltek irástudóvá, 's a' mint ez, magyarúl beszélt neje, gyermekei, cselédei körében, úgy tevé fel deák betűivel családi dolgait is.

XVIId. százév.

Figyelmet kérek itten 's különöset, egy 1611beli iratra, mellyet Mérey László cs. kir. aranykulcsos ur maga keresett ki nemzetsége' levelei közül. „Bogdán János és két fia' esedező magyar levele ez IId. Mátyás király eö feölghe szepesi kamarájához, mellyre a' Kassán volt e' kamara magyar indorsatát adott, igy: Keth hoo fizetest aggianak eö kegmeknek 'stb. Ex Consil. 18d. Octob. 1614. Véleményem szerint kamarai végzeménynek e' *magyarúl felirására* akadás, érdekesebb, mintsem ha egy e' tájatt kiadott ollyan magyar könyvet huznánk elé lappangtából; mellynek volttát eddig nem is tudók. Mert e' könyvről csak azt lehetne mondani „irá egy tudós, ki külön magára magyar nyelvének ada elsőséget körülötte hivatalos dolgokat deákul folytatott világban"; de midőn magyar királyi főtisztségnek látjuk magyar indorsatáját, azt kérdjük méltán „ki mondja még ezután is, hogy hivatalos nyelvül dicasteriumnál a' magyar, soha sem vétetett? Végzeménynek magyarul kiadása, ülésbeli tanácskozásnak is úgy folytát téteti fel, e' pedig a' nemzet' nyelve' országos méltatását.

B. Szepes vármegye' levéltárából hét darabot valék szerencsés kapnom, Engel Sándor Szepes vármegyei főjegyző ur 's Fabriczy Samuel táblabiró, és m. academiai levelező tag ur eszközlése által. Hatát lemásoltam magam, egynek Frankenburg Adolf m. academiai leiró vette mását. Kelésök ideje 's tartalmok, következő.

1540. bewthben elſew waſſarnpo, Hevesi Bornemisza Benedek „Wychee Chapytan" Szepes vármegyéhez.

1542. ʒent Annaſſon napwtā walo ʒombatō (az az: julius 29d.) Bornemisza Benedek, Szepes vármegyéhez.

1544. Pynkeſth eſthyn (május 31d.) Polyánkay Tamás, Berzeviczy Valens, Bertholthy Tamás, Korotthyány Miklós hópénzt kér Szepes vármegyétől, mellynek zászlóaljában voltak.

1544. Feria quarta Ante festum Scti Mychaelis (september 24d.) Polyánkay Tamás, társival, hópénzt sürget Szepes vármegyétől.

1545. Szent ywan napelewt walo waſſar napon (junius 21d.) Hevesi Bornemisza Benedek, Szepes vármegyéhez.

1546. In die Vrbani Pape (május 25d.) Régy Kelemen Szendrő vára' kapitánya és Láczay (Lazai?) István udvarbiró, Szepes vármegyéhez.

1571. nov. 18d. Balassa András, Szepes vármegyéhez.

Mind érdekesek, mert 1. a' szepességi nemesség között magyar nyelv' divatát, 2. ennek ottani külön vidékejtéseit, szójárását bizonyitják.

CZ. A' Nagykállói Kállay nemzetségnek Pesten őrzött levéltárán, Kállay István kir. tanácsos urtól kérésemre nyert engedelemmel Fluck Edvárd kir. ügyviselő 's nemzetségi levéltáros mene végig 1837b. Megindítottam volt az abban keresést, mivel még Erdélyben laktom alatt hallám a' szíves társalgásu idősb gróf Teleki Jó-

zsef cs. kir. aranykulcsos urtól, hogy, értesítetéseként Kállayék levelei között Vitéz János püspöktől mint Hunyadi Mátyás' nevelőjétől találtatnék valamellyik akkori Kállayhoz, kinek fia Mátyással tanult volna együtt, a' felől irt magyar levele, miként birakozott meg a' két tüzes ifju a' budai husárus legényekkel, verekedésben. És báró Jósika Miklós, a' regényköltér, meg épen Mátyás király' magyar levelét egy Kállayhoz kivánná velem ott feltaláltatni, mellyről ő, apósától Kállaytól, halla. Azonban Fluck Edvárd úr, legalább a' Pesten lévő levelek között, egyikre sem akadott 's én sem az általam megnézhetettek' sorában, igy, ha megvan-e másutt valamellyik Kállaynál külön álló nemzetségi iratok' csomóiban, még keresendő maradt. A' mik itt kezembe adattak, azok' másolatát, 's hatnak hasonmását az ügyviselő ur öcscse Fluck János készíté el teljes buzgósággal az ügyhez, kedveskedésül. Tartalomsoruk illyen:

Desy nemzetség' ivadékiról jegyzet, levéltári számmal 42. Fasc. App. Reg. 3. Sec. 1400. Én azonban, historiai összevetések szerint 1523—1530 körülre tenném.

1542. Bátori András részére Bécsben vásárlandók' jegyzéke. Több deák szóval elegyítetten.

1546. Nagytúr mezővárosa' levele Nagykállai Lőkös Jánoshoz mint földes urához.

1550. Zent Ersebeth azzon napyan, Sárossy Jánosé Lőkös Farkashoz Nagykállóba, Kassáról.

1550. Gyalui Was Lászlóé Kállai Lőkös Farkashoz, Tamáshida melletti táborból.

1551. Zent haromfagh Elewtt walo chieterteken, in arce .... Ugrai István, gyermekeinek gyámokat vall.

1552. Zent Fabÿan efthyn, Az Karoly Janosnal való morhaknak Regestoma, kyk voltanak az megholt Bathori Farkasé, és az ű feleségéé.

1556. Zent Anna azzon nap wthan walo cheterteken, Kállay Pált és Kállay Farkast, mint fizeté ki Kállay Ferencz, a' nagykállói udvárházból, ki most Kálló vára, Nagykállóban.

1557. In die Blasi, ex arce Chyczwa, Szentbenedeki János, Egry Balás várnagyok, Pilisi Szalay Kristóf, Nagy Ferencz, Körtvélyesi Mihál, Dely Gergely, Nagy Balás, Solymosi János mint Nagys. Báthori György udvarnokai, Szoroszlay Benedekhez.

1562. Kállay Ferencz dulságot teszen hatalmasul, Antal János jobbágy házán.

1564. 1. 2. Négy, csődörkereskedő kezesirása, Szentjánosi Lajostól kölcsön vett pénzről.

1566. Zent Gergely Papa napra, Szikszay Miklós 20 forintot vesz költsön Szentjánosy Lajostól Pozsonyban.

1567. Letare vosarnap vtan valo Pÿnteken, Kállay Ferencz' megegyenesedése Kállay Pállal, Semjénben.

1568. *aug.* 24*d.* Fekete Kozma és Orbán Filep kezeslevele Urokért Lipcsei Györgyért, Munkácson.

1569. Az melÿ borokat ith Salabinan az Jobagiok kÿ arwltanak volt. Annak az restantiaya.

1571. *január'* 26*d.* Szolnok várából, Mahmud bek Szolnok várának helytartója és fő szamsak békje, Serényi Mihálynak kállai magyar kapitánynak.

1571. Ʒent Andras hauanak .18. napian, Homonnay Drugeth István, Zemplén vmegyei főispán és német császár főkapitánya, Szentjánossy Lajosnak (ki rossz gyámatyja volt) az thutorſag felól megenged, Homonnán.

1573. Ʒent Gergel Papa nap elewt való kedden, Nagÿ Mÿhalban, Bácsmegyei Miklós levele, Szentjánossy Lajoshoz.

1573. *január'* 10*d.* Homonnai Drugeth Ferencz Szentjánossy Lajoshoz Szalabinára.

1573. *oct.* 27*d.* Ex Tokay, Kolonics János Bertalan' levele (nem tudni kihez, mert a' czímzet papirosa elszakadt).

1574. *febr.* 7*d.* Nagy Thwrō, Illyési Gáspár, Chiepeos Illés turi főbirák és a' több esküdt birák, Bagoly Orbánnak Kállay János szabadosának.

1574. Kÿs aʒʒon hauanak 1 napyā, Betlen István' levele Kállay Jánoshoz, Szentjánosról.

1575. Bagholy Mihály' levele Semjénből, Kállay Jánosnak.

1575. *aprilis'* 8*d.* ex Keresd, ifjabb Betlen György' levele Kállay Jánoshoz.

Összesen 24 darab.

D. A' Gyula vagy idébbi nevével Károly Fejérvári káptalan' levéltára, nem különben a' gr. Batthyáni ottani könyvtár' meghányatását Buczy Emil kanonok m. academiai levelező tag hazafi buzgalmára bíztam, 's vele folytatott baráti levelezésimre 1837b. a' káptalanból e' két historiai irat' hitelesített másolata érkezett hozzám:

1539. Zent Thamas Apastalnak Efthÿn, Majlát István, Balassa Imre erdéli vajdák, és Kendy Ferencz tárnok' szövetsége. Ennek egészen hasonmását is vevé hártyapapirosra Horváth Lajos káptalani requisitor.

1540. Zent Palon, . . . karachon masod napÿan, Majlát István, Balassi Imre, erdéli vajdák, Kendy Ferencz tárnokmester, Kornis Miklós, Andrássy Márton, Geréb Péter, Lándor Mihál, Kachyay Ferencz, Lázár Imre, Nyujtódi Gergel' szövetkezete. — Fizetett másolataikért a' m. academia' pénztára.

E. Megismerkedvén Galantai Nagy Károly cs. kir. udv. haditanácsi fogalmazó urral, barátságosan közlötte velem Budán aprilisben 1837b. nemzetségi régi magyar leveleit, közle egy azokon kivül lévő gyüjteményt mint amazokkal együtt reá szállottat, mind eredetiekben. A' felfedezés itt nevezetes, mert íme következők mutatják ősz Buda legázolt várában is hivatalos életét a' magyar nyelvnek, még pedig ellenség által elfogadva:

1572. *sept.* 18*d.* Muʒtaffa passa az Hatalmas török Cyaʒarnak feo hel tartoia Budan es gond uiſeleöÿe magiar Orʒagnak, IId. Maximilian római császárhoz.

1574. *sept.* 7*d.* Ugyan azon Muʒtaffa passa, Budáról, Tekÿntetös es nagiſagos vrnak Trautſon Janoſnac Romaÿ Ciaʒar Tanacianak es uduaranak fö gond uÿſelöienek.

1577. *aprilis'* 14*d.* Megint Muʒtaffa passa, Budáról, Tekyntetös es nagiſagos vrnak Erneſtus Hercyegnek, Romai Ciazar zerelmes Attiafianak, tanacianak, es fö gonduyselöienek.
1577. *aprilis'* 19*d.* Ismét Muʒtaffa passa, Budáról, megint Erneſtus Herciegnek.
1577. *aprilis'* 26*d.* Ugyan Muztaffa passa, Budáról, ugyan Ernestus Hercÿegnek.
1577. *aprilis'* 27*d.* Megint attól, Budáról, megint annak, két levél.
1577. *aprilis'* 28*d.* Ismét Muztaffa passa, Ernestus Herciegnek.
1577. *május'* 7*d.* Ugyan az, ugyan ahhoz.
1577. *aug.* 26*d.* Muʒtaffa passa, Budáról, Az fölsegös Rodulphus Romay Cyaʒarnak.
1578. *martius'* 3*d.* Muʒtaffa passa, Budáról, Ernestus Herciegnek.
1578. *martius'* 23*d.* Megint az, megint ahhoz.
1578. *martius'* 23. Muʒtaffa passa, Budáról, az fölsegös Rodulphus Romai Ciazarnak.
1578. *aprilis'* 5*d.* Muʒtaffa passa, Budáról, Ernestus Hercyegnek.
1578. *aprilis'* 9*d.* Muztaffa passa, Budáról, Nömös es tyztöletös ferfiunak, Ferdinand Zamarianak, Komáromba.
1578. *május'* 6*d.* Muztaffa passa, Budáról, — nem tudni kinek? mivel czimzete leszakadt. Megszólítása: Tekyntetös es nagisagos vr...
1578. *augustus'* 19*d.* Muztaffa passa, Budáról, Tekintetös es nagisagos vrnak Ernestus Herciegnek.
1578. *augustus'* 31*d.* Muztaffa passa, Budáról, Ernestus Hercyegnek.
1578. *decemb.* 1. Ferhat kyhaia az nagisagos Veyz passanak tanacia es vduaranak fö gond uyselöie, Budáról, Ernestus Hercyegnek.

Hozzám adatván ezen 18 darab levélnek eredetie, külön külön másolta le nálam mindeniket 1837b. aprilis' 13- május' 13dikáig a' magyar tudós társaság' számára, Frankenburg Adolf, mint annak leirója. Kiviláglik ezekből is I. Miksa, I. Rudolf királyaink' magyarúl tudása, ki, Erneszt főherczegé 's úgy az országban lakott német vezéreké. Ezek' magyarságából pedig az nyilványlik elé, hogy a' nemzet, hagyá ugyan kelni régi szokás' megrögzöttsége' utján törvényeit okleveleit deákul, de tanácskozati, társalgási, szerződési ügyekben általjában saját nyelvével élt, annak sürgette az 1550beli 5d. törvényczikkben, 's az 1569beli 33dikban élő divatát, mert a' török pasák bizonyosan a' fennforgott szellemet tarták követni tanácsosnak, a' magyar hivatalos levelezést ők nem kezdék, hanem az itten talált lelkület' változata szerint vala, magyar, török, latin nyelvekben jártas pasai udvari titkár körülök *); sőt a' diadalos, maga is kénytelen lett, legyőzöttje szólamát megtanulni. Történet *alkotónak*, ki, csaták 's egyezkedések elésorozása mellett, az egész nemzeti korszellemet is meg

*) Musztaffa budai pasának tolmácsa 1573b. Mehemmet agha volt, miként ennek Nagyszombat' biráihoz 1573beli martius' 17d. Budán költ leveléből tudom. Omer bég pedig Beszterczebánya városa' birájához 1592beli aprilis' 14d. irá magát Pöstyénből „az Hatalmas Török cziaszar akaratiabol Ez Orszag iro Deakia-nak. *Döbrentei.*

tudja ragadni, *illyen*, igazán nemzetjellemző léleknek feladata, eletüntetni ezután az eddig setéten hagyott alanyokat, 's fejtegetni: miért nem találunk? vagy találhatnánk-e? a' még Buda fényes vára lakta királyoktól magyar iratokat, és, mi ébredelem adatá? a' dagályos töröknek is hivatalos nyelvéül, a' levert nemzetét. Mert, e' szellet, nem apróság. Ha csak deák világban élteket festének is a' külföldről beszakadt becsületes káplárok' derék fiai Pray és Feszler, miért nem ereszkedének a' nemzeti életbe, régi honi eredetü történetiróink azon adatokból építve legalább, mellyek illyen, most előhuzottak előtt már, ha gyéren is, valának. Ezutánra, efféle elékerültekből következtetéseket huzni, történetirói kötelesség.

III.

Jászay Pál levelező tag' jelentése Szabolcs vmegye' levéltára felől.

Megkérém Jászay Pált, a' Nagykállóba Szabolcs vmegye mélt. gróf főispánával, a' m. academia' mélyen tisztelt elnökével ezen év' elején utazottat, tekintené meg e' megye levéltárát 's íme következő jelentését teszi arról:

Tekintetes Társaság! Közelebbi Nagy-Kállóban mulatásom alkalmával, az ott lévő Szabolcs vármegyei, a' XIV-dik század első felében kezdődő gazdag levéltárt, nemzeti nyelvünk' régibb maradványai' tekintetéből megvizsgálván, abban 1551-dik évig magyar irományt egyet sem, azontúl a' XVII-k század' kezdeteig következőket találtam:

1. A' hadházi lakosok által, a' parlaghiaktól elfoglalt földek jegyzékét, kelet nélkül, a' jegyzőkönyv' bizonysága szerint 1551-böl, — kezdődik: „Az khemenche helynek az vtnak innet parlaghi feld,“ végződik: „Az bekhenÿ vtig az mÿ hataronk es az mÿ feldenk.“ Fasc. actor. Nr. 16. 1551.

2. Várdaÿ Mihály' levelét Megyeri Miklóshoz, mellyben nyavalyás voltáról panaszkodik 1560-ból, — kezdődik: „Kozonetemet es magā aÿanlasat ÿrō. k.“ végződik: „Touaba az wr isten tarcÿon meg sok Jo eztendeig Jo miclos wrā. 1, 5, 6, 0. Wardaÿ Mihal.“ Fasc. 2. 1560. Nr. 4.

3. Némelly petneházi emberek által elkövetett hatalmaskodás leírását, 1560-ból, kezdődik: „156.0. ZZekel anntalnak kapitanſagaba panazlotak volt“ végződik: „kit meg bÿzonÿtūk kegelmetek elót hog az mÿ feleletunk Igaz lizen.“ — Fasc. 2. 1560. Nr. 5.

Ez irományt nem csak stylusa különössége miatt, de némelly szavaknak, mint: „irtek, min járást, mind járat, hagyigálni, riatják, miket, be vövők,“ e' helyett: „jertek, mindjárt, hajigálni, riasztják, min-

ket, be vivők," — továbbá a' „vagyok" igének illyképen: „mennek volt; iszik volt," sőt „mennek vol, megyen vol," mi a' müncheni kéziratban előforduló „volni" = *esse* igével talál, végre „vtót megyen, bikivet bocsátson," e' helyett „utól megyen, békével bocsásson," és a' „nem gondolva" helyett somogysági szójáráshoz vető „nem gondolval," használásaért, nem külömben a' három pontos ő-nek már e' korbani divatáért, szükségesnek itéltem lemásolni; mit ezennel ide rekesztek.

4. Kemecseÿ András részére készűlt birói tanúvallatást 1564-ból, kezdődik: „1.5.6.4. Zent Iwan nap elewth valo vaſarnap Kemechÿ Andras Az melÿ Jozagoth meg kerth kemechÿen Kemechÿeÿ Iſtwantol es az ew feleſegetol erſebeth Azontol Zabolch varmegyeben"; — végződik: „Seges gÿewrgh meg eſkewek azt vala hogÿ semÿth Tud." — Fasc. 2. 1564. Nr. 7.

5. Hasonlót Farkas János' részére Bogdányi Ferencz ellen 1566-ból, kezdődik: „Anno Dñi 1566. feria quarta ꝑxima pōt feſtū viſitacionis Beÿate Marie vǵis. Az farkas Janus bizonitaſa Bagdani fŕc ellē. farkas vid Jobagÿa Lazlo katona"; — végződik: „tugÿa hogÿ az mas zereÿs Iltik, de farkas Janos is zanthota. Fasc. 2. 1566. Nr. 8.

6. Hasonlót Dersi István' részére Garaÿ Márton ellen 1567-ből, kezdődik: „Anno dñi 1567. feria scūda In feſto concepcionis Marie vǵis, az ſzolgabiro eleot Nagÿ Mihal eleot, es az *e*kwt leoueÿ georg eleot" végződik: „hanē az vtā garaÿ az w Jobagiaual vgÿ chinaltatot. hazat raÿta. akoris tiltota konÿa tule." Fasc. 2. 1567. Nr. 12.

7. Hasonlót Iklódi Márton' részére Ibrányi Ferencz ellen, 1567-böl, kezdődik: „Iklodÿ Marton hwtoſſÿ, 1. beſenÿwdÿ ellek Janoſ" végződik: „az ſerelmet nem tudgya hol eſſet de tudgÿa hogÿ vagdaltak. Fasc. 2. 1567. Nr. 10.

8. Hasonlót Garaÿ Mártonné részére Derencséni Miklós ellen 1570-böl, kezdődik: „Az garaj Martonne V(alla)taſa derenczÿeni miclos ellen," — végződik: „aztes twgia hog az legint vete derenczienj Miclos. Fasc. 3. Actor. Nr. 1. 1570.

9. Hasonlót Farkas László' részére Farkas Mihály ellen, 1572-ből, kezdődik„Farkas lazlo es farkas Mihalj bizonſagÿ"; — végződik: ſÿnka

tamas farkas Janos Jobagia farkas lazlo tanwja bogdanj megh efkwt femit fem tud. Fasc. 3. Actor. Nr. 4. 1572.

10. Hasonlót Kemecseÿ István' részére Székely Antal ellen, 1572-ből, kezdődik: „Anno dōnÿ 15.7.2. eztendeőbe, Wÿttkaba mefser Andrafne Jobagia, Nagÿ Andras hÿttÿ zerent, azt vallotta"; — végződik: „fÿntor Petter kalaÿ ferencz Jobagia, meg efkűt, azt vallia mÿnt zÿnte nag Andras cziak hogÿ az tÿzed dyzno feleő femit nem tud mondanÿ. — Fasc. 3. Actor. Nr. 5.

11. Kussáli Jakcsi Boldisár ajándoklevelét udvarbírája Dobaÿ János részére, egy némelly házhely felől 1573-ból, kezdődik: „Mÿ kwffalj Jakchÿ boldifffar az meg holt kwffalj Jakchÿ mihalnak fia aggwk twttara es emlekezetire a kÿknek Illik mÿndeneknek"; — végződik: „Datum in Hadad octauo Nouembris. Anno domini milleffimo quingentesimo feptuageffimo tertio (P. H.) Balthaffar Jakcÿ de Kúffal m. pr. Fasc. 3. Act. Nr. 6.

12. Főldesi Istvánné' részére költ birói tanuvallatást Kussáli György ellen 1573-ból, — kezdődik: „Anno domi 15.7.3. Földeffÿ Iftvannę, Bÿzonÿttafsa, kwfsalÿ görgh ellen, Bolthon, Zenth Mathias nap wttan valo chöttörthökön"; — végződik: „Kolch anttal Bolthon Jöwewen ember." Fasc. 3. Actor. Nr. 7.

13. Hasonlót, Kussáli György részére, Földesi Istvánné ellen azon évből, kezdődik: „15. 73. kwffalÿ görgh Bÿzonittaffa, es feleffegeę Bolthÿ fzofÿ affonię, Zenth Mattias nap elöth walo hetfwn, Bolthon, fzwniog Iftwan eloth Bÿro elöth, es lafkoÿ Balÿnth efkwth elöth"; — végződik: „az fzenath en ghwittem fel egh Emberwel es latta hogh az fzenath földeffÿ Iftwanne fegweres kezzel Jobagiwal el wÿttette az rethből. — Fasc. 3. Actor. Nr. 7.

14. Hasonlót Szakolyi György és Petneházi János ellen 1573-ból, kezdődik: „Zapanos Janos Zakoly gerge Jobagÿa Zakolÿ, toka bÿrtalan Zakolÿ"; — végződik: „Az mÿhaldÿ Jozabol egi modon vaľnak mÿt orban peter." — Fasc. 3. Actor. Nr. 10.

15. Hasonlót Kércsi Miklós részére Spáczaÿ János ellen, 1573ból, kezdődik: „Anno Do: 1.5.7.3. post feftū Mathie Sabatho, voltūk Madā Szolnokj Giorgi szolga biro, Lafkaj Balint efkút"; — végződik: „tot

Janos foldet vgiā ezen ket ember Baczi Balas Baczj Janos fzantotta meg es ök vetettek be." — Fasc. 3. Act. Nr. 11.

16. Agárdi Péter ellen kezdett birói foglalásról szóló tudósítást 1573-ból, kezdődik: „1573. die dñico ꝓxima p̄t feftū dorote vginis Executio facta"; — végződik: „Agardy̆ peternek kipibe kis Vardabā. Fasc. 3. Actor. Nr. 12.

Mását ide mellékelve közlöm.

17. A' Nagy-Bákai közbirtokosok' hatalmaskodási perét Várday̆ Mihály ellen 1578-ból, kezdődik: 1578 .... Janos nap elötth walo Zeredā leotth Byzony̆fagh my̆ elöttẅnk Petry eftwā az zolga by̆ro es efkẅtth löwey̆ paal elötth"; — végződik: „ha megh nem efkezyk az hatalmon Raytha maradnak. Francus Thegzes ap̄plt." Fasc. 3. Actor. Nr. 27.

Nevezetes e' per, nem csak mert egész kiterjedésében magyar nyelven van írva, — több törvénykezési műszavaknak, példáúl: „taglás" = *verberatio*, „külön külön való hatalmat mondunk, ezek cselekedték mint hatalmasok, maga díjján változhatik meg, felelgetés = *allegatio*, leszállani a' pernek, köz föld, meg esküdni a' tanúk mellé, a' hatalmon rajta maradni," már e' korban divatban létét bizonyítja, — 's magát Verbőczi I. R. 33-k. czímjét is magyarúl idézi ekképen: „az decretomban harmincz harmadik titulusaban meg vagyon írván, hogy valaki nyilván hatalmasúl az más ember erdejét akarja hordani, és az fa vitelen kaphatják, és meg foghatják, hát marhája oda vész és ű maga díján változhatik meg"; — de azért is, mert világos tanúja annak, mit a' megye' jegyzőkönyvei még bővebben bizonyítanak, hogy a' megye előtt folyó minden perek szóval adattak elő a' felek' ügyvédei által a' bíráknak, 's hogy nem csak a' perbírák, de a' felebbhivás' utján a' törvényszék is magyar itéletet hozott; hogy végre a' hazában dühöngő Dózsahad gyászos emléke még ekkor is életben vala annyira, hogy a' születési éveit elméjében megtartani nem tudó köznép, azon közönségesen „keresztes kornak," „keresztes világnak" nevezett idő szaktól számítá élet idejét; — a' 60 esztendőn felűl lévő tanúk úgyan is ekként említetnek: „1. thanu Noby̆lis bakay̆ Matty̆as, kereztessigett tugya," — 2. thanu löwey̆ pether kereztefkory̆ ember," — mit még inkább felvilágosít a' Fasc. 3. Actor. Nr. 29. — jegyet valló iromány, mellyben ez olvasható: „primus

testis prouidus Franciscus Jwhaz Jobagio Petri Zabo in Poſſiōne Gÿulahaza commorans Juratus fassus fuisset homo tempore Cruciferorum natus." — E' tekintetekből, az egész, különben rövid pernek lemásolását, — kihagyván a' tanuvallomásokat mint nem érdekeseket — 's ide rekesztését érdemesnek tartám.

18. Károlyi Györgÿ és Mihály ellen véghez vitt tanuvallatást 1576-ból, — kezdődik: „Zenth Margÿtt azzony nap előtth walo waſarnap bÿzonÿtattott mÿ elötẅk" végződik: „hwthÿ zerinth azth wallotta az mÿtt az Zőrős boldÿſar." — Fasc. 3. Actor. Nr. 28.

19. Birói foglalásról szóló bizonyságlevelet Bornemisza Zsigmond részére Parlagi György ellen 1577-ből, kezdődik: „1577. Executio facta In Geztered die ſancte Marÿe Magdalene" — végződik: „ſar benedek pwztaja." Fasc. 3. Actor. Nr. 34.

20. Ibrányi Ferencz által Ibronyi János ellen véghez vitetett birói tanuvallatást azon évből, — kezdődik: „Attestatio fraŭ Ibranÿ contra Joannē Ibronÿ," — végződik: „Ittem Michael baſſÿ In Ibrony Job. ciuſdē Juratus faſſus eſt nihil ſcit. — Ebben már csak a' tanúk' vallomásai vagynak magyarúl. — A' lemásoltakon kívül literaturai tekintetben egy sem érdekes.

A' megye' jegyzőkönyvei 1600-ig kikötőleg deák, azontúl vegyesen magyar és deák nyelven írattak.

Melly jelentésem mellett vagyok a' Tekintetes Társaságnak, Pesten, februar. 28d. 1837. alázatos szolgája *Jászay Pál l. t.*

IV.

Pest, Pilis, Zsolt vármegye, sz. k. Buda ns főváros, 's a' Beniczky-nemzetség' levéltáraiban hazafiúi elésegítéssel kezdett kereséseim' sikeréről, bevégzésemkor, szólok. Itt még csak egy javító emlékeztetésemet érintem meg az első jelentésemben 1528ból eléhozott deák bibliába történt magyar beirásokra nézve. *L. Évkönyvek IIId. köt.* 118—119*d. lap.* „Az ott 1. 2. 3. 4. 5. számmal eléhozattakról ugymint elfeledém kitenni azoknak Erdősi 1541beli kiadásu uj testamentomából oda Erdősi János í-zése helyett ő-ző hangoztatással iratásokat, javitásivbe pedig azért nem csatolhatám ezt, mivel akkor utazáson valék. Több sajtóbotlás egyébiránt kijeleltetett.

Budán, september 4d. 1837.

Döbrentei Gábor, m. k.
rendes tag, mint „R. m. nyelvemlék-szerkesztő."

Ez alkalommal tett jelentést az említett szerkesztő rendes tag a' Nyelvemlékek' nyomtatása' mibenlétéről is, miszerint az I., II. és III. kötetekből a' VII. nagy gyülés óta 61 ív kerűlt ki az egyetem' sajtói alól. — Fölterjesztetvén a' kis gyülésből a' *történettudományi pályamunkákról* szóló pontok, 's a' birálók' véleményei — Czechnek a' városokról értekező jutalomiratok iránti birálatát kivévén, mint a' melly egyet sem méltatván jutalomra, az alaprajznál fogva el nem fogadható javaslatot foglalt magában — a' társaság megnyugodott a' kis gyülés' ajánlatában *). Minek következésében felbontatván a' koszorúzandó pályamunkák' jeligés levelkéi, a' városok' befolyását előterjesztő illy jeligéü: *Patriam, cum possis* stb 's 4. számu értekezés' szerzőjének *Hetényi János* ekeli reform. pap találtatott; a' honi műipar és kereskedés' történeteit előadó munkák közül jutalomra méltatott, angol jeligés, 1. szám alatti' irójának *Kossovics Károly* Nyitra vármegye' aljegyzője; végre ugyan ezek közül a' 4. számuénak, *Conamur tenues* mondattal, *Horváth Mihály* váczi megyebeli pap és lelki segéd.

A' *dramai jutalomra* beküldött szomorújátékokról meghallgatván a' társaság a' küldöttség' aug. 27. költ tudósítását, 's okaiban megnyugodván, az első jutalom ki nem adatott; ellenben az *Atyátlan* czímű, ív szerinti négy arany tiszteletdíjjal kinyomatni, e' négy pedig: *Az utolsó magyar khán*, *Müvész' álma*, *Párviadal* és *A' Perényiek*, dicsérettel említetni határoztatott. Ezután a' díjra méltatott szinmű' jeligés levele feltöretvén, szerzőül *Tóth Lőrincz* lt. idvezeltetett.

Valamennyi fennmaradt jeligés levelek, szokás szerint, egy erre kiküldött biztosság (Fáy, Kis János, Vörösmarty) által az előteremben bontatlanul elégettettek.

Új jutalmak' kitüzésében a' *nyelvtudományi* és *philosophiai* osztályokat érvén a' sor; az általok ajánlottak közűl a' társaság a' következőket fogadta el:

1. Nyelvtudományi:

Mellyek a' két hazában és hajdani magyar tartományokban részint fenlevő, részint régi emlékekben találtató, azon magyar hangzatú hely-

*) L. felebb 15. lap.

irási (topographiai) és család-nevek, mellyeknek eredeti jelentését bizonyossággal, vagy legalább hihetőséggel, meghatározhatni? *)

2. Philosophiai:

Nyomoztassék ki a' pantheismus' természete, eredete, szülő okaival 's elágazásaival együtt; adassék elő: millyen befolyása volt a' régi, közép és újabbkori philosophiai rendszerekre?

Beküldés' határnapjául 1839. mart. 24. állapítatott meg.

Az 1838ra beérkezendő vígjátékok' megvizsgálásával újra a' most munkálkodottakban, u. m. Fáy és Schedius tt., Bajza, Kölcsey és Vörösmarty r. tagokban egyesült a' köz bizodalom.

Némelly roszakarók által a' pályadrámák' vizsgálatával megbizottak, valamint a' titoknok ellen is szórt ál hírek 's gyanusitások' következésében, többnyire magok az érdeklettek' ajánlatára, a' *pályamunkák' ügyében*, bármelly szakbeliek legyenek azok, a' következő új határozatok költek, vagy nyertek erősítést: I. Mind az illető birálók', mind a' társaság' tekintete' érdekében, a' pályamunkák' kéziratai, ezentúl, ki nem adatás' esetében is, a' társaságnál maradnak, a' nélkül természetesen, hogy a' szerző munkája' sajátsági jogát elvesztené. — II. A' pályamunkák' idegen kézzel iratása kikötő feltétel lévén: ha a' jeligés levél' felbontása után kitetszenék, hogy a' munka saját keze' irása a' szerzőnek, ez a' jutalomtól elesik. — III. A' birákat akár levél által, akármi máskép darabjáról értesíteni tilos; 's ha a' pecsétes levelkék' felnyitása után még is kitudódnék a' levelezés, az illy szerző a' jutalomtól hasonlólag elmozdíttatik. Egyébiránt a' netalán értesítendő birálónak kötelessége, történt felszólítatása iránt pecsét alatt a' kis gyülésnek beadni jelentését, melly a' jutalom' e' darabnak jutása' esetében fel fog nyittatni. — IV. A' titok-

*) Schedel Ferencz, sept. 2. a' következő kérdés-javaslatot terjesztette elő: *Fejtessenek ki nyelvünk' mindenkori emlékeiből, a' jelen országos és tájszokás-, valamint az irói nyelvből azon törvények, mellyeken a' magyar szóhelyzés és szóviszony alapul; tekintettel a' keleti 's a' magyarral érintkezésbe jött nyugoti nyelvek' befolyására; 's határoztassék meg, mennyiben szabad ezekből szókötésünkbe valamit átvinni.* A' gyülés oda nyilatkozott, hogy szókötési kérdésekbe a' szónyomozás' főbb pontjai' felvilágosítatása után fog bocsátkozni.

nok' kérelmére ezután mindennemü kérdések' elkerülésére a' pályairatok' beküldhetése' véghatárául mindenkor olly nap rendeltetett tétetni, mellyre közvetlenül kis gyülés szokott tartatni. — V. Bármelly jutalomra egyszer beküldött pályamunkát szerzője vissza többé nem húzhat.

— A' kis gyülésekből a' következő kéziratok ajánltattak az igazgatóságnak nyomtatás végett:

1. Philosophiai anthropologia. Irta Köteles Sámuel. Vizsgálók Kállay Ferencz r. és Szontagh Gusztáv l. tagok.

2. A' levelezők, vígj. 2 felv. Steigentesch után németből Külkey Henrik, és

3. Ész és szív, vígj. egy felv. ugyanattól; ford. Külkey Henrik. — Vizsgálók Horváth Cyrill r. és Árvay Gergely l. tagok.

4. A' kénytelen házasság, vígj. 1 felv. Molièretől; fordít. Kazinczy Ferencz. — Vizsgálók Schedel Ferencz és Bajza József rr. tt.

5. Rágalom' iskolája, vígj. 5 felv. Sheridantól; angolból ford. Tóth Lőrincz. — Vizsgálók gr. Dessewffy Aurél és Tasner Antal l. tagok.

6. Romeo és Julia, szomorúját. 6 felv. Shakespeartől; angolból Náray Antal. — Vizsgálók Schedel Ferencz és Balogh Pál rr. tt.

7. Iphigenia, Euripides' tragoediája; görögből Guzmics Izidor. — Vizsgálók Schedius Lajos t. és Péczely József r. tt.

8. Az állatország' története, Cuviertől; 2d. osztály, a' madarak; francziából Vajda Péter. — Vizsgálók Schedel Ferencz rt. és Pólya József lt.

9. Felsőbb egyenletek e g y ismeretlennel. Irta Vállas Antal. — Vizsgálók Győry Sándor r. és Vásárhelyi Pál l. tt.

10. A' hazudság, vígj. 5 felv. Goldonitól; olaszból ford. Galvácsy László. — Vizsgálók gróf Dessewffy Aurél és báró Eötvös József ll. tt.

11. Sebészség, Cheliustól; harmadik kötet; ford. németből D. Smalkovics Mihály. — Vizsgálók Horváth József r. és Pólya József l. tt.

Végre *Gegő Elek* lt. tudósítása a' Moldvai magyar telepekről is, Jankowich Miklós t. és Kállay Ferencz rtt.' ajánlatára — és pedig soron kivűl — nyomatni határoztatott.

Egyed Antal lt. rímes fordítását küldvén be Tibullusnak; a' kis gyülés' ez iránti tudakolására határoztatott, hogy eredetileg görög 's római mértékben irott munkák' fordításai, ha e' formától eltérnének, vizsgálat alá nem fogadtatnak.

— A' *Tudománytár* ismét meghagyatott folyamatjában, Luczenbacher és Balogh' gondjaik alatt; 's az irók' nagyobb serkentésére nagyobb

díjak ajánltatván a' kis gyülés által, meghagyatott ennek, dolgoznék ki egy javaslatot, mi szerint a' külön nemű 's érdemű dolgozatokat osztályozni, ehhez képest aránylag jutalmazni, 's e' költségnövekedést a' könyvkiadó pénztár' elégtelensége miatt, maga a' Tudománytár' jövedelmeiből fedezni lehessen; addig is némelly méltányos kedvezések' megadását az igazgatóságnak ajánlván, mellyekről alább. — Egy úttal az értekező rész' szerkesztőjének kérelmére, a' tudománytári dolgozatok vizsgálóinak meghagyatott, szoros tekintettel lennének a' nyelvbeli előadásra is, úgy hogy az e' tekintetben gondatlanul készültek csak azoknak szorgos kijavítása' feltétele mellett vétethessenek föl.

— A' *köz hasznu tudományos kézikönyvek*' vállalata' megindítását, a' nm. elnök' jelentése szerint a' pénztár' jelen állapotja nem engedvén meg, részletes tervének (l. felebb 8—11 lap) bővebb vizsgálata is a' legközelebbi nagy gyülésre hagyatott.

— A' *játékszíni küldöttség*, melly ez évben a' rendelkezésére bízva volt 200 ft. erejével a' magyar színműtárt ismét 11 darabbal bővítette, mellyek közt 2 eredeti (l. felebb 17 l.), munkálkodásában ismét meghagyatott; sőt aug. 27. a' pesti ideigleni m. színház, tágasabb munkakörrel, megnyittatván, 183⅞ra 400 ft. kirendelése, az új házban is színerkely' tartása ajánltatott az igazgatóságnak; 's a' küldöttséghez még három tag adatott, u. m. Csató Pál, b. Eötvös József és Szalay László ll. tt.

— Következtek a' nagy gyülési küldöttségek' (l. 18. l.) tudósításai.

1. Az 1836-ki *nagy jutalom*' ügyében munkált küldöttség' javaslata minden részben elfogadtatván, a' koszoruzás' eredményére nézve, ismétlés' elkerülése végett, a' köz ülés' jegyzőkönyvére utasítatik az olvasó.

2. Az *Évkönyvekbe* szánt *dolgozatokat* vizsgált küldöttség' ajánlatára Perger János' emlékbeszéde Georch felett, Szilasy Jánostól: Ohajtások a' philosophiára nézve hazánkban, Kállay' értekezése a' tudós egyesületek 's alapítványok' hasznairól, Szlemenicsé a' leánynegyedről, és Balásházyé a' vizek' szabályozásáról földmivelési tekintetben, a' jelen kötetben terjesztetnek a' közönség elébe.

3. A' *köz ülés*' tárgyai, az illető bizottság' ajánlásához képest rendeltettek el. L. ez ülés' jegyzőkönyvét alább a' 46—48 ll.

— Ugyan ezen nagy gyülés' lefolyta alatt terjeszté Hülf Leopold pesti hazánkfia, taval Párizsban franczia *) — 's ez idén Bécsben német nyelven **) kibocsátott, némelly új számvetési módjait a' társaság' itélete alá, azon kéréssel, hogy a' tárgy körűl munkában levő nagyobb dolgozat' elkészülte után a' kérdéses számítási ismeretek' terjedését előmozdítaná. A' gyülés két osztálybeli tagja' kihallgatása után, az ügyet annak idejében pártolni határozta. Említett hivatalos tudósítása a' megbízott két tagnak így hangzik:

„Tek. Társaság! A' nekünk kiadott számvetési munkácska az ész- és irásbeli számvetésnek bizonyos öszvekapcsolása. Rövid ismertetésül a' sokszorozásnak következő példája szolgáljon. Ha mint a' 9dik lapon találtatik 5109-et kellene 2463-mal sokszorozni, volna a' közönséges módon:

```
    5109
    2463
   -----
   15327
  30654
 20436
10218
--------
12583467
```

és az öszveadandó jegyek' első oszlopa *egy*, a' második *két*, a' harmadik *három* ... 'stb. jegyekből áll. Ezen munkálatokat gyakorlott számvető elméjében is leirás nélkül véghez viheti. Igy: *az első oszlop* a' két végső jegyek' sokszorozásából származik, tehát leszen: $3 \times 9 = 27$, mellyből 7 utolsó jegyül leiratván, fent marad 2. *A' második oszlop* két részletes tevetekből áll; a' felső' második jegyének az alsó' elsőjével, és a' felső' első jegyének, az alsó' második jegyével teendő sokszorozásából, melly csupán az elmében végrehajtatván: $3 \times 0 = 0$ a' fentmaradt 2vel $= 2$: $6 \times 9 = 54$, tehát $54 + 2 = 56$, mellyből a' 6 leiratik. *A' harmadik oszl.* $1 \times 3 = 3$ a' fentmaradott 5tel $= 8$; $6 \times 0 = 0$ tehát $8 + 0 = 8$; $4 \times 9 = 36$, tehát $36 + 8 = 44$ mellyből 4 leiratik, 4 fentmarad ... stb. 'S végre a' hasonlatos munkálatok megújításával, mellyeknek alapja a' mondottakból világos, lehető az egész tevetet (factum) a' többi számjegyek' elmellőzésével azonnal a' két szorzó alá leírni. Azonban a' franczia hírlapok' ide mellékelt kivonatai' értelmétől eltérőleg megjegyezzük:

a) Hogy az új mód szerint mind azon munkálatoknak, mellyeknek keletkezményei (resultata) közönségesen a' magok jegyeikkel leiratnak, elmében legalább végre kelletvén hajtatni; a' közlött szabályok nem annyira könnyitések 's egyszerűítések, mint inkább a' munkálat' némi megnehezítésével 's bebonyolításával eszköz-

*) Le calcul sans chiffres. Paris, 1836. 8r. Vö: *Constitutionnel*, 5. oct., *Siècle*, 17. oct., 's bővebben *La Charte de* 1830. 4. nov. 1836.

**) Neue Methode für Multipliciren, Dividiren und Quadriren, nach welcher Produkt, Quotient und Quadrat, bloss mittels der Ziffer der zwei Faktoren, des Divisors und Dividends und der zu quadrirenden Zahl (ohne Ansatz irgend einer sonstigen Ziffer) und schneller als nach der bisherigen Methode gefunden werden. Wien, bei Heubner, 1837. 8r. VI és 34 l."

lött, 's egyedül számvetésbeli gyakorlat és ügyesség által megnyerhető idő- 's irás-kimélés. Ennél fogva:

b) Általános sikert ugyan, melly az egész eddigi számvetések' rendszerét fel-forgatással fenyegesse, ezeknek közlésétől nem várunk, mint azt többféle tudva levő 's mégis a' közönség' tömegébe be nem hatott számvetési fogások' példái nyilván bizonyítják. Legtöbbekre nézve már magok a' sokszorozás, elosztás stb. közönséges módjai is, mellyekben az emlékezet annyira mint ezekben feszülve nem tartatik, nagy számoknál olly fárasztók, hogy azokra nézve megkivántató ügyességet is csak többszöri gyakorlat után érhetik el. Mindazáltal:

c) Tekintetben tartván a' társaságnak azon nem csekély számu osztályát, kik naponként főkép számvetésekkel foglalkodnak, kik a' mindennapi gyakorlat által, azon tehetséget, mellyet a' szerző úr mindjárt első lapon megkiván, még pedig az ott mondottakhoz pótlólag: *olly mértékben magokévá tették*, hogy nem csak „két jegyü számokat elmében öszveadni tudjanak", hanem: *képesek legyenek azoknak öszvezését több tételeken is keresztül folytatni*, ezekre nézve: (mint a' kik tehát különben a' divatozó mód szerint, kész ügyességöknek úgy szólván semmi hasznát nem veszik, 's a' reájok nézve szükségtelen leirásokkal fárasztván magokat, az elérhető sokszorta nagyobb gyorsaságtól ok nélkül feltartóztatvák), a' jelen munkát, kivált ha az, a' szerző' igérete szerint több számvetési kérdések' megfejtésére is ki fog terjesztetni; minden illő méltatással a' Tek. Academia' figyelmébe és pártolásába ajánljuk. Pest, sept. 5. 1837.

Győry Sándor mk. helybeli rendes tag. *Bitnicz Lajos* mk. r. t.

— Tetemesen érezvén a' társaság' tagjai azon hiányt, mellyet könyvekben szenvednek, a' kis gyülés' kérelme a' mélt. gróf Teleki-ház által ajándékozott könyvtár' felállítása iránt, pártolva az igazgatóságnak ajánltatott; valamint másfelül annak kieszközlése, hogy a' pesti nyilvános könyvtárakból a' társaság' tagjainak is engedtetnék meg, térítvény mellett otthoni használatra könyveket kivenni.

— A' *választások* körűl sept. 1. folyt előleges tanácskozásban elhatároztatott, hogy a' sok águ mathematicai osztályba, mint a' melly különben is sok dologgal van elfoglalva, 's mégis öszvesen csak három, helyben pedig épen csak egy taggal bír, egy új helybeli rendes tag ajánltassék az igazgatóságnak; — egy úttal a' tagajánlási ívek' kitétele is megnyittatott, mellyek sept. 6. leiratásra bocsátatván, szerintök rendes tagságra két —, levelező tagságra huszonegy tudós találtatott ajánlva. Magok a' választások sept.' 7. vétettek elő; 's miután az ajánlott számhoz 's előadott okokhoz képest tíz levelező' elválasztatása határoztatott; általános szótöbbség e' helyekre a' következő hazafiakat vette fel:

Brassai Sámuel, a' kolosvári unit. collegiumban történetek' tanítója.
Fényes Elek, hites ügyvéd Pesten.
Gaal József, m. kir. helytartósági accessista Budán.
Jerney János, hites ügyvéd 's táblabiró Pesten.
Kacskovics Lajos, h. ügyv. 's a' Gazdasági-Egyesület' titoknoka.
Kerekes Ferencz, a' debreczeni ref. colleg. természettörténet' és chemia' prof.
Tanárky Sándor, nyugalm. kir. őrnagy Győrött.
Vajda Péter.
Vállas Antal, philos. dr.
Zsoldos Ignácz, Veszprém vmegye' főjegyzője 's táblabiró.

Majd a' betöltendő helybeli második rendes tagságra a' mathematicai osztályban, fölterjesztettek az igazgatóságnak.

Vállas Antal lt.
Vásárhelyi Pál lt.

Halál által a' társaság a' lefolyt 183⁶⁄₇ki academiai évben tagot nem vesztett el. Ellenben Szeder Fábián lt. 1838. febr. 12. költ levelében *) a' társaságból kilépését jelentette, melly a' nagy gyülés által sept. 6. el is fogadtatott; Czuczor Gergely rt. pedig viszonyai' változásánál fogva mondván le segédjegyzői 's levéltárnoki hivataláról **), jegyzőkönyvbe kivánta a' nagy gyülés iktattatni, mikép, tekintvén a' tisztelt tagnak mint társ- és tisztviselőnek becsét, egyedül csak viszonyai' parancsoló erejének engedve, teljesíti kivánságát; 's kérelmét, rendestagi állásának elintézése 's új választás végett az igazgatóság elébe terjesztette.

---

*) Melly így hangzik: „Pannonia' hegyén 12. febr. 1837. Tekintetes Titoknok Úr! Én a' magyar tudós társaságban levelező tagnak kineveztetésem után mindjárt készülék a' megtiszteltetést alázatosan megköszönni, ha barátim nem akadályoztatnak szándékomban azon biztatással, hogy ugy is nem sokára rendes tag lehetek. Azonban megcsalván a' remény, a' mit egész eddig béketüréssel halaszték, véghez vinni most határozám. Kilépek tehát a' tud. társaságból 's diplomámat n. tiszt. Czuczor Gergely urhoz küldém az átadás végett, azon sajnálással, hogy hazafiúi buzgóságomnak a' pártolatlanság miatt igy egészen kialudnia kellett. Magamat kegyességébe ajánlván, minden tisztelettel maradok Tek. Titoknok Úrnak alázatos szolgája *Szeder Fábián* mk.“

**) Levele így szól: „Nagyméltóságu Gróf Előlülő Úr, Tekintetes Tud. Társaság! Némi előre nem láthatott viszonyaim, 's az ezekből véletlenül kifejlődött fontos

IGAZGATÓ TANÁCS GYŰLÉSE.

KÉT ÜLÉSSEL, SEPT. 4- ÉS 9-DIKÉN, 1837.

Gróf Teleki József' elölülése alatt, jelen: gr. Széchenyi István másod-elnök; igazgató tagok: gróf Andrásy György, báró Jósika Miklós, gróf Károlyi György, gróf Keglevich Gábor, Péchy Imre, báró Perényi Zsigmond, b. Prónay Sándor, Somsich Pongrácz, Szegedy Ferencz; Schedel Ferencz titoknok (az első ülésben csak nyolcz igazgató jelenvén meg, az eddigi szokáshoz képest ideigleni szavazattal) és Czuczor Gergely segédjegyző.

Pártfogó Ő Fenségének az elnökség' k. kir. megerősítését közlő k. válasza' olvasásával nyittatott meg a' gyülés; mire a' m. kir. helytartóság' levele hirdettetett ki, mellyben tudtára adatik a' nm. gr. elnök urnak, mikep Ő Felségének az ország' rendeihez intézett k. leirása' következésében a' szükséges utasítások a' tudományos kerületek' illető főigazgatóihoz megtétettek az iránt, hogy ezután minden Magyarországban 's a' hozzá tartozó tartományokban kijött munkákból egy példány küldessék az academia' könyvtárába. Következett a' szokott tárgyak' felvétele következőképen:

I. Előterjeszté a' titoknok a' társaságnak közelebb mult évi munkálkodásairól szóló jelentését, valamint a' pénztárnoki hivatalét is a' pénztár' azon évi bevételei, kiadásai és állapotjáról, mellyek szokott mód szerint az ország' törvényhatóságaival, 's újságok mellett a' közönséggel is, közöltetni rendeltettek.

---

akadályok miatt olly helyheztetésbe jutván, melly Pesten további állandó lakhatásomat szinte lehetetlenné teszi: kénytelen vagyok Excellentiád 's a' Tek. Társaság' nagyon tisztelt bizodalmából reám ruházott segédjegyzői 's levéltárnoki hivatalomról, mint egyedül itt helyben viselhetőről, alázatos köszönetem mellett lemondani, a' levéltárt, e' jelennen folyó nagy gyülések' jegyzőkönyveinek bevégeztével, általadandó annak, kit a' Tek. Társaság e' tisztre méltatand. Minthogy pedig érintett hivatalomon kivűl a' helybeli rendes tagok közzé is szerencsés valék számítatni, az e' tekintetből személyem iránt teendő intézkedésén a' nagy gyülésnek annál inkább megnyugszom, mivel a' Tek. Társaságnak, mint hazai köz intézetnek munkálataihoz csekély tehetségem szerint minden módon járulni legédesb kötelességemnek tartottam és tartandom. — Ki többnyire tapasztalt kegyeikbe ajánlott megkülönböztetett mély tisztelettel vagyok Excellentiádnak 's a' Tekintetes Társaságnak Pest, aug. 31. 1837. alázatos szolgájok *Czuczor Gergely* mk. m. t. társ. rendes tag.

II. A' titoknok a' társaság' tőkéjének az utolsó gyülés óta, alapítványok 's adományok által lett szaporodását jelentette be, mellyek a' következők:

1. A' nagyenyedi casino' küldeménye 40 ft.

2. *B. Lakos János* ttag, egy tudománytári értekezése' tiszteletdíját ajándékozta vissza 15 ft. 30 kr.

3. *Perlaky Dávid*, mosony-győri evang. esperest: „Történeti adatok" czímű könyvecskéjéből ötven példányt ajándékozott; ára 20 kr.

4. *Kucsera Lőrincz* h. ügyvéd „A' rövid utu visszafoglalásról" szóló értekezéséből száz példányt; ára 30 kr.

5. *Hrabovszky Dávid* nevelő „Utazási rajzai" két kötetéből hasonló czélra harmincz példányt; ára 2 ft. 40 kr.

6. *Meyer János* londoni szűcsmester, szepesi fi, öt font sterlinget küldött, vagyis 50 ft.

III. Hasonlókép a' *pénztárt* illetőleg 1. olvastattak annak ez acad. évben kétszer történt elnöki megvizsgáltatásáról költ jelentések, mellyek szerint pénz és számoló könyvek 's irományok rendben találtattak.

2. A' tiszti ügyész által előleg megvizsgált 1836-ki számadások, két igazg. tagnak (gr. Andrásy György és gr. Károlyi György) adatván ki vég átnézés végett, azok teljes rendben találtattak.

3. A' pénztár' jelen állapotjáról szóló jelentés' felolvasása után az elég tetemes kamattartozék' (5036 ft. 24 kr.) sikeres behajtására 's a' hatod' tőkésitésére rendszabályok tétettek.

IV. A' társaság' többszöri sürgető kérelmének kivánván az igazgatóság eleget tenni, noha a' kamattartozékok még folyvást kötve tartják kezeit, tekintvén mégis a' hatodok után évenként, bár kis mennyiségben, szaporodó jövedelmét, a' gróf Teleki-ház által nagylelküleg ide ajánlott könyvtár' felállítását elrendelte; 's e' végre a' Trattner-Károlyiháznak, hol különben is a' társaság' tereme 's hivatalai vannak, középépülete első-udvari sorát kivétetni, 's mindenek előtt a' szükséges bútorokkal felkészítetni határozta. A' pénztár igy új 's már elkerülhetlen költségekkel terheltetvén, ez ízben sem léptettetett egy is az évek óta fizetést váró rendes tagok közűl fizetésbe. A' javítnoki hivatal azonban, a

munkák' folyvásti szaporodása' tekintetéből, 240 ft. évdíjjal állandósitatott.

V. 1. Az 1836-ki magyar munkák közt „Kazinczy Ferencz' Versei"-nek itéltetvén nagy gyülés által a' koszorú; noha a' szerző többé nem él, számos és magas érdemei' tekintetéből is, a' 200 arany az emlék-billikommal, árváinak kiadatni rendeltetett.

2. Hasonlólag kirendeltetett a' két rendbeli történetirási pályamunkának a' száz száz arany osztályi jutalom.

3. Valamennyi a' nagy gyülés által felterjesztett munkák' kinyomatása elrendeltetett, 's — az első karbelieken kivűl — a' következő tiszteletdíjak mellett:

a—d) *Gegő Eleknek* „A' moldvai magyar telepek" czímű munkájaért, *Horváth Mihálynak* történeti —, *Tóth Lőrincznek* drámai pályamunkájaért, végre *Köteles Sámuel'* özvegyének a' „Philos. Anthropologiáért", ív szerint négy arany.

e) *Külkeynek* két steigenteschi vígjátékaért, ív szerint egy arany.

f—g) *Kazinczy Ferencz'* árváinak a' Moliére vígjátékaért: (Kénytelen házasság, és *Náray Antalnak* Romeoért ív szerint négy arany.

h—i) *Tóth Lőrincznek* a' „Rágalom' iskolája"ért, *Galvácsy Lászlónak* a' „Hazudság" vígjátékért, ív szer. másfél arany.

k) *Guzmics Izidornak* az Eurip.' Iphigeniájaért ív sz. három arany.

l) *Vajda Péternek* Cuvier' Állatországa' második szakaszáért ív szer. három arany.

m) *Vállas Antalnak* a' „Felsőbb egyenlítések"ért ív sz. négy arany.

n) *Smalkovics Mihálynak* Chelius' Sebészsége' 3d. köteteért ív sz. másfél arany.

Végre o) *Edvi Illés Pálnak* koszorúzott „Közhasznu kézikönyve" javított 's bővített kéziratáért, ív szerint hat ezüst forint tiszteletdíj, 's a' fél év alatt elkelt munkának e' szerint újra nyomatása, és pedig két ezer példányban, határoztatott.

VI. A' *Tudománytárra* nézve, a' nagy gyülés' ajánlatára határoztatott: 1) hogy a' literaturai résznél, mint a' melly tömöttebb nyomtatású, minden ív öt negyednek számítassék, 's így az eredeti dolgozatok újabb rendeletig tíz, fordítmányok nyolczadfél p. fttal tiszteltessenek. —

2) Hogy a' Tudománytár' valamelly évfolyamata elkelvén, mint a' több munkáknál, ugy itt is, a' tiszta haszon' egy harmada a' szerkesztőségé legyen."

VII. A' nm. Elnök úr felhatalmaztatott, hogy Döbrentei Gábornak, az általa némelly levéltáraknak magyar nyelvrégiségek' tekintetéből teendő megjárására, a' maga idejében segedelmet rendeljen.

VIII. A' játékszíni küldöttség' részére kivánt költség (37. lap) megadatott.

IX. A' pesti könyvtáraknak a' tagok által otthon használhatása' tárgyában a' fens. főhg-nádor-pártfogóhoz felirás határoztatott.

X. 1. Felolvastatott *Czuczor Gergely* eddigi segédjegyző leköszönő levele (40. 41. l.), mellyet az igazgatóság is sajnálattal vevén, vele minden tekintetben való teljes megelégedését jegyzőkönyvben is kifejeztetvén, lakhelye' változása' tekintetéből, őt a' történetosztály' vidéki harmadik helyére tette által; segédjegyző' választása végett pedig sept. 9kére elegyes ülést rendelt, mellyben a' kilépettnek helyébe *Szalay László* l. tagot iktatta tetemes többség, kinek a' jegyzői fizetés nov.' 1jétől fogva, mellyen hivatalát kezdendő volt, rendeltetett kiadatni.

2. Olvastatott *Gyurikovics György* lt.' levele, mellyben a' mult évben történt rendes taggá kineveztetéseért köszönetet mondván, azt tiszti elfoglaltsági miatt el nem fogadhatni jelenté *); 's igy a' még üres vidéki negyedik helyre a' történetosztályban, a' VII. nagy gyülés által ajánlottak' elseje, *Péczely József* lt. neveztetett ki.

---

*) „Tekintetes Doctor, Professor, 's Titoknok Úr! Méltóságos Gróf, igen kegyes és mélyen tisztelt Előlülő urnak a' folyó eszt. sept. 15. napjáról hozzám bocsátott levele, mellyel a' m. tudós társaság' igazgatósága által sept. 10kén tartott ülésében rendes tagjául lett kineveztetésemet méltóztatott tudtomra adni, — legérzékenyebb hálaadásra gerjeszté lelkemet: nem azért, mintha illy megkülönböztetésre eddigi csekély literaturai tetteim 's munkáim által érdemesítve gondolnám magamat, hanem mivel abban inkább buzdító szózatot hozzám intézve véltem hallani. Hogy csekély személyem honunkban és külföldön némi nem haszontalan értekezéseknek szerkeztetője vala, — mit a' mélt. Előlülő urnak legnagyobb becsü levele olly kedvező kitételekkel említ, azt egyedül a' mélt. igazgatóság' tagjainak szer feletti kegyessége tulajdoníthatja, magam pedig nem vehetem ér-

3. A' mathematicai osztályba, helybeli második rendes tagul, a' nagy gyülés' ajánlottai' elseje, *Vállas Antal* lt. neveztetett.

4. Végre, az alaprajzhoz képest letevén elnök és másodelnök, hivatalát; de jövő évre is abban a' köz bizodalom által megmarasztaltatván; gróf Keglevich Gábor koronaőr, kincstári elnök és ig. tag kéretett e' választást, királyi megerősítés' kieszközlése végett, Pártfogó Ő Fensége elébe terjeszteni.

---

dememül: mert erősen hiszem, hogy számos honfi még többet tett 's mívelt, mint a' mit én igyekezhettem az időmnek szük volta miatt e' részben édes honunk' javára cselekedni.

Ezen oknál fogva igen nagy mértékben érezteti velem az érzékeny szívem tartozó háladatosságomat a' m. t. társ.' bizodalma és kegyessége iránt, ugyanazért is buzgó köszönetemet tiszta lelkemből mondom: mindazonáltal igen nyomos okok, mellyek hivatalos helyheztetésemből származnak, 's a' mellyeket itt rövideden kifejtenem kell, engemet arra a' szigorú kinyilatkoztatásra birnak, sőt kényszerítenek, hogy a' rendes tagot illető kötelességeket el nem vállalhatom.

Az én városi hivatalomhoz olly számos foglalatosságok kötve vannak, és napról napra még inkább szaporodnak, főképen mostani időben az ország' gyülése' itteni gyakori tartása miatt, hogy azoknak sokasága minden időmet anynyira foglalja el, hogy egy hétnek, sőt néha hónapnak lefolyta alatt alig marad meg egy két üres óra. Ezen rendes városi tisztem felett néha a' t. ns. vmegye is parancsol a' szolgálatimmal, és méltán: mert az háládatos szívem kötelesnek érzi magát, az ifju koromban tapasztalt kegyességét visszaszolgálni. Ehhez járul ama czelba vett szándékom, mellynel fogva én némelly érdekes literaturai tárgyak' kidolgozását már az előtt kitőztem magamnak: illyenek 1) a' városi gazdag levéltárban levő számtalan még eddig ismeretlen oklevelek' használása; 2) a' sz. kir. városok' alkotmányi törvényök' elkészítése; 3) Mosony — 4) Trenchin vmegyének leirása.

Ezen okoknál fogva, meg vagyok győződve, sem mélt. Elölülő ur, sem mélt. igazgatóság, sem a' többi nagyra tisztelt tagjai a' m. t. társaságnak nem fogják balra magyarázni kinyilatkoztatásomat, melly ollyan honfitól fájlalva tétetik, ki elegendő példáját 's bizonyságát adta annak, hogy ő a' becsület' és hazafiui érzés' ügyében nem szokott hátra maradni.

Midőn magamat mind a' t. társaság' nagy becsű kegyességébe, mind annak egyes tagjai, és különösen a' Tekintetes Ur' szíves barátságába ezentúl is ajánlanám, örök hála 's megkülönböztetett tisztelet' érzetével maradok Tekintetes Urnak Pozsonyban 13. nov. 1836. alázatos szolgája *Gyurikovics György* mk.

HATODIK KÖZ ÜLÉS' JEGYZŐKÖNYVE.

PESTEN, A' NS VÁRMEGYE' NAGYOBB TEREMÉBEN, 1837. SEPT. 10. DÉL ELŐTTI 10 ORAKOR.

Előlülő: gróf Teleki József; jelen a' nagy gyülésen voltak. Számos és fényes hallgató kar, nemzeti köntösben a' palotában, a' nélkül 's asszonyságok a' karzaton.

1. *Az elnök* megnyitja az ülést. *L. a' beszédet alább I. sz. alatt.*

2. A' *titoknok* előadja röviden a' társaságnak 1836b. nov. 21-től fogva 1837. sept. 9-ig folytatott munkálkodásait.

3. *Balásházy János* rt. a' vizek' szabályozásáról olvas, földmivelési tekintetben. *L. értekezését a' II. oszt. IX. szám alatt.*

4. *Perger János* rt. emlékbeszédet mond Georch Illés tt. felett. *L. a' beszédek közt II. sz. alatt.*

5. *Gegő Elek* lt. töredékeket olvas a' moldvai magyar telepekről. *Külön jelent meg* 1838.

6. *Czuczor Gergely* rt. Vitéz János' életrajzát adja elő némelly tekintettel Magyarország' általános állapotjára Mátyás király' korában. *L. a' II. oszt. V. sz. alatt.*

7. Felolvassa a' *segédjegyző* az 1836ki, 200 db arany jutalomra érdemesített magyar munka felől, 's a' dicséretes más nyolcz munkákról szóló jelentését ekkép:

Visszatekintvén a' társaság az 1836dik év' lefolyta alatt kijött magyar könyvekre, örömmel tapasztalá némelly munkákban a' nemzeti tudományos és szépmüvészeti miveltségnek újabb jeles haladását, 's közülök a' 200 arany nagy jutalmat, köz egyezéssel, következő czíműnek itélte: „*Kazinczy Ferencz' eredeti poetai munkái. Buda*, 1836.“ Mert annak szerzője lelkesség, és izlés' tekintetében koránál jóval elébb járván, egy új korszak' teremtője lön; 's poetai munkái mind különfeleségre, mind belső becs és külső csínra nézve részint maig is a' legjobbak, részint a' legjobbakkal vetélkedők, mellyek literaturánk' illető nemeiben eddig megjelentek, némellyek pedig utól nem érve állanak.

Dicsérettel említendőnek találtatott a' következő nyolcz munka betűrend szerint:

Czuczor' poetai munkái.

Fényes Elek, Magyarországnak 's hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisticai tekintetben. Első kötet.

Gaal József, Szirmay Ilona. Két kötet.

Győry Sándor, Felsőbb analysis' elemei. Első füzet.

Jósika Miklós, Abafi 2 köt.
— — Zólyomi.
Kerekes Ferencz, Értekezés és kitérések.
Szlemenics Pál, Fenyítő törvényszéki magyar törvény.
Költ Pesten, a' m. t. t. VIIId. nagy gyülése' 7d. ülésében, sept. 7d. 1837.
D. Schedel Ferencz, titoknok.

8. Olvassa ugyanaz az 1834-ben másodszor kitett történetirási jutalomkérdésre beérkezett pályamunkákról e' jelentést:

Az 1834-diki köz ülésben másodszor kihirdetett ezen történetirási kérdésre: „*Millyen befolyások volt honi városainknak nemzetünk' kifejlődésére és csinosbulására?*" négy rendbeli felelet érkezett, melly a' történettudományi osztály' három rendes tagja által megvizsgáltatván, közülök ezen jelmondatú: *Patriam, cum possis, non illustrare scelus est*," jeles historiai adatai, helyes itéleten alapuló fejtegetései, 's philosophiai észszel tett 's elrendelt észrevételei miatt, 100 arany jutalomra, és kinyomtatásra méltónak itéltetett.

Feltöretvén a' szerző' nevét rejtő pecsétes levélke, nyilvánossá lőn, hogy ezen pályafelelet' irója *Hetényi János*, ekeli ref. predikátor 's a' m. t. t. lev. tagja.

Költ Pesten, a' m. t. t. VIIId. nagy gyülése' 2d. ülésében, sept. 1. 1837.
D. Schedel Ferencz, titoknok.

9. Hasonlókép az 1835ki kérdésre beküldött, szinte történetirási pályamunkákról e' jelentést:

Az 1835ben kihirdetett ezen történettudományi jutalomkérdésre: „Millyen állapotban volt a' kereskedés honunkban az Árpád- és vegyes házakból származott királyok alatt, mi történt fejedelmeink' és törvényhozásunk' részéről azok' előmozdítására, mellyek voltak nagyobb emelkedésöket hátráltató akadályok, végtére minő befolyások volt nemzetünk' erkölcsi és értelmi kifejlődésére?" 8 rendbeli pályafelelet adatott be, mellyek között e' jelmondatú: „*Be thou still free, and beautiful, and fair, Aloof from desolation*" szerzőjének történetirati és statusgazdaságbeli jeles ismeretei, a' tárgyba mély behatása, józan elvei, rendszeres és csínos előadása' tekintetéből, itéltetett a' 100 darab arany jutalomra méltónak. Továbbá ezen jelszavú: „*Conamur tenues grandia*", mint az elsőhöz legközelebb álló, adatbeli gazdagsága 's az okoskodás' alapossága' tekintetéből, mint másod rangu pályamunka, ivétől négy-négy arany tiszteletdíj mellett kinyomatni rendeltetett.

Mire a' szerzők' neveit rejtő pecsétes levelek felbontatván, kitünt, hogy az első jutalmat, u. m. a' 100 aranyat *Kossovics Károly*, Nyitra vármegyei aljegyző nyeré, a' tiszteletdíjt pedig *D. Horváth Mihály* váczi megyebeli pap és lelki segéd.

Költ Pesten, a' m. t. t.' VIIId. nagy gyülése' második ülésében, sept. 1. 1837.
D. Schedel Ferencz, titoknok.

10. Az 1835ki mathematicai jutalomkérdés' sorsáról:

Az 1835ben kitett mathematicai osztályi kérdésre a' kitüzött határidőre felelet nem jövén, a' jutalom ez úttal elmaradt.

Költ Pesten, a' m. t. t.' VIIId. nagy gyülése' második ülésében, sept. 1. 1837.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

11. Az 1836—7ki drámai jutalomról szóló jelentést:

Az 1837dik évre beküldött 13 színdarabból kitetszett, hogy iróink mind inkább sejteni kezdik, mire kell e' pályán törekedniök, miért is némellyek character' ereje, mások helyzetek' meglepő bonyolódása által kivántak míveiknek érdeket szerezni; azonban e' szétágazó törekvések azon felül, hogy egyesítve nincsenek, részint mérsék', részint siker' híával vannak, 's különösen hibázik e' színművekben a' tragoedia' komoly méltósága 's mélysége; a' miért is a' beküldött szomorújátékok közül egy sem találtatott a' nagy jutalomra méltónak; literaturánk' jelen állásában mindazáltal, másod karbeliként, tiszteletdíj mellett nyomtatandónak itéltetett az „*Atyátlan*" czímű, jó szerkezete, színi hatást igérő érdeke 's szép dictiója' tekintetéből.

Felbontatván az emlitett jelszavú levelke, kinyilvánult, hogy e' szomorújáték' szerzője *Tóth Lőrincz* levelező tag.

Dicséretre méltóknak találtattak: „*Az utolsó magyar khán*", „*Művész álma*", „*Párviadal*" és „*A' Perényiek*" czímű darabok.

Költ a' m. t. t. VIIId. nagy gyülése' ötödik ülésében, sept. 5. 1837.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

12. Következett a' újonan kitett jutalomkérdések' kihirdettetése (l. felebb 34. 35. lap); mik után az elnök az ülést berekesztette.

A' jutalomkérdéseken kivül kiosztatott ez ülés' alkalmával: „A' m. t. társaság' igazgatóságának jelentése a' társaság' 1836beli munkálódásairól 's pénztára' mibenlétéről. Hatodik esztendő. Budán, a' m. kir. egyetem' betűivel. 1837. 8r. 16 l.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

TÖRTÉNETEI.

NYOLCZADIK ÉV.

1837. NOVEMBER' 20-tól, 1838. SEPTEMB. 10-ig.

ELSŐ SZAKASZ.

KIS GYÜLÉSEK 1837. NOV. 20-tól, 1838. SEPTEMB. 10-ig.

Összesen 31 ülés. Gróf Teleki József elnök martius közepéig Bécsben, azon túl ismét elfoglalván székét, 11 gyülésben ült elűl. Gróf Széchenyi István másod elnök 2 ízben vezette az ülést. Mint helyettesek elnököltek Fáy András tiszt. tag 7, Jankowich Miklós t. t. 9, és Schedius Lajos t. t. 2 ízben. *Jelen* voltak *tiszteleti* tagok: Fáy 4, Jankowich 1, Schedius 3 ülésben (ide nem tudván elnöklésöket); *rendes* tagok: Bajza 27, Balogh 15, Bugát 22, Czech (vidéki) 1, Döbrentei 23, Gebhardt 28, Győry 25, Kállay 29, Luczenbacher 28, Péczely (vid.) 1, Perger 11 (†), Stettner (vid.) 2, Szemere 15, Szilasy 31, Sztrokay 30, Vállas 31, Vörösmarty 25; *levelezők:* Antal 2, gróf Dessewffy Aurél 4, Gaal 17, Jerney 23, Kacskovics 5, Karácson 1, Kassai 1, Kiss Károly 4, Székács 11, Tanárky 3, Tasner 2, gróf Teleki László 1, Vajda 5, Vásárhelyi 5 ízben; a' titoknok mindig, Szalay László segédjegyző 27 ülésben.

ELSŐ CZIKKELY.

Nyelv körűli munkálatok.

I. A' *nagy szótár*hoz tartozó előkészületek' gyűjtése folyt, társaságon kivűli hazafiak segedelmével is; név szerint:

1. A' *műszavaké;* különösen Sárváry Pál lt. közlött újabb jegyzéseket a' Mathematicai Műszótárhoz; Májer István Esztergam megyei lelki segéd pedig a' műtani szótárhoz a' rézmetszészeti műnyelvet dolgozta ki, 's terjesztette a' társaság elébe.

2. A' *Tájszótár*hoz, mielőtt annak kisgyülési átnézetése martius' 5d. befejeztetett, Döbrentei Gábor rt. még Vas és Sopron vármegyei tájszavakkal járult; utóbb Májer István muzslai tájszavakkal, valamint Muzslán divatozó sajátságos keresztnévformák, szójárások, közmondások és népdalok gyűjteményével, melly elébbieknek a' nagy szótár' dolgozása körül fog hasznok vétetni.

II. A' *Helyesirás és Szóragasztás' főbb szabályai* második kiadása' elfogytával, azon kérdés támadt, vajjon nem kellene-e annak új átnézetéről gondoskodni: melly alkalommal a' kis gyülés oda nyilatkozván, hogy a' második kiadás' készültekor folyvást szem előtt tartattak a' tagoknak a' tárgyra tett számos jegyzéseik, 's igy egy újabb átnézés nem szükséges, de hirtelen változtatások e' tárgyban nem is tanácsosak: egy harmadik, változatlan kiadás' készítetése rendeltetett.

Ide tartozólag, tárgyalás alá vette a' kis gyülés *a' kettős mássalhangzók' egyszerítése'* ügyét is. Már az 1832-ben tartott második nagy gyülés' alkalmával vonta a' nyelvtudományi osztály e' tárgyra az academia' figyelmét, minek következtében ez, helyeselvén az eszmét, javaslatkészitéssel bizta meg azon osztályt [1]). Előterjesztvén ezt 1834-ben osztálya' részéről Vörösmarty Mihály rt., az indítvány' okaival együtt, a' társaság azt mind Évkönyveiben [2]), mind Tudománytárában [3]) közzé tétette, hogy az ennek következtében nyilatkozandó vélemények szerint intézze e' tárgyban lépéseit. És csakugyan, mióta e' kérdés a' társaság által megpendítetett, az irók figyelme újra is ezen, Gyarmathi és Révai óta többek által indítványozott tárgy felé fordult; 's mind az academián kivül többen, helyeslő értelemben, hallaták véleményeiket, kik közűl érdemes itt megnevezni *Szilágyi Jánost* (Tudom. Gyüjt. 1833. IV. köt.), főleg pedig *Kerekes Ferenczet*, kinek e' tárgy alkalmat adott „Értekezés és kitérések" (Debreczen, 1836.) czimű tudós munka' irására; mind a' társaságnak előterjeszték irásban javaslataikat; név szerint: *Povolni Mi-*

---

[1]) L. Magyar helyesirás és szóragasztás' főbb szabályai. Pest, 1832. 5. l. 2d. kiadás, Buda, 1834. 7. l. 3d. kiadás, u. ott, 1838. 7. l.

[2]) II. köt. II. osztály, 276—281. l.

[3]) Tudománytár VII. köt. 179—184. l.

hály ungvári human. prof., *Weisz Fridrik* szántói evang. pred., *Hodosi Karácsony Lázár* hites ügyvéd, egyszersmind a' magyar nyelvbeni hangok és hangjegyekről tudományosan értekezvén, *Sipos József* békési ref. pred., *Udvardy János* lt. szinte értekezéssel, *II. Karácsony Lázár*, másodszor az „Egyetemi abc"-ről elmélkedvén, *Fojtényi Cassián* pannonhalmi benedictinus „Újon egyszerített magyar betűrend, észrevétellel a' Tudománytárban javaslott egyszerü betük iránt" czimű értekezésével, *Vidra* „A' magyar alphabet 40 betüjegyben", *Peregriny Elek* nevelő Pozsonyban, *D. Too István* Kolosvárt, *Kecskeméthy Csapó Dániel* m. academiai irnok, és *Czollner Lajos*, a' m. k. egyetem' nyomtató-műhelyének betümetszője, ki a' maga által javaslott betüket kimetszve és lenyomtatva mutatta be. Ezen emlékiratok és javaslatok az april' 2. és május 7. 1838. tartott kis gyülésekben előterjesztettek, 's ezekre, valamint a' Gyarmathy, Révai, Kerekes stb ajánlataikra való tekintettel, a' májusban folyt ülések az eddig két jellel kifejezett mássalhangzók helyébe a' következő egyeseket készítették, 's a' legközelebbi nagy gyülésnek ajánlották:

Cs	Gy	Ly	Ny	Sz	Ty	Zs
Ͻ	Ᵹ	Y	Ƞ	ſ	Ŧ	Ƶ
ɔ	ᵹ	y	ƞ	ſ	ŧ	ƶ

A' *cz* helyett az egyszerü *c* fogadtatván el.

MÁSODIK CZIKKELY.

Tudományos munkálatok és kiadott munkák.

I. E' kis gyülések' folyamatja alatt a' tagok következő dolgozatokat terjesztettek a' társaság elébe: *Guzmics Izidor* értekezését a' müvészi, különösen szinészeti nyelvről [1]); *Warga János* a' philosophia' encyclopaediáját kezdé meg Hegel' értelmében; *Kállay Ferencz* a' szabad akaratról értekezett [2]); *Jászay Pál* az 1627. szőnyi béke' történetét adta elő

[1]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, III. köt. 66—89. lap. Vizsgáló Vörösmarty.

[2]) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, IV. köt. 1—34 lap. Vizsgáló Szilasy.

7 *

kútfőkből [1]); *Jerney János* Anno kún-avar püspök' pecsétjét ismertette [2]); *Podhradczky József* Káldy György' életét adta [3]); *Waltherr László* kalendáriomi magyar régiségeket gyűjtött [4]); *Vállas Antal* nov. 20d. rendes tagi székét foglalván el, a' Ludolphi számról olvasott, több ívek' érintői által kifejtve [5]); 's az erőegyközényről (parallelogrammum virium) értekezett [6]); *Szlemenics Pál* a' félretétethető és megerőtleníthető végintézetekről hazai törvényeink szerint [7]); *Luczenbacher János* pedig több rendbeli okleveleket ismertetett és magyarázott [8]).

II. A' társaság kebeléből ez évben Vass László tiszt. tag tevén nagyobb rándulatot a' külföldre, név szerint Francziaország-, Belgium- és Angliába, Magyarországot illető tárgyak' tekintetéből az ottani könyvtárak ajánltattak figyelmébe, különösen pedig arra szólítatott fel, hogy IIdik Lajos özvegye Mária királynéval a' hazából kivitt, 's a' brüsszeli könyvtárban netalán még feltaláltató könyvek és kéziratokról tenne jelentést az academiának. A' t. tag erre az 1837. nov. 20d. tartott kis gyülésnek előterjeszté, miképen az általa meglátogatott könyvtárakban semmi magyar nevezetességre nem akadt, a' társaság számára már leiratott tatrosi kéziraton kivül Münchenben, és, csakugyan a' brüsszeli kir. könyvtárban, egy fejedelmi pompáu corvinianus codexen kivül, melly Mátyás királyunk' költségein Florenczben 1485-ben készült, 's mellyről a' tisztelt tag a' következő adatokat közlötte:

„Ezen irott misemondó könyv az ugy neveztetett Bibliothèque Royale des Ducs de Bourgogne, most várasi könyvtárban találtatik, és ezen könyvtárnak legnagyobb ékessége.

---

1) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, IV. köt. 167—274. l. Vizsgáló Bajza.

2) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, IV. köt. 48—78. l. Vizsgáló Luczenbacher.

3) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, III. köt. 296—327. l. Vizsg. Szilasy.

4) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, III. köt. 328—344. és IV. 275—294 l. Vizsgáló Luczenbacher.

5) L. a' jelen kötet IId. osztályában VII. szám alatt.

6) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, III. köt. 34—64. l. Vizsgáló Győry.

7) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, III. köt. 90—104. l. Vizsgáló Sztrokay.

8) Tudománytár, új folyam, Értekező rész, II. köt. 306—310. III. 184—192. és 345—348. IV. 158—166.

Mi kényesen őriztetik, onnét is kitetszik, hogy a' könyvtárnok az idegen kéz megérintését attól szorgalmatosan elhárítja, és maga is azt minden vigyázattal forgatja, nehogy valamiképen e' drága kincs csak kevessé is megmocskosíttassék.

Ezen misemondó könyvet Corvinus Mátyás Florentiában 1485. eszt. készíttette. A' könyv igen nagy és másod rétben (in fol.) bársonyba van köttetve. Az irás és festés aranynyal és más legszebb szinekkel a' szemlélőt csodálkozásra ragadja. A' rajzolatok között láthatni Corvinus Mátyás' és Beatrix nője' képét pénzi alakban (in stilo numismatico), Magyarország' czímerét a' kettős kereszttel, három hegygyel és négy folyóval, végtére egy hollót, a' halhatatlan király Corvinus nevére játszót.

Midőn a' spanyol királyok, későbben pedig a' fels. ausztriai házból eredett császárok, Belgiumot birták, belgiumi uralkodásokba lett belépésök' alkalmatosságával vagy magok, vagy igazgatóik és igazgatónéik által ezen misemondó könyvre tették le, az ország' rendei' jelenlétében, az ünnepélyes esküvést, hogy az ország' jogait és törvényeit fentartják.

De micsoda bal sors fosztotta meg édes hazánkat e' drága kincsétől, 's hogyan került ez az idegen földre? E' nagy kárunknak is a' mohácsi veszedelem oka. Minekutána Mohács mezeje magyar vérrel elöntetvén, Lajos királyunk is e' gyászos térségen találta volna kora halálát, Mária, annak özvegye, I. Fülöp spanyol királynak leánya és V. Károly cs. testvére, utóbb ugyan V. Károly cs. kinevezéséből Belgium' igazgatónéja, ki a' maga haszonvételére több könyveket gyűjtött össze, nevezetesen két igen drága könyvet, mellyek Corvinus Mátyás' könyvtárából valók voltak, Magyarországból magával Belgiumba vitt. Az első könyv a' négy evangeliumot arany betűkkel iratva foglalta magába, 's ezen okból *arany könyvnek* neveztetett. Mária ezt II. Fülöp Spanyolország' királyának ajándékozta, ki ezt az Escuriálban a' maga könyvtárába helyheztette. Mondatik, hogy ezen könyv a' kiváncsi idegeneknek nagy cerimoniával, égő viasz gyertyák mellett mutattatott meg.

A' második könyv az a' misemondó könyv, mellyről itt értekezünk. Ez Mária halála után annak más könyveivel együtt II. Fülöp Spanyolország' királyának rendeléséből a' fen neveztetett brüsszeli könyvtárnak tulajdona, dicsősége és büszkesége lett." —

A' franczia király' könyvtára' ungaricáinak teljes jegyzékét is bemutatta az említett tt., melly öszvesen huszonnyolcz, történeti és nyelvtani, ismeretes munkát foglal magában.

III. A' *Tudománytár'* számára 3 nyelvtudományi, 5 philosophiai és neveléstani, 10 történeti 's rokon, 1 mathematicai, 2 törvény- és közrendészeti, 3 természet- és műtani, — öszvesen 24 kézirat érkezett, mellyek' vizsgálatában eljártak: Bajza, Döbrentei, Győry, Kállay, Luczenbacher, Szemere, Szilasy, Sztrokay, Vörösmarty; Filinger, Jerney

és Pólya. Vissza, öt, vettetett; elfogadtatott tizenhárom; és pedig az imént felhordottakon kivül, nem-academicusoktól, a' következők:

D. Mányik János: A' büntetési jog, és a' fogházak; vizsgáló *Pólya;*

Szenczy Imre: C. Sallustius Crispus, erkölcsi tekintetben; vizsgáló *Szemere* [1]).

Külföldi tudósok közűl báró *Gaujal*, Limogesban a' franczia kir. törvényszék' első elnöke 's a' franczia nemzeti intézet' felirási és szépművészeti academiájának lev. tagja, egy emlékiratát terjeszté a' társaság elébe, mellyben azon kérdést hozza szőnyegre: van-e a' magyar és franczia ruthenok közt valami rokonság? 's az a' Tudománytárban [2]) jelent meg. Jénai egyetemi prof. *Schueller Gusztáv* pedig, ki hazánkat természettudományi tekintetből több ideig vizsgálgatta, ennek geologiájáról „Pótlékok Magyarország' földtani ismeretéhez" czím alatt nyújta be egy értekezést, melly szinte a' Tudománytárban terjesztetett a' közönség elébe [3]).

A' Tudománytár' *bibliographiai* czikkelyéhez gr. Andrásy György, Bolyai Farkas, Czech János, Czuczor Gergely, gr. Dessewffy József, Fábián Gábor, Hoblik Márton, Horváth Cyrill és József, Kis János, Kolossvári Sándor, Nyíry István, Péczely József, Szilágyi Ferencz, Szlemenics Pál járultak; felszólított nem-tagok közül Breznay Pál szigeti prof., Jónás József pécsi prof., Kolonics Antal váczi prof. és Tury Ferencz brassai kir. tartománybiztos.

IV. A' mult academiai évről vizsgálat alatt maradt, *nyomtatás* végett beküldött munkákhoz járult 15, különösen: nyelvtudományi és szépliteraturai 6, classica-literaturai 3, philosophiai és neveléstani 5, hadtudományi 1. Eljártak vizsgálatokban gróf Dessewffy József és Fáy András tiszt. tt.; Bugát, Czuczor, Győry, Horvát Endre, Horváth József, Kölcsey Ferencz, Nagy Károly, Perger János és Vörösmarty Mihály rr. tt.; Baricz, Bresztyenszky, Frivaldszky, Gáty, Kiss Károly, Schoepff, Székács, Szontagh, Tóth, Vajda és Warga János ll. tt.

---

[1]) Tudománytár, új folyam, Értek. rész, III. köt. 226—244. l.
[2]) Új folyam, Értek. rész V. köt. 5—15. l.
[3]) Bugát Pál rt. által fordítva, új folyam, Értek. rész III. köt., 1—33. l.

A' vizsgálat alatt volt kéziratok közül kereken visszautasíttatott 9, feltételesen adatott vissza 1, elfogadtatott 4, mellyek alább, a' IX. nagy gyülés' dolgai közt láthatók.

V. *Megjelentek* pedig a' kis gyülések' folyamatja alatt:

1. *A' magyar tudós társaság' évkönyvei.* Harmadik kötet. Budán, a' m. kir. egyetem bet. (1837; a' másod czimen:) 1838. n4r. Berzsenyi aczélmetszetü arczképével, két rézmetszettel és hét kőrajzzal. VIII. l. Első osztály: A' m. t. t. történetei 1834—36. 236 l. Második oszt.: A' nyelvtud., philos. és történetirási osztályok értekezései, 238 l. Harmadik oszt.: A' mathem., törvény- és természettudom. osztályok' értekezései, 184 l. Szinezett képü 's vászon kötésü velin példány' ára 8 ft., szinezetlené, papiros borítéku kemény kötésben, postapap. 6 ft. cp.

2. *Tudománytár*, kiadja a' m. t. t. *a)* Értekezések, szerkesztő Luczenbacher János, III. és IV. köt. *b)* Literatura, szerk. Balogh Pál, II. köt. Budán. n8r. réz és kőmetszetekkel.

3. *Magyar helyesirás és széragasztás' főbb szabályai.* A' m. t. t. különös használatára. Harmadik kiadás. Budán, 1838. 8r. 42 l. fűzve 10 kr. cp.

4. *Magyar és német zsebszótár.* Közre bocsátá a' m. t. t. Első vagy *magyar-német rész.* Budán, 1838. 8r. VIII és 792 l. fűzve 3 ft., postapap. 3 ft. 30 kr. ep.

5. *Természettudományi pályamunkák.* Kiadja a' m. t. t. Első kötet. Budán, 1837. n8r. öszv. 160 l. ára 48 kr. cp. Tartalma: A' magyarországi pokolvar, annak természete, okai, ovó és gyógyszerei. Két rendbeli jutalom-értekezés D. *Topperczer Tamás*, Csongrád vmegyei tiszt. fő orvos, és D. *Csorba József*, Somogy vmegyei fő orvos és l. tagtól.

6. *A' moldvai magyar telepekről.* A' magyar tud. academia elébe terjesztve P. *Gegő Elek* lt. által. Két toldalékkal 's Moldvaország' abroszával. Budán, 1838. n8r. (8 és) 166 l. fűzve 1 ft. 20 kr., postapap. 1 ft. 40 kr. cp.

7. *Első oktatásra szolgáló kézikönyv*, vagyis a' legszükségesebb tudományok' öszvesége, vallási különbség nélkül minden néptanítók 's tanulók számára keszült, 's a' m. t. t. által első rendü Marczibányi-Lajos-jutalommal koszorúzott pályamunka. Irta Edvi *Illés Pál.* Második, megjavított és bővített kiadás. Első kötet: *Közhasznu népi olvasókönyv*, négy részben értelemgyakorlásokat, erkölcsi elbeszéléseket és oktatásokat, az illendőség és okos magaalkalmazás' szabályait 's mindenféle tanulságos és mulattató verseket foglalván magában. Budán, 1838. 8r. VIII és 136 l. kemény táblába kötye, angol vászon háttal, irópap. 36 kr., nyomt. pap. 30 kr. cp.

8. *Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra*, vallási különbség nélkül minden tanítók 's tanulók' számára készült, 's a' m. t. t. által másod rendü Marczibányi-Lajos-jutalommal koszorúzott pályamunka. Irta *Warga János.* Budán, 1838. n8r. XII és 284 l. Második kötet: *Az elemi tanulmányok' alapvonatjai.* Ára, Magyarország' földképével 's egy szépirási példánynyal együtt, fűzve 1 ft. 20 kr. cp.

9. *Eredeti játékszín.* Kiadja a' m. t. t. I. kötet: *Vérnász;* első pályadíjt nyert szomorújáték öt felv. Írta *Vörösmarty Mihály.* Második kiadás. Budán, 1837. n12r. 163 l. Postapap. fűzve 48 kr. cp.

10. *Blair Hugo' rhetoricai és aestheticai leczkéi.* Némelly kihagyásokkal és röviditésekkel angolból *Kis János* superint. stb. által. Első kötet. Budán, 1838. n8r. 400 l. fűzve nyomt. pap. 1 ft. 40 kr., postapap. 2 ft. cp.

11. *M. tudós társasági Névkönyv astronomiai napkönyvvel és kalendáriommal* 1838-ra. Budán. 8r. 120 l. velínen, fűzve 35 kr. cp.

VI. Elnöki megbizásból, beküldvén *Nagy Károly* r. tag az általa 1839-re készített astronomiai naplót némelly hozzáadásokkal; az ülés az említett tagot ennek illy terjedelemben további folytatására is felszólította.

HARMADIK CZIKKELY.

Jutalmak.

A' társaságnak 1838. aprilis' 2dikai kis gyülését a' titoknok azon jelentéssel nyitotta meg, hogy az 1836-ban tartott VIId. nagy gyülés által kitüzött törvénytudományi kérdésre négy, a' természettudományira egy pályamunka érkezett martius' 19-ig, mint határnapig; azonban martius' 20d., elnök' meg nem jelenése miatt rendes ülés nem tartathatván, e' pályairatokat, jeligés leveleikkel együtt, tizenegy r. és l. tag' jelenlétében lepecsételte. Igy, miután a' másod elnök által, az árviz által okozott köz zavar miatt a' kis gyülések további rendelésig felfüggesztettek, a' martius' 24-éig, mint a' dramai pályadíjra szabott határnapig érkezett 17 vígjáték' jeligés levele is mindjárt más nap, u. m. martius' 25-kén a' másod elnök szállásán ennek 's az academia' pecséteivel lezárattak, a' darabok pedig a' nagy gyülés által nevezett vizsgálókhoz küldettek. Melly kezelés helyeseltetvén, minthogy az ez évi jutalmakra készült pályairatoknak magok' idején beküldhetése a' közbejött vizár által többekre nézve lehetetlenné válhatott, az aprilis 2-i ülés, gr. Teleki J. elnöklete alatt, e' rendkivüli akadály' tekintetéből mind a' törvény- és természettudományi, mind a' dramai pályamunkáknak már eltölt határidejét má-

jus' 1-ig kiterjesztetni rendelte, minden jövendőre netalán húzható következtetés nélkűl.

Ekképen, I. a' törvénytudományi kérdésre: „*Honnan vette eredetét törvényeinkben az ősi javak' elidegenitésének korlátozása, miképp gyakoroltatott az korszakonként? 's a' polgári társaságra nézve általában mik voltak annak hasznos és káros következései?*" az újabb határnapig több munka nem érkezvén — a' következő négy, u. m.

1. Friendship and virtu met each other in the street — the golden age returnd and hung over the town.

2. Kik a' pályán futnak, mindnyájan futnak ugyan, de egy kapja el a' diadalmat. *I. ad Cor. c. IX.* 24.

2. Qui se habet, nihil perdidit.

4. Miskolcz, Sajó. *V. T. E. F.*

bocsátatott vizsgálat alá, birálókul Stettner György, Szlemenics Pál és Sztrokay Antal rendes tagok neveztetven ki; kiknek véleményei az augustus' 29d. volt kis gyülésben előadatván, a' jutalom, a' vizsgálók' egy értelmü itélete szerint, az 1. számunak adatni és ugyan ez nyomatni is ajánltatott a' nagy gyülésnek.

II. A' természettudományi feltételre: „*Készitessék bármelly magyarországi, hozzá kapcsolt tartománybeli, vagy erdélyi terjedelmesb vidék' természettudományi leirása*" az első határnapig érkezetthez még kettő járult, 's így összesen három ment vizsgálat alá:

1. Hazánk' Karpátinak természettudományi leirása. — Des principes simples et uniformes gouvernent l' univers.

2. Az opálbányák' vidéke Sáros és Zemplén megyék' határiban, természettudományi tekintetben. — Nullus argento color est avaris abdito terris.

3. A' magyarországi szíkes vidékek, természettudományi tekintetben. — Ollyan vagyok, ki édes hazámnak boldogulásán örvendeni, sanyargattatásától félni, veszedelmén irtózni tudnék. *Dugonics' Etelkája.*

A' vizsgálók Bugát, Gebhardt és Horváth József rendes tagok' eltérő véleményeik szinte aug. 29d. terjesztettek elő, mellyek szerint Horváth József az 1. számunak itélé a' jutalmat nyomtatással, a' 3-nak tisztelet-

díj melletti nyomtatást; Bugát jutalmat az 1-nek nyomtatás nélkül, a' 3-nak nyomtatást tiszteletdíjjal; Gebhardt a' 3. számut jutalomra és kiadatásra. A' társaság, valamint mindenkor fentartotta magának a' vizsgálók által nyujtott véleményi adatok' összehasonlitása után a' jutalom' elitélését, úgy a' jelen esetben is, tekintvén, hogy az 1. számu irat azon biráló által is, ki annak, leginkább formájánál fogva, elsőséget ad társai felett, a' helyleirás' kivántató tulajdonainak meg nem felelőnek, 's nyomtatásra nem alkalmatosnak itéltetett; a' másik által tartalma szerint szinte elégtelennek, legnagyobb részt mások után dolgozott, ide szorosban nem tartozó értekezésekből állónak, 's ezért nyomtatásra szinte nem ajánlhatónak állíttatott; midőn a' 3. számu, habár e' két vizsgáló által a' helyirás' feltételeit ki nem elégítőnek mondaték: de minthogy a' foglalat részletes előadása szerint is legtartalmasbnak, legfontosbnak, 's a' kivánt formától eltekintve, belső becsénél fogva legjobb munkának mutatkozott, 's ezért *mind a' három vizsgálától sajtóra is érdemesítetett*, midőn a' másik kettő csak egy ajánlót talált: a' kis gyülés ennek javaslotta adatni a' jutalmat 's azt sajtó alá is bocsátatni *).

III. A' *dramai jutalomra* érkezett 17 vígjátékhoz a' meghosszabbított határidő alatt még egy jarult:

1. *Borivóczi*, *v. cholera és szerelem*, 1. felv. — Sapienti pauca.
2. *Kapronczai Gedeon*, *v. a' nyári nemes otthon*, 3 felv. — Ridentem dicere verum quid vetat. *Hor.*
3. *Az özvegy nő*, 3 felv. — Honkoszorú nélkül meddő telek e' rövid élet. *Vörösmarty.*
4. *Vetélkedők*, 4 felv. — Kezdjen, ki haladni akar.
5. *A' talány*, 3 felv. — La gravité est un mystère du corps, inventé pour cacher les défauts de l'esprit.
6. *Az oskolaszünet Kassán*, 3 felv.
7. *A' törvényszünet Pesten*, 4 felv.
8. *A' fegyverszünet*, 3 felv.
9. *A' huszár verbunk*, 3 felv.

*) L. bővebben az indító okokat a' *Természett. Pályamunkák' második kötete'* előszavában.

10. *A' szerelem mindent meggyőz*, 3 felv.
11. *A' kellemetes kikelet*, 3 felv.
12. *A' komor tél*, 3 felv.
13. *A' szép nyár*, 3 felv.
14. *A' szomorú ősz*, 3 felv.
15. *Az erkölcs' próbája*, 5 felv.
16. *A' korszellem*, 3 felv.
17. *A' köszörűs*, 3 felv. — E' tizenkettő (6—17) egy jelmondat alatt: Többekkel is.
18. *Jótékony kelepcze*, 4 felv. — Viszket a' szunyogcsipés, fáj a' méh' fulánkja

A' nagy gyülésileg kirendelt birálók egyenesen nagy gyülés elébe terjesztvén tudósításokat, annak eredménye is ott forduland elő.

IV. Örömmel vette a' társaság ns Gömör vmegye rendei' bizodalmát, mellyel az ez évi budapesti árveszély' következtében gr. Andrásy György ig. tag által kitett jutalomkérdések' kihirdetésére az academiát kérték. Emlékezet' okáért közöljük itt mind a' ns megye' köz gyülésének a' tárgyat bővebben előadó jegyzőkönyvi pontját, mind a' nemes gróf' levelét, mellyben a' tárgy' egész középponti kezelésére a' társaságot szólítja fel.

I.

Gömör és Kis-Hont törvényesen egyesült vármegyének rendei Méltóságos Csik Szentkirályi és Kraszna Horkai gróf Andrásy György, cs. kir. aranykulcsos, magyar tudós társasági igazgató tag, ő nagyságának Felséges Urunk által főispáni helytartójokká kegyelmesen lett kineveztetésén keblökben gerjedt belső tiszta öröm- és tiszteletérzéseiket főkormányzói székébe leendő iktatása alkalmával a' külső szertartásoknak mentül ünnepélyesebb elrendezése által is kitüntetni ohajtották ugyan, — azonban Ő Nagyságának szerénység és hazafiui lelkesedés által vezérlett előterjesztései folytában meggyőzettetvén arról, hogy mind azon felületességeket, mellyek az illyes beiktatási és hasonló egyéb szertartásoknál nemzetünk' kikiáltott, a' valósággal pedig épen nem egyező gazdagságának tán inkább gúnyára, mint valósítására divatoznak, jobb volna hasznosabb czélra fordítani, elfogadnák Ő Nagysága' azon kivánságát, hogy beiktatási szertartásában csak a' régi magyar egyszerüséget követve, minden az előitéletek által nemzetiségünkhöz mázolt fényüzést kikerüljenek; örömtelve 's hálás érzéssel vették e' helyett azon az alább megirt pontokban foglalt hazafiui szép ajánlatát, mellyet, emlékezetbe hozván Pestbuda hazánk testvér fővárosának a' közelebb mult bőjtmás havában a' Duna vizének dühöngő árja által okozott siralmas sorsát 's lételének az egész haza, különösen pedig megyénk' érdekeivel is szoros, kap-

csolatu egybefüggését: ezen városoknak hasonló veszélyek ellen lehető biztosítását irányzólag, bizonyos jutalomkérdések megfejtésére ön erszényéből tett, 's azt köz hirűl tétetni elhatározták.

Jutalomkérdések.

1. Mi károkat tett a' Duna a' legrégibb idők óta Magyarország' városaiban, ugymint: Pozsony, Győr, Komárom, Esztergam, Vácz 's kivált Budapesten, 's az ország' egyéb helyein? főbb tekintettel lévén mindig Pest és Buda fővárosokra, környűlállásosan 's történeti bizonyossággal, a' kútforrások' kijelelésével adassék elő, úgy a' mennyire lehet az is: mik voltak okai az áradásoknak, miként 's miért terjedtek azok?

Az érkezendő feleletek közül az első rendünek jutalma 100, a' másodiknak 50, a' harmadiknak 30 darab arany, olly feltétellel azonban, hogy a' három pályamunkából egy egészet lehessen szerkeztetni.

2. Mi lenne — nem említve azon módokat, mellyek a' két város' tehetségeit felülmulják — a' legczélirányosabb építési mód Pest és Buda városaiban, hogy azok az ideihez hasonló rendkivüli, de ismét történhető áradás által rom- 's düledékké ne váljanak? Ezen építési mód ne csak a' házakra nézve adassék elő, hanem a' canalisokra is terjesztessék ki, mellyek a' város' tisztasága miatt elkerülhetlenek, de jelen állapotjokban mint a' veszedelemnek talán fő okai, meg sem maradhatnak. A' pestbudai építő szerek' részletes megvizsgálása és birálása szinte megkivántatik, figyelemmel lévén egyszersmind az olly annyira szükségessé vált építési rendészetre (Bau Polizey).

Továbbá kérdés gyanánt annak lehetősége 's czélirányossága felől szinte vélemény kivántatik, hogy tudniillik: Nem lehetne-e egy már annyiszor 's olly sok oldalról szóba hozott csatornát Pest városán keresztül az ugy is jól ismert legmélyebb 's tán régi medret képező vonal' mentében ásatni, mellybe és nem a' Dunába, minden városi canalisok vezettetnének. Csak igy hárittathatnék el az onnan eredő veszedelem, mi szerint a' Dunába a' régi canalisokon kivül, még más föld alatti utat is nyitott magának, mellyek, a' mostani rendszer mellett csak igen nehezen lesznek elzárhatók. Egyébiránt ezen kiásatandó fő csatorna mind a Duna' partján 's a' Váczi töltésen, mind pedig a' Dunába való isméti befolyása' pontján erős vizgátak (Wehr). által ugy lenne kormányozható, hogy ha a' Duna' árjai bizonyos mértéket meghaladnának, abból egészen kirekesztetnének, 's egyedül akkor eresztetnék bele viz, midőn a' Duna' vizállása bizonyos meghatározandó mértéket felül nem múl. Innen következik, hogy ezen fő csatornában a' viz önkénytől függene, 's hogy az a' Duna' árjainak lecsapolási csatornául épen nem szolgálna, hanem egyedül a' városi canalisok felvételére, mellyek függetlenül a' Duna' változékony állásától, ezen fő csatornába mindig kiürülhetnének 's nem lennének a' Duna és árjai' nyomásának 's ez általi felrepesztésnek (Bersten), melly a' mostani rendszer mellett akár mikor megtörténhetik, kitéve.

Kérdés továbbá, vajjon a' Dunának a' két város' táján bizonyos normalis szélességre való vétele, mint p. o. ott, hol az álló hid terveltetett, a' jégveszedelmet örökre elhárítaná-e? 's efféle szabályozás nem lenne-e a' palotai szigettől kezdve az ugy nevezett pesti nagy és kis, budai 's Margitszigetek' elrekesztése, — a' Dunának a' Sz. Gellért' hegye' táján a' pesti oldalon szélesbitése — mire nézve a' kisajátítási törvény ha valahova, ide bizonyosan lenne alkalmaztatható, — végre az úgy nevezett soroksári Duna' egész elzárása által legjobban eszközölhető? ez által a' felebb említett fő csatornát, vagy a' soroksári Duna' ezen elrekesztési pontján, vagy ha még nagyobb esés vagy mélység kivántatnék, az elhagyandó soroksári Duna' medrén lehetne ismét a' Dunába bevezetni.

A' legjobbnak ismert munka 200 darab aranynyal tiszteltetik meg, 's az, az első kérdési jutalmazott munkákból szerkezettel együtt minden esetre magyar és német nyelven ki fog nyomtattatni, 's az abból bejövendő haszon egyedűl 's kirekesztőleg a' budapesti mesteremberek' és kézmivesek' elveszett szerszámai' kipótolására fog fordíttatni egy Pest vármegye és Pest 's Buda városok' hatóságai' részéről kikérendő biztosság által.

Mind a' két kérdésre érkezendő munkákról itélendő birák leendenek Pest vármegye, ugy Pest és Buda városok' hatóságai által kiküldendő három tag, a' magyar tudós társaság' mathematicai osztályából megkérendő három, 's Gömör vármegye' részéről nevezendö szinte három tag.

A' feleletek mind a' két jutalomkérdésre nem csak magyar, hanem más nyelven is elfogadtatnak. A' kéziratok a' szerző' neve nélkül, de jeligével jelelve, idegen kézzel olvashatólag írva, lapozva, 's a' szerző' nevét rejtő, a' kézirattal ugyanazon jeligével jegyzett levelkével ellátva legyenek. A' kéziratoknak a' magyar tudós társaság' titoknoka D. Schedel Ferencz Urhoz (Pesten, Kigyó-utcza, 403. sz.) bérmentes alkalommal beküldhetési határnapja 1840. év bőjtmás hava' 1ső napja. — Költ Pelsőczön, bőjtmás hava' 7. 1838.

2.

Tekintetes Tudós Társaság! Az általam Pestnek gyásznapjai' következtében kitűzött jutalomkérdéseknek, nemes Gömör vármegye' első alispánja' hivatalos leveléből, a t. titoknoki hivatal által, a' Tekintetes Társaság ismeretébe jutott; minek folytában e' soraimnak czélja, a' Tek. Társaságot a' legnagyobb bizodalommal megkérni: méltóztatnék ezen ügyben, valamint annak idejében a' három biráló tagot kebeléből kinevezni, ugy idő közben is az e' tárgybeli középponti kezelést, minő a' kinevezendő vegyes biztossággali levelezés' folytatása; a' pályamunkáknak a' birálókhoz szükséges küldetése; a' vizsgálat' elmultával a' véleményeknek e' vegyes küldöttség elébe terjesztése; a' jegyzőkönyv' vitele; a' foganat' kihirdetése; a' pályamunkák' kijövetelére ügyelés stb. stb. magára vállalni; és miután ns Pest vármegye és városa, 's

Buda városa, szinte meg fognak birálók' nevezésére kéretni, méltóztassék ezt a' Tek. Társaság annak idejében, a' pályamunkák' beküldési határnapja' közeledtével, a' nevezett nemes hatóságoknál emlékezetbe hozni: szóval elkövetni mind azt, mit a' maga bölcsesége 's tapasztalásai szerint szükségesnek itélend ez ügynek legczélszerűbb vitelére.

A' ki a' Tek. Társaságnak hazai tárgyak iránti vonzódását annyiszor tapasztalván, egész bizodalommal tett kérésem' teljesítését is reménylem, 's tisztelettel maradok a' Tekintetes Társaságnak Hosszúréten junius' 29d. 1838. alázatos szolgája

Gróf Andrásy György m. k.

NEGYEDIK CZIKKELY.

Játékszini ügy.

A' magyar színmütár' bővitésével megbizott, 's a' VIII-dik nagy gyülés által ebbeli munkálkodásában meghagyott küldöttség a' kis gyülések' folyamata alatt 19 ülésben folytatta dolgait, 's 24 beérkezett színdarab közül a' következő tizennyolczat fogadta el *):

56. *Dubarry grófnő.* Vígj. 3 felv. Ancelot után Schneider. Fordította Fáncsy Lajos.

57. *Negyedik Henrik' házi élete.* Vígj. 1 felv. Madame de Villeneuve, Em. van der Busch és Desforges után Stawinski. Ford. Fáncsy Lajos.

58. *Párizsi naplopó.* Vígj. 4 felv. Dunkel' kidolgozása után Szigligeti Edvárd.

59. *Mátkanézés.* Vígj. 5 felv. Marsano után ford. Kiss Iván.

60. *A' veszedelmes nagynéne.* Vígj. 4 felv. előjátékkal, Albini után ford. Szigligeti Edvárd.

61. Polgári és regényes. Vígj. 4 felv. Bauernfeld után a' magyar színre alkalmazá *László Miklós.*

62. *A' haramják.* Szomorúj. 5 felv. Schillertől. Ford. ujra D. Schedel Ferencz (kedveskedésül).

63. *A' fricska.* Vígj. 3 felv. Raupach után Kazinczy Gábor.

64. *A' kaland.* Vígj. 2 felv. Scribe és Varner után németre szabadon átdolgozta Ernst Károly, magyarra *Lukács Lajos.*

---

*) A' mult években szerzettek' sorát l. az Évk. III. köt. 1. oszt. 88 és 89. 's a' jelen IV. köt. 1. oszt. 17. lapjain.

65. *Miért.* Vígj. 1 felv. Locroi és Anicet után Pitt Fridrik. Ford. Szigligeti Edvárd.

66. *Kean.* Drama 5 felv. Irta Dumas Sándor, szabadon ford. Fáncsy Lajos.

67. *Párizsi adós.* Vígj. 1 felv. Melesvilletől. Francziából ford. Szemere Pál.

68. *Svéd Krisztina.* Drama 3 felv. Irta Vogel, ford. Szigligeti Edvárd.

69. *A' kibujdosó' kocsia.* Drama 5 felv. Melesville és d'Aubigny után D. Wollheim, ford. Szigligeti Edvárd.

70. *A' meghittek.* Vígj. 2 felv. Müllner után Kazinczy Gábor.

71. *Szív és ész.* Vígját. 1 felv. Steigentesch után Kazinczy Gábor (kedveskedésül).

72. *A' partjáró' leánya.* Színját. 4 felv. Sheridan Knowles után németb. Szigligeti Edvárd.

73. *Sevilla' csillaga.* Szomorúj. 5 felv. Lope de Vega után szabadon b. Zedlitz. Ford. Fáncsy Lajos.

MÁSODIK SZAKASZ.

KILENCZEDIK NAGY GYÜLÉS, 1838.

Aug. 30-tól. sept. 9-ig kilencz üléssel. *Előlülő* gróf Teleki József. *Jelen* a' másodelnök; *tiszteleti tagok* közül: gr. Andrásy György 5, gr. Dessewffy József 8, Fáy 4, Schedius 6, báró Wesselényi 1; *a' titoknok* 9 ülésben; *rendes tagok:* Bajza 8, Balásházy 5, Balogh, Bitnicz, Bugát 8, Czech 7, Czuczor, Döbrentei, Gebhardt 8, Guzmicz 6, Győry 8, Horváth József, Kállay, Luczenbacher 9, Péczely, Stettner, Szemere, Szlemenics 8, Szilasy, Sztrokay, Vállas 9, Vörösmarty 8 ülésben; *levelezők:* Antal 1, gr. Dessewffy Aurél 4, báró Eötvös József 4, Fabriczy 1, Fényes 3, Gaal 7, Gyurikovics 2, Horváth Zsigmond 4, Jakab 1, Jerney 8, Kacskovics 5, Kiss Károly 4, Mátray 4, Schoepff 1, Székács 3, Tanárky 4, Tasner 3, gróf Teleki László 5, Thaisz 2, Tóth 4, Vajda 5, Vásárhelyi 4, Warga 1, Zsoldos 3; — Helmeczy szavazatos pénztárnok 4, Szalay László segédjegyző 9 ülésben.

Az elnök' üdvözlete után, Péczely József, a' történetirási osztályba a' VIIIdik nagy gyülésben választott vidéki rendes tag, *a' nemzeti gazdagság' befolyásáról* a' *nemzeti mívelődésre* szóló értekezés' felolvasásával foglalta el helyét, 's az, szavazatok' többségével, az Évkönyvek' jelen kötetében kiadatni rendeltetett. *L. a' II. oszt. VI. sz. alatt.*

Ez után, szokott mód szerint, a' nagy gyülési főbb tárgyakbani előkészületek' megtételére három küldöttség választatott; és pedig az 1837diki nagy jutalom' tárgyában Fáy András tt. elnöksége alatt: Bajza, Czuczor, Luczenbacher, Stettner, Vállas, Vörösmarty; — az évkönyvi dolgozatok' megvizsgálására Schedius Lajos tt. elnöklése alatt: gr. Andrásy György, Schedel, Bitnicz, Bugát, Győry, Péczely, Szemere, Szilasy; — a' köz ülés' elrendelésére gróf Károlyi György tt. előlülése alatt: Balásházy, Balogh, Czech, Döbrentei, Gebhardt, Guzmics, Helmeczy, Horváth Cyrill és József, Kállay, Szlemenics és Sztrokay.

— *A' nyelvbeli munkálatokhoz* tartozólag 1. a' társaság által kiadott „*Magyar helyesirás és szóragasztás' főbb szabályai*" ez évben harmadszor jelenvén meg, 's ez által annak haszna a' nagyobb közönségnél is bebizonyodván; egy negyediknek, a' mennyiben szükséges lenne javítá-

sokkal elkészítetése határoztatott, 's e' végre a' tagok e' munkálatra netalán levő újabb észrevételeik' beküldésére szólíttattak fel; a' nyelvtudományi osztály pedig a' szókötés' főbb elveit előterjesztő javaslatnak a' jövő nagy gyülésig elkészitésével bízatott meg.

A' kettős betűk' egyszeritésének javaslata előterjesztetvén, a' többség az ajánlott formák' (l. az 51d. l.) megtekintése után, azoknak gyakorlatba vételétől elállását jelenté ki.

2. Megjelenvén a' társaság' magyar-német zsebszótára, melly a' *nagy szótár'* dolgozása körül vezérkönyvül tűzetett ki, e' szótárnak, a' VIId. nagy gyülés által megalapított mód *) szerint munkába vétele a' kis gyülésekre bízatott.

3. Bemutatta a' titoknok a' *tájszavak'* gyűjteménye' kész példányát. Az Vdik nagy gyülés' terve szerint **) a' magyar mesteremberek' műszavai, elavult szavak, szólásmódok 's még ki nem jött magyar példabeszédek' gyűjteménye is ehhez volt kapcsolandó, minthogy azonban egyfelül a' tájszótár maga reménységen felül terjedelmes lön; másfelül e' hozzáadásokhoz tett készületek számosak ugyan, de e' mellett igen egyenetlenek lévén, 's azért kiegészitésök és jó rendbe hozások még sok időt kivánván, mi alatt az egészen kész tájszó-gyűjtemény' megjelenése ok nélkül késnék: ez külön magára kiadatni rendeltetett, 's a' következett szűnidő alatt ki is jött illy czímmel:

Magyar Tájszótár. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán, a' m. kir. egy. bet. n8r. 397 l. Kemény táblába kötve 1 ft. 30 kr. cp.

Egyszersmind a' gyülés felszólította tagjait e' gyűjtemény' folyvásti nevelése és kiegészitésére; valaminthogy Horváth József rt. adott is be még e' gyülés' folyamata alatt Vas, Hont és Bars vármegyékben gyűjtött vidéki szavakat.

4. *A' törvénytudományi műszótárhoz*, mellynek Perger János' halálával megszakadt szerkesztése Sztrokay Antal rtagra bízatott, Jászay

*) L. az Évkönyvek III. köt. I. oszt. 94. l.

**) L. az Évkönyvek III. köt. I. oszt. 4. l.

Pál lt. régi kéziratok és oklevelekből gyűjtott törvénytudományi műszókat külde be.

5. *A' régi magyar nyelvemlékek'* gyűjteményének nevelése' tekintetéből a' gyülés kérte az igazgatóságot, eszközölné ki a' fens. főherczeg-nádor mint pártfogó' közbenjárása által, hogy a' nm. m. kir. udv. kamara, valamint a' cs. kir. udv. hadi tanács' levéltáraikban tudvalevőkép létező régi magyar irományok közül azok, mik 1560-nál előbb valók, a' társaság' e' végre megbizandó tagjai által lemásoltathassanak. Döbrentei Gábor, mint a' régi m. nyelvemlékek gyűjtése és kiadásával megbizott rt. pedig, következő jelentését olvasta fel septemb.' 4d. ez évi munkálódásairól.

Harmad jelentés

a' magyar tudós társasághoz,

1600-ig jövő „Régi magyar nyelvemlékekről".

Uj gyülemény ideje 1837beli september 5dike óta 1838beli september 3dikáig.

I.

Csornai országos levéltár.

Gyöngyösy Pál csornai praelatus és prépost urnak, hozzá irt megkérő levelеimre 1837beli martius 30dikán és május 12dikén költ válaszai szerint, Csornán a' levéltárt, ez ügyet igen buzgón fogadott fentisztelt praelatus ur előre maga vette vizsgálat alá káptalana lectorával Pauer Zsigmond kanonokkal. A' mi tehát igy találtatott, azt már előmbe téve valék szerencsés kezembe vennem, midőn october 18dikán 1837b. ott ujabb keresgéléshez fogtam, mit 19d. 20dikán folytaték az olvasó kanonok urral, sajnálva hogy a' prépost ur maga ekkor, hon nem volt.

Mind a' levéltárban függő ezen czimü jegyzet szerint: *De statu archivi regnicolaris, curae et custodiae venerabilis praepositurae Csornensis concrediti, brevis relatio*, aláirva, *Csornae* 20*ma Junii* 1813. *Paulus Gyöngyösy, V. Conventus Csornensis Lector*, mind a' VId. protocollumban, *folio* 8 talált észrevételnél, mind pedig azon emlékiratnál fogva, mellyet kérésemre Drinóczy György kanonok 's *Administrator conventualis* hozzám Budára e' felirattal: *Fata archivi regnicolaris conventus csornensis sacri canonici ordinis praemonstratensis* későbben küldeni szíveskedett, a'

fenlévő legrégibb jegyzőkönyv csak 1530ból van, kiadás pedig 1535ből. Sok vész hányá veté a' levéltárt, 's így régi magyar iralomnak itt semmi nyoma, noha 1393 óta, midőn Zsigmond az 1180 körül alapított prépostságnak hiteles pecsétet adott a' körül belül tiszta magyar vidéken, magyar iratok, habár kevés számmal, hihetően kelhetének. Kazzai Karácson bátyám végrendeletének 1413b., itt se' híre se' hamva. (*L. Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia a Steph. Veszprémi, Viennae* 1781. *Centuria altera, parte poster. pag.* 198. És *Tudományos Gyüjt.* 1835. 1835. *Vd. kötet* 86*dik lap.*) De azért, kelhete Karácson bátyámtól Veszprémi szavai szerint a' „*testamentum a Vener. Conventu S. Michaelis Archangeli de Csorna anno* 1413 *revisum, sigillo roboratum et extradatum*, 's úgy állhat hiteles magyar nyelvmaradványul is, ha egyébként okleveli jellemeit kétségbe nem lehetne hozni, midőn szerencsés véletlenség elébútatná, miképen tanúiratul azon másolat, mellyet, ugyan a' csornai convent 1398b. ada ki hitelesen a' móriczhidai praemonstratiak birtoka felől az őket oda Móricz, királynéi udvarbiró 's később királyi tárnok által felajánlott 's IVd. Béla által pedig 1263b. megerősített alapítvány' eredetiéről. (L. *Tud. Gyüjt.* 1829. *II. kötet*, 2—23*d. lap*, *Móriczhida helységről Gyurikovics György értekezete*, *kinél e' másolat van.*)

Jegyzőkönyv nézegetve, legrégibb magyar beirásra szemem 1550-nél esett, hanem ez, csak az akkori iszákos jegyzőnek két sornyi dévaj firkantása. Végzé t. i. egy latin *Inhibitio*' beirását ezzel: Datum in festo Bti Mathie Apli Anno dni 1550, 's az Apostoltól inkább pincze felé futván esze, utána ezt veté: „Borth nem yth az Notarius az Nap, merth az kwlthar wr nem adoth", mi, csak: yth (azaz itt = ivott) mult időbeli képzésért említendő. Kisorult már, noha: ett = evett még divik. Inkább emlékiratul nézhető

1562ből, ʒent balint nap utā valo ʒombatō, költ zálog levélke, mi szerint Dory Amburus ʒolgabiro, ʒaz forentot ada két fel szelewre (szőlőre). Találtuk Pauer Zsigmond lectorral egyik jegyzőkönyvbe belé vetett szelet papiroson.

1561ből van: Büky Mihály ingóinak összeirása: 's ez convent előtti, mert végén ez áll: Actum feria sexta ꝓxima post festum visitationis Bte ꝟginis Marie, Coram Conventu Chorneñ.

1564. Három sornyi magyar irás, egy különben latin nyelvü végrendelkezetben.

1567. Nagybaráti szőlő bőcsüje kilencz böcsüs által, a' IIId. számu jegyzőkönyvben.

1572. septemb. 19d. Bódai Sára, Zoltay István házastársa, seréjét vallja bé a' csornai conventnek, a' IId. számu jegyzőkönyvben. 'S ím itt, látszik a' későbbi, évsortalan beköttetés.

1578. Huszár Mátyás pápai vicehadnagy kezessége Poky Miklósért Murath agánál, nyolcz száz forinttal. Töredék.

1579. Tatay Miklós földeiről jegyzés, 4½ sorban. IId. jegyzőkönyv.

1580. Lett ezen vallás dominica die proxima ꝑ festum conceptionis Beatissime Virginis Marie, Prépost uram jobbágya felől.

1582. In festo S. Nicolai episcopi. Tiltás, négy sorban.
1583. In festo beate Catharine, Ostffy Orsolya vallása, IId. számu jegyzőkönyvben.
1583. In festo Marci evang. Döry Balás vallása.
1593. Csuka János szárföldi biró, 's esküttje Ják Seböstyén és falubeli több polgár bizonyitványa, miféle kötést töttek Varga Pétör és felesége Borbála asszony, az Mátyás mestörrel az ű szolgájokkal. A' IVd. jegyzőkönyvben.
159—? Marczalthői György levele, faluk neveivel. Az Vd. jegyzőkönyvben.

Kikeresve találtam volt már az 1561. 1564. 1567. 1572. 1578. 1583. (D. B. vallása,) 's 1593belieket. Lemásoltam pedig az 1552 és 1561belit magam, le a' többit hasonbetűkkel Pauer Zsigmond lector, 's megküldé ezéit Szeredi Kovács János urodalmi ügyvéd és táblabiró 1837b. deeember 1sőjen költ levele mellett, minekutána, mint e' hiteles helynek egyszersmind jegyzője, mindeniket eredetiével összeolvasta 's a' megegyezést pecsétével is bizonyította.

A' XVIId. százévből

lévők, kezdődnek a' VId. számu jegyzőkönyvben, mellyek közül ezeket szemelém ki, mutatványul:

Tanúk vallomásai, 1657. 1659. 1664. 1666. 1668. évekből.

1667ből van gróf Nádasdy Ferencz országbirájának per-egyezése Bónis Ferenczczel Sárváratt, 's januarius 5d. bevallva itt a' convent előtt.
1568. Határjárás, vagy Veres Balás 1565b. kitétele szerint „hatarth iarth level" (literae reambulatoriae) Tamási és Bogyoszló, mint Sopron vármegyei Rábaközi felső járásbeli helységek között.
1669. Szakonyi János veszprémi prépost levele Szent Tamásy nevü akkori csornai préposthoz és erdélyi püspökhez.

A' VIId. számu jegyzőkönyv 1669től 1681-ig foly, 's itt is magyar beirás, elegyesen találtatik a' latinnal.

Most, a' XXVIId. jegyzőkönyv iratik.

E' csornai prépostságot mint földes uraságot illető külön levéltárból közöltetett velem egy 1247beli iktatási tudósítmánynak 2½ latin sora másolatban, a' benne lévő *kőris* és *jegenyefa* (khorjs, jegenie fa) magyar szavakért.

II.

Alsó Szelestei Szelestey nemzetség levéltára.

Uraj Ujfaluban, Vas vármegye szombathelyi járásabeli helységben, tisztelt atyám' lakhelyén, Szelestey Sándor táblabiró ur, komám 's barátom közlé velem 1837. october 24d. nemzetségének nála lévő leveleit. A' czímsorjegyzet szerint legrégibb

ezek között 1205ből IId. Endre király adománylevele, mellyet 1271b. IId. István erősíte meg. — 1221ből van: Metales possessionis Uraj Ujfalu. Eredetiében. — 1257ből van: Divisionales hominum de genere Ják circa eadem bona. Kezdete: Nos Capitulum ecclesiae Sti Michaelis de Castroferreo .... 1270ből Moysis palatini adjudicatoriae inter familiam Ivánka et Chepan ratione terrae .... És 1500zig 85 darab találtatik itten latinul, magyar nyelven azonban csak az adomány, osztály, 's határlevelekben eléfordulni szokott helynevek.

1529ből véltük lenni a' legrégibb magyart, azonban későbbi összevetés azt 1559-re tété. „Szelestey Bernáltné Ruzsint asszony és Szalay Benedekné Adviga asszony 's hozzá tartozóik' menedéke. Feltette: Martinus literatus de Thaap.

Kiválasztám, több közül, e' következőket; nyelvre 's tiszti kelésükre nézve.

1564. Szelestey György vallja, Ölbey Agoston Vas vármegyei főszolgabiró 's többek előtt, hogy egy pert „maga kelczigen visel."

1564. Zenth Katalyn azzon nap wtan valo vasarnap. Fogott emberek itélete, Szelestey György felperes és Rusinta asszony között.

1570. Dersenyi Rusinta, Szelestey Bernard özvegyének hagyakozata.

1571. Szelestey Ferencz és György közötti végezés, Vas vármegye alispánya, jegyzője és alszolgabirája előtt.

1575. Szelestey György és Hegedüs Balás között végezés, Kis ölbőn.

1593. Marczaltövy György Moson vármegyei alispánnak levele, Szelestey Ádámhoz.

Nem lévén magamnak időm ezeket mindjárt helyben lemásolnom, velem adta fentisztelt barátom mind a' hétnek eredetiét Bécsbe 's ott vevé mássukat kérésemre Jászay Pál levelező tag, 1837b. novemberben.

Eszembe forga itt megint, hogy külön régi családoknál hajdanibb magyar iralmakat, még pedig nyelvünk tiszti divására, házi élet festésére nézve sokkal érdekesebbeket találhatnánk, mintsem káptalan 's konvent levéltárában, mert a' magyar nyelvnek törvényi eljárásokba vételét a' világi rend maga között kezdé, folytatá, 's ennek öntanultsági szelleme, melly őt, az iráshoz elébb kellett pap segedelme alúl kivevé, jelent meg vele a' káptalan és konvent előtt, és ez kivánú majd, hogy a' pap, egyházi magyar irásoktól megválva, ugy nevezett *világi* tárgyakat is magyarúl fogadjon el, vagy magyarúl kezdegessen feltenni. A' tanítványok' utódai, mestereik utódain, kitevének. Miért? Egyik szelleme, helytt állás: másiké, fejtő mozgalom.

III.

Szabad kir. Sopron nemes városának levéltára.

Octóber 24d. 1837. jelentem meg az épen együtt volt nemes városi tanács ülése előtt, hol Vághy Ferencz polgármester urban a' magyar akademia egyik Igazgató tagját 's alaptőkéi gyarapitóját tiszteltem. Előadásomra szíves örömest nyittaték-meg a'

levéltár, 's a' benne, miként hamar látám, tökéletesen jártas levéltárnok Schultz Pál ur, mindenre könnyüséggel igazíta, ez napon 's octób. 25., 26. és 27d.

Legrégibb latin oklevélül mutatá itten 1152ből IIId. Istvánét, ki azzal *Forcos*-nak szabadságot 's két rétet négy malmot ajándékoza. Kiadta már Schwartner, l. Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii, praecipue Hungaricam. Editio secunda, auctior et emendatior. Budae, MDCCCII. pag. 337. „Ex autographo, *mondja*, quod ipsemet aliquando vidi, anonymus." Tehát csak egyszerü másolatról. Utána Perger is így. L. Bevezetés a' diplomatikába IIId. rész, 220d. lap.

A' mai: *Farkas*, ebben lám *Forcos*, a' mai *kapu*, *kapuvár* pedig *copuu*, ad arcem *copuu*. — 1199ből van: Laurentius comes részére, Sopron vármegyében kapott jószágra Imre király' ajándoklevele, azért „quod cum in Maromorisio tempore venationis venatum ivissemus, noster equus velociter cursitans subtus nos cecidisset, et noster pes altius in ascensorio retineri contigisset, ipse Laurentius comes solus superveniens a morte tali turpissima et amarissima invocato Dei auxilio nos liberavit et per equum eundem *tam male fuit mutilatus*, *quod in fine* amissionem manus alterius est perpessus. (Láthatni, Fejérnél, Codex diplom. Tom. IId. 1829. pag. 346—348). Királyi vadászat tehát akkor máramarosi medvézet is, királyt védett egyik kar elvesztéseért pedig fejedelmiesen jószág*). A' mai: *fertő*, *fertőtó*, *udvarnok*, *Sopron*, *Rakos*, *Győr*, ebben: *ferteu*, *ferteutu*, *Udvornocis*, *Suprun*, villo *Racus*, Vgrino *Geuriensi*. Melly magyar szavakat csak annak észbe villantásáért említek meg, hogy bár: 1. Illy latin okleveleinkből minden magyar családnév, helynév, kifejezet, százévről százévre ábécze sorba szedetten állítatnék össze, nyelvtani kifejtésekkel; 2. Mutattatnék meg, miként látszik a' deák oklevelekben található *hungarismus*okból (minőért ezen 1199belit is kiemelém), a' magyar nyelvnek papság között is átaljánosabb divata, mert, ez a' királyi cancellariában, 's a' világiaknál még hivatalosan közebb fenforgását is érezteti.

Németül van továbbá legelső 1390ből, sziromon, illy későbbi reájegyzéssel: Testimoniales senatus soproniensis super fassione fundationali per civem suum juratum Petrum Ofner ratione 5 librarum denariorum viennensium pro perpetua missa in templo B. M. V. Sopronii celebranda legatarum coram se facta. Függő pecséte is a' városnak, zöld viasszal, elég épségben tartva. *Ladula XLIX. et Z. Z. Fasc.* 1.

Második német irat, 1392ből: Fundatio Zent enderl Vischer civis soproniensis ejusdem consortis Dorothee ratione 5 librar. denarior. viennensium pro altari in coe-

*) A' Fejérnél, Codex Diplom. Tom. II. 1829. p. 81, álló ajándoklevélke is, mellyel IIdik István, Korusnak vagy Korosnak, *filio Bod comitis*, azért adá Illos földét Nyitrában: „quod se ab vngvibus vrsi liberaverit" szembeötlő képe azon kor férfiai háborús mulatságának. 'S király is, látszik, mindenfelé ment az országban, affélékre. Kab ineti ügy nem volt annyi mint ma, 's civilisált időtöltés sem.

meterio S. Michaelis existente legatorum. *Ladula XLIX. et Z. Z. Fasc.* 1. Sziromon. Pecséte ép.

A' város' fenlévő jegyzőkönyve kezdetik 1394ben németül, azon évben tehát mellyben Kassáé deákul, Nagyszombaté németül; minek összeütésénél három észrevétel származhatik. *a*) Királyi parancsnak kelle menni a' kir. városokhoz ekkor Zsigmondtól, a' városokat épen rendezett királytól, jegyzőkönyvek vitelére; *b*) Miként a' vendéges városok németül- deákul inditgaták meg jegyzőkönyvüket, úgy a' magyarabb vagy épen csak magyar lakosuak magyarúl-deákul irogatának. És ez hihető a' kiváltságos mezővárosokról is, mit Sajószentpéternek 1403ból eléakadott magyar határozata mutatna. *cz*) Következetesen a' vármegyéknek is akkori királyi rendelménynél fogva kelle megkezdeni jegyzőkönyveiket. Mert, azon ellenvetést: miért kapjuk ezekéit leginkább csak 1570 körüli kezdettel, e' felelet teszi ingóvá, hogy vármegyék tisztei, üléseikkor, vagy egyegy várban vagy mezővárosban szállásolának, hol záros levéltáruk még nem volt: jegyzőik pedig magokkal hordák protocollumaikat és így azok el elveszének épen úgy, miként a' magyarabb városoké háborúkban, mellyek mindig leginkább ezeket érék. Itt ott pedig egyéb rongálat is csapott elé, a' hogy Sopron városháza is először 1300 folytában ége le, másodszor 1676b. 's mindenszer a' levéltár, másutt meg épen illyen égelem mindent hamuva' tön, vagy gondtalanság hánya széllel.

Sopronnak fenemlített jegyzőkönyve még a' XVId. százévben sem vevegete magába akként magyar beirogatást miképen Kassa és Nagyszombat, csupán németül folya Sopróné egészen 1590-ig, ezen innen kezde latinnal lenni elegy. Ellenben **most** bevezetése magyar, tárgyai a' melly nyelven beadatnak, a' jelen volt tanácsbeliek pedig magyarúl irják alá, és — a' polgárrá felvétel oklevele 1836 óta nemzeti nyelven nyomatott példányban adatik ki.

Sopron vármegyének nemességétől kerülének bé ide a' magyar irások, mellyekre azt itt is a' XVId. százévnek iskolábbisága vezeté. Nem régibb azonban az első 1552nél, Kisfaludy Benedektől Kisfaludról Sopron vármegyének Rábaközi felsőjárásából. Ezen évben vala Temesvár hősi védelme a' török ellen Lossonczi István által, ez koszorúzá Dobó Istvánt az *egri név* felütésével, 's az ekkori 3d. törvényczikk parancsolván személyes nemesi felkelést, Sopronért „annak Joȝagaból az kÿralÿ hadaba" e' Kisfaludy Bencze ment lovagul, nem, német polgár. Irja tehát a' katonásabb szelletü Kisfaludy a' városnak, hogy szerződésük szerint „kylgye meg az thewbÿthÿs az pénznek *és* Az hath kopyath, mert Aczyg nem Indolhath myg az pez nem lezen." 7. die Augusti.

1563. Sopron vármegye levele Sopron városához. (Vniuersitas Nobiliū Comitt Sopronien, Datum in sede nra Judria Wyker feria secunda post feſtū Georgj.) Mikor így már a' vármegye maga magyarúl ira, nem csak 1552 és 1562 között kele többféle magyar irás a' nemesség által, hanem 1552 előtt is, csak hogy a' régibbeket Sopron városa akkori jegyzője nem tevé el, talán csekélyebb érdekük miatt.

1563. novemb. 9d. Hegykői Mykulých Márk meghivója, leánya menekezőjére, Sopron városához. Datum in Hegykw (Sopron vármegye Rábán kivüli felső járásában, fertőtava partján).

1568. Enyingi Török Ferencz Hunyad vármegyei örökös főispán, és Dunán inneni főkapitány Sopron városához, Pápáról.

1573. Enyingi Török Ferencz özvegye Gutthi Ország Borbála, Sopron városához, Pápa várából.

1576. april. 4d. Dryk Gábor levele Sopron városa polgármesteréhez birájához és egész Tanácsához, Alsó Lindváról, Szalában.

1576. julius 7d. Vármegye gyülésére hivó. Völcseji Bálint Sopron vármegyei szolgabiró, Sopron városa tanács uraihoz. *Illyen hasonlókép' régibben is ment a' sz. kir. városhoz.*

1577. Tengeldi Bornemisza János, leánya menyegyzőjére híja Sopron városa polgármesterét és biráját. Kanisán.

1578. Osthffy Jakab Sopron vármegyei alispán, táborba kelésre híja Sopron városát Lákompakról.

1581. Bapst de Zych levele Sopron városához Szombathelyről.

1582. Dóczy Simon (Sopron vm. szolgabiró) Ujkéren tartandó vmegye székére híja Sopron városa „pogar mesterét."

1582. junius 23d. Devecseri Choron János Sopron vmegyei főispán „ottwen gialogott" kiván „az Týztelendeõ Sopronÿ wároszától." Kaboldi várából.

1582. octób. 28d. Kalmár János, mostoha leányát „Koroknay Margith aʒʒont eoreok felesegwll" adja 's annak lakodalmára híja Gernigh Jánost Sopron városa főbiráját.

1584. Olasz Kristóf levele Hernát Jánoshoz, Nyékről.

1585. januar. 19d. Recheý Istvannak meg Hagioth eözvegie Hýrnik Brigida, fia meniegſzeie-re híja Sopron városát, Gálosházi kastélyában.

1585. Ó kalendáriom szerint november 28d. Megyery Imre Sopron vmegye alispán, Sopron városához. Pestis miatt elhalasztandó perre nézve.

1587. aprilis' 11d. Szerdahelyi Deörssffy Ferencz báró, Sopron polgármesterének és birájának. Lakompakról. Pénz dolgában.

1582. aug. 15d. Valý András, Stanner János wramnak Sopronba, Keresztúrról.

1589. Artner Sebald folyamodása Sopron városához tanulásában pénzzel felsegítetéseire, Iglóból.

1590. januarius' 12d. Verantius Faustus, Sopron városához. Bécsből. Vranchich Faustusnak I-ső Rudolf tanácsosának 's titkárának é' levele, tiszti ügybeli.

1590. november' 3d. Szerdahelyi Dersffy Ferencz levele Sopron városához, Czinfalváról.

1591. Pathy Gergely, Zöttel Jánoshoz, Sopron' polgármesteréhez. Katona hópénz megküldését sürgeti.

1592. Nehaÿ wÿtezleo Ostffÿ Thamásné, Chwtor Kata, Sopron városához. Asszonyfalváról. Elszaladott rabját Pétert, adják vissza.

1593. Maróthi Mihály gerendel fát kér Sopron' városától. Loson.

1593. Káldy Péter, Sopron' városához, hogy a' táborba, kenyeret katonát küldjön. Sárváról.

1594. Tompa László, udvarnok 's Vinodoly Mihál rákosi tiszttartó, Sopron' polgármesteréhez.

1595. Káldy Péter, Nagy Tamáshoz, Sopron' városa polgármesteréhez. Győrvárról.

1596. Szalay Gábor, Sopron' vmegyei viceispán Sopron' városát füstönként éjjel nappal Bérbe gyülni szólítja fel.

1598. Daszti Pál szolgabiró, leánya menyegzőjére híja Sopron' „pogar mesterét és az egész sopronÿ tanach vrakat.“ Dasztifaluban.

Német és latin levelezetek közül, mellyek csomóiban ez eléadott magyarok találtatnak néhányat így jegyzék ki; a' XVId. százévből:

1521. Stephan Amade kunigl. Mt Hauptman ȝw hungerisch Altenburg. Sopron' városához.

1543. Thomas Nadasdy, Generalis Capitaneus — Franciscus de Batthÿan ex arce Wÿwar. — Senney Franciscus Praefectus Castri Kapu. Sopron' városához.

1544. Kyſserÿenÿ Paulus dicator Comitatus Soproniens. a' városhoz.

1551. Franciscus ab Wylak epus Jaurinensis S. Regiae Maiest. Locumtenens Posonÿ. Richter Burgermeister und Rat der Stat Pressburg, Sopron városához.

1568. Vrsula Kanysay Comitis Thomae de Nadasd Palatini relicta, ex Sárvár, 21ma Novembr.

1573. Thomas Chernel de Csernelháza Protonotarius.

1591. Fenemlített Szerdahelyi Dersstfy Ferencz német levélben kért a' várostól téglát, 's ugyan az, ugy, 1594b. fát.

1598. Georgius Comes de Zrynio, In castello nostro Vép.

A' XVIId. százévből

már, vagy több magyar irat van fentartva, vagy e' százévben már átaljában több ment ide magyarul, 's látszik ezekből, hogy e' német város is, a' nemességnek reáhatása által mind inkább megmagyarosodott. Többek között, menyegzőre hítta meg magyarúl Sopron városát 1637b. Orsika Chemetey. relicta vidua quond. Genr Dominj Ladis Joo; 1624b. Pogan Sigmond; 1624b. nemzetes es witezle Wiczaj Sandor wram meghhagioth özwegye Hagymasj Orsik; Nemzetes Nemes és uitezló Danotzi Bako Farkas Uramnak meghagyot eozvegye Palfi Anna; 1628b. Keresztelésre hítta meg Alexander Senyey; 1629b. leánya menyegzőjére tekintetes Naghos Batthyani Ferencz Sopron.varmegie feo Ispannianak özvegye Eua Poppel a Lobkovicz; 1635b. Pazthory Gergel; 1636b. Joannes Muraj; 1617b. Kysfaludy Pal urā özvegye Bako Kata; Joannes Szelestey; Comes F. de Nadasd; 1652b. Daniel Esterházi; 1678b. nehai tekent es

Ngos Kis Sennyey Alberth Uram megh hagjott Eözvedgye Amade Eva stb. Különösebb figyelmet gerjeszt a' városnak Esterházy herczegtől Esterházy grófoktól urszékre, fenyítőszékre 1685—1687, 1697b. magyarúl meghivásai Kismartonból, Fraknóról, Nagymartonból: és gróf Draskovich Miklóstól 1686b. Sárvárról. — 1683b. junius 25-dikéről van Tököly Imre levele, melly a' várost, hozzá állásra szólítá fel, 's 1683b. augustus' 26d. ugyan Tökölytől, ex castris ad Királyfalva positis.

Ezeket is azonban, csak nagyjában 's mellesleg említém, mível a' tekintetes Társaság csak 1600zig folyható bővebb keresetre bocsáta el, néhányat tehát a' XVII. százévből csak azért szedék itten is ki, mert, a' nyelvnek változatos menetelétét mutatják, a' XVId. százévbeliekre nyelvtani felvilágítást nyujtanak. Csak oldalvást vetem ide azt is, hogy lám ekkor a' nemzeti nyelvvel hivatalosan élhetés minden vita nélkül folyhatott, hogy azt, keserű hisztóriánkból kifejlő okok ezen XVIId. százévnek vége felé lapítaták el a' deák nyelvvel.

Lemásolék én itt a' XXXVI. és XXXVIId. szám alatti csomóban benyujtott 47 darab közül hármat magam; lemásolt, Vághy Ferencz polgármester 's m. academiai igazgató tag ur elintézése szerint a' nemes városi tanács határozatából hetet Ertl Nep. János főjegyző, huszonkilenczet Schulz Pál városi levéltáros, mássát vevék a' többinek városi leirók, eredetiével pedig külön külön a' másolatot összeolvasá 's tökéletes megegyezését bizonyítá vagy a' mostan tisztelt főjegyző, vagy a' levéltáros. Így kaptam majd, mindnyáját 1837b. november 18dikán költ ns városi hivatalos levél mellett, olly hazafiúi kifejezéssel, hogy e' csomókat a' tekintetes Társaságnak, kedveskedésül mutassam bé.

IV.

Sopron vármegye levéltára.

Belé vezetett Marton György másod alispán ur, 's jegyezgettem benne octóber 25d. 26d. délest, 27dikén egész napon. Igen buzgó segedelmét éreztette velem itten Kis Tatai Tatay János lövői plébánus és e' nemes vmegye táblabirája.

Legrégibb deák oklevelet 1236ból mutatott Talaber István ekkori lajstromozó-e' kezdettel: Nos Jula judex curie dni regis, ... a' második 1281ből van. Leghajdanibb magyar pedig 1579ből a' jegyzőkönyvek első kötetében így: die 22. Novembris, Czÿrakon az warmegjenak gÿwlese liwen walo wegezes.

Hanem a' kijegyzett egyéb magyar iratok czimsorát és minőségüket, akkor fogom majd csak eléterjeszteni, midőn a' megigért másolatokat már vehettem.

V.

Gyula vagy Károlyfejérváratt a' káptalani levéltárban és a' gróf Batthyáni könyvtárban lévők.

Másod jelentésemben emlitém, miként iparkodik itten másolatok nyerésén Buczy Emil kanonok 's levelező tag, most pedig az onnan, kezemhez 1838b. august 21d. érkezettek czimeit, következően adom bé:

1561. Telegdi Miklós felelkezése Telegdi Mihály ellen vitt hatalmaskodási perben, mellyet fogott uraim (választott közbirák) itéltek el.
1565. Chyak Mihál cancellar levele: *Kihez? nincs meg.* Monorán.
1566. Sándor, moldvai vajda' levele, Kornis Miklóshoz Erdélybe, Jászvásárról.
1570. Zrini György gróf levele Magóchy Gáspárhoz, Csáktornyáról.
1571. Fejedelmi parancsra történt megintésről vagy kinálásrol tudósítmány Bátori István fejedelemhez, középlaki Kemény Kristóf és Szüstori Kovács Lászlótól.
1572. Chyaky János levele. *Kihez? nincs meg.* Kot Feyervarat.
1573. Békési Gáspár levele. *Kihez? nincs meg.* Fogarasból.
1573. Kápolnai Bornemisza Boldisár „Chyazar ew Felsegenek etek fogoya" fogadása, hogy Bardoczy Jánosnak a' császártól menedeket szerez.
1576. Somlyai Báthori Kristóf levele, Konstantinápolyba, követéhez. Széken.
1578. Ugyan azé, mint fejedelemé. *Kihez? nincs meg.*
1580. Warkoch Miklós (de Nopssych) levele ugy látszik, a' váradi káptalanhoz. Székelyhidi várból.
1580. Mehemmet Dragomanj levele Konstantinápolyból. *Kihez? nincs meg.*
1581. Somlyai Bátori Sigmondé, Gyula fejérvárról, Gyulafejérvár' városi tanácsához. Gondoskodék a' török követ' beszállásolásáról.
2583. István, lengyel király, Erdély tanáczosaihoz. Krakkó' királyi várából.
1583. Törvényes megintésről tudósítmány. Beadva Sigmond erdélyi fejedelemnek. Beldy Andras Espanlaky, Buzas Gergelj Elekessy által.
1584. Gerendi Péter, eladja Egerbegyen malombeli részét 36 fton 25 denáron 's hat tulkon.
1585. István király levele, Krakkó királyi várából. *Kihez? nincs meg.*
1587. M. Ch. levele, Gyulafejérvárról. *Kihez? nincs meg.*
1588. Kowachóczy Farkas, B. Zsigmond fejedelem cancellára, jószágai tisztének ns Nyáry Mátyásnak utasítmányt ád, miként vigye gazdálkodását.
1588. Cosma Horvath Pettrjthjeuith levele, Egeresről. *Kihez? nincs meg.*
1589. Sigmond fejedelem, Gyulafejérvárról, úgy látszik, házi tisztjéhez.
1592. Bocskai István Várad várából. *Kihez? nincs meg.*
1592. Sigmond fejedelem, Gyulafejérvárról. *Kihez, nincs meg.*
1592. Moldvai Karman Aga megismervénye, arról, hogy Kerekes Balástól mint adóssától minemü házi butort, átaljában ingó marhát vett kezéhez, birói elitélés után. Gyulafejérváratt.
1594. Keresztury Kristóf tudósítása Sigmond fejedelemhez, Szent-Benedekről.
1594. Óvári István, erdélyi fejedelmi követ tudósítása Konstantinápolyból, úgy látszik Sigmond fejedelem cancellárához.
1595. Bodog János levele, talán ugyan ahhoz, megint onnan.
1595. Pálffy Miklós levele, Sigmond fejedelemhez. Vereskőről.
159— Ladmoczi Horvát János, somlyai udvarbiró válasza. *Kihez? nincs meg.* Talán a' fejedelem főudvarmesteréhez (cancellárához?) mert az „azzon es felseget" a'

fejedelemnőt, igen is készen várja Somlyóra, elfogadni azzal a' mi van, u. m. 35 vágni való tehén, 24 borjú, 81 bárány, 653 tyuk, 167 kappan, 117 lud, 122 malacz, 5200 tyukmony, 25 pint vaj.

1599. Mihály vajda által, az eleibe, Gyulafejérváratt volt ország gyülésből terjesztett törvényczikkek megerősítvénye. *Töredék.*

Év nélkül van egy más töredék, e' kezdettel: Vegezetre Gergel Pap és Mihal Deak mondák stb.

Mind ezt pedig az általam beadott XXXVIIId. csomó hű másolatokban mutatja, Erdélyi János káptalani requisitor által, miként biztosítva vagyok, a' m. akademia Igazgatóságától rendelt költséggel.

Szabadjon végeznem e' jelentésemet azon észrevétellel, hogy e' 4 helyről már megkapott iratok, nyelvérdekkel megint sokkal telvék. És az ezutáni magyar történetirói észt, magokhoz fogják inteni bennük lévő ollyan nagyobb 's kisebb nyomokkal, mellyekből e' nemzet belső életének kivehetők rajzai.

Budán, september 4d. 1838.

Döbrentei Gábor m. k.
mint „R. m. nyelvemlék szerkesztő."

Ez alkalommal mutatta be az említett tag a' nyelvrégiségesek gyűjteményének, az ő gondjai alatt készült első kötetét is, jelentvén egyszersmind, hogy a' IIdikból 47 's fél, a' IIIdikból 20 ív áll készen. Az ezekbe még felveendő régi *levelek* megválasztása a' szerkesztőre bizatott; az elsőnek pedig azonnali kiadatása rendeltetett. Czíme:

„*Régi magyar nyelvemlékek.* Időkör: A' magyar keresztyénedés' elejétől minden, a' mi 1550-ig eredetiében elékerűl. Már 1550-től 1575-ig némi válogatással csak a' nyelv' hivatalos életét, sajátságait, helyesirását, elavult szavait, szerkezetét mutatók, mellyekkel historiai felvilágítás, magyar házi élet, szokás' kifejlése is jár. 1575 — 1600-ig ugyan ezen tárgyuak, még nagyobb megválasztással. Kiadta a' *magyar tudós társaság.* Döbrentei Gábor mint szerkesztő' felügyelése alatt. *Első kötet. I. Temetési beszéd és könyörgés. II. Ó testamentomi néhány könyv.* Budán, a' m. kir. egyetem' nyomtatása. 1838. 124. Öszvesen 493 lap, 8 hasonmással, fínom velínen, kemény tábl. papiros boritékban 7 ft, vászonnal borítva 7 ft. 10 kr. p.

— Előterjesztetvén a' *pályamunkák'* ügye, a' társaság, mind a' törvény-, mind a' természettudományiakra nézve — ez utóbbiakról a'

három biráló' szóbeli előadásának kihallgatása után is — a' kis gyülések' javaslatában *) nyugodott meg. Felbontatván ennek következésében a' koszorúzandó munkák' jelmondatos levelei, kitünt, hogy az 1. számu törvénytudományinak, illy jeligével: *Friendship and virtue* stb, szerzője *Kossovics Károly*, Pozsony vármegye' táblabirája; a' természettudományi 3 számué pedig, melly a' magyarországi szíkes vidékek' leirását foglalja magában, D. *Balogh József*, Kis-Kunság' rendes orvosa.

A' *dramai jutalomra* érkezett vígjátékokról **) sept. 6. olvastatott fel a' biráló küldöttség' helybeli tagjainak öszvesített, 's Kölcsey Ferencznek, mint vidéki tagnak külön adott véleménye; mik szerint a' tizennyolcz pályamű közt egy: *A' talány* czímű némi figyelemre, öt igen parányi, tizenkettő pedig épen semmi tekintetre méltónak nem találtatván, ez uttal jutalom, és nyomtatás elmaradt; a' többi közt legjobbnak dicséretes megemlités rendeltetvén.

Ezen kedvetlen eredményt a' társaság egyenesen a' dramai jutalom' általános becshez kapcsoltatásának, 's ezért bizonytalan kiadatásának tulajdonítván, jövendőre olly határozatot hozott, mi szerint, valamint a' többi társasági jutalmak, ugy ez is, *a' többiek között legjobb munkának mindig kijárjon, kivévén* ha köztök egy sem találtatnék, melly *bármi* tekintetben *legkisebb* figyelmet is érdemelne.

Valamennyi fenmaradt jeligés levelek, szokás szerint egy külön küldöttség (gr. Dessewffy J., Döbrentei, Szilasy) által az előteremben bontatlanul elégettettek.

— Új jutalmak' kitüzésében a' *történettudományi* és *mathesisi* osztályokat érvén a' sor; az általok ajánlott kérdések közűl a' társaság a' következőket fogadta el:

1. Történettudományi:

Fejtessék meg oklevelek 's egyéb régi emlékekből: honnan vette légyen eredetét hazánk' régi várszerkezete, koronként milly változásokon ment az keresztül, mik hanyatlása' okai, és melly hatással volt e' külön fokain, honunk' köz igazgatására, védelmére, 's általában alkotmányunk' kifejlésére?

*) L. felebb az 57. 58-d. lapokon.

**) L. felebb az 58-d. lapon.

2. Mathesisi:

A' görbék' meghatározásában jelenleg a' görbe' mindenkori hossza és érintőinek (tangentes) szöge is vétetnek elemekül. Mellyek tehát ezen nézet szerint az első és másod rendü görbék? Vitessenek ezek által öszrendesekre (coordinatae), 's adassanak elő főbb tulajdonságaik.

Beküldés' határnapjául 1840 mart. 25. állapítatott meg.

Az 1839-ben érkezendő szomorújátékok' megvizsgálásával Fáy és Schedius tiszt., Bajza, Czuczor és Vörösmarty r. tagok bizattak meg.

— A' kis gyülések' javaslatára a' következő kéziratok ajánltattak nyomtatás végett az igazgatóságnak:

1. Számolási segéd. Irta Hradnay Ferencz. — Javalták Bresztyenszky Adalbert és Gáty István.

2. Hadtudomány' elemei. Németből *) ford. Kiss Károly. Első kötet.—Vizsgálták Baricz György és Szontagh Gusztáv.

3. Tibullus' Elegiái. Az eredetinek mértékén ford. Egyed Antal. — Ajánlották Horvát Endre és Kölcsey Ferencz.

4. A' Strategia' elvei, Károly főhgtől. Ford. a' franczia kiadásra tekintettel Tanárky Sándor. — Vizsgálták Kiss Károly és Szontagh Gusztáv.

— Az *évkönyvi dolgozatokra* nézve a' kis gyülés' ajánlatára azt határozta a' társaság 1) hogy azok' megbirálása ezentúl ne vegyes küldöttségre bizassék, hanem mindenkor az illető osztályra. Hogy pedig e' vizsgálat a' társaság' kivánatai és czéljaihoz képest eszközöltethessék, az Évkönyvekbe szánt értekezések' beadása mindenkor legkésőbb julius' végére határoztatott, hogy azok nagy gyülésig az osztályok' helybeli tagjai' külön vizsgálatán általesvén, ekkor a' vidéki tagokkal is közöltethessenek; 's a' szokott évkönyvi küldöttség ne többé a' munkák' birálatával, hanem a' birálók' irásbeli véleményeik egyeztetésével foglalkodjék. Azon esetre, ha a' birálók' véleményei nem egyeznének meg, 's a' küldöttség a' felhordott motivumokban meg nem nyugodhatnék, magát az értekezést olvastatja fel, 's az osztály' 's a' maga itéletét a' gyülés elébe terjeszti. E' küldöttség' dolga lesz egyébiránt a' köz ülésben felolvasható darabok' kijelelése is. — 2) A' társaság' történetein, beszédeken, valamint a' székfog-

*) Eredetiének czíme: Beiträge zum praktischen Unterricht im Felde.

laló előadásokon kivűl, mellyek ezen tul, minden további vizsgálat nélkül, mindig felveendők lesznek, csak olly értekezések tartozandanak az Évkönyvek' körébe, mellyek vagy új tárgyat adnak elő, vagy ismeretes alapokon bár, de új vizsgálatokba bocsátkoznak, új összevetéseket, összeállitásokat, nézeteket, következtetéseket foglalnak magokban; 's e' mellett tárgy- és nyelvbeli előadásra a' jelenkor' haladási fokának teljesen megfelelnek.

A' *Tudománytárba* iktatandó dolgozatokra nézve pedig megállapítatott, hogy ha ezek nem újak is tárgy- és felfogást tekintve: de korszerűek, tanulságosak, köz hasznuak, a' mivelt rendek' foghatóságához mértek legyenek, csinos és hibátlan nyelven; nem rekesztetvén ki mind az által olly, szorosan osztálybeli dolgozatok is, miket szerzőik, bármelly okból, nem az Évkönyvbe szántak.

— *A' köz hasznu tudományos kézikönyvek'* dolga *), tetemesben nem javulván a' mult év óta a' társaság' pénztárának állapotja, ez uttal sem vétethetett teljesítésbe.

— *A' játékszini küldöttség*, melly ez évben a' rendelkezése alá adott summából 198 ft. erejével a' magyar színmütárt ismét 18 darabbal bővitette **), újra meghagyatott munkálkodásában, számára a' mult évről fenmaradt 208 fthoz még 200 ft. kirendelése ajánltatott az igazgatóságnak; 's tagjaihoz, Csató Pál lt' Pestről elszakadtával különben is hézag támadván, Tóth Lőrincz és Vajda Péter ll. tt. csatoltattak.

— Következtek a' nagy gyülési rendszeres küldöttségek' (l. 64. l.) tudósításaik.

1. Az 1837-ki *nagy jutalom'* ügyében munkált küldöttség oda nyilatkozott, hogy különben sem lévén a' nagy jutalom'ketté osztása példátlan dolog, jelenleg pedig egy szépliteraturai 's egy tudományos mű u. m. b. Jósika Miklós' Utolsó Bátoria, és Péczely Józseftől a' Magyarok' Történetei, vetélkedvén, hason joggal, az elsőségért: a' jutalmat köztök fel-

*) L. felebb 8—11. és 37. ll.

**) L. azok' sorát felebb a' 62. 63. lapokon.

osztatni ajánlja. A' gyülés azonban, előre bocsátván, hogy a' nagy jutalom' felosztása sem az Alaprajzzal, sem az eddigi szokással nem ellenkezik; ez esetben mégis az osztályt azért nem találta helyén levőnek, mert azon kivül, hogy b. Jósika Miklós' említett regénye fényes, a' küldöttség' véleményében is bőven kifejtett érdemekkel bir, minden kor- és rangbeliekre egyiránt gyakorlott hatása által rendkivűli tünemény a' magyar literaturában: Péczely József' historiája pedig, mint be nem végzett munka, az Utasító Határozatoknál fogva, csak jeles egész' nem létében koszorúztathatnék. Ennél fogva a' nagy jutalom b. Jósika M. regényének itéltetett oda. A' többi azon évi munkák közül, Péczelyén, Fényes Elek Magyarországi-Statisticája II-d. kötetén, és Bitnicz Lajos' Magyar Nyelvtudományán kivűl, mellyek' két elseje be nem végeztetésök, a' harmadik, mint újra dolgozás, minden érdemeik mellett sem jutalmaztathattak; a' küldöttség' véleményéhez képest is, a' következő munkáknak szavaztatott dicséret: 1. Bugát Páltól Chelius' Sebészsége, két kötet; és Tscharner' Temészettudománya, két kötet; 3. Nagy Károlytól: Számítás közönséges jegyekkel. 4. Vajda Pétertől: Tárcsai Bende, regény 3 kötetben.

2. Az *Évkönyvekbe* szánt dolgozatokat vizsgált küldöttség' ajánlatára, Zsivora György' emlékbeszéde Petrovics Fridrik rt, — Bitnicz Lajosé b. Szepesy Ignácz tt. felett, Guzmics Izidor Hellen-magyar dramaturgiájának egy újabb szakasza, a' jelen kötetben terjesztetnek az olvasó elébe. Kis János r. tagé pedig: „A' régi görög és romai classicusok' érdekességéről" a' Tudománytárban közzé tétetni rendeltetett. *)

3. A' *köz ülés* tárgyai, a' küldöttség' ajánlatához képest rendeltettek el. L. ez ülés' jegyzőkönyvét alább a' — — ll.

— Részvéttel fogadta a' társaság a' titoknok' jelentéseit a' *moldvai magyarok' ügyéről*, melly ez évben a' kis gyülések előtt fordult meg. Ott terjesztetett t. i. elő P. Magni Károly Jánosnak, a' moldvai apostoli missio igazgatójának, Jászvásárt, oct. 31. 1837. költ levele, mellyben írja a' társaságnak, hogy minekutána egy része a' Moldvában lakó magyaroknak

---

*) Tudománytár, új folyam, Értek. rész, VII. köt. 183—198. ll.

nemzeti nyelvéről megfeledkezvén, más része azt romlottan beszélvén, mindnyájan pedig mély tudatlanság' homályában tespedvén, némi mívelődés' terjeszthetésére itt ott már iskolák keletkeznek, nem csekély hasznu dolog lenne a' gyermekeket oláhul irt magyar grammaticákkal ellátni. Minthogy pedig sokan a' tanítványok közül szegényebbek, hogysem magoknak a' szükséges könyveket megszerezhetnék, felszólítá a' levéliró a' magyar academiát, mozdítaná elő moldvai atyjafiai' ezen ügyét czélirányos munkák' ingyen küldésével. A' kis gyülés ezen, egy részt gazdasági, tárgyban nem határozhatván, azt a' nagy gyülés' utján az igazgatóság elébe kivánta terjeszteni; de a' helybeli tagok közt magányos aláirást nyitott, melly uton 106 fr. 50 kr. vált. folyván be (mikhez Jankovich Mik. tt. maga 50 fttal járult), a' moldvai magyarok' számára 30 péld. vásároltatott Maller' oláh-magyar nyelvtanából 's öt péld. deák-magyar-német-oláh szótár. Idő közben mindazáltal egy moldvai magyar lelkipásztor által figyelmessé tétetvén a' társaság az ottani magyarok' legújabb állapotjára, papjaik' üldöztetésére, 's P. Magni' felszólitása nem buzgóságnak, hanem inkább annak tulajdonítatván, hogy e' férfi vádlói ellen ellenkezőt bizonyíthasson; a' küldemény ideiglen visszatartatott, míg ezek iránt a' társaság biztos forrásból a' dolog iránt teljes felvilágositást vehetne. Ez nagy gyülésig megérkezvén, 's ebből csakugyan tanácsosnak itéltetvén a' küldendőknek más kézhez intézése: a' moldvai fejdelem' belső orvosa D. Viola József kéretett a' vásárlott könyvek' elosztására; egyszersmind az igazgatóságnak ajánltatott, hogy a' moldvai magyar fárákban alkalmazott olasz papok' számára Császár Ferencz' olasz-magyar nyelvtanából, az iskolamestereknek pedig Edvi Illés Pál' Közhasznu kézikönyvéből bizonyos számu példányok küldessenek.

— A' *könyvtár*' számára kifogadott szállás' *) felbutoroztatása munkába vétetvén; 's a' gr. Teleki-család' alapító ága az általa felajánlott könyvtár' átvételét sürgetvén, az illető küldöttség' (Jankovich; Schedel; Balogh, Kállay és Luczenbacher) javaslata' nyomán a' kis gyülés a' nm. elnök gróf' befolyásával egy munkálatot készitett, melly a' nagy gyülés által is helyben hagyatván, ekkép következik:

---

*) L. felebb a' 42 l. IV. alatt.

A' gróf Teleki-család' alapító ága által felajánlott könyvtár' átvételéről, ennek 's az academiáénak együtt felállitása- 's miképi használatáról.

I.

Átadás és *általvétel'* módja. 1) Az általadó egy a' mélt. család' részéről nevezendő biztos; az átvevők a' társaság' részéről a' könyvtárnok, 's egy museumi biztos; 's ennek kinevezésére a' nmélt. elnök gróf úr által a' fenséges főherczeg-nádor-pártfogó fog kéretni. 2) Az általadás tudományosztályonként történik illy módon: t. i. az átadó olvassa egyenként a' könyvek' teljes czímeit, elmondja azok' kötet- és lapszámait, formátumokat 's kötésöket: ezeket egyszerre két irnok írja; 's midőn így valamelly osztály általadatott, a' két példányu sorjegyzéket egyfelül az átvevők, u. m. könyvtárnok és museumi biztos irják alá nyugtatványul, másfelül az átadó, ellennyugtatványul, 's egymás közt kicserélik.

II.

Minden osztály' átadatása után a' könyvtárnok, a' nm. elnök' befolyásával készítendő utasitás szerint, a' könyvtár' *felállítását* eszközli, előre is megjegyeztetvén, hogy az egész gyűjtemény három fő részre osztatik, t. i. 1) *közönséges könyvtárra*, melly az egész külföldi literaturát foglalandja magában: 2) *magyar könyvtárra*, melly a' magyarul, magyarok által irt 's magyar ügyet bármiképen érdeklő könyvekből álland, ide soroztatván Cornides' bibl. hungaricája' minden nyomtatványai is; 3) *kézirattárra*, mellyhez a' nyomtatás' zsengéi (incunabulák) is soroztatnak.

III.

Az átvételi és esztendőnként rendesen folytatandó, 's így a' könyvtárnak koronként mikép szaporodását is mutató lajstromon kivűl, még háromféle lajstrom készüljön: 1) egy *közönséges lajstrom*, melly betűrendben az egész gyűjtemény' minden nemű és nyelvű kötetei' teljes czímeit, a' kéziratokét és incunabulákét is ide értve, foglalandja magában; 2) egy *rendszeres lajstrom*, mellyet az osztályok egy előlegesen magok által felteendő 's a' gyülés által helyben hagyandó terv szerint készítenek. Ennek nyomtatására a' könyvtárnok ügyel; egyszersmind pedig kéziratban folytatandó; részint az olvasók' folytonos használatára, részint hogy koronként pótló füzetekkel kiegészíthessék; 3) egy *helymutató lajstrom*, mellyben fő osztályok, szekrények és fokok szerint föl lesznek a' könyvek röviden, azaz a' czím' bélyegző 's utasító szavainál vagy sorainál fogva jegyezve. Minden könyv' táblájára szinte föliratik a' fő osztály, szekrény és fok' száma, a' helymutató lajstrommal egyezőleg; hogy így egyfelül ezen lajstrom' segedelmével azonnal meg lehessen találni bármelly könyvet; a' táblán álló jegynél fogva pedig annak helyét.

IV.

Az academia' vétel és ajándékok által gyült könyvtára felállításban és lajstromokban összevegyítetik a'gróf Teleki-könyvtárral; eléggé meg lévén a' kettő mind a' külön bélyeg, mind a' helymutató lajstromnak egy külön rovatába minden czímhez mellékelt T és A betűk által különböztetve.

V.

A' könyvtár évenként egyszer, és pedig a' tisztogatási szűnidő alatt, vizsgáltatik meg, az alapítvány' értelme szerint a' museum, academia és alapítóktól nevezendő biztosok által, a' helymutató lajstrom' vezérlése szerint; — az elsőnek és harmadiknak befolyása csak a' gróf Teleki-tárra lévén. Gondja leszen pedig a' könyvtárnoknak, hogy vizsgálatra minden künn lévő könyvek okvetetlenül vis zakerüljenek.

VI.

A' kettős példányok' dolga mindig a' társaság' hozzájárultával intéztetik el; a' gróf Teleki-könyvtárhoz tartozók egyedül a' mélt. család' megegyezésével cseréltethetnek ki vagy adathatnak el.

VII.

A' társaság ohajthatónak tartja, bár a' könyvvétel a' museum 's az academia' részére némi egyetértéssel történhetnék: hogy így egy munka, ha csak bizonyos tekintetek nem kivánják, többször meg ne vétessék, 's így ugyan azon summáért többet lehessen szerezni.

VIII.

A' *haszonvételre* nézve határoztatott: 1) az elnök által rendelendő tisztogatási szűnidőt 's az ünnep- és vasárnapokat kivéve, a' könyvtár a' tagok' számára mindennap nyitva álljon 11—12-ig; a' közönség' számára pedig kedden, szerdán és pénteken 9—12-ig, 's 2—4-ig télen, 3—6-ig nyáron. 2) Helybeli minden rendü tagok két hétre bármelly munkát haza vihetnek, kivévén *a*) igen drága pompás munkákat, *b*) ritka munkákat, *c*) kéziratokat. Erre nézve pedig egy kölcsönözési napló álland a' könyvtárban, mellybe a' kölcsönvevő az elvitt könyvet időrend szerint írja be; a' könyvtárnok pedig egy betürendű jegyzőkönyvbe czím szerint. 3) Vidéki t. és r. tagoknak hat hétre küldethetik könyv; levelezőknek csak elnöki engedelem mellett. 4) Helyben levő nem tagjai a' társaságnak szinte csak elnöki engedelem mellett kaphatnak ki könyvet. 5) Sértett, rongált, vagy bár mikép eldísztelenített példány a' kölcsönvevő által éppel pótlandó.

IX.

A' könyvtárnok mellé addig, míg a' felállítás 's a' lajstromok' készítése tart, szükséghez képest több kevesebb napdíjas adatik; azon túl 1) egy tőle szigorúan füg-

gő rendes segéd, kiért a' könyvtárnok kezes; 2) egy hivatalszolga. Hogy pedig a' könyvtárnok, ki egyszersmind a' társaság' fizetett r. tagja, az átvételi, felállítási és lajstromozási munkákat győzhesse, míg ezek tartanak, minden rendestagi foglalkodásoktól fel fog mentetni.

X.

A' nemzeti Museum' felügyelősége az alapítvány' értelméhez képest csak a' gróf Teleki-könyvtár' épségben tartását tárgyazván; a' könyvtárnok minden egyéb kérdésekre nézve egyedűl a' mélt. alapító család és az academia' igazgatósága- 's nagy és kis gyűléseihez utasítatik.

E' javaslat tudomásul 's illetőleg helybenhagyás végett, az elnök által a' fens. főhg-nádor-pártfogó elébe is terjesztetett.

— A' *természetiek' tárát* ez évben D. Zipser András Keresztély beszterczebányai professor száz darab magyarországi ásványnyal nevelte; melly ajándékát folytatni igérvén, ohajtására az Zipser-gyűjtemény név alatt külön szekrényben őriztetni rendeltetett.

— A' társaság' *tagjai' sorában* halál által több hézag támadt ez év' lefolyta alatt. Név szerint b. Szepesy Ignácz tt., Schuster János, Perger János, Kölcsey Ferencz, Nyíry István rendes tagok és Gelei József lt. húnytak el, kiknek rövid életrajzaik alább láthatók.

Az új *választások* sept. 7. folytak: Először is a' tagul ajánlottak nevei, az ajánlások inditó okaival egyetemben, olvastattak fel: 's a' választandó levelezők' száma nyolczra tétetvén, általános többséggel a' következő tudós hazafiak választattak el:

Flór Ferencz, orvos tanár, szülész mester, Pest városa' tiszt. r. orvosa, 's a' pesti orv. kar' tagja.

Fogarasi János, h. ügyv. és táblabiró Pesten.

Herepei Károly, nagy-enyedi ref. collegiumi hittud. prof. és predikátor.

Kossovics Károly, h. ügyvéd és tbiró Nyitra-Ivánkán.

Pulszky Ferencz, h. ügyv., táblabiró, 's a' romai archaeologiai intézet' l. tagja Eperjesen.

Szenczy Imre, praemonstrati szerz. kanonok és prof. Szombathelyt.

Tarczy Lajos, a' pápai ref. collegiumban természettan prof.

Viola József, orvos tanár, a' moldvai fejdelem belső orvosa és sarkantyús vitéz.

Kölcsey Ferencz' halálával üresség támadván a' nyelvtudományi osztály' vidéki tagjai közt, *Czuczor Gergely* történetirás-osztályi rt,

saját kérésére, oda áttétetett; az így megürült historiai helyre *Kossovics Károly* lt. választatott. Ugyan azon osztály' helybeli tagjául *Jerney János* lt; a' törvénytudományiba, mellyből Perger János halt ki, *Szalay László* lt; a' természettudományiba Schuster János' helyére *Frivaldszky Imre* lt. Továbbá, a' mathematicai osztályban egy helybeli rendestagi helyre fölterjesztettek az igazgatóságnak:

Vásárhelyi Pál lt.
Beszédes József lt.

A' törvénytudományiban egy vidéki helyre:

Zsoldos Ignácz, lt.
Fabriczy Sámuel, lt.

A' gr. Festetics László által alapított hadtudományi rendes tagságra:

Tanárky Sándor lt., nyug. cs. k. őrnagy.
Kiss Károly lt., nyug. cs. k. kapitány.

Tiszteleti tagok' választására szólítván fel az elnök az ülést, a' titoknok e' nagy gyülésen jelen levő minden tiszt. és r. tagoknak e' következő, az elnökökhöz szóló, fölirását olvasta fel:

Nagyméltóságu Gróf Elnök Úr! Méltóságos Gróf Másod Elnök Úr! A' magyar tudós társaság' tagjai gyakran sajnosan érzék azt, hogy kiket e' zsenge intézet legfőbb szerzőinek, folyvást legbuzgóbb pártolóinak vall, kiknek bölcs kormányok alatt zsenge élte nem sokára nyolczadik évét szerencsésen be fogja rekeszteni, 's kiknek e' szép virágzását legfőkép köszönheti: hogy azokat mind eddig nem mondhatta egészen, nem örökre sajátainak: hogy tiszteleti társaik' sorában Excellentiádnak, Méltóságodnak — hizelkedés nélkül mondjuk most és mindenkor — dicső nevei mind eddig hibáztanak. *)

Itt a' percz, Nagyméltóságu Elnök, Méltóságos Másod Elnök! mellyben régi aggodalmunkat eloszlathatjuk, mellyben örömünket Excellentiád és Méltóságod' vezérlete alatt academiai pályánkon járdalhatni, Excellentiád és Méltóságod teljessé, tökéletessé tehetik: ha t. i. kegyesek lésznek azon egy fő zálogát tisztelő hódolatunknak, mellyel Méltóságtokhoz mindenkorra lebilincselteknek érezzük magunkat egyenként és egyetemben; ha azon egyetlen megtiszteltetést, mellyet mi annyi érdemekért, mikkel Méltóságtok

*) A' rendszabások szerint csak nyolcz igazgató lehetvén egyszersmind tiszt. tag, 's miután a' két elnök az első években e' tagságot más igazg. társaik iránti tekintetből elfogadni nem akarták, ezek száma már hétre menvén a' társaság' kebelében, választhatók nem voltak. B. Szepesy Ignácz' halálával esett 1838-ban nyílás.

a' magyar literatura' egén ragyognak, nyújthatunk, 's melly mindenünk mit adhatunk, kegyesen elfogadni készek; ha Excellentiád és Méltóságod megengedik, hogy fényes neveiket tiszteleti tagjaink' koszorujába fűzzük; 's ha Excellentiád és Méltóságod e' választásunkat ugy fogadandják, mint szivünk' legforróbb hálája' örök kifejezését. — Pesten, sept. 7. 1838. *A' magyar tudós társaságnak e' IX. nagy gyülésre öszszegyült minden tiszteleti és rendes tagjai.* (Következnek az aláirások).

A' társaság' érzései' e' kifejezését az elnök grófok köszönettel vették ugyan, de azon ohajtásokat nyilatkoztaták, mi szerint épen az ő személyeikre nézve ne állna el a' gyülés eddigi gyakorlatától, melly a' nevek' előleges kifüggesztését és titkos szavazást kiván: mire azonban kijelentette az ülés, hogy e' választás régi feltétele 's ohajtása, hogy sem szükségesnek, sem az elnökök' érdeméhez illőnek nem tartá ez esetben a' határozat' betü szerinti magyarázatát; 's ennél fogva tett választásától elállani nem hajlandó. Erre az elnök a' rendszabások által kivánt titkos szavazásra bízván a' kérdést, gróf Dessewffy József igazg. és tiszt. tag vállalta el az elnökséget, 's megvizsgálván a' voksokat, a' választást egyetértőleg megtörténtnek hirdette ki.

Folytatólag még egy tiszteleti tag' választása határoztatván, többséget nyert

Guzmics Izidor, bakonybéli apát és rt.

Ennek helyére végre, a' nyelvtudományi osztály' vidéki rendes tagjául

Nagy János, lt.

lön előléptetve.

— A' társaság' *külföldi viszonyai* ez évben örvendetes bővülést nyertek. Ugyanis a' tudományok' portugal kir. academiája Lizabonban, valamint a' genfi természettudományi társaság is, megelőző felszólitást bocsátottak a' társasághoz tudományos közlekedés és munkáik' kölcsönös kicserélése iránt; az angol parliament' történet-emléki biztossága (a' Record-Commission) pedig az általa országos költségen kiadatott, eddig 105 kötetre terjedő angol régiség-, törvény- és oklevél-gyűjteményt küldötte be, mellynek részletes jegyzéke alább VIII. sz. alatt látható.

IGAZGATÓ TANÁCS' GYÜLÉSE.

KÉT GYÜLÉSSEL, SEPT. 5- ÉS 8-DIKÁN, 1838.

Gróf Teleki József' elölülése alatt, jelen: gr. Széchenyi István másod-elnök; igazgató tagok: gróf Andrásy György, gróf Csáky Károly, gróf Dessewffy József, Péchy Imre, báró Prónay Sándor, Somsich Pongrácz; Schedel Ferencz titoknok (helyettes szavazattal), és Szalay László segédjegyző.

A' mult évi elnökválasztás' k. kir. megerősíttetését jelentő pártfogói leirás' kihirdettetése után, a' titoknok előterjeszté:

I. Az academia' közelebb lefolyt esztendei munkálkodásairól szóló jelentését, valamint a' pénztárhivatalét is annak azon évi bevételei, kiadásai és állapotjáról, mellyek szokott mód szerint az ország' törvényhatóságaival, 's hírlapok mellett a' közönséggel is, közöltetni rendeltettek.

II. A' titoknok a' társaság' tőkéjének az utolsó gyülés óta a' következő adományok által lett szaporodását jelentette be:

1. *Perlaky Dávid* mosony-győri evang. esperest kerületében 101 váltó ftot gyűjtött.

2. *Acsády Sándor* h. ügyvéd „Magányos magyar törvény" czimű munkájából, mellynek bolti ára 2 ft. cp, ötven példányt ajándékozott; valamint:

3. *Nagy Pál* nyug. kir. prof. „Historia universalis gentium" czimű 2 kötetű munkájából húsz példányt; egynek egynek bolti ára 3 ft cp.

Másfelül a' társaság' évenkénti jövedelmei a' b. Szepesy Ignácz pécsi püspök' 600 pengő ftnyi vitalitiumának az alapító' közben jött halála miatti elmaradtával, érzékeny veszteséget szenvedvén, az igazgatóság kérte a' fen. nádor-pártfogót, hogy annak, a' pécsi püspöki szék' betöltetéseig, a' kamarai pénztárból folytatólagos kifizettetését, legfelsőbb helyen kieszközölné.

III. Szinte a' pénztárt illetőleg 1. olvastattak annak ez academiai évben kétszer történt elnöki megvizsgáltatásáról költ jelentések, mellyek szerint pénz, számoló könyvek és irományok rendben találtattak.

2. A' tiszti ügyész által megvizsgált 1837-diki számadások, vég átnézés végett, két igazg. tagnak (Andrásy György és Dessewffy József grófoknak) adatván ki, teljes rendben találtattak.

3. A' pénztár' jelen állapotját előterjesztő jelentésben összejegyzett kamattartozékok (4004 ft) behajtására czélirányos rendeletek tétettek.

IV. Három fizetéses rendes tag hunyván el ez évben, a' sor szerint utánok következők tétettek fizetésbe: név szerint Perger' helyébe *Sztrokay Antal* 500 fttal, f. évi junius' 1-től; Kölcsey' helyébe Horvát Endre, 's Nyíry' helyébe Horváth Cyrill 300 fttal mindenik, sept. 1-től.

V. 1. Az 1837-ki magyar munkák közt báró Jósika Miklós „Utolsó Bátori" czimű regényének itéltetvén nagy gyülés által az elsőség, annak a' 200 arany kiadatni rendeltetett. Szinte így:

2. A' törvény- és természettud. osztályok' 100 aranyos jutalmai, a' nagy gyülés' ajánlata szerint, Kossovics Károlynak és Balogh Józsefnek.

3. A' nagy gyülés által (l. felebb a' 78dik lapon) felterjesztett munkák' kinyomatása is elrendeltetett; és pedig az első karbeli pályairatokon kivül, mindeniké két arany tiszteletdíj mellett ívenként.

Minthogy pedig a' hadtudományi rendestagi helynek betöltése elhatároztatván, ez által a' gr. Festetics László alapítványa' kamatainak öt hatoda, melly eddig a' mellék (vagyis nyomtatási) pénztár' segedelmére fordítatott, ennek többé ki nem járhat: nehogy az évi szükségek' növekedtével e' pénztár' ereje fogyjon, ezen 500 ftnyi summa ezentul a' fő pénztárból határoztatott abba áttétetni.

VI. A' nagy gyülés' javaslatára a' *Tudománytárnak* ezentul havi füzetekben kiadatása, 's az így szaporodó költségek' némi fedezésére árának egy forinttal fölemeltetése határoztatott.

VII. A' *játékszini küldöttségnek* a' mult évről fenmaradt 208 ftja 400-ig pótoltatott.

VIII. A' *moldvai magyarok* közt lelkipásztorkodó olasz papok' számára Császár Ferencznek academiai költségen kijött olasz-magyar grammaticájából 10 —, az elemi oktatók' számára pedig Edvi Illés Pál Kézikönyvéből 30 példány rendeltetett D. Viola Józsefhez Jászvásárra küldetni.

IX. A' kamarai és udv. hadtanácsi levéltárakban levő régi magyar iratok' tárgyában (l. felebb a' 66 l.) a' pártfogóhoz felirás határoztatott.

X. 1. Két tagját vesztvén el az igazgatóság ez évben, u. m. gr. Illésházy Istvánt és b. Szepesy Ignáczot, helyökbe titkos szavazással gr. *Csáky Károly* szepesi főispán és gr. *Nádasdi Ferencz* váczi püspök választattak.

2. A' nagy gyülés által rendestagi helyekre ajánlott levelezők közül, a' mathematicai osztályba harmadik helybeli rendes tagul *Vásárhelyi Pál*, a' törvénytud. osztályba vidéki negyediknek *Zsoldos Ignácz*, a' gr. Festetics László által alapított hadtudományi helyre pedig, az alapító' törvényes hozzájárulásával, *Tanárky Sándor*, neveztettek ki.

3. Végre, az elnök és másod elnök letévén az alaprajz' kivánatához képest hivatalát, de abban egyetértőleg megmarasztatván; gr. Csáky Károly ig. tag kéretett e' választásnak, a' kir. helybenhagyás' kieszközlése végett, a' Pártfogó ő fensége elébe terjesztésére.

HETEDIK KÖZ ÜLÉS' JEGYZŐKÖNYVE.

PESTEN, A' NS VÁRMEGYE' NAGYOBB TEREMÉBEN, 1838. SEPT. 9. DÉL ELŐTT 10 ÓRAKOR.

Elölülő: gróf Teleki József; jelen a' nagy gyülésen voltak. Számos és fényes hallgató kar, nemzeti köntösben a' palotában, a' nélkül 's asszonyságok a' karzaton.

1. Az *elnök* megnyitja az ülést. *L. a' beszédet alább IIId. szám alatt.*

2. A' *titoknok* előadja röviden a' társaságnak 1837. november 20-tól fogva, 1838. sept. 8-ig folytatott munkálkodásait.

3. *Péczely József* rt. felolvassa értekezését a' nemzeti gazdagságnak a' nemzeti mívelődésre befolyásáról. *L. a' II. osztályban VI. szám alatt.*

4. *Zsivora György* lt. emlékbeszédet tartott Petrovics Fridrik rt. felett. *L. azt alabb IV. sz. alatt.*

5. *Kállay Ferencz* rt. a' tudós egyesületek és alapitványok' hasznairól olvasott. *L. az értekezést a' II. osztályban IV. sz. alatt.*

6. Czuczor Gergely rt. előadta *Bitnicz Lajos* rt. emlékbeszédét b. Szepesy Ignácz igazg. és tiszt. tag felett. *L. a' beszédek közt alabb az V. sz. alatt.*

7. Felolvassa a' *segédjegyző* az 1837-ki, 200 darab arany jutalomra érdemesített magyar munka felől, 's a' más dicséretes munkákról szóló jelentést ekképen:

Megvizsgálván a' társaság az 1837-ben megjelent figyelemre méltóbb magyar munkákat, örömmel tapasztalta mind a' tudományos, mind a' szépliteraturai dolgozásokon azon haladás' folytonosságát, mellyet a' mult évbeli elmeszüleményeken észrevett; különös kitüntetést 's a' 200 arany nagy jutalmat még is a' következő czimű'nek tartotta odaitélendőnek: *Az utolsó Bátori, regény. Irta Jósika Miklós. Három kötet. Pesten*, 1837. Mert ezen regény nem csak minden kor- és rangbeliekre egyiránt gyakorlott hatása által rendkivűli tünemény a' magyar szépliteraturában, hanem belső érdemeivel is az első rangu m. munkák' sorában áll. Benne ember és idő sajátságaikkal híven felfogva, egy nagyszerű compositio tanulságosan historiai alapra állítva; a' bonyolódások érdekesen szőve 's meglepőleg kifejtve; az egész saját, festői nyelven előadva.

Ehhez becsre közelítőnek még három munka találtatott, u. m.: *Péczely Józseftől* a' Magyarok' történetei, *Fényes Elektől* Magyarország' statisticájának II-dik kötete, 's *Bitnicz Lajos* Magyar nyelvtudománya; mellyek közül a' két első csak be nem végeztetése, a' harmadik pedig mint nagyobb részt második átdolgozott kiadás, jelességök mellett is, a' megjutalmazottal nem versenyezhettek.

Ezeken kivül dicsérettel említendőnek találtatott még a' következő öt munka betűrend szerint:

Bugát Pál, Chelius' Sebészségének IId. kötete.
Bugát Pál, Tscharner' Természettudománya, két kötet.
Jósika Miklós, A' könnyelműek, regény két kötetben.
Nagy Károly, Számirás közönséges jegyekkel.
Vajda Péter, Tárcsai Bende, regény három kötetben.

Költ Pesten, a' m. t. t. IXd. nagy gyülése 5d. ülésében, sept. 4dikén, 1838.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

8. Olvassa ugyan az az 1836-ban kitett törvénytudományi jutalomkérdésre beérkezett pályamunkákról szóló, következő jelentést:

Az 1836-ki köz ülésben kihirdetett ezen törvénytudományi kérdésre: „*Honnan vette eredetét törvényeinkben az ősi javak' elidegenitésének korlátozása? mikép gyako-*

roltatott az korszakonként, 's a' polgári társaságra nézve általában mik voltak annak hasznos és káros következései minden oldalról?" négy felelet érkezett, mellyek a' törvénytudományi osztály' három rendes tagja által megvizsgáltatván, közűlök ezen jelmondatú: Friendship and virtue met each other in the street; the golden age returnd, and hung over the town", mint egy, a' világ 's honunk' történeteiben, okleveleinkben 's törvényeinkben egyiránt jártas philosophus fő' lelkes előadásu munkája, 100 arany jutalomra és kinyomtatásra méltónak itéltetett.

Feltöretvén a' szerző' nevét rejtő pecsétes levélke, nyilvánossá lön, hogy ezen pályafelelet' irója *Kossovics Károly*, Pozsony vmegye' táblabirája.

Költ Pesten, a' m. t. t. IXd. nagy gyülése' 2d. ülésében, aug.' 31d. 1838.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

9. Hasonlókép az 1836-ki természettudományi jutalomtételre érkezett pályamunkákról a' következő jelentést:

Az 1836-ban kihirdetett ezen természettudományi feladásra: „*Készíttessék bármelly magyarországi 's hozzá kapcsolt tartománybeli vagy erdélyi terjedelmesebb vidék' természettudományi leirása*" három rendbeli pályafelelet adatott be, mellyek között e' jelmondatu: „Ollyan vagyok, ki édes hazámnak boldogulásán örvendeni, sanyargattatásától félni, veszedelmén irtózni tudnék", melly a' magyarországi szíkes vidékek' leirását czélba vévén, tárgyára nézve fontos, a' honi szíkes vidékek' ismeretére világosságot hintő 's a' szíksóról hasznos tanitásokat jó nyelven előterjesztő munka, itéltetett a' 100 darab arany jutalomra méltónak.

Mire a' szerző' nevét rejtő levél felbontatván, kitűnt, hogy az első rangunak ismert pályafelelet' irója *D. Balogh József*, a' Kis-Kunság' rendes orvosa.

Költ Pesten, a' IXd. nagy gyülés' 2d. ülésében, aug.' 31d. 1838.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

10. Következett az 1837—8-ki dramai jutalomtétel' mibenlétéről szóló jelentés:

Az 1838-ki dramai jutalomért vívott 18 vígjáték' vizsgálata azon sajnos eredményt nyujtá, mi szerint a' jelennen versenyzett irók' legnagyobb része még a' legszerényebb követeléseknek sem felelt meg. Majd nem mindnyájokat belső üresség, szerkezeti tökéletlenség, és csín nélküli formák bélyegzik. Ez okokból egynek sem itéltethetett oda a' jutalom, de még a' tiszteletdíj melletti nyomtatás sem. Egyet mindazonáltal, mellynek czíme: „*A' talány*, vígjáték 3 felvonásban", a' vizsgálók némi figyelemre méltónak, 's az év' parlagsága mellett dicsérettel megemlítendőnek tartottak: minthogy szerzője egyes lélekállapatok festésében, valamint a'

dialogus dramai alkotásában némi ügyességet bizonyított, 's folytonos studium mellett e' nemben idővel többre mehetend.

Költ Pesten, a' m. t. t. IXd. nagy gyülése' 6d. ülésében, sept. 6-kán, 1838.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

11. Következett az újonan kitüzött jutalomkérdések' kihirdettetése (l. felebb a' 77. 78. ll.); mik után az elnök az ülést berekesztette.

A' jutalomkérdéseken kivül kiosztatott ez ülés' alkalmával: „A' m. t. társaság' igazgatóságának jelentése a' társaság 1837-beli munkálódásairól 's pénztára' mibenlétéről. Hetedik esztendő." Budán, a' m. kir. egyetem' bet. 1838. 8r. 44 lap. Ennek egy új pontja (F) alatt előterjesztetett a' tagoknak az academia' felállása óta 1837 végeig folyt magányos munkálataik' jegyzéke is, de, mint alulirt kénytelen volt megjegyezni, nem egészen teljesen, a' beküldött tudósitások' hiányos volta miatt.

D. SCHEDEL FERENCZ,
titoknok.

BESZÉDEK.

I.

BESZÉD,

MELLYEL

A' M. ACADEMIA' VI-DIK KÖZ ÜLÉSÉT, SEPTEMBER' 10-DIKÉN, 1837.

MEGNYITOTTA

AZ ELNÖK, GRÓF TELEKI JÓZSEF.

Tekintetes Társaság! Nagy érdemű Közönség!

A' nemzet' reményén épült köz részvétnek köszönheti társaságunk legelső alapját, a' köz bizodalom ápolta azt eddig elő, és csak a' köz megelégedéstől várhatja jövendő fenmaradását és gyarapodását; a' közvélemény — ezen varázs erejű, emezt minden külső fénye mellett a' porba lesujtó, amazt minden üldöztetések' daczára az égig felemelő láthatatlan hatalom — szűlője, éltetője, és gyámolója intézetünknek. Szükséges tehát vele megbarátkoznunk, természetét megismernünk, hogy buzdító kedvezéseit kellő háladattal fogadjuk, megérdemlett csapásait alázatos engedelmességgel tűrjük.

Sokaknak forog az száján, sokan használják azt elhatározó okúl állításaik' megállapitásában, a' nélkűl hogy annak eszméjéig fölemelkedhettek, vagy azt csak felfoghatták volna. „A' közvélemény már ezen tárgy iránt nyilatkozott, azt így vagy amugy már elhatározta“: majd minden-

napi közmondások, és még is melly kevesen tudnák megmondani mi ezen közvélemény?

Itt látok egy külső fénybe burkolt, világi hatalommal vagy nagy gazdagsággal felruházott urat büszkén, parancshoz szokott hangon hirdetni kedvencz elveit: az őt körülfogó, az ő kényétől függő szolga sereg alázatos engedelmességgel elfogadja, kedvkereső készséggel terjeszti azokat; — ott egy nagy hirű, a' közönség előtt kedvességet nyert iró gondolatjait szépen kidolgozza, mesteri ecsettel festi, varázs fényben állitja elő, és az olvasó község megelégedést, helybenhagyást tömjénez neki; — amott egy köz tiszteletű, az emberi szívek' mélyébe hatni tudó szónok elragadó ékesszólással irja le, egymásból folyni látszó okokkal támogatja állitásait, és zajos tapssal jutalmazza őt az elbájolt hallgatók' nagy tömege. De valljon alkot-e mind ez közvéleményt? Bizonyosan nem. Ennek egyfelül közönségesnek, minden hozzáértők' többsége által elfogadottnak; más felül megállapodott, valóságos véleménynek kell lenni; egy két, akármelly nagy tekintetű embernek állitására, az indulatok, a' pillanat' befolyása által feltüzelt közönségnek mulékony hiedelme ezen névre nem érdemes.

Az illy értelemben vett közvélemény közönségesen épen olly igazságos, mint kérlelhetetlen szokott lenni: ezt mondja a' mély értelmű deák példabeszéd isten' szavának. Jaj annak, kit ez megró; a' legnagyobb dicsőség várakozik arra, kit ez a' többek' sorából felmagasztal; a' polgári életben nem létezik azon magosság, mellyet ez elérni nem képes, nincs az a' nagy hatalom, melly magát az ellen óvni tudná; nincs az a' mélység, mellyből az kedvenczeit kiemelni elég erős nem volna, ha mindjárt zsarnoki kézzel húzott korlátok kivánnák is elállani utját. Ti a' szerencsének érdemetlen fiai és leányai! azt reménylitek talán, hogy magos állástok, mellyet a' valóságos érdemnek letiprásával vívtatok ki, vagy a' más' kárával gyűjtött nagy gazdagságtok, vagy alattomos ferde czéljaitokban annyiszor diadalmaskodott eszetek fog bennetek ótalmazhatni? Csába gondolat: felhat az még hatalommal, fénynyel körülfogott palotáitokba is, nem vesztegetheti azt meg marokkal elejébe szórt aranyotok, megszégyeníti az találmányos eszeteknek legjobban kigondolt furfangságait, semmivé teszi legtitkosabb cselszövényeiteket. Itéletet tart felettetek és minden cse-

lekedeteiteken, kemény és szigorú ítéletet: mellyet felebbhívni nem lehet, mellytől még a' kegyelem' útja sem menthet fel.

Csalatkoznánk azonban, igen csalatkoznánk, azt gondolván, hogy ezen rejtélyes és még is legnagyobb nyilvánosságu törvényszék csalhatlan. Emberek alkotják azt is, kik együtt véve épen úgy alá vagynak vetve minden gyarlóságoknak, mint egyenként. Vessünk csak egy futó tekintetet az emberi történetek' nagy könyvébe, és annak minden lapjain találunk olly férfiakat, kik életökben a' közvélemény által üldözőbe véve, elnyomatva, vagy, a' mi egyre megy, elmellőztetve, csak a' tisztábban látó jövendő kor által emeltettek a' tisztelet, elismerés és megkülönböztetés' azon fokaira, mellyet érdemeik kijelelték; míg mások az egykorúaktól nyert ál fénytől csak az utóidők' szigorú itélete által fosztattak meg és taszíttattak semmiségökbe vissza. Ki nem ismer közűlünk ollyakat, kik iránt a' közvélemény' kedvezései vagy üldözései életökkel még nem szüntek meg, kiknek méltatlan megkülönböztetéseit, vagy rejtve maradt érdemeit, csak némelly beavatottak ismerik. És valóban, nem kisebb azok' száma, kiknek tettei, sőt még nevei is a' maradékra nem szállván, vagy ennek komolyabb vizsgálatát elkerűlvén, érdemetlen fényöket háboríttatlan minden későbbi megrovás nélkül is éldelgették, vagy méltatlan sanyarúságaik' emlékét sírjokba temették.

Természetesen következik mind ezekből, hogy a' közvéleményt, a' mennyiben ezt egyenes és szabad uton tenni lehet, megnyernünk, megtartanunk, nem csak szükséges, hanem mulhatatlan és szent kötelességünk, ha mindjárt érdemeink' elismerését, ügyekezeteink' méltánylását attól mindig biztosan nem reménylhetjük is. Az előnkbe tűzött és tiszta értelmünk által megszentelt czélra mindig egyenesen és minden mellékes tekintet nélkül törekedve, elvállalt kötelességeinket a' legnagyobb szorgalommal és tehetségeink' megfeszítésével teljesítve, lépéseinkben sem az önelbizottság, sem a' rosz akarat' gáncsoskodásai, sem az éretlen sokaság' mulékony tapsai által meg nem tántorítva, bátran bocsáthatjuk magunkat a' közvélemény' itélete alá; és ha ez az alattomos mesterkedés' titokba burkolt sugallásai, vagy a' szemtelenség' nyilvános rágalmai által félre vezettetett volna is, az indulatok' lecsillapodásával vissza fog térni, és igen kevés, ártatlanságunk' érzetében nyugodalommal türendő ki-

vételekkel, szinte csak akkor félhetünk tőle, midőn megrovatásainkra magunk adtunk alkalmat.

A' mi áll az egyes személyekre nézve, áll a' köz intézetekről is, sőt a' mennyiben ezek köz érdeküek, köz részvétet gerjesztők, a' közvélemény, mint egy szeretettel teljes anya ápolva veszi azokat pártfogása alá, és, ha kénytelen is néha elégedetlenségét kijelenteni, ebben semmi keménység sem mutatkozik, és a' hibáját megjavított gyermek előtt mindig nyitva vagynak a' szeretet' karjai; habár ezek felett is kénytelen itéletet mondani, a' szigoruság mindig engedékenységgel van párosodva, a' sujtó vesszőt is jó indulattal teljes kéz vezérli.

Ezen esetben van a' mi még mindig zsenge intézetünk is. Az egész nemzet részvétre méltatta azt, a' jó indulat kétségtelen jeleivel hozott iránta itéletet és mind eddig nem vonta meg pártfogását tőle. Habár nem voltunk is mindig képesek a' köz kivánságnak minden részről eleget tenni, habár munkálkodásink foganatja nem mindig felelt is meg a' lehetetlent is lehetővé tenni törekedő ohajtásainknak: a' jó szándék, az ügyekezetek' buzgósága elismerésre talált, és mi a' megnyilt bizodalomban jutalmat arattunk.

De nem akarom ezzel mondani, hogy nem találkoztak hazánkban gáncsolódók, hogy nem vettettek hibák szemeinkre, hogy ezek' elhárítására nem rovattunk meg több oldalról. A' mennyiben ezek a' jó indulat, a' köz jó' előmozdítására törekedő tiszta szándék' bélyegét viselték magokon, köszönettel fogadtuk, megfontoltuk, tekintetbe vettük azokat, és több tetteink, czélirányos intézeteink, ezeknek köszönhetik lételöket. Azonban többek ezek közűl, mint ezt nem minden hazafiui fájdalom és keserűség nélkül kénytelenítetem itt elismerni, mind tárgyokra és előadásokra nézve, mind a' gyár' tekintetéből, mellyben készűltek, a' személyesség, a' megbántott hiuságból eredett bosszú, a' megvesztegetett rosz indulat' részint alattomos, részint nyilvános törekedéseit árulták el. Ezek épen olly váratlanok, mint kedvetlenek, és egyszersmind természetök miatt tekintetbe nem vehetők voltak reánk nézve, általok magunkat mun-

kálkodásainkban megzavartatni nem engedhettük, sőt állásunk' érzése és azon illedelem, mellyel a' közönségnek tartozunk, még azt is tilalmazá, hogy azokra feleljünk; inkább cselekedeteink, inkább a' tökéletesedés' elvét maga elejébe tűzött munkálkodásunk' bővebb kifejlődése, mint puszta szavak és visszatorlott durvaságok, piszkok által kivánván azokat megczáfolni. Nem illet bennünket annak bővebb megvizsgálása: tettek e ezek benyomást az ügyünkben részt vevő községre? voltunk-e elég szerencsések csak kevés évekre terjedő csekély, de azért tőlünk kitelő buzgósággal folytatott munkálkodásaink által azokat ártalmuktól megfosztani? Azt még is mind magam, mind többi társaim' nevében bátor vagyok kinyilatkoztatni, hogy mi magunkat és minden tetteinket készek vagyunk félelem és tartózkodás nélkül a' közvélemény' hatalmas birósága alá bocsátani, és most közelebbről az itt illy szép számmal összegyűlt jóakaróink és ezek által az egész haza előtt, esztendei sáfárkodásunkról számot adni.

II.

EMLÉKBESZÉD

GEORCH ILLÉS TISZT. TAG FELETT.

MONDOTTA

AZ ACADEMIA VI-DIK KÖZ ÜLÉSÉBEN, SEPT. 10. 1837.

PERGER JÁNOS, R. T.

Születés 's enyészet két elleniség a' nagy természetben: tenyésztő ereje által amaz örömvirányokat, 's gyönyörbájakat hint éltünk' futó napjaira; emez semmisítő hatalma által borzalommal tölti be a' rokon emberi szivet akkor kivált, midőn közűlünk érdemes polgárt, munkás hazafit szemlélünk elenyészni. De hasztalan: a' folyvást rendes körben forgó nagy természet rendkivüli változást nem szenvedhet, kiváltságokat senkinek nem osztogat, 's így e' rémitő tüneményen mindnyájunknak által kell esni: egyedűl az boldog, ki a' természet' e' mellőzhetetlen vad játékának nyugodt lélekkel, 's bátor szivvel tekinthet elébe. Hogy azon magosult érzés tölthesse el a' halandó keblet, erények' érzetét kell magunkévá tennünk, mellyek kitünő erkölcsi embert, 's nagy polgárt tüntetnek elé. Szép feladás, nemes rendeltetés, Tekintetes Társaság! 's hol ész és szív hía nincs, könnyen teljesithető. A' magas erkölcsiségnek szép példáját adá az emberiség' nagy barátja, a' világszabadító, 's a' vezérfonalat annak tanitásában kiki könnyen fellelheti; a' nagy polgárt honszeretet vezérli, melly főképen polgári munkásság és szorgalom által fejlik ki. Igenis, a' munkásság és szorgalom az, mellyel használhat a' hazafi polgár kedvelt honjának: ez varázsolja édenné a' kietlent, 's teszi

termékenynyé a' sivatagot; ez teremti, teszi dússá gazdaggá a' nemzetet, 's kellemessé a' hont; egy szóval e' nélkűl nincs nemzeti, nincs polgári jólét. Hogy azonban a' munkásság és szorgalom az egész polgári testnek jólétét eszközölje, szükséges annak czélszerű használtatása, melly egyedűl az egyes tagoknak lelki miveltetése, 's ez ismét a' tudomány 's müvészet' honositása 's ápolása által érethetik el. Mert bátran lehet mondani, hogy csak az olly ország lehet valódi boldog, hol a' tudományok' minden nemei virágoznak, 's az egyesek' munkálódását azoknak isteni fénye vezérli.

Nem czélom itt a' tudományok' minden nemeiről értekezni, sem egyiknek a' másik feletti hasznát vizsgálni, egyedül a' törvénytudományról, 's annak felszenteltjeiről akarok egy két szót mondani.

A' törvénytudomány mindenkor a' polgári társaság' boldogsága, vagy boldogtalansága' valódi légmérüjének tartatott: hol ez alá szállott, a' polgári jólét' enyészetét; hol ez ismét emelkedett, annak virágzását mutatta. Természetből folyt tehát annak tiszteltetése a' hajdankor' férfiai által is, mert látták, miképen alapíttatik azon az egész társaságok' 's egyesek' boldogsága; az őriz hatalmas' önkényétől gyengébbet; az eszközli a' békés háznépnek csendét, 's nyugalmát; özvegyek, árvák 's gyámtalanok annak paizsa alatt biztosítvák ez elnyomatástól; gonosz szivűt az rémít meg kényesb érzete' nem létében, hogy ragadozó karját jámborra emelni ne merje. Ugy van! ám tárjuk fel törvénykönyvünk' emléktábláit, 's hasonlítsuk össze az ott foglaltakat honunk' akkori állásával, azonnal átláthatjuk, hogy leginkább azon időben virágzott a' hon, midőn czélszerű törvények ápolák a' nemzeti, 's polgári munkálódásokat. Mert ki tagadhatja azt, hogy sz. István, kinek szelid uralkodása alatt a' vitéz magyarok által rabságba ejtett idegeneknek szolgaságbékói honunkban megtágíttattak; Kálmán, kinek bölcs kormánya alatt a' világszerte elterjedt babonás előitéletek oszlani kezdettek; I-ső Károly és I-ső Lajos, kik a' kereskedést, 's az azt előmozdító pénzlábat a' lehetőségig jó karba helyheték; Zsigmond, ki a' már nyomatás alatti jobbágyságot ismét szabad embereknek lenni hirdette; nem különben a' városokat, 's ezzel együtt a' kereskedést virágzóbb állapotra emelte; Mátyás, ki a' polgári viszonyok' 's egymás iránti kötelezések' helyesebb irányát szabta ki, 's

az által a' köz hitelt nem kevéssé nevelte, 's több más királyok alatt nemde honunk' derülni akaró kora tünik elénkbe? Nem értem azonban a' czélszerű nevezet alatt, hogy minden országok' törvényei hason szabásuak legyenek, mert már a' híres franczia tudós Montesquieu megjegyzette a' törvényck' lelkéről irt könyvében, hogy minden törvény jó, mig a' status meg nem változtatja a' maga elveit, melly bölcs mondás arra mutat, hogy a' törvényeknek a' nemzet' polgári állásához, elkölcsi 's értelmi kifejléséhez kell lenni alkalmaztatva; valamint arra, hogy a' hol egyszer a' status megváltoztatta a' maga elveit, ott többé a' régi uton haladni nem lehet, különben a' társasági zavar 's összeütközés elkerülhetetlen. Mert valljon mi következései lennének annak, ha a' vad indus, tatár, vagy más efféle miveletlen népnek azonnal szelid, 's a' miveltebb ársaságokhoz inkább illő, a' szabad franczianak vagy brittnek pedig lelket zsibbasztó, 's rabláncaokat zörgető törvények hozatnának? bizonyosan nem egyéb mint társasági szélvész, 's véres kicsapongás; ellenben szelidítessék meg elébb a' vad indusnak durva erkölcse, 's czélszerű nevelés által fejtessék ki annak értelmi tehetsége, azonnal lehet tapasztalni, hogy az csak a' természeti igazon épült, nem pedig önkény szülte törvényeket fogja pártolni, sőt szabadságát már becsülni tudó nemzet, a' becsületérzés által is fog kórmányoztatni.

Illyen hasznot szülvén tehát a' törvénytudomány, 's az abból eredő bölcs törvények, mi csoda, ha felszenteltjeit a' polgár mindenkor tiszteletben tartá, 's fényes elsőbbségekkel tisztelé meg. Mert a' historiai adatok után, ki nem tudja azt, hogy már az ős kör' nagy férfiai, mint Solon 's Lycurgus, a' hellen köztársaságok' újjá teremtői; Numa Pompilius, a' híres romai köztársaság' hatalmas alapítója; Justinian, szinte a' romai birodalom' híres kormányozója, 's a' romai törvények' rendbe szedője; a' Mutius Scaevolák, Porcius Cato, a' halhatatlan Cicero, Caius 's több számtalan törvénytudók minő megtiszteltetéssel koszorúztattak meg? Avvagy ki nem emlékezik maig is tisztelettel honunkban sz. Istvánra, ki felebb említett érdemein kivűl mint egy másod Romulus a' magyar hont a' nemzet' tulajdon szokásaiból merített törvényekkel boldogítani, 's a' világ' nemzeteit özönvizként elborító romai törvények bevételének gátot vetni; a' hatalmasokat az önkény' gyakorlatától vissza tartóztatni, egy-

szóval az emberiséghez illő szelid kormánya által a' hazát századokra alapítani igyekezett. Hát halhatatlan Verbőczynkről, azon magyar Justinianusunkról, nem emlékezik-e tisztelettel minden magyar, kinek százados munkáját, mint az igazság' kiszolgáltatásának egyik remek kútfejét 's maradványát maig is tiszteletben tartja nemzetünk? de ezeken kivűl számtalant tudnék felhozni, kik mint a' törvények' nagy érdemü sáfárjai honunkban köz tiszteletet érdemeltek, ha ideje nem volna, hogy már beszédem' főbb tárgyára által térjek.

A' polgári munkásság' és szorgalom' illy buzgó követője, 's a' törvénytudomány' illy érdemes felszenteltje volt tehát elhunyt társunk Ettrekarchai Georch Illés, több nemes megye' táblabirája, 's a' magyar tud. academia' tiszteleti tagja. Született ő Csallóközben Ettrekarchán 1772dik évben sz. Mihály hava 25kén nemes, de szegény szüléktől, 's ugyan azért a' polgári pályán tulajdon érdemei által kelle nékie kivívni azon megtiszteltetéseket, mellyekre nem fényes születés vezeté, hanem egyedül érdeme emelé. Már korán nyomasztá a' szükség az érdemest, alig lévén szüléinek annyi értéke, hogy a' jó reménységű növendéket a' pozsonyi elemi iskolákban tanítathassák. Soká vívott a' szorgalmas ifju az élet' szükségeivel, mig végre a' jó fejedelem értesítetvén a' serdülő ifju' iskolai érdemeiről, már 12 éves korában kir. segédpénzzel ajándékozá meg. Ezen, 's némelly tehetősb ifjak melletti tanitói szorgalmából szerzett csekély jövedelmének segitségével járta iskolai pályáját a' törvénytudományig, midőn is tetszett nékie magát az anyaszentegyház' szolgálatjára adni; de alig töltött ezen újabbi pályán két évet, más útat tüze ki végzete, 's társunk kevés idő alatt ügyvéddé leve. Gyéren mutatkozott eleinte a' fiatal ügyvédnek szerencséje, szomorú szinben képezte magát előtte a' kétes jövendő, midőn pályájának hirtelen új időszaka tüne fel előtte. Az Europára tolakodni kezdő fergeteg tudniillik felriasztá a' nyugalomban szendergő nemzeteket csendes álmaikból; Hunnia' termékeny térén is megszólalt a' hadra szólító kürt, 's a' nemesnek köz felkelés hirdettetett a' csendháborító ellen. Ekkor ébrede fel az érdemes polgárban is a' haza védelme, 's ment esküdni a' felkelt nemesség' zászlója alá, hol főhad-

nagyi ranggal tisztelteték meg. Alig tölte azonban a' vitézi pályán fél évet, midőn a' köz felkelés' szüksége' rögtöni elenyésztével, a' főhadnagyból magyar nyelvtanító lön a' pozsonyi iskoláknál. Csekély hivatalnak látszék ez kivált még azon időben, Tekintetes Társaság! 's nem kevés béketürés kivántatott annak viselésére, de nemzetének ügye szívén volt ez érdemesnek, 's tudta türni az azzal járó bajt. Mert borzadással emlékezik még most is minden józanon gondolkozó magyar azon időre, midőn a' közönséges tanuló házakban a' honi nyelv' magyarázóinak előadásait gúnykaczajjal neveté ki a' lelkében tompult szilaj ifjúság, vagy ha ezt nem tevé, legalább megvetette azt mint szükségtelent, nem gondolván meg mi szomorú következéseket von maga után a' nemzeti nyelv és szokások' megvetése 's kigunyolása? A' sir' szélén is állott már a' nemzetiséggel együtt a' nyelv, midőn a' honnak némelly nemesb lelkű fiai erős karokkal ragadák meg, 's adák vissza a' nemzetnek, hogy kincsét jövendőre jobban megőrizze. Ti magasb lelkek! kik a' gyökeret vert előítéleteket kiirtátok, 's a' nemzetet halálos szunyadozásából felébresztétek, köszöni munkátokat a' háladatos nemzet. Több évig vivé csendesen tanítgatásait az érdemes tanító, 's azok mellett mint ügyvéd is dolgozgatott, mind addig, míg végre érdemei megismértetvén, előbb ugyan herczeg Albert ráczkevi urodalmi ügyészének nevezteték ki; — később ugyan azon urodalom' igazgatója lön; így érte több megyében táblábirói megtiszteltetés; a' magyar academiában pedig nyelvünkön irt munkáiért tiszteleti taggá választatott.

De mind ezen több rendbeli terhes hivatal 's foglalatosság nem gátlá a' munkás hazafit a' parlagon heverő magyar literatura' mezején is a' tudományok' istenasszonyának ollykor áldozni. Nem óriási, sem nem lángész szűlte munkák ugyan azok, Tekintetes Társaság! mikről e' helyen értekezni szándékom, mindazáltal az akkori körülményeket tekintve még is ollyanok, mellyek, mint elhunyt társunk' érdemeinek jelei a' később korban is ragyogó szinben fognak a' nemzet' emléktábláin tündökölni, 's azok közt főbb helyet érdemel „*Honyi törvény*" czim alatt 1804—1808-ig közre bocsátott munkája. Akkor adá azt ki a' szorgalmas hazafi magyarúl, midőn a' tudományok honunkban részint latin, részint külföldi szint viseltek; akkor, midőn az elnemzetlenedés' kórságában senyvedő szittya

ivadék gúnyolá, sőt üldözé a' honi nyelven éneklő lantost, 's azon nyelven iró tudóst; akkor adá, mondom, ki azon munkát, midőn még lehetetlennek tartaték mind azon eszméket honi nyelven kifejezni, mellyek a' tudományok' roppant birodalmában kifejlődnek. Idegenkedék, hogy ne mondjam irtózék, még akkor a' magyar a' honi nyelven irt munkától, mert tompa érzéketlenség szállá meg a' nemzetet, 's a' neveltetés, szoktatás a' holt nyelvhez, a' külföldihez utasító volt. Nem jöve még akkor kormányszékektől magyar rendelet, nem minden biró itéle magyarúl; nem zenge még akkor szép ajkakról magyar szó; és csak a' miveletlenül hagyott pórság hangoztatá ollykor azon panaszos dalait. Önzés tehát 's haszonvágy csak a' szokott útra vezette volna a' közönségesebb férfit: Georch előtt töretlen pályáján világot hintő hazafiság sugárzott, 's bebizonyítá, hogy a' hajlékony magyar nyelv eléggé alkalmas a' törvénytudományban előfordúló eszmék' 's műszavak' megmagyarázására, kifejezésére.

De minő befolyása volt azon szerencsés úttörésnek a' nemzetiségre nézve is, bizonyitják a' mult országgyülési magyar törvények, mert csak a' némelly hazafiak által kezdett régibb próbálatok, bár ha azok a' későbbieknél hiányosabbak, 's tökéletlenebbek voltak is, tevék figyelmessé a' nemzetet arra, hogy magyarúl szóljon, irjon 's intézkedjék, 's hogy köz polgárai által is megérthető nyelven alkossa törvényeit, bölcs rendeleteit; csak azok figyelmezteték a' nemzetet arra, hogy nyelv nélkül nincs nemzet, nincs biztos nemzeti állás. Hibázna tehát az, ki elhunyt érdemes hazánkfiának ezen munkáját egyedül literaturai érdeménél fogva tekintené 's méltatná; nemzeti könnyebb kifejlésre, 's nemzeti állás' biztosbitására hata be annak villanyos szikrája. Mert ismeretes azon lélektani mondás: hogy nem történik semmi ok, 's egybefüggés nélkül a' világon. Sok a' mi korunkban történik, meglehet számtalan évek előtti munkálatok' szüleménye; valamint világ és nemzetek' sorsát határzó tünemények sokszor senkitől sem sejtett kisded forrásokból veszik eredetöket szintugy, mint viharokkal küzdő százados cserek csak egyes kéz által elszórt kisded magoknak köszönik lételöket. Adjuk meg tehát az egyes tudósnak is a' maga kisebb körébe intézett hatása' érdemét, 's ne bámuljuk egyedül a' fejedelmi nagyobb alkotásokat 's míve-

ket, mert meglehet ezek is század előtti csekély személynek századokra ható kisded munkálataiból veszik kezdetöket.

Egyébiránt az említett munkán kivűl említést érdemelnek még szorgalmas társunknak több munkái is, 's nevezetesen: 1818-ban „*Magyarország' uralkodóinak származásokról, 's jelesebb tetteikről;*" — 1821-ben „*A' magyar helyesirás fő rendszabásairól*", melly a' Marczibányi-alapitványból jutalommal koszorúztatott 1826-ban: *Disquisitio critica dissertationis historicae Boero-Besserianae de ortu et nativitate Joannis de Hunyad*"; — 1833—34-ben „*Törvényes tárgyu értekezések;*" 's végre kéziratban hátra hagyott „*Fejtegetett honi törvényekről*" irt jeles munkái, 's más folyóiratokban kiadott tudós értekezései, mellyek mindannyi tanubizonyságai elhunyt társunk' irói szorgalmának, 's munkásságának: hiszem, elegendők arra, hogy elhunyt ősz tudósunknak, mint munkás és szorgalmas polgárnak, emlékezete a' hon' nemesb lelkü fiai által örökké tiszteletben tartassék.

Ennyi jeles munkálódásai, 's több terhes hivatal' folytatása után kezde végre az ősz tudósban lankadni az erő. Először is látástehetségét ostromlá gyengeség, 's már már kész vala a' bal sors végkép elzárni az érdemes öreg előtt a' világot, de mind e' mellett a' fenyegető veszély sem rettentheté vissza benne a' hazafiui igyekezetet; ő tovább is mind végig munkás polgár maradott: akkor adá ő ki utóbbi felebb említett munkáját is, midőn már a' látás' kedvezéseitől majd ugy szólván megfosztatott. Valóban szánakozás, de egyszersmind örömérzés fogta el ollykor a' hazafi keblet, midőn az ősz tudóst az academiai ülésekbe, néha mások által vezettetve, szorgalmatosan megjelenni, 's a' tanácskozásokban élénk részt venni szemléltük. Ezen munkatüz 's közrehatni akarás buzgalma vezeté igen gyakran őt több köz intézkedés üléseibe is, mellyekben véleményét jóllehet nem mindig köz tetszés, mindazáltal meggyőződése szerint bátran, szokta előadni. A' köz jóra való munkálás és figyelem vezeté tehát a' szorgalmas hazafi lépéseit mind addig, mig a' halál munkás életének véget vete.

Adjuk meg tehát, Tekintetes Társaság! közülünk elenyészett jeles társunknak a' végső tiszteletet, mert mi is lehet egy érdemes hazafinak, vagy szorgalmas polgárnak nemesb jutalom annál, mint ha polgártársai által elenyészte után is szívből tiszteltetik. Csak ez az egy dicsőség 's az egyedűli jutalom, mit az édes hon adhat szorgalmas fiainak: a' többi mind mulandóság 's hiú fény, nem pedig valóság!

III.

BESZÉD,

MELLYEL

A' M. ACADEMIA' VII-DIK KÖZ ÜLÉSÉT, SEPTEMBER' 9-DIKÉN, 1838.

MEGNYITOTTA

AZ ELNÖK, GRÓF TELEKI JÓZSEF.

Nagy tekintetű Gyülekezet! Tekintetes Társaság!

Az előttünk kitárt nagy világot, emberi gyengeségeink által korlátozott szemeinkkel és értelmünkkel vizsgálgatván, 's annak nagy rendszerét keresztűl tekintvén, azt ugyan egy felsőbb, az egészet megismertető szempontból felfogni nincs hatalmunkban; de arról még is mindjárt és igen könnyen meggyőződünk, hogy annak minden egyes részei a' legszorosabb összefüggésben állanak némelly közönséges törvények, szabályok szerint, hogy annak főbb osztályai mintegy középpontját alkotják a' kisebbeknek, és ezek amazoknak alárendelve, fényt nyernek és mintegy egész lételöket kölcsönözik tőlök. Elég legyen itt említeni azon függést, mellyben áll a' hold a' földtől, ez pedig számos társaival a' naptól.

Igy találjuk ezt, ha a' kevésbbé ismeretes nagy világból leszállunk ismeretesebb földünkre, itt a' természet' menetelét megtekintjük és szemeinket annak akármelly munkálatjára vetjük. Hegyek tartóztatják a' mindent megfagylaló éjszaki szeleket, hogy a' vinczellér gonddal ültetett, ápolón mivelt szőllőjét egyszerre semmivé ne tegyék; a' terepély tölgy' árnyékába vonja magát a' szerény ibolya, hogy a' déli nap' hervasztó sugárai ellen oltalmat kapjon; a' gondos kertész' ápoló kezei alatt vidámab-

ban tenyésznek, bujábban nőnek, szebben virágzanak a' fák, a' csemeték és virágok; mit csinál a' magával jóltehetetlen csecsemő, ha anyja dajkálkodó kezeit levonja róla és őt egészen sorsára bízza?

A' mit e' szerint látunk a' természetben, ugyan azt tapasztaljuk az erkölcsi világban is. Itt is a' nagyobbnak, erősebbnek, tehetősebbnek pártfogása alatt él, csak az által boldogúl a' kisebb, gyengébb és tehetetlenebb. Ezt minden viszonyban megvizsgálni az idő nem engedi, és ez úttal kitűzött czélunktól igen messze elvezettetnénk; csillapodjunk meg tehát a' tudományoknál, mellyeknek szent ügye különösen van intézetünkre bízva, 's a' mellyeknek szeretete vezérelte hallgatóinkat most újabban is e' terembe.

Hogy a' tudományok csak ott keresnek menedéket, csak ott virágoznak, hol a' nagyok, a' hatalmasabbak azokat, és kedvökért a' tudósokat pártfogások alá vették, gondosan ápolták, amazok' szeretetét példájok által élesztették, terjesztették, gyarapították; ezeknek az életre módot, a' dolgozásra kedvet adtak: bizonyitják az emberiség' történeteinek majd minden lapjai az ó világban, úgy mint az újabb időkben. Lehetett volna-e valaha Athenae a' tudományok és művészetek, ezen örömest együtt növekedő ikrek', középpontja Pericles nélkül? Mire mehettek volna a' tudományok Romában, ha nekiök a' sors Maecenásokat, Augustusokat nem teremt? Dante, Boccaccio, Petrarca, az olasz újabb literatura' ezen nagy hőseinek, nem maradnak-e minden ügyekezetei foganat nélkül, ha a' tudományok' további kifejlődésére a' Viscontiak, az Alphonsok, a' Mediciseк kezeket nem nyújtanak? Melly virágzásra juthattak volna a' tudományok hazánkban, ha a' nagy Mátyás' pártfogói szelleme utódjaira is átszáll!

A' tudományok' szeretete, ha azokat sikerrel kivánjuk mivelni, nem kis áldozattal jár. Egész emberi élet kivántatik a' szükséges előismeretek' megszerzésére, kevés magányos embernek vagyona elégséges a' különböző segédeszközök' előállítására; e' mellett a' jutalom, melly az illy fáradozásokat követi, nem mindig felel meg az áldozat' nagyságának,

gyakran végkép el is marad. Hány tudós vállalhatja magára ezen terheket? A' nagyobb rész kénytelen volna más pályát választani, vagy a' megkezdettről lelépni, ha a' tudományok' tehetősebb pártfogói és kedvelői őket segedelmökkel nem gyámolítanák, nekiök fáradozásaik' folytatására módot nem nyújtanának, őket a' megkivántató és gyakran még a' legnagyobb áldozatok mellett is alig megszerezhető segédeszközökkel el nem látnák, és őket olly állapotba nem helyheztetnék, hogy a' messzire mutatkozó jutalmat elvárhassák, nagy reményeik' megcsalatásán, vagy a' várt jutalom' tökéletés elmaradásán el ne csüggedjenek, kétségbe ne essenek, és jövendő bajtársaik előtt elijesztő példáúl ne szolgáljanak.

Azonban a' tudományok' körében fáradozónak nem csak élelmi gondjai, nem csak a' munkálatra megkivántató eszközök' tekintetéből van szüksége, hatalmasabb, a' világ előtt tekintetben álló pártfogóra, hanem még szinte inkább a' tudományos köztársaság' elrendeltetése miatt is. — Ebbe a' nagyobb rész hír, és névvágyból véteti magát fel, ritkábban és alkalmasint a' nagy beavattak közűl is csak némellyekben dolgozik, szolgál egyedűl ösztönűl, a' tudományok' tiszta szeretete. Igen soknak korlátozott tehetségei nincsenek illendő arányban hiuságával, és igy azt a' mit kiván, ohajt, sőt mintegy követel, nem éri el: míg mások, kiket felfuvalkodásában kisebbeknek tart és megvetve lenéz, mellette elhaladnak és olly tetőre vergődnek, melly kevélységöket sérti, irigységöket éleszti. Mások gyakran minden érdemök nélkül egyedűl vak történet által nevekednek a' közvélekedésben, és ezeket az érdemetlenűl elnyert tetőn kevélység és a' mindent ingerlő gőg' szédelgése fogja el. Igy a' hiúság, irigység és kevélység, minden társaságok' mételyei, a' tudományosság' köztársaságát sem kimélik meg, sőt abban több ingert, szabadabb mezőt nyervén, még élénkébben munkálkodnak mint akárhol egyebütt. A' tollharczok — különben mint minden más surlódások az igazság' kiőrlésének legbizonyosabb eszközei — épen ezért igen gyakran az illendőség' korlátait keresztűl törik, és nem csak az egyes harczolók' nyugalmát, egész létezését koczkáztatják, hanem nem ritkán velök együtt a' tudományokat is bal itéleteknek, megvetésnek teszik ki.

Nevekedik a' veszély, ha még a' tudatlanság is részt veszen a' megindúlt vitában; ollyanok is magoknak tulajdonítják a' biróságot, kik a'

köztársaságba nem vétettek fel, és arra nem is érdemesek, hogy egy illy testület' tagjai legyenek. Illy szomorú esetekben nem csak illetlen, mindenféle, még a' legügyetlenebb által is használható fegyverek vétetnek elő, hanem maga a' harcz' mezeje áttétetik a' polgári, sőt gyakran a' családi életbe; rágalmak rágalmakra halmoztatnak, és a' megcsalatott közönség igen gyakran kárhoztató itéletet mond a' bünösnek tetsző büntelen' fejére.

Az ekkép támadott méltatlan üldözések közt az egyes tudósok elvesznek, a' tudományok megszégyenülve elhallgatnak, ha nem találkozik egy hatalmasabb, az éretlen, hogy ne mondjam rosz indulatú, üldözőknek, polgári állása által is gátot vetni tudó pártfogó, kinek szárnyai alatt megvonhassák magokat amazok, melegítő keblében menedéket, a' külső zivatarok ellen oltalmat találhassanak emezek mind addig, míg az összeszövetkezett irigység, hiuság, gőg és tudatlanság' megalázására megint új erővel kiállhatnak a' csatamezőre, és így új fénybe burkolva kivívhassák magoknak azon helyet, melly őket illeti.

Illy sok és különböző tekintetekből van szüksége a' tudósoknak, a' tudományoknak az őket szeretettel ápoló, részvéttel oltalmazó pártfogókra mindenütt. Hazánkban pedig különösen még azért is, mivel itt még a' nemzeti tudományosság' alig virítani kezdő mezején, a' gyenge fejledező bimbókat, még a' mindent elfojtó részvétlenség is új veszélylyel fenyegeti. Jól, igen jól, érezték ezt azon férfiak, kik tudományos intézetünket, az egyes tudósok' elkülönözött munkálkodásainak egyeztetése, egy czélra vezetése, a' tudományok' meghonosítása, megnemzetesítése végett felállították, annak törvényes létezést adtak; azért többfélekép kivántak annak pártfogásáról gondoskodni. Nem elégedének meg azzal, hogy azt maga a' nemzet vette fel melegítő keblébe, hanem különösen ajánlák azt akkori jó fejedelmünk' magas kegyeibe, kikérék ő cs. k. főherczegségének szeretve tisztelt nádorunknak pártfogását. A' hű nemzet' kérése nem maradt meghallgatás nélkül. A' legszebb, legbíztatóbb remények közt ültettetett el a' gyenge csemete; híven és gondosan

ápolták azt azok, kiknek kezeire volt bízva, és már szép bimbók mutatkozának, némelly virányok fejledezének ki, midőn új veszélyek, fenyegető viharok tornyosodtak össze felette. A' zordon halál ragadá el első fejedelmi ápolóját, majd terhes nyavalya fenyegeté nagy pártfogójának minden igaz hazafi előtt tizszeresen becses életét; a' hazafiság' szent leple alá burkolt irígyei és ellenségei támadtak, mellyek a' nemzet' jó indulatját elvonni ügyekeznek. Azonban fejedelmi ápolója helyett a' kegyeskedő végzés fiában, erényei' örökösében, támasztott egy új ápolót; a' kétségbeesett magyarok' siránkozásán megindúlt nemzeti nemtő körűllebegte magas kedveltjének halálos ágyát, és a' hű nemzetnek visszaadta imádott nádorát, nekünk pedig gondoskodó pártfogónkat: újított, erővel lépend majd köztünk fel, a' háládatos nemzet' javán fáradhatatlan munkálkodásait folytatandó 's a' magyar musákat újra védlő szárnya alá fogadandó; intézetünk' gondatlan ócsárlói elnémúlnak, mihelyt a' nemzet' igazságszeretete, kímélő itélete bennünk a' tiszta hazafiúi indulatot, a' minden mellékes czéloktól ment buzgó ügyekezetet elismérve, azt, a' mi talán nem egészen kívánsága szerint történt volna, inkább emberi gyarlóságnak, mellytől mi sem vagyunk mentek, mint a' jó akarat' hiányának tulajdonítja, és pártfogását tőlünk meg nem vonja. Ennek bizodalmas reménylése közt bocsátjuk egy évi munkálkodásinknak történeteit, mellyet a' titoknoki hivatal mindjárt elő fog terjeszteni, és munkálkodásaink' némelly mutatványait, az összesereglett jóakarók' itélete alá.

IV.

EMLÉKBESZÉD

PETROVICS FRIDRIK RENDES TAG FELETT.

MONDOTTA

AZ ACADEMIA' VII-DIK KÖZ ÜLÉSÉBEN, SEPT. 9. 1838.

ZSIVORA GYÖRGY, L. T.

Ha igaz, a' mit évezredek' tapasztalatai kétségen kivűl helyeznek, hogy a' historiának a' nemzetek' mívelődésére, polgárisodására, erkölcseire hatalmas befolyása van: úgy azon jelesek, kik a' régi történeteket nyomozni, azok' okait és következményeit kitapogatni, 's igy a' múlt idők' homályát szétoszlatni törekesznek, nem csak kortársaik' becsülését érdemlik meg nagy mértékben, hanem arra is méltók, hogy emlékök fentartatván, életök 's hatások még a' késő unokának is példáúl szolgáljon.

E' nézetből indulok ki, nagy érdemü gyülekezet, midőn feledhetlen barátom 's ezen tudományos társaság' egyik rendes tagja, az élete' legszebb szakában, munkálódásának közepette, korán elhunyt Petrovics Fridrik Keresztély felett megszólamlom, hogy emlékezetét mind e' fényes helyen megújítsam, mind az utókornak általadjam. Melly czélomat úgy vélem leginkább elérhetni, ha a' boldogultnak életét, a' szónoki virágokra különben sem szorultat, röviden és egyszerűen adom elő.

Petrovics' bölcsejét nem magyar dajka ringatta; nem hallott ő gondos édes anyjától, nem gyermekkori játszó társaitól magyar hangot; mert azon tájakon, hol ő született, a' Kárpát' nyugati vidékén, a' Morva' mentében, nemzeti nyelvünk egészen idegen. De atyja, a' holi-

csi evangelica gyülekezet' köz tiszteletü lelki tanítója, szívén viselvén hazája iránti kötelességeit, mellyek között kétség kivűl első helyen áll az — a' mi fájdalom! olly sokak 's nem ritkán magas állásuak által fel sem vétetik — hogy e' haza' gyermeke a' nemzeti nyelvet értse, beszélje, szeresse; szívén viselvén, mondom, e' szent kötelességet, fiát még gyenge korában elvivé csallóközi Somorjára, hogy ott a' magyar nyelvet, minden sajátságával együtt, tisztán felfogja, megtanulja, 's mintegyanyanyelvévé tegye.

E' czél' elérése után Petrovicsunk a' pozsonyi lyceumban folytatá tanulását, olly szorgalommal 's olly kitünő előmenetellel, hogy midőn egy tanítószék halál által megürült, annak ideigleni betöltése köz akarattal őreá bizatnék.

Ez időbe esik atyja' halála 's atyja' helyébe választatása a' holicsi gyülekezet' legnagyobb része által; melly választáson azonban némellyek nehezen nyugodtak meg, őt, a' még nem is 21 éves ifjút, a' lelki tanítói terhes hivatal' viselésére, fiatalsága miatt, elégtelennek ítélvén. Ő tehát, hogy a' gyülekezet' egyetértését, mellyet minden testület' jóllléte', virágzása' első kiványának nézett, rendítlen megtartsa, önkényt lemondott szótöbbség-adta jogáról, 's Pestre jött, a' királyi egyetemben törvénytudományokat hallgatni. Itt Schedius Lajos egyetemi oktatótól atyailag fogadtatott, 's nem csak szóval, tanácscsal, hanem tettel is tetemesen segítetett. Ennek pártfogása 's ajánlása által jutott gróf Teleki László' özvegye' házához, mint ifjabb gróf Teleki Lászlónak, most már e' társaság' tagjának, nevelője.

Szükség-e említenem, hogy a' minden jóért, szépért lángoló keblű Petrovicsra ezen új állása nagy befolyással volt? Vagy volna tán e' két hazában, ki az imént nevezett fényes házat ne ismerné, annak az emberiség, nemzetiség és tudományok körül szerzett kitünő érdemeit ne tudná, 's ennél fogva állításom' valóságán kételkednék? Ha volna: annak, néhai barátom' gyakori hálás vallomása és saját legbensőbb meggyőződésem szerint, nyiltan felelném ezt: igenis, Petrovicsra ezen új állásnak, míveltségi és kivált tudományos tekintetben, felette nagy befolyása volt. A' lángeszü és mindent tudni vágyó ifju eddigelé a' tudományok' minden ágában kivánt előre haladni; a' mi könyvet barátjai 's jóakarói-

tól kölcsön kapott, vagy a' mit csekély tehetsége megszerezni engedett, mind azt hő vágygyal olvasá, a' nélkül hogy a' tudás' valamellyik osztályát studiuma' fő tárgyává tette volna. Itt, e' fényes ház' jeles könyv- és kézirat-gyüjteményének megismerése után, e' tudományos társaság' nagyméltóságu elnökének atyai vezérlete, igazgatása alatt, nyeré a' fáradhatlan szorgalmu ifju azon irányt, mellyben őt utóbb sikerrel látjuk haladni. Itt monda ő le a' sokoldaluságról, mellyre annak előtte vágyott, 's a' helyett a' legnagyobb buzgósággal és csüggedni soha nem tudó erős akarattal fordítá minden erejét 's minden, hivatalos foglalatosságaitól üres, óráit nemzete' 's hazája' történeteinek és azon segédtudományoknak tanulására, mellyek nélkül a' történeti vizsgálódó magokból a' kútfejekből vagy épen nem, vagy csak zavaros ismereteket meríthet. Itt szerze a' külföld' mívelt nyelveiben annyi ügyességet, hogy azokat nem csak értené, de csinosan is tudná magát rajtok kifejezni. Itt irta Magyarország' történeteit időszaki táblákban, világosítva a' világ' egykorú történeteivel 's a' magyar királyok' nemzetségi lajstromival.

Az volt pedig e' munka' irásánál legfőbb czélja — saját szavai szerint is, — hogy a' dicső magyar nemzet' külső és belső polgári állapotját, a' mindennapi foglalatosságokban nyilatkozó míveltségének mivoltát, az ország' terjedelmének növekedését vagy fogyatkozását, 's a' szomszéd nemzetekkel való összeköttetését olly világosan adja elő, hogy az ember akármellyik időszakot egy tekintetre átláthassa. 'S e' szép czélt elérte teljesen! Mert, jóllehet ő volt hazánkban első, ki az előadás' e' nemét megkísértette, ámbár nem volt előtte példa, melly után indulhatott volna: mégis olly pontos, olly teljes e' munka, criticája olly józan és minden homályost, minden kétest, minden összefüggetlent annyira kizáró elejétől végig, hogy vele literaturánk' egy tetemes hiányát betöltetettnek bátran állíthatjuk.

Hát nemzeti pallérozódásunk' történeteiről, az időszaki táblák' toldalékáról, mit mondjak? Alig van köztünk valaki, ki nem tudná, miképen régibb történetiróink a' nemzet' belső és külső háborgásainak, 's az alkotmányos élet' kifejlődésének, szóval, az egymás után következett eseményeknek leirását tartván az ország' historiájának, a' tudományok', művészetek', mesterségek' és ipar' kifejlődéséről, 's az erkölcsök' emel-

kedéséről vagy hanyatlásáról mélyen hallgattanak. Petrovics volt az első, ki e' hiányt nemzeti nyelvünkön orvosolni igyekezett, hazánkban a' tudományok', müvészetek', mezei gazdaság', kereskedés' és mesterségek' állapotját századról századra röviden előadván. Nem akarom ugyan állítani, mint ha ezzel már ki volna a' bő tárgy egészen merítve, sőt önkényt megvallom, hogy még tágas mező maradt míveletlen; de azért még sem fogja senki innepelt társunktól e' részben a' kezdés' dicsőségét megtagadni.

Ezek voltak Petrovics' ismert munkálatai az időben, midőn hazánk' számos nagylelkü fiai e' tudományos társaságot alapíták, 's ezek szolgáltak okúl arra, hogy ő mindjárt az első tagválasztás' alkalmával helybeli rendes taggá neveztetett a' historiai osztályba.

Ezentúl úgy látjuk őt, majdnem három évig, mint egyik legmunkásabb, legszorgalmasabb tagját e' nemzeti intézetnek, ki a' köz tanácskozásokban mindig buzgó részt vön, véleményét, meggyőződését őszintén ugyan, de egyszersmind kímélve és szerényen adván elő.

Végre ütött az óra, mellyben bucsuznia kelle kedves hazájától, hogy a' külföldet növendékével bejárja. E' határozat nem egy óra' műve volt 's ő a' készülés' ideje alatt mindig örömmel nézett a' jövendő elébe, mert mindig csak az volt szemei előtt, hogy a' külföld' híres könyv-, kézirat- és oklevél-gyüjteményeiben sokat lelend hazánkat illetőt, minek segedelmével képes leszen szétoszlatni azon ködöt, melly kivált XVI. és XVII-dik századi gyászos történeteinket kétes homályba burkolja. És mégis, midőn beállt az indulás' órája, midőn a' kedves haza' határát átlépé, könyűk rezegtek a' férfiú' szemében, szívét bús érzés nyomasztá, — annak előérzése, hogy tőle a' külföld nagy adót fog kivánni, — annak előérzése, hogy ő e' szép haza' kies téreit, hegyeit, völgyeit többé látni nem fogja.

Útja legelsőben Cseh- és Szászországokon által Berlinbe vezeté, a' hol majdnem egy egész esztendőt töltött; azután pedig Németország' minden más vidékét, Hollandot, Belgiumot, Francziaországot, Angliát és Schweitzot utazta be, gondosan vizsgálván mindenütt az országos és városi könyv- és levéltárakat, 's szorgosan jegyezvén fel mind azt, a' mi honunk' 's nemzetünk' történeteire némi világot vet. Gyüjtéseiről időről

időre tudósítá az academiát; sőt saját kezével is sokat lemásolt ugyan ezen intézet' számára, mellyek jelennen „Petrovics-gyüjtemény" czím alatt őriztetnek a' tudós társaság' kézirattárában.

Milly vas szorgalommal, milly buzgósággal, sőt mondhatnám önfeláldozással járt el ezen önválasztotta munkában: annak szemtanúja voltam magam is Párizsban. — Mások e' — kellemeiről világszerte hires — városban, a' mulatságok' és szórakozások ezen örvényében, még a' ritkaságok' és nevezetességek' megszemlélésére is alig tudnak időt venni; Petrovics pedig itt is hív maradt elvéhez, 's fő czélját, a' historiai nyomozódást, egy pillanatig sem veszté el szemei elől. Alig valának házi viszonyai elrendezve, legott el kezde a' nyilványos könyv- és kézirattárakba járni, 's ott naponként hat óráig, előbb a' lajstromok' átnézésével, azután meg a' czéljára nézve nevezetesebb darabok' vizsgálásával, 's a' legérdekesbek' kijegyzésével vagy lemásoltatásával foglalatoskodék. Későbben az országos levéltár lön feszített figyelmének tárgya, midőn annak fő őrjétől az ott őriztetett historiai kincsek' használhatását megnyerte. De még ez sem volt képes tudásvágyát egészen kielégítni; nyomába akadván ugyan is, hogy Tököli, Rákóczy 's több más magyar nagyoknak, kik a' XVII-dik századi gyászos történetekben fő szerepeket játszottak, az őket izgatott franczia kormánynyal vitt levelezéseik a' külügyek' ministeriuma' levéltárában őriztetnek, azonnal folyamodott a' nevezett ministerium' akkori fejéhez, 's nem csak megadatott neki, a' historiai oklevelekkel titkolódni nem szokott franczia kormány által, a' kivánt engedelem: sőt Mignetben, a' franczia forradalom' egyik jelesebb történetirójában, 's a' ministeriumi levéltár' főnökében, a' czélba vett munka' könnyítésére és sikeresítésére segédtársat is talált. Azután e' tárban, hol hazánk' gyászos zavarainak kulcsa letéve van, napestig dolgozott, 's midőn a' sors Párizsból távozni kényszeríté, csupán ez egyet fájlalá, hogy az imént érintett levelezéseket, az ugyan azon tárgyu franczia követségi tudósításokkal együtt, úgy a' mint ohajtotta volna, le nem másolhatta.

Illy buzgósággal dolgozott Petrovics mindenütt, a' hol csak megfordult; illyent akart kifejteni Münchenben is, épen midőn hazájába viszszatérendő volt: de itt áldozatja lett szorgalmának, áldozatja tudomány-

szeretetének; mert az országos levéltár' fagyos szobáiban, a' hol mármár hozzá fogott a' munkához, annyira átjárta a' hideg, hogy ideglázba esett, 's ez véget vete munkás életének, literaturánk 's kivált történetirásunk' tetemes kárára.

Igy tehát teljesedett bús előérzete! Istenei nem engedék még egyszer látnia e' kies haza' téreit, hegyeit, völgyeit; nem engedék ölelnie kedveseit; nem élő szóval közlenie 's rendszeres munkába szednie három évi vas szorgalommal gyüjtött, 's bennünket már a' távolból is olly sok szép gyümölcscsel kecsegtetett tapasztalatait. Elhunyt ő — 's tetemeit, mellyek e' hazáért annyit fáradtanak, szívét, melly e' nemzetért országért olly hőn vert, — idegen föld' hantjai takarják: de a' szelíd, nyájas, igaz ember', hív barát' 's fáradhatatlan tudós' emlékezete fenmarad közöttünk, 's nevét még az utókor is tisztelettel fogja említeni!

V.

EMLÉKBESZÉD

BÁRÓ SZEPESY IGNÁCZ IGAZG. ÉS TISZT. TAG FELETT.

IRTA

BITNICZ LAJOS, R. T.

Placide quiescas, nosque ab infirmo desiderio et muliebribus lamentis ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri, neque plangi fas est.

Tacitus in vita Agricolae.

Egy ritka fényü csillag tünt el hazánk' egéről: Négyesi báró Szepesy Ignácz, pécsi püspök, titkos tanácsos, sz. István rende' középkeresztese 's e' nemzeti academia' igazgató 's tiszteleti tagja. Érzékeny csapás a' hazának, melly egyik legnagyobb fiát, érzékeny csapás az egyháznak, melly egyik legkegyesb püspökét, érzékeny csapás e' nemzeti egyesületnek, melly egyik legbuzgóbb tagját szereté, tisztelé 's veszté el benne.

Igen, egy magas érdemű, a' honért 's a' hon' nyelvéért hévvel buzgott társat veszténk, kinek hazafiúi nagy tetteiért vég tisztelettel áldozni 's dicső sírhalmára örökké viritó tölgykoszorújából vett néhány lombot tűzni, tágíthatatlan hálatisztünk. De mit akarunk. Emlékezetét megünnepelvén, nem sértjük-e inkább mint sem tiszteljük áldott szendergő porait, miután szerény végrendelete minden illy tisztelkedést nyilván eltiltott? — Bocsáss meg ritka férfiú, üdvezült nagy lélek! nem magasztalás végett tüntetjük fel fényes érdemeidet — ezeknek arra nincs szükségök; hanem mivel belőlök venni akarunk, mi által szivünk derékségre melegüljön. Vétenénk az emberi való nagyság ellen, ha dicső tetteidet szemlélvén, ki

nem emelkednénk a' mindennapiság' nyomasztó parányiságából; ha tanulni nem akarnánk tőled, ki ifjuságod óta inkább másoknak mint magadnak éltél; ha példád, a' nagynak szépnek és jónak követésére adott jeles példád által azon szent, azon erős eltökélésre nem buzdulnánk, hogy mi is törekszünk azok' háláját, szeretetét 's tiszteletét megérdemelni, kik utánunk itt maradnak.

E' gondolattól hevült lélekkel indulok üdvezűlt társunk' emlékezetét megújítani 's elhunytán bánkodó szivünk' érzeteit tolmácsolni; de megvallom, félve 's tartózkodva indulok, mert igen is érzem, hogy magas érdemeit illőleg áttekinteni, csak az enyémnél gyakorlottabb erőnek, 's méltólag festeni csak az enyémnél ékesben hangzó nyelvnek sikerülhet, azonban mivel a' való nagyság szónoki ékesités nélkül is szivet 's lelket érdekel, reménylem, bocsánatot nyerek, habár csak néhány töredék gondolatra szorított gyenge vázlat lesz is a' mit nyújthatok.

A' Mátra hegyei közt Egerben, Heves megye' fő városában ringa Szepesynek bölcsője, hol a' múlt század' nyolczvanadikában születék. Elődeinek fénye környezé születését 's ápolá serdülő korát: olly környülmény, melly valamint egy részről hathatós ingert nyújt az ősök' nagy tetteinek követésére, úgy más részről új akadályt, új veszélyt gördít az erény' nehéz utjára, mert a' nemzetségi fény fáradság nélkül is tekintetre segít, holott az különben csak érdem díja szokott lenni. Üdvezültünk belátván, hogy az ősöktől öröklött nagy név, ha fényt áraszt az unoka' érdemére, bizonyára hibáját sem mutatja gyengébb világításban, már élte' zsengéjében korát megelőző komolysággal eltökélé, hogy mindig arra törekszik, mit tökélynek ismer, azért is mindig többet teszen, mint mennyit a' szoros kötelesség kiván — 's ez vala a' halhatatlanok' jelszava minden időben. Ez okozá, hogy mind alsó iskoláiban, mind miután egyházi köntöst öltött, a' bölcselkedési és isteni tudományokat az egri papnevelő házban tanultakor elöljáróinak figyelmét magára voná, szeretetét különösen megérdemlé; ez okozá, hogy tanulásban volt szorgalma' gyümölcsét tapssal fogadá Pest, tapssal fogadá Bécs, 's amaz a' bölcselkedési, ez az isteni tudományok' doctori repkényét fűzé homlokára.

Iskolából kilépte után az egri papnevelő házban tanulásra ügyelő, továbbad érseki szertartó, azután titoknok, két év mulva pedig egri lelkész és alesperes lön; 's miután ezen való, mert lelki örömökkel termékeny, pályán három évet töltött, széles tudománya, fáradhatatlan szorgalma 's példás jámborsága miatt az egri főkáptalan' tagjai közé emelteték. Ezen főrendü egyházi hivatal nagyra termett lelkének magasb törekvés és fényesb érdemgyűjtés' pályája lön. Ha nyomon követhetném felvállalt fontos munkálatiban, emliteném: mint szorgoskodék érseke' oldala mellett megyéje' ügyeinek elintézésében, 's mint készüle nagy mestere' vezérlete alatt: egyházi kormányzásra; említeném: a' szegények' egri intézeténél és a' Heves megyei árvák' biztosságánál elnök létére mint áldozá fel vagyonát, mint áldozá fel nyugalmát az ügyefogyottakért; említeném: midőn az egri főiskolában egyházi szónokságot visele, milly példája 's tűköre vala tanitványinak, milly szelid ömledezésü nyelven szivárogtatá sziveikbe az örök élet' igéit, 's milly buzgón, sokszor milly szép jutalmat is osztogatva serkentgeté őket szorgalomra; említeném: milly csüggedetlen munkával szedé rendbe az egri jeles könyvtárt, melly mellett híven őrködék: de hiszem, szól ezekről helyettem Eger' csendes völgye, szól ama' sok szegénynek és árvának hálája, kiknek égető könyeit letörlé; azért azon időpontra térek, midőn ezen ritka tulajdonok, az egyházi és világi pályán szerzett eme' bokros érdemek arra birák a' királyi kegyelmet, hogy őt 1820b. egyházi főméltóságra — a' gonddal 's munkával terhes erdélyi püspökségre, 's erről hét év mulva arra, mellyen hajdan Calanus, Cesinge és Klimó fénylettenek, a' pécsire, emelje.

E' magas tisztkörben nyilt neki tág mező, mellyen elméje' és szive' tulajdonát teljes nagyságban mutathatá. Erdélyi és pécsi megyék' lelkes egyházi férfiai, kik szelid kormánya alatt legeltetétek az Ur' nyáját 's kik naponként látván és csodálván nagy tetteit, ezek' boldogitó fényétől melegülétek minden nagyra és szépre, ti legyetek tanuim: mint ragyoga ő első rendü csillag gyanánt ezen valóban terhes, rémítő pályán; ti láttátok: mennyi áldozatot tön szent hivatalában, áldozatot az élet' csendéből, áldozatot az ártatlan örömök' kellemeiből, áldozatot még éjszakái' nyugalmából is, midőn edzett lélekkel 's fáradhatatlan szorgalommal, gyakran napjában tiz, tizenöt órát is munkának szentelve gyűjtögeté, ne-

velgeté azon ismereteket, mellyekkel hazáját boldogítani törekvék, vagy sok rendü foglalkodási közt is ritka serénységgel tanulá az illyr nyelvet, hogy pontosan megismerhesse mind azok' szükségeit, kiket a' gondviselés kormánya alá bizott, ti láttátok: mint nyujtá oda vagyonát, néha a' szükségeseket is megvonva magától, hogy a' szegényen 's a' szigorú magányban nyögdelő özvegyen segéljen, és a' tudományok' csarnokát megnyissa azon szép elméű ifjaknak, kiknek szegénységen 's nyomorúságon kivűl egyéb nem jutott osztályrészül; ti láttátok; milly apostoli buzgósággal járá meg megyéjét; mint igazitá el beható éles itélettel a' legszövevényesb dolgokat, mint nem ügyelt semmi nehézségre, semmi veszélyre, még egészsége' gyengébb állapotjára sem, hogy szent hivatalát, mint legifjabb segédeinek egyike, épületesen teljesíthesse; ti láttátok: milly pontosan vizsgálgatá a' falusi iskolákat, milly szelid leereszkedéssel édesgeté magához a' gyenge növendékeket, midőn nekik az isteni bölcseség' tejét osztogatá; 's illyenkor nemde neki melegűlt kebellel köté szivetekre, hogy ügyes lelkészi vezérlete alatt a' kisebb tehetségü falusi mester is jó iskolát alapíthat, ellenben a' nevelés iránt hideg lelkész' kormánya alatt a' jeles tanító is minden esetre csak középszerü; ti hallátok szivbájló kenettel teljes ékesszólását, midőn híveit édes ömledezéssel szinte egekig emelve buzdítá az erény' követésére, vagy midőn két élü palloshoz hasonlóvá lett szavával szinte pokolig üzé a' gonoszt 's azt önmaga előtt is irtózat' tárgyává tevé; ti láttátok, ti hallátok mind ezeket, 's tudom: hálás kebellel őrzitek nagy püspöktök' szent emlékezetét, lelkesülve hirdetitek nagy tetteit, hogy azoktól jövendő tiszttársaitok is nemes lángra gyúljanak, mert a' nagy tett nem hal meg, hanem századok mulva is tenyészik a' fogékony szivekben.

Püspöki fényes tisztének szép, de súlyos kötelességeivel legtisztább, legbuzgóbb hazafiuságot 's az embernemesítésben, ebben az egyházi előljáróknak jutott, valóban irigyelhető sorsban csüggedetlen lelket párosíta. Nyelv tesz csak nemzetet; azért nemzeti nyelv nélkül nincs haza, nincs hazafiúság. Érté ezt az üdvezült, 's ámbár nyelvünk 's literaturánk nem vala egyenest beszőve az ösvénybe, mellyen ő indúlt: tudá mindazáltal, hogy nemzetiségünk' e' gyámolát neki mint magyarnak, mint előkelő magyar család' sarjadékának, mint magyar főpapnak emelkedésre segélni,

pedig teljes erőből segélni mulaszthatatlan szent tartozása. Ezen hazafiúi érzés lelkesíté azon észgyőző fontos szavakra, mellyekkel az országosan egybegyült honfiak előtt nyelvünk' terjesztését 's köz divatba hozását sürgette *); ez birá arra, hogy társaságunk' alapítóitól, kiknek törekvését nevelje a' magyarok' istene, adjon nekik erőt a' haza iránt több érdemgyűjtésre, mert Seneca' mondásaként a' hazának soha sem tehetünk eleget: hogy mondom azon örök dicsőségü férfiaktól az igazgató tanács' tagjai közé számláltatva, azok' roppant áldozatában részt vegyen 's egyesületünk' pénztárát évenként hatszáz pengő forinttal öregbítse; ez indítá, hogy bokros foglalkodásaitól meggazdálkodott idejét anyanyelve' tudományos tanulására fordítva, készűljön magyar irónak. Becsülte ő a' latin nyelvet, mint tudomány' és egyház' nyelvét, írt azon, midőn tárgy és körülmény kivánná, mert ki nem ismeri Kámánházi László váczi püspök' halotti ünnepekor mondott szép gyászbeszédét, vagy ama' valóban apostoli buzgósággal ömledezőt, mellyel az erdélyi papsághoz beköszöntött? Ki nem ismeri egyházi törvénykönyvét, mellyet az Erdélyben 1822b. tartott egyházi gyülekezet' következésében irt megyéje' részére? de szerelme' egész erejét arra, mellyen éltében először szólott, édes anyanyelvünkre függeszté. Bizonyítja ezt az „Istent imádó keresztény“ nevezet alatt Erdélyben közre bocsátott imádságos könyve, bizonyítja a' nép' helyesebb oktatására Pécsett irt „A' keresztény tudomány röviden“ czímű rendszeres derék munkája, bizonyítja azon szógyüjtemény, mellyel, mint mindjárt az első nagy gyülésben választott tiszteleti tag, legfontosb munkálatunk' előkészületeit gyarapítá, bizonyítja végre a' szentirásnak jegyzetekkel bővített magyar új kiadása. Egyházunk' férfiainak, miután Káldi György' kincsének magyar új fordísa a' magyarázattudomány' mostani állásától kivánt javításokkal tökéletesítve 's mind a' hasznos olvasást segítő bevezetéssel, mind a' homályos kifejezéseket világosító jegyzetekkel gyarapítva, tisztább, csinosabb, kényelmesb alakba öntve, de Káldinak tagadhatatlanúl hű fordítását 's tiszta

*) Demissa opinio de opportunis mediis propagandae atque omnibus regni Hungariae et partium adnexarum incolis pedetentim citra coactionem notae reddendae linguae Hungaricae. Az 182⁵⁄₇ országgyülésen.

magyar ajakról szedett szólásait, mennyire lehetne, megtartva, jőjön napfényre. Ezen elvet követé Verseghy azon töredékek' fordításában, mellyeket a' pozsonyi egyházi gyülekezetnek 1822b. például bemutatott 's a' haza' tudósaival nyomtatásban közlött. Derék példák, ha nyelvbeli különködéseivel nincsenek elárasztva! Üdvezültünk igen tudá, mennyi tehetséget, mennyi tudományt és erőt kiván e' tömérdek vállalat; tudá, mikép e' szent könyvek' fordítójának finom izléssel mély érzést és nagy ügyességet kell párosítania, hogy a' legegyszerűbb elbeszéléstől szinte a' legfellengzőbb zsoltárig mindegyiknek saját hangját, saját szinét visszaadhassa; tudá, mikép ismernie kell nyelvének minden finomságát, különféle fordulatait 's legkényesb árnyékozatit, hogy müvének azon könynyűséget 's azon szép hangzatot kölcsönözhesse, melly a' hallást kellemesen érdekli 's az emlékezetnek segítséget nyújt; tudá 's érzé e' nehézségeket, de tőlök vissza nem ijedve, bátor lélekkel kezde Káldi' müvének átnézéséhez és kijavításához. Felszólíta e' végre az erdélyi és pécsi megyékből némelly egyháziakat, megosztá közöttök a' munkát, begyűlt dolgozataikat szigorú vizsgálat alá vevé, a' bármelly tekintetben nem kielégítőnek más dolgozót rendele, sőt néha harmadszor maga teljesen újra dolgozá, 's miután mindannyit a' helyesirás' egyenlő szabályaira vette, hat nyolczadrétű kötetben kinyomatá 's ajándékúl a' hazában szétküldözé. Nincs ugyan e' dolgozat fogyatkozás nélkül: hiszen, ez közös sorsa az emberi müveknek; mindazáltal szerzője' fáradhatatlan szorgalmának 's a' magyar egyház' szükségeit pótolni törekvő nagy lelkének mindig dicső emléke maradand.

Ennél sokkal dicsőbb emléke hazafiuságának az, mit a' nevelés' és tanitás' szent ügyében tőn nemzetünk 's az emberiség' javára. Századunk' egyik legüdvösb eszméje a' népnevelés. Hála az emberiség' jótevő szellemének, meg vagyon már időttünk ismerve az ember' méltósága; meg vagyon ismerve, hogy az szunnyadozó tehetségeinek kifejtésére egyenlő joggal bir, testét akar darócz akar bíbor fedezze; meg vagyon ismerve, hogy a' köznép nem salakja, hanem egyik igen hasznos, igen érdemes része a' polgári társaságnak, 's még is fájdalom! milly tudatlanságba, mennyi babonába és előitéletbe merűlve sinlődik nemzetünk' ezen osztálya, mert kinek nagyrészint tanítania 's vezérlenie kellene, a' falusi mester, majd

nem hasonló tudatlanságtól, hasonló babonától 's előitélettől elfogultan senyved. A' nagy püspök áthatva tiszte' legfőbb 's legnemesb nézetétől, érezvén: mit vár tőle a' haza, mit a' kor' szelleme, 's belátván, hogy a' józan felvilágosodás' terjesztése, az alapos müveltség' elősegélése az egyetlen korszerű eszköz, melly által a' fattyú felvilágosulásnak 's a' belőle sarjadzó féktelenségnek utját be lehet vágni, gyökerét ki lehet irtani, Pécsett tanitóintézetet állíta, összegyűjté megyéje' falusi mestereit 's oktattatá őket, mint fejtegessék a' gyenge nevendéknek: mi az ember, mire van szüksége, mi emeli, mi alacsonyítja, mi erősíti, mi erőtleníti?; mint adják értenie: mivel tartozik hazájának, királyának, urának; mint világosítsák fel, hogy tudjon 's pedig helyes okoknál fogva tudjon megelégedni sorsával — a' középszerüséggel; mint ismertessék meg vele a' nagy természet' tárgyait és tüneményeit, 's így mint irtsák a' babonát, mint rakjanak gátot az előitéletnek, szóval: ismereteit mint nevelgessék, mint tökéletesítsék. — De üdvezültünk' fenkölt gondolkozása még tovább terjede. Oda hagyák Pécset a' keblébe nem régen szállított felső rendü tudományok, 's környéke' ifjai, kik azokra vágytanak, vagy messze helyekre nagy, néha el is vesztegetett költséggel utazni, vagy a' költséget nem birván, szép tehetségeik' kifejtését elmulasztani lőnek kénytelenek. Látá és sajnosan érzé ezt a' tudományoknak élt nagy püspök, látá: miképen a' közel őrködő atyai szemeknek könnyebb megóni, nehogy némelly lengébb ifjak rút hanyagságba merüljenek vagy vad érzékiségbe sülyedve ifjú erejöket elöljék, látá: mennyit nyer megyéje, ha nevendékei már fejlődésök' első korában megszokják a' szoros egyházi fenyítéket, ha papjai felső tudományok' tanitására alkalmaztatva, több oldalú müveltségre juthatnak, látá 's mintegy ihletve Eger' hajdani nagy püspökének, gróf Eszterházy Károlynak, lelkétől, száz ezer pengő forintot áldoza, hogy a' bölcselkedés- és törvénytudományt ismét Pécs' kies vidékére édesgesse, 's ott állandóan megtelepítse. Díszes csarnokot emele e' végből, rendszeres fizetéssel jutalmazott tanítókat rendele 's minden szükségessel felkészitett intézetét a' haza' nevendékeinek megnyitá. Folyának a' tanítások 's a' tanulók' száma egyre szaporodék; azért kevés idő múlva intézetét tetemes költséggel vásárlott 's ujolag rendbe szedett, nagy tervéhez alkalmatosb és kényelmesb más lakba szállítá, 's hogy semminek se legyen hiával,

mi tudományüzésre szükséges, könyvnyomó sajtóval is megajándékozá, előbbi épületébe pedig egyik nagy tiszti elődének intézetét, a' püspöki könyvtárt helyezé, 's jeles müvekkel gazdagítva, ismét köz haszonvételre átengedé. E' ritka léleknek köszönheted tehát, Pécs! a' nagy király alatt volt tudományos fényednek legalább egy részben újra derültét 's állandó megalapítását, e' ritka léleknek, ki nyugalmat nem engedvén soha magának, jótevő szellem gyanánt ápola téged 's épületeidben is nevelé becsedet, nevelé díszedet. Hálás szivvel vallod te ezt, örök áldással tiszteled érte boldogítód' nagy nevét, 's maradékról maradékra zenged azon sok nevendékkel együtt, kik intézetében oktatást és nevelést nyernek. De mit szólok? Hiszen, míg élni fog magyar, élni szivében törvénye, törvényét az idő le nem törli, e' törvény folyvást hirdetendi, hogy ezért Szepesynek a' haza is örök hálával tartozik.

Szerencsésen indulásba hozott intézetét, szive' gyönyörét, mindegyre szorgoskodó kézzel ápolá sokféle foglalkodásai mellett is, mint hajdan boldog atyáink, néha néha a' haza' reményei közé lépe, tudományos vetekedésbe ereszkedék velök, 's majd szivhez szóló atyai biztatással, majd ajándékkal ébresztgeté szorgalmokat, sőt halála' esetére is szivén hordozá kedvelt intézetét, ezt 's a' könyvtárt rendelvén vagyona' örökösének. Ime úgy pazarlá a' püspök, illyenekre költé dús jövedelmét 's édes rokoninak nem hagya egyéb örökséget, mint magas érdemeit. Azonban csak kevés ideig örülhete szép müvének; tüdőbajban már régóta szenvedő teste nem birhatván többé nagy lelke' törekvéseit, elhanyatlék. Julius' 16-dikán estve, embereitől elválva, épen szobájába vonúla, midőn hangzék a' béke' angyalának szava, 's a' nagy lélek egypár sohajtás után földünket elhagyá.

Elhúnyt tehát a' nagy püspök hazánk', egyházunk' 's nemzeti academiánk' élénk fájdalmára. Elhúnyt; de ritka fényű példája lobogó szövétnek gyanánt világít előttünk, hogy, mint ő, fáradhatatlanul munkálkodjunk 's folyvást gyarapodjunk ismeretben és tapasztalásban; hogy, mint ő, szilárd élettervet alkossunk magunknak 's azt állandóan kövessük, mert élte' tanusága szerint az ember véghez viheti, a' mit akar; 's hogy mint ő, hévvel fogadjuk 's örömmel teljesítsük mind azt, mi ha-

zánkra díszt hoz és boldogságát tenyészti. — Üdvezült nagy lélek! te jól 's dicsően végzéd pályádat, 's ott a' jutalom' helyén ama' boldogabb hazában birod már a' nem-halandók' bérét, tekints le hozzánk, fogadd kegyesen e' parányi áldozatunkat 's nemzeti őrszenteinkkel egyesűlve kérd a' mindenhatótól, hogy a' jó hazafi 's a' jó példa közülünk soha ki ne fogyjon.

ÉLETRAJZI TOLDALÉK
A'
M. T. T. TÖRTÉNETEIHEZ.

Azon idő alatt, mellynek academiai történetét e' kötetben előterjesztettük, a' társaság hét tagját vesztette el. Rövid életrajzaik itt következnek, a' gróf Illésházy Istvánét kivévén, mint a' kinek életéről az V-d. kötetben megjelenendő emlékbeszéd kimerítőleg szól. Előre bocsátatott a' gr. Kornis Mihályé, ki még 1835-ben halálozott meg, de életrajza, adatok' hiánya miatt, az Évkönyvek' elébbi kötetében elmaradt; és Berzsenyi Dánielé, kiegészitésül az elébbi kötetben állott emlékbeszédhez.

G. KORNIS MIHÁLY,
igazgató tag.

Született Dézsen, aprilis' 24d. 1796. fia g. Kornis Ignácznak, unokája gr. Teleki Károlynak. Tanulmányit Kolosváratt 1815. végezvén, augustusban a' kir. kormányszéknél irnokúl esküttt fel, de törvénygyakorlás végett egy évnegyed múlva Maros Vásárhelyre ment, a' kir. táblához, hol ritka szorgalommal töltött két év után a' törvényes censurán kitünő szerencsével esett által. Következett évben, augustusban, a' királyi kormányszék mellé fogalmazónak neveztetvén, innen 1821. november' végén az erdélyi udv. cancellariára vitetett udv. fogalmazónak, de már 1823. decemberben a' kormányszék mellett titoknok, végre 1831. végén

a' kir. kincstartóságnál tanácsos lett. Ezek mellett a' Felség által 1826ban Kővár vidékének, 1828ban pedig Kolos vmegyének főispáni helytartójává neveztetett ki. Állandó egészsége' első csorbáját a' choleravész' járványakor szenvedé, egy veszedelmes meghülés' következésében; 's ez lön csirája kora kimultának is. Tüdejének baja t. i. 1832ben már súlyosodott, de ismét engedvén, magát nem kímélve folytatá K. referens tanácsnoki dolgait; sőt az először is Kolos vmegyétől az ő elnöksége alatt sürgetve kért, közönségesen várva várt 's 1834ben össze is hivott országgyülésre is felment, polgári koszorúkat aratandó. Meg is nyerte csak hamar társai' bizodalmát; a' rendek' elnökségére a' catholicus kijeleltek közt az elsőség neki jutott, 's tagja lett azon országgyülési követségnek is, mellyet boldogult fejedelmünk Brünnben fogadott el. Kornis, közelebbről egy kemény láz által nagyon elgyengűlve, 's tüdőbajának újra mutatkozó kórjeleivel is egész lélekkel elfogadta a' rendek' bizodalmát, megindúlt a' veszedelmes útra, részt vön az ismeretes audientiában, de visszatéret Bécsbe, nyavalyája annyira megsúlyosodott, hogy nem sokára az orvosok lemondanának felgyógyulhatása iránti reménységökről. Testi kínok, 's szeretetre méltó családja' körében lelki gyötrelmek közt folyt le még egy hoszszu év, melly éltének utolsója lön. Halála Szebenben történt november' 27d. 1835; eltemettetése Dézsen a' ferencziek' sírboltjában, g. Teleki Károly mellett. Kornis' egész pályáját hivatalbeli példás serénység, valamint fogyhatatlan hazafi buzgóság bélyegezték; e' mellett igazság-szerető, nyájas, kitünő miveltségü, mellynek gondos nevelés vete alapot, folytonos szorgalom 's 1822ben Europa' classicus földén tett utazás öregbítették. Mind ezért, mind a' honi literatura iránti vonzódásaért vette fel őt a' m. t. társaság' négy első alapítója mindjárt 1830ban az academia' igazgató tanácsába; mellynek gyüléseiben mindazonáltal, hivatalos elfoglaltatásaitól gátolva, részt nem vehetett.

BERZSENYI DÁNIEL,

rendes tag.

Született nemes szüléktől 1776. majus' 7d. Hetyén, Vas vármegyében; tudományos nevelését Sopronban vette, hol a' Kis által alkotott

magyar társaságnak tagja volt. 1796tól fogva, atyai házánál, csendes visszavonulásban, a' tudományoknak élt, folytonos levelezésben Kissel és Kazinczyval, kik reá a' legkedvezőbb hatással voltak. Versei kéz alatt elterjedve, az értők közt csodálást gerjesztettek, 's ennek következésében történt, hogy b. Prónay Sándor 1812, midőn gr. Teleki Lászlót Somogy vmegye' főispáni helytartó székébe iktatná, Berzsenyit, mint díszét a' m. Parnassusnak üdvezlené, g. Teleki pedig táblabiróvá nevezné. Verseit Helmeczy először 1813ban, másodszor 1816ban adta ki Pesten. Az orthologusok' megtámadásai dicsőségét csak emelhették. Későbbi esztendeiben a' musának ritkábban, leginkább aestheticai és philosophiai studiumoknak élt; miért az academia' igazgató tanácsa is 1830 nov. 17d. a' philosophiai osztályban tevé vidéki első rendes taggá. A' m. t. társaság' Évkönyvei' I. kötetében „Poetai Harmonistica" czímű értekezése áll, kéziratai közt pedig a' mezei gazdaság' akadályairól szóló elmélkedése találtatik. Halálával, melly 1836. febr. 24d. történt, a' haza nagy irót vesztett.

GELEI JÓZSEF,

levelező tag.

Született december 6. 1754ben, Alacskán, Borsod vmegyében, hol atyja ref. pred. volt. Iskoláit Miskolczon és Sáros-Patakon végzette. Épen ekkor költ fel a' magyar világ' hajnala; őt lelke a' nemzeti ügyben köz munkálkodásra hívta. Igy Esztelneki Szacsvai Sándorhoz, ki 1787-ben *Magyar Kurirját* inditá meg, állott segédül, 's az e' mellett fenmaradó óráit, azon kor' szükségeihez képest, áttételekre fordította. Még ez idő alatt jelent meg tőle Pozsonyban, Landerernél: 1. *Ifjabbik Robinzon*, iródott a' gyermekeknek gyönyörködtető és hasznos magok mulatságokra, forditódott Gellei József által. 1787. 8r. 479. lap. — 2. *Hallónak boldog estvéje.* Németből forditotta Gelej József. 1788. 8r. I. szakasz 365 l. II. szakasz 433 l. Magára vonván ekkép munkássága által Kazinczy Ferencznek, 1786. óta a' kassai kerületben a' nemzeti iskolák' királyi ügyelőjé-

nek figyelmét, ennek, 's általa gróf Török Lajos ugyan azon kerületben főigazgatónak buzdítása 's pártolása mellett, szerencsésen kiállott concursus után, melly akkor német és latin dolgozatokat kivánt, noha reformatus volt, a' jászberényi gymnasiumban királyi professor lett. Az idők' változtával azonban Geleit a' kúnhalasi ref. iskolához látjuk átvándorolni, innen S. Patakra, hol 1807-ig tanított. Ez idő alatt irta a' tiszamelléki ref. superintendentia' rendeléséből e' munkát: 3. *Az ásványok' országa.* Készittetett a' s. pataki ref. hum. oskolák' számára. Patak, 1811. 8r. XVI. és 199 lap. — Nyugalomba tétetvén, Miskolczon élt, hol a' magyar tudós társaság, melly választásaiban mindig a' mult idők' munkás és érdemet szerzett férfiaira is vissza szeret tekinteni, az ügy régi bajnokaiban magát az ügyet tisztelvén, őt felkereste, 's sept. 1. 1832. lev. tagjai' sorába iktatta. Visszavonult életét martius' 1. 1838. végzette, nyolczvannégy éves korában. *XVI. Lajos és hitvese élete* fordítmánya az academia' kézirattárában tartatik.

SCHUSTER JÁNOS,

rendes tag.

Született Pécsett, május' 7. 1777. hol grammaticalis iskoláit, valamint a' philosophiát 's törvényt is elvégezvén, változtatott szándékkal Pestre jött orvostudományt hallgatni, 1796—1800, 's itt 1802. febr. 10. a' chemia' tanítójának állandó segédévé neveztetett, martius' 16. pedig orvostanári koszorút nyert. 1804ben Németország' academiáit látogatta meg, legtovább Berlinben mulatván, 's ez idő alatt ismertette meg a' külfölddel Winterl pesti vegytan-professornak nézeteit az életműtelen természet' alkatrészeiről (J. J. Winterl's Darstellung der vier Bestandtheile der anorganischen Natur. Aus dem Lat. Jena, 1804. n4r. 46 és 528 lap.) Haza jövén, 1806ban a' gyógyszeres nevendékek mellett correpetitorkodott 1808-ig, 's ekkor vette tőle a' tudós világ, Winterl' rendszerét is (System der dualistischen Chemie des Prof. J. J. Winterl. Berlin, 1807. 8r. két kötet, 510 és 320 lap). Tudománya 's munkái' tekintetéből 1808. sept. 26. a' kolosvári lyceum mellé vegy-, ásvány- és bányásztudományok'

tanítójává, majd dec. 20. a' pesti egyetemhez különös természettörténet' professorává neveztetett, mellyhez tartozólag, hallgatói' számára kiadá a' füvészi műnyelv' rendszerét (Terminologia botanica. Buda, 1808. 8r. 118. lap, 2d. bővebb kiadás, u. o. 1815. IV és 148 lap.) Alig lépett új hivatalába, mi 1809. febr. 9. történt, Winterl halálos betegségbe esvén, azonnal átvette a' vegytan és füvészet' tanítását, 's az orvosi kar' természettárgyi gyüjteményei' rendezését is. Végre 1811. Winterl' székét elnyervén, tanította ama' két tudományt 1817ig, midőn a' füvésztan az elsőtől elválasztatván, ő már most csak a' vegytant adta elő mint r. prof. egész 1838-ig, de idő közben mint helyettes, hol egyet, hol mást az említett tudományok közűl is. E' mellett sokáig jegyzőséget, 1811—1813. dékánságot, 1821—2ben rectorságot viselt, 's ez utóbbi évben a' karnak al-öregbikévé is lett. A' felebbieken 's számos álnevű kisebb és nagyobb munkakon kivűl még ezeket adta: Geschichte der Stadt Pesth, még 1806ban nyomtatva, de csak 1816ban kiadva, Hartlebennél; 8r. VII és 140 lap; 's P. Orfila's Rettungsverfahren bei Vergiftungen und dem Scheintode. Aus dem Französ. übers. u. vermehrt. Pest, 1819. n8r. XII és 184 l.; ő adta ki Kitaibelnek többnyire kéziratbeli anyagait is honi vizeink' történetéhez: P. Kitaibel Hydrographica Vngariae, praemissa auctoris vita edidit. Pest, 1829. n8r. 2 köt., 's 1830ban egy általa feltalált chemiai kézi készület' ismertetését közlötte. Továbbá tőle van: 1. *Egy magyarnak észrevételei Marcel de Serres ausztriai birodalomban tett utazásai iránt.* (Tud. Gy. 1817. V.), 's 2. *A' keletindiai cholera* (Orv. Tár, 1831. I.); de fő érdeme, literaturánkat illetőleg, a' magyar vegytani műnyelv, mellyel bennünket e' hivatalos irományban: *Gyógyszerek' árszabása*, (Buda, 1829. 4r.) ajándékozott meg, 's melly azóta az orvosi és természettani irók által különbség nélkűl elfogadtatott; valamint azon buzgóság, mellyel gyógyszeres nevendékeink közt nyelvünket behozta, úgy hogy közűlök a' magyar ajkuak a' magisterium-tételkor nem németűl, mint az előtt, hanem már 1826tól fogva, magyarul értekeznének szóval és irásban, sőt ő ezeknek 1829ben kiadását is meginditotta illy czímmel: *Gyógyszeres értekezések, mellyeket a' kir. magy. tud. mindennességben Schuster János kir. oktató' vezérlése alatt a' m. nevendék gyógyszeresek, kiszabott készitmények' előállitásakor közönségesen elmondottak.* (Pest, 1829. 8r. 174 l.) Ebbeli ér-

demei, valamint a' szorosban úgy nevezett természeti tudományokbani nagy jártassága' tekintetéből nevezte őt ki a' m. tudós társaság' ajánlatára az igazgatóság harmadik helybeli rendes taggá a' természettudományi osztályba, febr. 20. 1831., mellynek ügyeiben részt veve mind addig, míg elhatalmazó tüdőbetegsége által nem gátoltatott. De ennek tartása alatt is szakadatlan buzgósággal vezérlette tanítványait a' tőle megnyitott ösvényen, úgy hogy a' fentebbi gyüjtemény kötetekre növekednék, 's általa a' chemia 's pharmacia' nyelve minden ágaiban kimíveltetnék. E' mellett nagy tűzzel folytatá a' magyar 's főleg keleti nyelvek körűli hasonlító vizsgálatait, mellyeknek rendezése és szerkesztésében mindazáltal megelőzte a' halál majus' 19. 1838.. Tanítványai egész a' sírhelyig vivék saját vállaikon, mellyet egy magyar feliratu emlékkő jegyez, a' váczi gát melletti sírkertben, közel Kisfaludy Károly' nyughelyéhez.

PERGER JÁNOS.

rendes tag.

Született május' 15. 1791. Nagy-Váradon, hol atyja a' cath. nemzeti iskola' igazgatója 1801ben meghalván, anyabátyja Drágosy Miklós egyes. görög püspök' befolyásával, majd Hajdu Ferencz mostohaapja' valóban atyai vezérlése alatt gondos nevelést vett; 's a' gymnasiumi, philosophiai 's törvénytudományi oskolákat végezte. Anyavárosából törvényes gyakorlat végett Pestre ment, hol 1813 évben a' királyi tábla mellé hites jegyzővé, 1814-ban pedig h. ügyvéddé esküdt fel. Peres dolgai mellett is folyvást szeretettel viseltetvén a' tudományokhoz, következő munkálatival járult a' literatura' előmozdításához: 1. *Bevezetés a' diplomaticába, vagyis az oklevél-ismeret' tudományába Schwartner ut.* (Pest 1821. n8r.). 2. *Verbőczy István' magyar törvénytára. Magyarosította 's némelly jegyzékekkel megvilágosította.* (Pest, 1830. fol.). 3. *A' magyar és hazája régenten.* (Pest, 1831. 8r.). 4. Törvényes és diplomaticai czikkelyek az 1832ki Tud. Gy. ben, a' Közhasznu Esmeretek' tára'

2—5. részeiben 's Szemlélőben. Amazok' tekintetéből választá őt a' m. t. társaság, első nagy gyülésében, 1831. febr. 17. levelező, 's az igazgatóság, 1832. sept. 3. helybeli rendes taggá a' törvénytudományi osztályhoz; 's e' helyét még azon évben foglalta el egy, *a' hűbéri rendszerről* írt értekezés' felolvasásával, melly azonban meg nem jelenhetett. Az utóbbi időkben, a' társaság' megbizásából a' *Törvénytudományi műszótár'* szerkesztésével foglalkodott, de e' munkálata közben, a' budapesti árvíz' alkalmával megbetegedvén: rövid szenvedés után elhúnyt, Pesten, máj. 25. 1838. Kéziratban maradtak tőle 's az academia' levéltárába tétettek: 1. *Értekezés a' jobbágyokról.* 2. *Magyar törvények' fordítása a' XVI. század' közepeig.* 3. *Emlékbeszéd Georch Illés t. t. felett*, megjelenendik az Évkönyvek' IVd. kötetében. Táblabirósággal Heves, Gömör és Tornában tiszteltetett meg.

B. SZEPESY IGNÁCZ,

igazg. 's tiszteleti tag.

Született Egerben, augustus' 13. 1780, hol végzé nagyobb részt tanulását is. 1795ben az ottani papnevelő intézetben egyházi pályára lépett, 's miután Pesten a' philosophiában 's Bécsben a' theologiában tanári koszorút nyert, 1803ban papnak felszenteltetett. Még ez előtt valamivel, 's azután, is az egri seminariumban tanulmányok' igazgatója, majd érseki szertartó és titoknok, 1808nak végén kanonokká neveztetett, 's mint illyen érsek-udvari titoknok, borsodi főesperes, az egri szegények' intézete', az árvákra ügyelő Heves vmegyei biztosság' elnöke, lyceumbeli egyházi szónok, az egri köz könyvtárnak, mellyet rendbe szedett, felvigyázója, végre kisprépost: míg, 1820. april' 9d. Egerben, ugyan azon egyházban, mellyben kereszteltetett, püspökké avattatott; mire Erdélyben nyolczadfél évig viselé az egyházi kormányt, egyszersmind kormányszéki 's belső titkos tanácsosi méltósággal. Itt tarta 1822ben papi gyülekezetet, mellynek következésében Kolosvárt a' megye' részére latin nyelven törvénykönyvet bocsáta közre *Statuta* czímmel, magyarúl pedig

„*Istent imádó keresztény*“ imádságos könyvét. 1828ban pécsi püspökké neveztetvén, nem sokára újra megnyitá a' philosophia' és törvény' oskoláit, azokat bőkezűen megalapítá, nyomtató intézettel bővíté, mire az még halála előtt, Ő Felsége által lyceummá emeltetett. Szinte Pécsett, a' nép' helyesebb oktatására e' munkát írta: *A' keresztény tudomány rövideden* (Pest, 1832. n8r.); 's majd több munkás egyházi férfiak' segedelmével a' Káldi György' bibliája' átnézéséhez 's javításához látván, azt ama' hosszu 1832 6diki országgyülés alatt, mellyben ő folyvást élénk hazafiúi részt vett, saját költségein ki is adta illy czím alatt: *Szent irás, vagyis az ó szövetségnek szent könyvei, magyarúl Káldi György után, a' közönséges diák fordításból az eredeti betűre is figyelmezve, jegyzetekkel. Négy kötet. Pozsony, Belnay' bet.* 1835—6. *n8r.* — *Új szövetség, két kötet U. ott*, 1834—5. 'S e' roppant költséggel előállított munka' példányait kötve, majd mind ajándékul küldé a' hazai püspökmegyék' számos egyházi férfiúinak. A' magyar nyelv és nemzetiség melletti mindenkori buzgósága' tekintetéből 1830. az academia' igazgató tanácsába, tiszteleti tagúl pedig mindjárt a' társaság' első nagy gyülésében vétetett fel, febr. 15. 1831., melly bizodalomnak ő nemcsak a' nagy szótár' készületeihez járulása által felelt meg, hanem 1832től fogva az academiai jövedelmeket is 600 ft. évi segedelemmel öregbíté. 'S folytonos munkásság 's főleg pécsi főiskolája' gondjai köztt, a' jámbor szívű, szent érzésü, lángoló honfikeblű férfiút, a' halál, Pécsett, jul. 16. 1838. estveli 9kor hirtelen ragadá ki az élők közűl: az egyház', az academia', az egész haza' nagy fájdalmára. — Felebb említett munkáin kivűl még két latin beszéde látott világot: egy Kámánházi László váczi püspök felett, más az erdélyi papsághoz, midőn püspöki székébe beköszöntött.

KÖLCSEY FERENCZ,

rendes tag.

Született Sző-Demeteren, Közép-Szolnok vármegyében, aug. 8d. 1790., 's tanulmányait a' debreczeni ref. collegiumban végezé. Már itt

barátkozott meg teljesen a' classica régiség két nyelvén kivül a' francziával és némettel, 's az ottani válogatott könyvtár' segedelmével ezeknek jeles iróit nagy buzgósággal tanulta; a' magyar literaturát Kazinczy' munkái kedvelteték meg vele. 1809, Pesten a' kir. táblához jegyzőnek eskütt fel, 's itt szövé Szemerével azon meleg barátságot, melly őt egész sirjaiglan kisérte. Első, poetai, dolgozatai Horvát István' Dámák' kalendáriomában 's az Erdélyi Muzeumban jelentek meg. 1815ben következett Kazinczy mellett a' *Felelet a' Mondolatra*, 's 1817ben Csokonai, Kis és Berzsenyi' munkáik' *birálatai*: mellyek amaz ingerlékeny korban neki annyi kellemetlenséget okozának, hogy valamennyi régi 's új költőink' szándéklott birálásával felhagyna, 's több évi hallgatás után is csak *verseket* adna az Aurora, Hebe, Aspasia és Koszorúban, mellyek felett az olvasók elfeledvén a' szigoru criticust, benne a' költőt szerették meg. 1826-ban jelent meg tőle a' kassai Minervában az *Ilias*' I. könyvének fordítása, 's ekkor vonatott be Szemere által a' *Muzárion*' szerkesztésébe is (Pest, 1826, 7, 9, négy kötet), melly a' m. aestheticai literaturába nem csekély befolyással volt. 'S noha 1828ban Szatmárban tiszteleti, majd rendes főjegyzővé 's 1832ben ugyan azon megye' részéről országgyülési követté választatott, melly pályán is országos tisztelet' tárgyává lön, mégis folyvást dolgozgatott, név szerint Bajza' Aurorája 's Kritikai Lapjaibá, Szemere' Aurorája 's a' Muzárion' új folyamába (1833), és utóbb az Athenaeumba is. A' m. academia' igazgató tanácsa őt a' literatura körűli érdemei 's ritka tehetségei' tekintetéből 1830. nov. 17. a' nyelvtudományi osztályba vidéki második rendes taggá nevezte, 1835ben pedig a' tiszteleti taggá választatott Kisfaludy Sándor helyébe elsőnek, fizetéssel. A' halál őt egy heti betegség után Csekén, Szatmár vmegyében aug. 24. 1838. ragadta ki családja' karjai közűl, mind azoknak, kik őt mint irót, hazafit és embert ismerték, élénk fájdalmára. A' m. t. társaság' Évkönyveiben tőle Kazinczy és Berzsenyi feletti emlékbeszédei állanak. Számos, philosophiai, törvényes, aestheticai, szónoki és költői munkái közűl, életében csak lyrai dolgozásai szedettek össze 's jelentek meg: *Kölcsey Ferencz' munkáji.* Kiadta Szemere Pál. Első kötet. Versek. Pesten, Hartlebennél, 1832. n8r. Ellenben halála után összeálltak némelly baráti, 's valamennyi munkái' öszves kiadását határozák el, mellyből eddig két kötet meg is jelent

illy czímmel és tartalommal: *Kölcsey Ferencz' minden munkái.* Szerkesztik b. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál. Első kötet: Poetai munkái; Második kötet: Elbeszélései és vegyes beszédei. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv. 1840. 8r. Az egész hat kötetet teend. Ugyan ezen évben jelent meg: *Kölcsey Ferencz' gyermek- 's ifjúkori életrajza, 's néhány eredeti levele.* Jegyzésekkel kiadja Kállay Ferencz academiai rendes tag. Pesten, Trattner-Károlyi' tulajdona. Év nélk. 16r.

NYÍRY ISTVÁN,

rendes tag.

Született Átányban, Heves vmegyében, majus' 9. 1776., hol atyja ref. predikátor 's az eperesti sz. szék' tanácsosa volt. Tanulását S. Patakon kezdte, 's azt az ottani főiskolában, egy évet időközben a' német nyelv' gyakorlása végett Lőcsén töltvén, be is fejezte. Gyenge ifjuságában szenvedélyes barátja a' költészetnek 's a' classica literatura' szorgalmas tanulója, számos költeményeket irt, mellyekkel azonban soha fel nem lépett. A' mennyiség- és természettudományokat Barczafalvi Szabó Dávid', a' híres neolog' lelkes előadásai után kedvelte meg először, a' philosophiát az akkor nagy hirü Szentgyörgyi István alatt. E' komolyabb tanulmányok nem tompíták el Nyíry' hajlamát a' szép iránt, 's igy őt olly előmenetellel látjuk a' festészetet is űzni, hogy 1797. az új fő curator Vay József' befolyásával felállított rajztanítói helyre meghívatnék, miután e' czélra gyakorlás, és különféle készületek közt Kassán egy évet töltött. De már 1798. a' tiszta mathesis' rendkiv. tanitójává levén, a' rajzolásnak csak anynyiban maradt tovább is gyakorlója, mennyiben a' mathesissel, nevezetesen annak alkalmazott részével, főleg a' föld- és égabroszok és felső épitészeti tervek' készitésével függött össze. 1806-ban juliusban mint rendes prof. a' mennyiségtudomány' tanitását egész terjedelmében vette által 's nem csak annak elemei körül játszadozva, hanem felsőbb ágaiba is igyekezvén hallgatóit beavatni. E' mellett is időt tuda nyerni 1810-ben, prof. Sipos Pál kiléptével a' természettudomány' oktató székét is ellátni, míg az arra

készülő Kézy Mózses 1813ban a' külföldről visszatérvén, azt elfoglalta. Ez idő alatt készitette Nyíry első munkáját: *A' dynamica physica' kezdete* (1811), melly azonban kéziratban maradt. A' physica Schelling' természet-philosophiája' tanulására vezette, 's ez új és önálló studiumokra ébresztvén mély elmü szellemét, *az önhatók' tudományát* alkotta, mellyet e' czimü munkájában terjesztett elő: Prima elementa matheseos intensorum. Kassa, 1821. 8r. 111 lap, 's mire csakhamar *A' számvetés' tudományának kezdete*, a' köznép és az alsóbb oskolák' számára, S. Patak, 1822. 8r. 85. l. következett. Ez időben történt, hogy Nyíry, óhajtása ellen, kedvelt székéről leszólítva, a' statistica, földirat, műtan és neveléstudomány' tanitásával bizatnék meg; 's ámbár ez önkény mélyen sértette: ő még is lelke' teljes reá szánásával igyekezett e' rendeltetésnek is megfelelni, 's leczkéi' számára Europa' statisticáját latinul 's a' *Neveléstudományt* magyarul kidolgozta (Kl. 1822). E' helyzet két év múlva ohajtásához képest változott, midőn Rozgonyi' halálával, 1824. a' philosophia' tanitószékébe tétetnék által, mellyet majd halálaig dicséretesen betöltött. Ez idő alatt következő munkái jelentek meg: Conspectus philosophiae empiricae Lockii, scepticae Humii, criticae Kantii, transcendentalis Fichtii et Schellingii ad suas categorias relati. Cum primis elementis intensorum philosophice propositis. S. Patak, 1824. 8r. 194 lap. — Disquisitio philosophica de causis sermonis latini, grammaticis philosophiae categorias, philosophis grammaticam explicans. S. Patak, 1827. 8r. 72 l. — két emlékbeszéde: *A' halál' philosophiája*, phil. prof. Rozgonyi József felett, S. Patak, 1823.; *A' vigasztalásról* való beszéd prof. Láczai Szabó József felett. S. Patak, 1828; — egy programma: De statuis Graeciae, S. Patak, 1827. 8r. 20 l., 's több apróbb *értekezéseken* kivül a' Tud. Gyűjtemény és F. M. O. Minervában, e' fő munkája: *A' tudományok' öszvesége*, I. k. *Közönséges tudománykör*, *'s nyelvtudományi osztály*. 1829. 8r. 366 l.; II. k. *A' historiai segédtudományok*. 1831. 371 l., III. k. *A' tulajdon' historia tudományai*, szinte S. Patak, 1831. 556 l. — a' IVd. kötet: *Mennyiségtudomány*, 1836. készült el, 's maig is kéziratban van. Ennyi érdemek magokra vonván a' m. t. társaság' méltató figyelmét, mindjárt annak első nagy gyülésében levelező taggá választatott; a' másodikban, 1832. az igazgatóság által a' mathesis' osztályába vidéki második rendes tagul, mig

1836. sept. 2., saját kérésére, a' philosophiai osztályba első, fizetett vid. rtagul tétetnék által. Academiai pályáján Nyíry a' következő munkákkal lépett fel: 1. *A' fa- és kőhid' ereje*, székfoglaló, Évk. I., 2. *A' vizek' belső részeinek tudákos ismerete*, Évk. III., 3. *Nőjogtan*, v. a' szépnem' természeti jusairól, U. o.; 4. *A' tapasztalati lélekismeretből lehozott széptudomány*, Ttár, I., 5. *A' Halley-üstökös' eloszolhatása*. Ttár, VI., 6. *A' földrengés' tudományos ismertetése*, Ttár. VIII., 7. *Az álom' philosophiája*, Ttár. X., 8. *Az ipar' és népszaporodás' számalapjai*, néhány hitel és adósság- törlő kérdés' megfejtésére. Ttár, uj folyam, értek. rész. I., 9. *Az 1835-ki külf. philosophiai munkák*, tudományrendszeresen, Ttár, új folyam, literat. rész, I., 10. *Az angol műipar' philosophiája*. Ttár, új foly. ért. rész, III. — 1838ban, a' mellvízkór' kínjai közt, mellyek őt egy éven keresztül szakadatlanul csigázták, fejezte be saját philosophiai rendszerét előadó munkáját: *A' mathesis intensorum' alkalmazása a' philosophia' tudományaira.* Kevés hetekkel ezután, augustus' 27., húnyt el, 's valamint élve közönségesen becsültetett, halálában számos tisztelői és tanitványai' fájdalma követte. (*Ormós László' tudósitása szerint.*)

Schedel Ferencz.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG

1838-BAN, AZ ÚJ VÁLASZTÁSOK ELŐTT.

PÁRTFOGÓ.

Ő CS. KIR. FENSÉGE AZ ORSZÁG' NÁDORA.

ELŐLÜLŐSÉG.

G. Teleki József, előlülő.
G. Széchenyi István, másod előlülő.

IGAZGATÓ TANÁCS.

G. Andrásy György.
Bartal György.
Hg. Batthyány Fülöp.
G. Cziráky Antal.
G. Dessewffy József.
B. Jósika Miklós.
G. Károlyi György.
G. Keglevich Gábor.
Kolosvári Sándor.
Mailáth György.
B. Mednyánszky Alajos.
Nagy Pál.
Péchy Imre.
B. Perényi Zsigmond.
B. Prónay Sándor.
G. Reviczky Ádám.
Somsich Pongrácz.
Szegedi Ferencz.
G. Széchenyi István.
G. Teleki József.
G. Vay Ábrahám.
Vághy Ferencz.
B. Wesselényi Miklós.
Két üres hely.

TITOKNOK.

Schedel Ferencz.

TISZTELETBELI TAGOK.

G. Andrásy György.
Bene Ferencz.
Budai Ézsaiás.
G. Dessewffy József.
Döme Károly.
Fáy András.

Gombos Imre.
Jankowich Miklós.
G. Károlyi György.
Kisfaludy Sándor.
Kolosvári Sándor.
Kopácsy József.
B. Lakos János.
B. Mednyánszky Alajos.
Ragályi Tamás.
Schedius Lajos.
Szalay Imre.
Vass László.
B. Wesselényi Miklós.
Öt hely üres.

RENDES TAGOK.

Helybeliek.	Vidékiek.
1. Nyelvtudományi osztály.	
Vörösmarty Mihály.	Horvát Endre.
Szemere Pál.	Guzmics Izidor.
Balogh Pál.	Fábián Gábor.
	Egy hely üres.
2. Philosophiai osztály.	
Döbrentei Gábor.	Horváth Cyrill.
Kállay Ferencz.	*Három hely üres.*
Szilasy János.	
3. Történetirási osztály.	
Bajza József.	Kis János.
Luczenbacher János.	Czech János.
Egy hely üres.	Czuczor Gergely.
	Péczely József.
4. Mathematicai osztály.	
Győry Sándor.	Bitnicz Lajos.
Vállas Antal.	Nagy Károly.
Egy hely üres.	*Két hely üres.*
5. Törvénytudományi osztály.	
Sztrokay Antal.	Szlemenics Pál.
Két üres hely.	Stettner György.
	Szász Károly.
	Egy üres hely.
6. Természettudományi osztály.	
Gebhardt Ferencz.	Horváth József.
Bugát Pál.	Balásházy János.
Egy üres hely.	*Két üres hely.*

LEVELEZŐ TAGOK.

1. Honiak.

Angyalfy Mátyás.
Antal Mihály.
Árvay Gergely.
Barabás Miklós.
Bárány Ágoston.
Baricz György.
Bártfay László.
G. Benyóvszky Zsigmond.
Beszédes József.
Bolyai Farkas.
Brassai Sámuel.
Bresztyenszky Adalbert.
Buczy Emil.
Csapó (Túnyogi) József.
Császár Ferencz.
Csató Pál.
Csoma (Kőrösi) Sándor.
Csorba József.
Deáki Zsigmond.
G. Dessewffy Aurél.
Dóhovics Vazul.
Egyed Antal.
B. Eötvös József.
Fabriczy Sámuel.
Farkas Sándor.
Fényes Elek.
Ferenczy István.
Filinger Leopold.
Frivaldszky Imre.
Fülepp József.
Fülöp (Deáki) Sámuel.
Gaal József.
Gáty István.
Gegő Elek.
Géyay Antal.
Gorove László.
Gyurikovics György.
Hegedűs Sámuel.
Hetényi János.
Hoblik Márton.
Hoffner József.
Horváth Zsigmond.
Illés (Edvi) Pál.
Jakab István.
Jászay Pál.
Jerney János.
B. Jósika Miklós.
Kacskovics Lajos.
Karácson Mihály.
Kassai József.
G. Kemény József.
Kerekes Ferencz.
Kiss Károly.
Klauzál Imre.
Kovács Mihály.
Kovács Pál.
Krajner Imre.
Lassu István.
Magda Pál.
Márton József.
Mátray (Róthkrepf) Gábor.
Méhes Sámuel.
Nagy János.
Péterfi Károly.
Podhradczky József.
Pólya József.
Sárvári Pál.
Schoepff Auguszt.
Somossy János.
Szalay László.
Székács József.
Szenvey József.
Szilágyi Ferencz.
Szontagh Gusztáv.
Tanárky Sándor.
Tasner Antal.

G. Teleki Domokos.
G. Teleki László.
Tessedik Ferencz.
Thaisz Endre.
Tóth Lőrincz.
Udvardy János.
Vajda Péter.
Vásárhelyi Pál.
Waltherr Lászlo.
Warga János.
Zsivora György.
Zsoldos Ignácz.

2. Külföldiek.

Babbage Károly.
Beudant F. S.
Bowring János.
Bright Richard.
Feszler Ignácz.
B. Hammer-Purgstall.
Kriebel János.
Mezzofanti József.
Palacky Ferencz.
Pertz Henrik.
du Ponceau Péter.
Schelling Fridrik.

TISZTVISELŐK.

Levéltárnok és segédjegyző. Szalay László.
Pénztárnok: Helmeczy Mihály.
Ellenőr: Bártfay László.
Tiszti ügyész: Bertha Sándor.
Leirók: Kecskeméthy Csapó Dániel és Lohonyay Pál.
Nyomtatási javító: Matics Imre.
Megbizott könyvárosok: Eggenberger József és fia.

A' TÁRSASÁG' GYŰJTEMÉNYEI

SZAPORODÁSA AJÁNDÉKOK ÁLTAL 1836. SEPTEMBERTŐL 1838. SEPTEMBERIG.

I.

KÖNYVTÁR.

*A' csillaggal jegyzettek a' kedveskedők' saját munkáik.

A. TESTÜLETEK' ÉS INTÉZETEK' KÜLDEMÉNYEI.

AMERIKAI PHILOSOPHIAI TÁRSASÁG. *Transactions of the American Philosophical Society held at Philadelphia, for promoting useful knowledge. Vol. V. new series. Part. III. Philadelphia, 1837. 4r.

BERLINI KIR. TUD. ACADEMIA. *Abhandlungen d. königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Aus dem Jahre 1835. Berlin, 1837. 4r.

— — *Bericht über die zur Bekanntmachung geeigneten Verhandlungen d. k. preuss. Akad. d. Wiss. zu Berlin. Monat Mai 1836 — M. Juny 1837. Berl. 1836—7. 8r.

CSEH KIR. TUD. TÁRSASÁG. *Abhandlungen der königlich böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Neuer Folge vierter Band. Von d. Jahren 1833—36. und Fünfter Bd., von d. Jahre 1836. Prag, 1837. 8r.

EDINBURGHI KIR. TUD. TÁRS. * Transactions of the Royal Society of Edinburgh. Volume XIII. part. II. Edinb. 1836. 4r.

— — *Proceedings of the Roy. Society of Edinburgh. 1836. Nro. 9. 8r.

MAGYAR GAZDASÁGI EGYESÜLET. *Gazdasági tudósitások. Kiadja a' Gazdasági Egyesület. Bizottsági ügyelés alatt szerkeszti Kacskovics Lajos. Első évi folyamat I. füz. Budán 1837. II. füz. Pest, 1837. Második évi foly. I. II. füz. Pest, 1838. 8r.

MÜNCHENI KIR. TUD. ACADEMIA. *Denkschriften d. kön. Akademie d. Wiss. zu München. XIII. Bd. vagyis: Abhandlungen der Mathematisch-Physikalischen Classe d. kön. bayerischen Akademie d. Wiss. 2ter Band, die Abhandl. v. d. Jahren 1831—36 enthaltend. — Der Denkschriften XIV. Bd. vagyis. Abhandl. d. hist. Classe d. kön. bayer. Akad. der. Wiss. 2ter Bd. erste Abthlg. München, 1837. 4r.

— — *Gelehrte Anzeigen. Herausgegeben v. Mitgliedern d. k. bayer Akademie d. Wissenschaften. Zweiter bis fünfter Bd. Juny 1836—Dec. 1837. München, 1836—7. 4r.

PESTI NEVENDÉK PAPSÁG' MAGYAR ISKOLÁJA. *Munkálatai a' pesti nevendek papság' magyar iskolájának. III-d. köt. Pest, 1836. 8r. IV és V-d. köt. Budán, 1837—8. nsr.

RECORD COMMISSION (ANGOL ORSZÁGOS LEVÉLTÁRI BIZTOSSÁG). *Domesday-Book. Seu Liber Censualis Willelmi primi regis Angliae, inter Archivos regni in domo capitulari Westmonasterii asservatus. Vol. I — II. — 1783. fol. — Indices. Accessit Dissertatio generalis de ratione huiusce libri. — 1816. fol. — Additamenta ex codic. antiquiss. Exon' Domesday. Inquisitio Eliensis. Liber Winton'. Boldon book. — 1816. fol.

— — *A catalogue of the Manuscripts in the Cottonian Library deposited in the British Museum. — 1802. fol

— — *Calendarium rotulorum patentium in turri Londinensi. — 1808. fol.

— — *Taxatio ecclesiastica Angliae et Walliae auctoritate P. Nicholai IV. circa A. D. 1291. — 1802. fol.

— — *Calendarium rotulorum chartarum et inquisitionum ad quod damnum. — 1803. fol.

— — *Rotulorum originalium in curia scaccarii abbreviatio. Vol. I. temporibus regum. Hen. III. Ed. I. et Ed. II. 1805. Vol. II. tempore regis Edwardi III. — 1810. fol.

— — *Calendarium inquisitionum post mortem sive Escaetarum. Vol. I—IV. temp. regum Hen. III. usque Ric. III. cum appendice de quamplurimis aliis inquisitionibus a regno Hen. III. usque Jac. I. nuper repertis. — 1806—28. fol.

— — *Nonarum inquisitiones in curia scaccarii. Temp. regis Edwardi III. — 1807. fol.

— — Testa de Nevill sive liber feodorum in curia scaccarii. Temp. Hen. III. et Edw. I. — 1807. fol.

— — *A catalogue of the Harleian Manuscripts, in the british Museum. With indexes of persons, places and matters. Vol. I—IV. — 1808—12. fol.

— — *The statutes of the realm. Printed by command of his Maj. King George the third, in pursuance of an address of the house of commons of Great Britain. From original records and authentic manuscripts. Vol. I — IX. (10 köt. 1235 — 1713). — 1810 — 22. fol.

— — *The chronological index to the statutes of the realm, from Magna Carta to the end of the reign of queen Anne. — 1828. fol.

— — *The alphabetical index to the statutes of the realm. etc. — 1824. fol.

— — *Placitorum in domo capitulari Westmonasteriensi asservatorum abbreviatio. Temporibus regum Ric. I. Johann. Henr. III. Edw. I. Edw. II. — 1811. fol.

— — *Inquisitionum ad capellam domini regis retornatarum, quae in publicis archivis Scotiae adhuc servantur, abbreviatio. Vol. I — III. — 1811 — 16. fol.

— — *Rotuli Hundredorum temp. Hen. III. et Edw. I. in turr. Lond. et in curia receptae scaccarij Westm. asservati Vol. I — II. — 1812—18. fol.

— — *Registrum magni sigilli regum Scotorum in archivis publicis asservatum. A. D. MCCCVI—MCCCXXIV. — 1814. fol.

— — *Rotuli Scotiae in turri Londinensi et in domo capitulari Westmonasteriensi asservati. Vol. I. temporibus regum Angliae Edwardi I. Edwardi II. Edwardi III. 1814. Vol. II. temporibus regum Angliae Ric. II. Hen. IV. V. VI. Ed. IV. Ric. III. Hen. VII. VIII. — 1819. fol.

— — *The acts of the Parliaments of Scotland. (Az elsõ kötet még nem jelent meg). Vol. II. — XI. A. D. MCCCCXXIV — MDCCVII. — 1814—24. fol.

— — *Foedera, conventiones, litterae, et cujuscunque generis Acta publica, inter reges Angliae et alios quosvis imperatores, reges, pontifices, principes, vel communitates; ab ingressu Gulielmi I. in Angliam A. D. 1066. ad nostra usque tempora habita aut tractata. Ex autographis, infra secretiores archivorum regiorum thesaurarias, asservatis; aliisque summae vetustatis instrumentis, ad historiam anglicanam spectantibus, fideliter exscripta. Primum in lucem missa de mandato Ser. Pr. Annae reginae; cura et studio Thomae Rymer, Historiographi, et Roberti Sanderson, armig. Denuo aucta et multis locis emendata, jussu Ser. Regis Georgii III. accurantibus Adamo Clarke, LL. D. S. A. S. et Fred. Holbrooke, e soc. int. templ. S. A. S. Vol. I. P. 1. 2. II. 1. 2. III. 1. 2. ab anno 1066—1377. — Londini, 1816—30. fol.

— — *Placita de quo Warranto temporibus Edw. I. II. et III. in curia receptae scaccarij Westm. asservata. — 1818. fol.

— — *A' catalogue of the Landsdowne Manuscripts in the British Museum. With indexes of persons, places, and matters. — 1819. fol.

— — *Ducatus Lancastriae. Pars prima: inquisitionum post mortem etc temporibus regum Edw. I. usque Car. I. Pars secunda: a calendar to the pleadings etc in the reigns of Henr. VII. Henr. VIII. Edw. VI. queen Mary and Phil. and Mary. 1823. — Vol. II. Pars tertia. Calendar to pleadings, depositions, etc. in the reigns of Henry VII. Henry VIII. Edw. VI. queen Mary, and Philip and Mary; an to the pleadings of the first thirteen years of the reign of queen Elizabeth. 1827. — Vol. III. Pars quarta. Calendar to the pleadings from the fourteenth year to the end of the reign of queen Elizabeth. — 1834. fol.

— — *Inquisitionum in officio rotulorum cancellariae Hiberniae asservatarum, Repertorium. Vol. I — II. — 1826 — 29. fol.

— — *Calendars of the proceedings in chancery, in the reign of queen Elizabeth; to which are prefixed Examples of earlier proceedings in that Court, namely, from the reign of Richard the second to that of queen Elizabeth, inclusive. From the originals in the Tower. Vol. I. II. III. — 1827—32. fol.

— — *The parliamentary writs and writs of military summons, together with the Records and Muniments relating to the suit and service due and performed to the king's high court of parliament and the councils of the realm. Or affording evidence of attendance given at parliaments and councils. Collected and edited by Francis Palgrave. Vol. the the I. Vol. II. Division I. II. III. with alphabetical digest and index. — 1827—34. fol.

— — *Rotulorum patentium et clausorum cancellariae Hiberniae calendarium. Vol. I. Pars I. Hen. II. — Hen. VII. — 1828. fol.

— — *Rotuli litterarum clausarum in Turri Londinensi asservati. Accurante Thoma Duffus Hardy. Vol. I. ab a. 1204—1224. — 1833. fol.

— — *A general introduction to Domesday Book; accompanied by Indexes of the tenants in chief, and under tenants, at the time of the Survey: as well as of the holders of lands mentioned in Domesday anterior to the formation of that Record: with an abstract of the population of England at the close of the reign of William the conqueror, so far as the same is actually entered. Illustrated by numerous notes and comments. By Sir Henry Ellis, principal librarian of the British Museum. Two volumes. — 1833. n8r.

— — *Valor ecclesiasticus temp. Henr. VIII. auctoritate regia institutus. Vol. I—V. 1810—25. Vol. VI. appendix et indices. — 1834. fol.

— — *Rotuli selecti ad res anglicas et hibernicas spectantes, ex archivis in domo capitulari West-Monasteriensi deprompti. Cura Josephi Hunter. — 1834. kir. 8r.

— — *Proceedings and ordinances of the privy council of England. (1386—1443). Edited by Sir Harris Nicolas. 5 vols. — 1834—5. kir. 8r.

— — *Rotuli litterarum patentium in Turri Londinensi asservati. Accurante Thoma Duffus Hardy. Vol. I. part I. ab a. 1201—1216. — 1835. fol.

— — *Rotuli de oblatis et finibus in Turri Londinensi asservati. Tempore Regis Johannis. Accurante Thoma Duffus Hardy. — 1835. kir. 8r.

— — *Rotuli curiae regis. Rolls and Records of the court held before the king's justiciars or justices. Edited by S. Francis Palgrave. 2 vols. — 1835. kir. 8r.

— — *Rotuli Normanniae in Turri Londinensi asservati, Johanne et Henrico Quinto Angliae regibus. Accurante Thoma Duffus Hardy. Vol. I. de annis 1200—1205, nec non de a. 1417—1835. kir. 8r.

— — *Fines, sive pedes finium: sive finales concordiae in curia domini regis: ab anno septimo regni regis Ricardi I. ad annum decimum sextum regis Johannis, A. D. 1195. —1214. Edente Josepho Hunter. Vol. I. — 1835. kir. 8r.

— — *Excerpta e rotulis finium in Turri Londinensi asservatis, Henrico tertio rege, A. D. 1216—72. Cura Caroli Roberts. Vol. I. A. D. 1216—46. — 1835. kir. 8r.

— — *Reports from the commissioners, appointed by his Majesty to execute the measures recommended in an address of the house of Commons, respecting the public records of Ireland: with supplements and appendixes. — 1810—15. fol.

— — *The sixth, seventh, eighth, ninth and tenth Reports from the commissioners etc. respecting the public records of Ireland. With supplements and appendixes. — 1816 — 1820. fol.

— — *The eleventh, twelfth, thirteenth, fourteenth, and fifteenth reports. 1821 —25. — fol.

— — *Record Commission. Scotland. Correspondence of C. P. Cooper Esq. secretary to the board with Thomas Thomson, Esq. deputy clerk register. — Memorial of Robert Pitcairn. — Reports of the deputy clerk register from 1822 to 1831. — London, 1835. n8r.

— — *Public Records. The public advantages of entrusting the records of the exchequer belonging to the offices of the lord treasurer's remembrancer, and clerk of the pipe,

to the irresponsible custody of the kings remembrancer, determined by the present condition of that officers own records. In a letter, addressed to the secretary of the Record Commission. By a member of the temple. — London, 1834. n8r.

— — La Commission des Archives d' Angleterre (Record Commission) aux savans et antiquaires francais. — Paris, 1834. n8r.

— — Memoria da Commissao dos arquivos da Gran-Bretanha dirigida aos cartorarios, bibliothecarios, e antiquarios de Portugal, pelo que respeita aos trabalhos, e exames da mesma commissao. 1834. — Lisboa, 1835. 8r.

B. EGYESEK' AJÁNDÉKAI.

Acsády Sándor. * Magányos magyar törvény. Pest, 1837. n8r.
Andrásy György. gr. Rozsnyai egyházi töredékek. VI-d. füzet. Kassa, 1836. 8r.
— — Az utak készitéséről, Gr. Andrásy Károlytól. Rozsnyó, 1837. 8.
— — Hollók Imre: Egy pillanat a' dézsmákra. Rozsnyó, 1837. 8.
Bárány Ágoston. Matthaei Wesenbecii quaestiones de studio juris instituendo. Lipsiae, 1585. 8.
— — Georgii Vinterii, de re equaria. Norimb. 1703.
— — Több rendbeli alkalmi nyomtatvány.
Beöthy Zsigmond. *Koszoru. Pozsony, 1836. 8r.
Bitnicz Lajos. * Magyar nyelvtudomány. Két rész. Pest, 1837. 8r.
Blackwell J. A. *A Few Remarks on our Foreign Policy. London, 1836. 8.
Böszörményi Lajos. Mausoleum potentissimorum regni apostolici regum. Norimbergae 1664. fol.
Bugát Pál. * Természettudomány Tscharner után. Két köt. Buda, 1836. 8r.
— — * Sebészi eszköztár. Buda, 1837. 16r.
Cherier József. *Enchiridion Juris Ecclesiastici. 2 köt. Pest, 1837—8. 8r.
Chorin A. *Igereth Elassaph. Prag. 1826. 8r.
— — * Der treue Bothe. Prag, 1831. 8r.
— — * Hillel. 3 Abhandlungen. Ofen, 1837. 8r.
Cooper Károly. * Substance of the speech of Ch. Purton Cooper Esq. as counsel for the rev. Ch. Wellbeloved, in the suit of the Attorney General versus Shore, instituted in the High Court of Chancery, respecting Lady Hewley's foundations. London, 1834. n8r.
— — A letter to Ch. Purton Cooper Esq. on the appointment of a permanent judge in the court of chancery in the place of the lord chancellor, and a change in the appellate jurisdiction of the court of chancery and the house of lords. By Causidicus. London, 1835. 8r.
— — A second letter to the same stb. by Causidicus. London, 1835. 8.
Csicsmanczay József. Kohári versei. Buda, 1720. 4r.
— — A' m. szentek élete latin nyelven.
— — Castellionak sacr. dialog. LL. IV.
Czech János. Tristram Shandy. 2 köt. Basil. 1792. 8.
— — M. Palingenii Zodiacus vitae. Verteutscht durch J. Spreng. Frankf. 1563. 12.
— — Icones virorum illustrium. Argentor. 1587.

— — Magazin f. Geschichte, Statistik u. Staatrecht der Oester. Monarchie. 2ter Bd. Götting. 1808. 8.
— — Brunner, das Leben eine Pilgrimmschaft zum Grabe. Ofen, 1834. 8.
— — A' haza szeretete. Irda Vedres István. Szeged, 1809. 8.
— — Több régi apróbb nyomtatványokat.
Czente István. *A' bölcselkedő magyar polgár. Kassa, 1838. 8r.
Czilchert Robert. *Szliács. Pest, 1838. 8r.
Cziráky János gr. *Assertiones ex universa Jurisprudentia. Budae, 1838. hozzá járul: Danielis Cornides: Vindiciae Anonymi Belae regis notarii. Budae, 1802. 4r.
Dercsik János. *Sermo dum R. Universitas Hungarica Bissecularem memoriam natalium suorum celebraret. Budae, 1836. 4r.
Desjardins Károly. *Karte von Europa am Schlusse der Völkerwanderung.
— — *Europa zur Zeit Karl des Grossen.
— — *Europa's Mittelalter.
Du Ponceau Péter. *A memoir on the history of the celebrated treaty made by William Penn with the Indians 1682 by Du Ponceau and Fischer. Philad. 1836. 8r.
— — *A discourse on the private life and domestic habits of William Penn. Philad. 1836. 8r.
— — A defence of the System of solitary confinement of prisoners adopted by the State of Pennsylvania. By G. W. Smith. Philad. 1833. 8r.
— — Medical statistics, by G. Emetson Philad. 1831. 8r.
Egyed Antal. *A' megváltó. Esztergam, 1836. 12r.
Gasparics Kilit. *Egyházi beszéd a' budapesti özönviz napjai után. Pest, 1838. n8r.
— — Paulus Fabriciusnak különféle apró deák munkái a' 16-d. századból.
— — Meisznische Land u. Bergchronika. Dresden, 1590. fol.
— — Krakai házi és irni való kalendáriom. Pozsony, 1729. 1731. 1732. 1733. 4r.
Gebhardt Ferencz. *Útmutatás az orvosi gyakorlásra. Pest, 1826. n8r.
— — *A' különös orvosi nyavalya és gyógyítástudomány' alapvonatjai. 2 kötet. Pest 1828 és 1838. n8r.
Gévay Antal. *A' gyarmati és szőnyi békekötés czikkelyei. Bécs, Ket füz. 1837. 4r.
Guzmics Izidor. *Egyházi Tár. IX-dik füz. Pest. 1837. 8r.
— — *Jób. Pest, 1836. 8r.
Győrfi Ferencz. Kajoni János egyh. énekes könyve. Új kiadás. Csíksomlyó, 1805. 4r
— — Leges sodalium B. Mariae. Csíksomlyó, 1835. 8r.
György József. *A' természeti testeknek lépcsőnkénti kifejlődésekről. Pest, 1836. 8r
Gyurikovics György. Különféle alkalmi apróságokat.
Helmeczy Mihály. *Jelenkor és Társalkodó 1836. — Pest, 4r.
Hoblik Márton. *Enchiridion legum urbarialium. Eszék, 1837. 8r.
Hodor Károly. *Doboka vármegye természeti és polgári esmertetése. Kolosvár, 1837. 8r
Hohenlohe Sándor herczeg és kanonok. *Memoires et experiences dans la vie sacerdotale Paris, 1836. n8r.

Hollók Imre. * Egy pillanat a' dézsmákra. Rosnyó, 1837. 8.
Horváth Cyrill. * Kuthen, kún király, szj. 5 felv. Szeged, 1838. n12r.
Horváth József. * A' testi gyermeknevelés. Pest, 1830. 8r.
— — * A' hideg viz derék munkálatjai. Pest, 1834. 8r.
— — * Tanácsadó az elhálás előtt, alatt, és után. Pest, 1829. 8r.
— — * Az orvos mint házi barát. Pest, 1830. 8r.
— — * Az aranyérről. Pest, 1830. 8r.
— — * A' bujakórság, vagy is venusi nyavalya a' maga egész kiterjedésében. Pest, 1830, 8r.
— — Politicai philosophiai okoskodás szerint való rendes életnek példája. Lőcse, 1674.
Hrabowszky Dávid. * Utazási rajzok. Két kötet. Kassa, 1837. 8r.
Illés (Edvi) Pál. * Ékes házi oltár. Imádságok. Pest, 1833. 8r.
— — * Vallási tűrödelem példái. Pest, 1826. 8r.
— — * Gyónók' katechismusa. Pest, 1837. 8r.
— — Kettő híján száz keresztény kérdések Cassai András által. Bártfa, 1613. 4.
— — Fontinaliák, irta Szakonyi Mátyás. Győr, 1830. 8r.
— — Hadriani Beverlandi de fornicatione cavenda admonitio (Londini, 1698.) 16.
Jónás József. Szepesy Ignácz pécsi püspök bibliája 1—IV. köt. Pozsony, 1834—6.
Jósika Miklós. * A' könnyelműek. 2 köt. Pest, 1837. n18r.
— — * Az utolsó Bátori. 3 köt. Pest, 1837. n18r.
Kacskovics Lajos. * A' kisdedóvó egyesület évkönyve. Pest, 1837. 12r.
Kapy István. Nyelvészke. Sárossy Gyulától. Kassa, 1837. haránt 4r.
Karacs Ferencz. * Magyarország' földabrosza.
Karacs Teréz. * Játékszini terv. Szinj. 5 felv. Pest, 1838. n12r.
Katona Elek. * A' kereskedéstudomány' tanitókönyve. Bécs, 1838. 8.
Kazinczy Gábor. * Malvina. Regények' könyve. I-ső köt. Pest, 1838. n12r.
— — Altes Grab eines Heerführers unter Attila, entdeckt bey Merseburg. Halle, 1832. fol.
Kecskeméthy Dániel. Igazság paissa Melianus Gnaterethtől. Miaburg, 1741. 8.
— — Gelei Katona István postillája, 1647. 4r.
— — Le Géographe manuel par Expilly. Paris, 1777. 8r.
Keresztes József. Abbildung von zwei alten Mosaiken welche im Jahre 1823 zu M. Vásárhely im Hunyader Comitat entdeckt worden. Hermannstadt, 1825. fol.
Kiss Károly. Ausführliches Polnih-Deutsches Wörterbuch, kritisch bearbeitet von Chr. Coelestin Mrongovius. Königsberg. 1835. 4r.
— — Ephemeridum medico-phys. decuriae 2-dae annus nonus. Norimb. 1691.
Kolosvári Sándor. Haiszler György orvosi munkája 3-ik dar. Veszpr. 1837. 8r.
— — A' népnevelés ügyében, Beke Kristóf által. Veszpr. 1833. 4r.
— — Veszprém vármegye 1838-ik junius 18-kán tartott közgyűlése alkalmával köz hirré tétetett tudósitások és jegyzőkönyvi kivonat. fol.
Kopeczky Ferencz. * Világ közönséges historiája. I. II. köt. Pest. 1837. 8.
— — Anicius Manlius Torquatus V könyvei. Kassa, 1766. 8.

— — Klein, von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in Ungarn. Leipzig u. Ofen. 1789. 8.

Körmöczy Imre. * Az igaz hazafiuság' alapvonalai. Pest, 1837. 8.

Kovács Ferencz. Egy irlandus utazása az igaz vallás' felkeresése végett. 2 köt. Nagy-Várad, 1836. 8.

Kovács (Nagyajtai) István. *Erdélyország történetei tára. Első köt. Kolozsvár, 1827. 8.

Kovács Pál. * Alveare. Méhkas. 1837. IV köt. 1838. II köt. 8.

— — Conspectus almae dioecesis Quinque-Eccl. pro 1836. Pozsony. 8.

— — Schematismus V. Cleri dioeces. Nitriensis pro anno 1838.

— — Költömívek Ponori Thewrewk Józseftől. Pozsony, 1836. 8.

— — Theater Journal von Johann Bruno. Pozsony, 1838. 8.

— — Christus am Oelberge. Oratorium von Beethoven. Pozsony, 1836.

— — Urbar ad Giriho Palkovice. Pozsony, 1838. 8.

— — Základ od Fedrowati Kr'estan. Pozsony 1838. 8.

— — Különféle alkalmi nyomtatványok.

Kún Pál. Anti-Lucretius, sive de deo et natura libri IX. Lipsiae, 1748. 8.

— — Puer centum annorum, hely és év nélkül. 8.

— — Hungarus Tymbaules. h. é. n. 8.

Kutsera Lőrincz. *Értekezés a' rövid útú visszatételről. Pest, 1837. 8.

Ladányi György. Beringii Florus danicus. Otthiniae, 1698. 16.

— — Saavedrae Symbola christiano-politica. Bruxellae, 1649. fol.

Magda Pál. * A' mezei gazdaság' philosophiájának szabásai szerint okoskodó gazda. S. Patak, 1833. 8.

— — * Az embernek eredeti formájáról, programma a' szarvasi evangel. luth. gymnasiumban. Pest, 1837. 4.

— — * De schola, quae genio saeculi obsequitur, splendidissima, quae eum emendat optima, programma. Pest, 1827. 4.

— — Pozsonyi kert Lippay János által. Győr, 1753. 4.

Major Pál. Virágfűzér a' soproni magyar társaságtól. Sopron, 1837. 8.

Mátray Gábor. * Budapesti hangász-egyesület' szabályai. Buda, 1837. 8.

Matusik András. * Alphabetum et orthographia universalis. 3 péld. Rosnaviae, 1837. 8.

Mease Jakab. * Observations on the penitentiary system, and penal Code of Pennsylvania with suggestions for their Improvement. Philad. 1828. 8.

— — * Additions to the articles: Steam Engine, Steam Boat in the Philadelphia. Philad. 4.

— — Description of some of the medals. Hely és év nélkül. 8. Kolosvár. 4.

— — Introductory lecture to a course of lectures upon comparative anatomy. Philad. 1814.

— — Report of the committee appointed by the horticultural society of Pennsylvania. Philad. 1831. 8.

Méhes Sámuel. * Hiradó, Vasárnapi Újság, és Társalkodó 1835.

Méhes Sámuel. *Közönséges Arithmetika az alsóbb oskolák' számára. Kolozsvár, 1833. 8.
— — Arithmetika, irta Méhes György. Kolosvár, 1833. 8.
Messetics Mihály. Verbőczy Tripartituma latin és magyar nyelven. Bártfa, 1643. 4.
Mészáros Imre. *Egyházi beszéd. Pozsony, 1838. 8.
Miskolczy István. A' szegedi hangászat-oskolának alapszabályai. Szeged. 8.
Mittrowsky Antal gr. csehországi főcancellár. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae Antonii Boczek. Tomus I. Olomucii, 1836. 4.
Molnár Sándor. *Honi vezér 1837-re. Pest, 4.

Nagy János. * A' jó lelkipásztor. Pest, 1835. 8.
Nagy Károly. *Elemi algebra. Bécs, 1837. 8.
— — * A' kis számító. Bécs, 1837. 8.
— — * A' kis geometra. Bécs, 1838. 8.
Nagy (Bélteki) Zsigmond. Erdély historiájának rövid átnézése egy táblán. M. Vásárhely 1837. fol.
Nagy Pál. * Historia pragmatica regni Hungariae. 2 köt. Pest, 1823. 8.
Némethy Pál. *Magyar- német nyelvtudomány. Kassa, 1836. 8.
Nieszner István. *De Pneumonorrhagia. Pest, 1837. 8.
Nyíry István. Keresztyén erkölcstudomány Zsarnay Lajostól. S. Patak, 1836. 8.

Ordódy Tivador. Magyar országh Decretomynak Sommaya Weres Balás által magyarázva. 1565. 4.
Ormós László. Parthenon. II-dik kötet. S. Patak, 1837. 12.

Paal Gergely. A' legfőbb jóról, ford. Szenczi Molnár Albert. Lőcse, 1630. 8.
Pap (Szoboszlai) István. *Dietai predikácziók. Debreczen, 1828. 8.
— — *Cholerai predikácziók. Debreczen, 1831. 8.
Pawlovics Tódor a Maticza Serbska által kiadott szerb munkák 58 kötetét.
— — Serbsky Narodni liszt 1835 és 1837-iki folyamatát.
— — Serbsky Ljetopisz 1838 első és második füzet. Budán. 8.
Péczely József. *Magyarok' történetei. Debreczen, 1837. 8.
Peregriny Elek. *Életből szedett képek. Pozsony, 1837. 12.
— — * A' magyarok' történetei. Buda, 1838. 8.
— — Einige Worte über den Nutzen und die Nothwendigkeit des Turnens. Basel, 1835. 8r.
Perlaky Dávid. *Történeti adatok költészeti toldalékkal. Pest, 1837. 8.
Pintér Mihály. *Örömdal a' Pesten épült m. szinház' megnyitása' alkalmával. Pest, 1837. 4.
Podhradczky József. * Sz. László királynak és viselt dolgainak historiája. Buda, 1836. 8.
— — *Szlavoniáról, mint Magyarország' alkotmányos részéről. Buda, 1837. 8.
— — Romanorum principum effigies a Joanne Hutichio confecta, aucta et castigata opera Joannis Sambuci. h. n. 1552. 8.
Polczer. Nuovo metodo di stenografia di C. Narducci. Lodi, 1838. fol.
Pólya József. *Observationes de herpete. Pest, 1837. 8.

Pongrácz Lajos. *Érzemények. Pest, 1838. 12.
— — *Kárpát uti zengemények. Buda, 1838. 16.
— — Friedrich v. Hagedorn's sämmtliche poetische Werke. Wien, 1765. 12.
— — Xenocrat. Ein Gedicht in 7. Büchern. 1787. 8.
— — Napoleon en Egypte par Barthélemy et Méry. Stutgart, 1830. 8.
— — Magyar gyász. Pest, 1792. 8.
— — De populatione etc. disseruit Joh. Fejes. Pest. 1812. 8.
— — Historia literarum bonarumque artium in Hungaria. 8r.
— — Trója veszedelme. Dugonics Andrástól. Pozsony, 1774. 4.
— — Magazin für Geschichte der österreichischen Monarchie 1. B. Götting. 1806. 8.
— — Mauritius császár, szomorujáték; ford. Kereskényi Ádám. Kassa, 1767. 8.
Puky János. Károli Gáspár bibliája. Visol, 1590. fol.
Pusztay Sándor. *Soteria Josephi Palatini. Posonii, 1837. 4.
— — *Victoriae Augustae britan. reginae etc. inaugurationis solemniis sacrum. Posonii, 1838. 4.
Réczey Imre. *A' húdhólyagkőmorzsolás. Pest, 1836. 8.
— — *A' sebészi műtan' alapvonatjai. Budán, 1838. 8.
Róder Alajos. *Egyházi énekek a' ker. kath. hívek' számára. Buda, 1837. 8.
Ruchietl Mihály. Monoszlai munkája a' képek tiszteletéről. Csonka.
Rumy Károly. *Populäres Lehrbuch der Oekonomie. Wien. 1808. 2 köt. 8.
— — *Kurze Anleitung zum Bierbrauen. Wien, 1826. 8.
— — *Ujonnan felfedezett módja a' lóétetésnek széna nélkül, magyar. és német. Kassa, 1833. 8.
— — Biblische Perlen, von Kornfeld. Bécs, 1826. 8.
— — Szentirás' értelmére vezérlő magyar Lexicon Bod Pétertől h. n. 1746. 4.
— — Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat. 1811. 1812. 1818. Bécs. 4r. 6. kötet.
Salamon József. *Erdélyi predikátori Tár. VII. és VIII. k. Kolozsvár, 1837. 8.
Sárvári Ferencz. *Világosító és rendszeres előadása az 1836-ik urbéri törvényeknek. Pest. 1837. 8.
Sasku Károly. *Tanitás' alaptudománya. 3 rész. Pest, 1837-8. 8.
Schams Ferencz. *Magyarország bortermesztését és borkészítését tárgyazó folyóirás. 2-ik füz. Pest, 1837. 8.
Schedius Lajos. *Magyarország' földabroszának 7 ujabb tábláját.
Schuster János. *Gyógyszeres értekezések. 2 köt. Pest 1833-6. 8r.
Sebestyén Gábor. Magyar nóták Ruzsicska Ignácz által. 15 fogás. hár fol.
Spányik Glycér. *Oratio ad Patres S. P. Vacii congregatos stb. Buda, 1838. 4.
Szalay Imre. *Egyházi beszéd Sz. István király felett. Bécs 1837. 8.
Szalay László. *Majthényi Sándor emléke. Budán, 1836. 12.
Szálé Lajos. Selectiora adagia latino-hungarica. Studio Petri Kis-Viczay Bartphae, 1713. 8.
Szaniszló Ferencz. *Pesti árviz alkalmával mondott egyházi beszéd. Pest, 1838. 4.

— — *Memoria Josephi Vurum. Pest, 1838. 4.

Székács József. *Egyházi beszéd a' budapesti vizözön után. Pest, 1838. 8.

Szenczy Ferencz. *Mikos László b. emléke. Kőszeg, 1838. 4.

— — *Egyházi beszéd melly Sz. Mártonban a' sz. Domokos rend bebozatásának kétszázadik évfordultán tartatott. Kőszeg, 1838. 8.

Szentes Sámuel. Rerum hungaricarum historia, auctore Gasp. Ens. Col. Agr. 1604. 8.

Szép Ferencz. *Bács vmegye évszázadai. Újvidék, 1837. 8.

Szerguel János. Salmasii defensio pro Carolo I. h. n. 1652. 12.

Szilády Károly. Petrarchának 1624beli kiadását. 46.

*Szilágyi *Ferencz.* Klio. III-ik köt. Kolozsvár, 1836. 8.

Takács Éva' *Munkái. 2 kötet. Buda, 182⅞ 8.

Tatai András. *Tiszta mathesis kezdete. II köt. Pest, 1836. 8.

G. Teleki József. Sketches on the Danube in Hungary and Transylvania. By George Hering London, 1838. nfol.

Thassy Mihály. Lugdunumi deák biblia. 1515. 4.

Tóth Lőrincz. *Szivhangok. Buda, 1838. 16.

— — *Olympia. Pest, 8r.

Tóth Mihály. *Gyászoló elmélkedés Szilassy József felett. Pest, 1836. 4.

Török János. Politica para corregidores y sennores. Barcelona 1616. 2 rész.

— — Chronica Seraphica del. . . . . S. Francisco de Assis. 3. 4. 5. Madrid, 1719. fol.

— — Historia general de Espana. Madrid, 1650. 2. k. fol.

— — Soledales de la vida y desenganos del mundo. Madrid, 1713. n8.

— — El hijo de David mas perseguido Jesu Christo. Madrid, 1676. n8.

— — El rey penitente. . . . . Historia sagrada. 1674. n8.

— — Introducion del simbolo de la fe de Luis de Granada (1—5 part.) Lerma, 1619 fol.

— — Origen de las dignidades seglares de Castilla h. n. 1618. fol.

— — Autos sacramentales, alegoricos y historiales del . . . . don Pedro Calderon dela Barca. Madrid, 1717.

— — Persegvido David: parte 1. 2. 3. Madrid, 1675. n8.

— — El Parnaso Espanol. Barcelona, 1703. 4.

— — Leon de Mendoca en Toledo. 1618.

— — Code Napoleon, ou code civil des Français. Paris, 1806. n8.

— — Rabi Moysis Aphorismi. Basileae. é n. 8.

— — Beschreibung des Schlosses Esterház. Pressburg, 1784. 4.

Vállas Antal. *Egyetemes számtudomány. Pest. 1836. 8.

— — Valkó Béla Lipolt munkái. Első kötet. Közöns. számtan. Eszterg. 1835. 8.

Vass László. Mémoire historique sur la Bibliotheque dite de Bourgogne. Bruxelles, 1809. 4.

— — Buda és Pest' tájleirása gr. Vasquez Károlytól. fol.

Veszerle Gáspár. *A' religio behatásáról. Eger, 1836. 8.

Vogt Vilmos. *Lehrbuch der Pharmacodynamik. 4te Auflage. Giessen, 1838. 2 köt. n8.

Vörösmarty Mihály. *Marót bán, szomorujáték. Buda, 1838. 8.

Weiss Fridr. Sámuel. Lethenyei István, Zvonarics István és Zvonarics György magyar postillája. Csepreg, 1628. 4.

Zeyk János id. *Munkái. 2 köt. N. Enyed, 1831—3. 8.

Zsoldos Ignácz. *Nevelésünk' hiányai. Buda, 1836. 12r.

— — *A' honi közbátorságról. Pest, 1837. 8r.

II.

KÉZIRATTÁR.

Blackwell J. A. (Londonban) Copy of a Manuscript in the British Museum, Harleian MSS. 7314. containing an account of the 16th century. 8r.

Csicsmanczai József. Barclaius Argenisének magyar versekbe szedett első könyve.

Csorba József. *Rövid észrevételek a' choleráról a' közönség megnyugtatására. 1831.

Deáki Zsigmond. Kampus Sándor római magyar poenitentiarius' beszéde Mezzofanti Józsefhez mint új biboroshoz.

Gorove László. Authographumok gróf Aspermont János Goberttől.

Király Antal. I. Leopold királynak 1695ben költ eredeti leírása Csongrád vmegye' rendeihez a' forintok' beváltása' ügyében.

Kolosvári Sándor. Néhány magyar levél a' XVI-dik századból.

Kölcsey Ferencz. Gróf Bercsényi Miklós 1703ban költ eredeti levele.

Lugosy József. I. Rákóczy György fejedelemnek Gyula Fejérvártt 1612. jul. 10. a' borosjenői ötvösöknek adott eredeti kiváltságlevele hártyán.

Noy Caesar. * Osservazioni Geologiche sulle Terre e sulle Montagne metalifere della Lombardia. Venezia, 1837. n4.

Olgyai Gáspár. Articulusok, mellyek a' magyarországi hazájok szabadságáért öszve szövetkezett Statusok és Rendek, e' folyó 1707. Esztendőbeli pünköst havának 16ik napjára haladott, és az Onod táján levő mezőben tartatott közönséges gyülésében concludáltattak és végeztettek.

Perger János' *halála után fennmaradt kéziratai (átadva Ensel Sándor végintézet-teljesitő által); *Magyar törvénytár, melly magában foglalja az Árpád királyi házból lévő királyoknak törvénykönyveit, magyarosította 's némelly jegyzékekkel fölvilágosította P. J.

— — * II. Ulászló, II. Lajos és I. Ferdinand törvénykönyveik 1543-ig.

— — Conspectus Urbarii.

— — *Értekezés a' jobbágyokról.

— — *Megesmértetése a' közhasznu Esméretek tárának, törvényes és diplomaticai tekintetben.

Rácz József. * Conspectus aegrorum in clinico chirurgico practico R. Scient. Universitatis Hung. manuducente Francisco Eckstein. 1819—1821. négy kötet. 8.

Szenczy Ferencz. Egy XV. században Sz. Ilona' napján költ deák oklevél, mellyben Vitézli László Sz. Illéshegyi elhagyott szőlejét haszonbérbe engedi. Hártyán.

Szidor Antal. Nemzeti dalgyüjtemény ajándékul a' barátság és szeretetnek. Gyüjtötte Mindszenti Dániel 1832. 8.

Tahy Gáspár. Több rendbeli régi magyar levelek.

III.

PÉNZGYÜJTEMÉNY.

	Arany.	Ezüst.	Réz.
Beke Kristóf.	—	—	45
Birkés Endre.	—	30	45
Egyed Antal.	—	—	3
Fülepp József.	—	65	31
Hollók Imre és Vojtanek András.	—	4	3
Maurer László.	—	—	8
Messetics Mihály.	—	36	74
Miske György.	—	1	—
Prikkel Lajos.	—	3	—
Rácz Alajos.	—	17	24
Ruchietl Miklós.	—	—	6
Szálé Lajos.	—	10	17
Széchenyi István gr.	1	—	—
Szerguel János.	—	10	4
Udvardy János.	1	—	4
Vásárhelyi Pál.	—	—	18
Vass László.	3	50	13
Viczmuth János.	—	—	12
Zsarolányi Márton Ferencz.	—	8	10
Öszvesen:	5	234	317

Beke Kristóf és Gorove László. Nehány régi római fegyver darabot. *Tatai János* egy régi jász munka (?) cserépkorsót.

IV.

TERMÉSZETIEK' TÁRA.

Birkés Endre. Több rendbeli ásvány darabokat 's egy mesterséges madárfészket a' nagy-anyalai pusztáról Esztergam vmegyéből, mellyet a' köznép kanálnyelü madár' fészkének nevez.

Horváth József. Egy nevezetes emberi monstrosus foetust.

Tatai János. Néhány kövületet.

Zipser András. Száz darab magyarországi ásványt (lásd róla a' 84-dik lapot.)

MÁSODIK OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG

ÉRTEKEZÉSEI.

1836–8.

MÁSODIK OSZTÁLY.

A' NYELVTUDOMÁNYI, PHILOSOPHIAI ÉS TÖRTÉNETIRÁSI OSZTÁLYOK'

ÉRTEKEZÉSEI.

1836—8.

I.

NYELVTUDOMÁNY-OSZTÁLYI

ÉRTEKEZÉSEK.

I.

HELLEN-MAGYAR DRAMATURGIA.

GUZMICS IZIDOR R. TAGTÓL.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Melly nemzetnek nincs megállapitott műszíne, melly századokra igérjen tartóságot 's emelkedést: annak színművei sem lehetnek akár számosak, akár, mi még kivánatosb, 's még inkább hiányzik, jelesek. Okát ennek nem kell messze távolban keresnünk: a' nemzet' jelesb költészei nem örömest szánják magokat olly művekre, mellyekről bizonyosak, hogy czéljokat vagy épen nem, vagy csak félig meddig érik el. A' színműnek fő czélja, vég rendeltetése a' nyilványos és tettleges előadás. A' színmű olvasva csak holt test, neki életet és szellemet a' mutatvány, a' műszín nyujt; olvasásra jóval többet érnek a' költészet' egyéb nemei, különösen az elbeszélők. — Tudva a' költész e' hiányt, vagy épen nem ir színművet, melly vele omoljék porrá, vagy ha ír, minden erőfeszítés mellett sem fogja ő azt úgy adni, miként kellene, mindig előtte lebegve művének szomoru jövendője, hogy az, minden tökélye' daczára, élet nélkül siet a' semmiségbe. És ez oka, hogy nekünk olly csekély számu színműveink, 's még csekélyebb, igen igen csekély számu jó színműveink vannak.

De kell tudnunk, hányadán vagyunk színművésziségünkkel. — Első tekintetre azt vélhetnők, hogy nincs könnyebb, mint beszélgető és cselekvő embereket állítani elé, papiroson vagy színpadon, 's papiroson tán még könnyebb, mondom sokkal könnyebb, mint színpadon, 's színművet irni, mellyben az élet' viszontagságait hozza át a' művész a' valódi világból a' színvilágba, mellynek nyelve is épen olly mindennapi legyen, millyen a' köz életé. 'S mi könnyebb ennél? kivált, ha az uj izlés', legalább türés' kedvezéséből folyó beszédben, minkeblünkből könynyen folyó szerelmeket, mindennapi kalandokat irhat a' költész? — Ez a' képzelt 's örömest hitt könnyüség lehet oka, hogy nálunk is, mint egyebütt sokan érzik magokat a' színművészetre, kellene mondanom, a' komédiacsinálásra hivattaknak, kik aztán azon üres, mosdatlan, kendőtlen fecsegéseket, éretlen, ugyancsak mindennapi elmésségeket, hiu, alacsony, kaczér szerepeket, valóban nevetséges körülményeket, fonják szövik össze, mellyek inkább fonó, szövő, mint színházakba valók. — De nem úgy van: a' művészetben semmi sem könnyü, és nincs a' költészet' térén mű, melly annyi ismeretet, olly finom izlést és itéletet, annyifelé ágazó gondot és műgondot kivánjon magára 's még nyelvére is fordítatni, mint a' színmű; valamint semmi hivatal nem kiván embert olly teljes értelemben szépet, mint a' szinészet. — És

Habet comoedia tanto
Plus oneris, quanto veniae minus —

mond Horátz; nincs is kényesebben érdeklő hiba, mint az életben és életrajzban ejtett hiba, mellyet aztán nem egyes olvasó néma falai között, de tömege az életet ismerő 's élni tudó embereknek, a' színház' mindenfelé zúgó és hangzó 's mindünnen viszhangzó köztérén itél meg, kik közé a' melly iró nem tartozik 's színművet irni még is bátor, lehetlen hogy többször nevetséges hibákba ne essék. Itt a' legcsekélyebb botlás, mellyre egyes olvasó, mellyre maga a' művész nem fogna soha figyelni, tétetik nyilványossá, mert sok szem sokat lát 's a' különféle izlésü és nézetü nép előtt semmi oldala, legcsekélyebb vonása sem marad a' műnek figyelem nélkül. 'S a' nyilványos, nem különben művészi eléadás! ez maga legszigorúbb birája a' színműnek, mellyből annál kietlenebbül rí ki a' költész' hibája, minél tökéletesebb színésznek esik hatalmába műve, mert: művészileg jól csak a' művészileg jót lehet adni.

Jelen értekezésemnek az lévén kitüzött czélja, hogy fejledező honi dramaturgiánkat az ókor' vagy hellen' tökélyei szerint, az ujnak nem javalható kicsapásai ellen óvjam; vagy inkább, a' hellen' komoly-vidám képének kimutatása által ezt, mellyre minden későbbi világ aggatá saját nemzeti szineit, ezen ujabb idegen szinektől, mellyeket mi olly zavartan mázolgatunk át, külön véve, lássák honunk' színművészei, miképen kell és lehet arra a' honi színeket, egyedül a' honiakat, illeszteni; hogy tegyük azt, mit amazok tevének, de tegyük tisztán, tegyük közvetlenül, szabadon és függetlenül. Mindenkor diesőbben fog hangzani egyegy honi színművészünknek im e' dicsérete: *Szophoklesz*, *Eüripidesz* volt előképe; mintsem emez: *Shakespeare*', *Corneille*', vagy *Goethe*', *Schiller*' példáján indult, mert:

Maior e longinquo reverentia —

's aztán *Shakespeare*, *Corneille*, *Goethe* és *Schiller* nem különben a' hellenek' tanítványai valának, pedig

Dulcius ex ipso fonte bibuntur aquae —

's mikor a' magyar ujabbak közül tüzött ki magának egyet, nem tudva is hellent tüzött ki, de már átváltozottat a' közvetlen tanítvány' keze alatt 's áthonosítottat; ki a' mester' sajátságaihoz, mester akarván lenni maga is, 's gyakran mestere fölött mester, önsajátságait, a' hellen arczhoz önnemzete' szineit illeszté; 's most a' hellen-némethez például, járul a' magyar! 's ennyi vegyület, nem tudom mi szépet, mi jót szülhet, ha szép, ha jó a' tarka — kivált ha a' közvetlen példánynak, például a' németnek — előképe nem hellen, hanem hellen-francz. — Legyen tehát, miként egyebütt volt, nálunk is a' színművészet' alapja a' hellen, 's erre vitessenek át a' magyar szinek: így a' hellen classicai idomot nyujtand színműveinknek, 's megnemesítendi a' honit, minden harmadik és negyediknek közbejötte nélkül.

De itt hatalmasan zúg az ellenoldalon, 's beszédem' csendes folyamát szertelen alkalmatlankodásával szakasztja meg: „Magyar színek hellen testre! mi idomtalan idomu kép lenne ez! bizonyosan tévedt a' hellenizáló iró, ki talán hellen színeket akara magyar testre ajánlani, de tolla megelőzte gondolatját. De minek nekünk ez is? magyar arczot magyar szín diszíthet csak jól, az idegen csak ferdítené, csufítaná azt, valamint a' magyar testet idegen köntös. Magyar, tisztán eredeti magyar

kell nekünk, kik szabadok vagyunk, soha senkinek nem szolgáltunk, senki' majmai — servum pecus — nem voltunk, 's lenni soha nem akarunk. Van Dugonicsunk stb 's ez elég. Vagy ha már szükségesek idegen példányok, az ujak jobbak is, számosabbak is, kik a' fölvilágúlt, művelt kornak lévén emberei, közöttük az utolsó első lehetne a' sötét ókor' félig vad félig művelt költészei között."

Hallom 's szinte remegek e' hatalmas nemzeti büszkeség előtt, 's csak ezt merem rebegni előtte: tisztán eredeti, tökéletes műve egy művésznek, egy nemzetnek, még az én kedves hellenemnek sem volt soha; 's a' tizenkilenczedik században ez már tisztádan tisztán lehetlen is, habár száz és ismét száz Dugonics verdezze füleinket.

Csakhogy rosszul ne értsenek hazám' fijai, kik már olly sokat és sokszor értettek rosszul, azzal enyhítem a' tán szigoru, könnyen különködésről vádolható ajánlatomat, hogy világosabban mondjam ki azt, mit mondani akartam. Én tehát magyar szineket ajánlok a' hellen, nem testre, mintha a' hellen történetből vagy mythologiából kivánnék a' magyar színműnek akár kellemet akár anyagot vetetni, hanem művészi szellemre magyar színeket. A' mese, vagy történet, akár honnan vetessék az, a' színműben puszta váz, 's arra, minő és mihoni, földi-e vagy mennyei legyen az, legkisebb a' gond; fő itt a' szellem, mellyet a' puszta vázba a' színművész öntendő, 's egyedül ez a' szellem, 's a' mód, mellyel ezt önteni ügyeskedik a' müvész, 's a' színek' keveréke, mértéke és aránya, határozza meg a' művészet' és művész' művészi becsét:

Cui lecta potenter erit res,
Nec facundia deseret hunc, nec lucidus ordo.
Singula quaeque locum teneant sortita decenter.
Atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet,
Primo ne medium, medio ne discrepet imum.
Ex noto fictum carmen sequar, ut sibi quivis
Speret idem, sudet multum frustraque laboret
Ausus idem: tantum series iuncturaque pollet.

És ez a' szellem, nem a' történet', nem a' mese' vagy tan' szelleme, hanem a' művészi, a' classicai szellem. Ez a' szellem pedig, tudtunkra legeredetibb, legtisztább, legvidámabb a' hellen színművészetben. Valami ezen kívül van: anyag, kellem, kharakter, csak a' szellem' kitüntetéseért van, csak színei ezek a' szellemnek, mellyekben

ez megtestesülve jeleng felénk. Megjelenhet tehát ez a' szellem magyar testben, magyar köntösben; magyar nyelven, magyar szófüzérekben szólhat hozzánk; egész külseje nemzeti, ő maga, a' szellem átlanos, egyetemes, nemzeti különséget nem ismer, de mindenütt képes megjelenni mint nemzeti; tehát külön és tulajdonlag nem is hellen az, de hellennek azért nevezzük, mert tudtunkra először Hellaszban, hellen köntösben és színekkel elborítva jelent meg, a' gyönyörü, tiszta, vidám gyermek-szellem. Azóta több helyeken jelent ő meg, mindennek mindene lévén, olasz az olasznak, britt a' brittnek 'stb. 's most, a' századok' végén jeleng köztünk is, ajánlkozólag, ha hogy fölvennők őt; kész, sajátsága' sérelme nélkül, felölteni a' magyar köntöst, szólani hozzánk saját nyelvünkön, csak legyenek, kik szólassák és értsék őt, kész nemzetivé lenni közöttünk és honosivá, kész bajuszot is venni föl; csak csinos legyen az, magyar tánczra kelni, ha rend és szabályszerü az, 's ha a' hangászatot is rokon szellem lelkesíti. Talán ezzel már elég értelmesen szólottam, 's a' kinek értelmesen, annak bizonyosan elégtevőleg is.

Mi a' másikat illeti: nem azt akarám mondani, hogy minden idegent, a' hellenen kivül száműzzünk színműveinkben; ez rút vétek volna a' mai külföldiek ellen, rút minnen szinészetünk ellen. Sőt inkább tanuljuk, becsüljük a' mai külföld' jelesb elmeműveit; nagyok ők, kik olly tökéletes műveket adának, mellyekkel méltán dicsekhetik az általok dicsőített nemzet; millyeneket, nem ugyan színművészi tekintetben, de a' hellennek honosításában, a' szineknek remek vegyítésében, maga Hellasz sem adott 's az időben nem is adhatott. De soha ne feledjük, hogy mind ezek az uj nagyok Hellasznak voltak tanítványai! Az ujaknak — ki tagadja ezt? — nagy tökélyeik vannak, de vannak fekélyeik is; a' helleneknek mérséklettebb mindenük, mert mindenük természetesb, erőltetés nélkül, mert a' mit erőszak nélkül ki nem vihettek, meg sem is kisérték, szemeik előtt tartva mindig azt, mit az ő példájokra későbben ajánlt a' már hiún csapongó övéinek Horátz:

Et quae
Desperat tractata nitescere posse, relinquit.

'S ha mindenben a' hellenek fölött állanának is az ujabbak, egyben folyvást alattuk állanak 's ez: a' természeti szép és egyszerü fönség. Ezt

az igen művelt, sokat tanult aggkor el már nem érheti, jobban: vissza hozzá nem térhet, valamint a' bokros gondu férfiu vissza nem idézheti letünt gyermekkorának édes örömeit, gondtalan álmait.

Tanuljuk tehát az ujakat fáradhatlanul; hozzuk át minél nagyobb mennyiségben, minél művészibb kezekkel az ő szépségeiket saját műveinkre: csak ne hibáikat is, bár milly fényesek legyenek ezek; hibáka magunk is fogunk elkövetni tudni, gyakran 's tán leggyakrabban csupa hazafiuságból. — 'S tegyük ezt — 's ide megyen minden javalatom — tegyük ezt szabadon, tegyük teljes öntudattal. Tanuljuk előbb a' hellent 's aztán az uj remekeket; lessük ki, miként használák ezek azokat; mi hellen ezekben, mi nem az; miként elegyíték az ó és új szineket, hogy a' művészet' átlanos szellemét, mellynek nincs saját sem kora, sem tére, sem nemzetisége, saját korukba saját honukba varázsolják át, reá illegetve saját nemzeti szineiket; nézzük itt is ott is a' bánás', a' vegyités' és különzés', az összeillesztés és eléadás' módjait; ezeket tegyük egészen sajátainkká, 's aztán költsünk; csak szavakat és szófüzéreket ne költsönözzünk, mert ez lopás, 's a' mi e' helytt még rosszabb, épen koldulás. — Az, a' ki mondá: o imitatores, servum pecus! — És — mit egykor a' jó Rajnisnak, utóbb a' merész Kazinczynak olly rossz neven tudának venni józan lelkü honosaink —

Libera per vacuum posui vestigia princeps:
Non aliena meo pressi pede. Qui sibi fidit,
Dux regit examen —

Épen abban az értelemben szóla igy, a' mellyben én szólok; épen azt tevé, mit én javalok, ki a' rómaiak között először volt bátor hellen szellemben lépni föl, sőt még köntösben is, magát a' tátongó latin nyelvet kényteté hellen finomság' és illem' karjai közé simulni. És nemde Rajnis és Kazinczy fordítók valának? Horátz pedig imigy folytatja, a' római gőgöt megtagadva:

Parios ego primus iambos
Ostendi Latio, numeros animosque secutus
Archilochi, non res et agentia verba Lycamben.
Ac ne me foliis ideo brevioribus ornes,
Quod timui mutare modos et carminis artem,
Temperat Archilochi musam pede mascula Sappho,
Temperat Alcaeus.

Ő mondá:

Respicere exemplar vitae morumque inbebo
Doctum imitatorem, et veras hinc ducere voces.

Tehát nagy a' különbség: a' *servum pecus* és a' *doctus imitator* között!

Ő mondá:

Vos exemplaria graeca
Nocturna versate manu, versate diurna.

'S mit nem monda még ő ez értelemben! mit mi tudunk, jól vagy roszszul, vagy épen nem tudunk? 's ha a' mi jó Dugonicsunk ezt jól tudja, nem fog annyit, fonóházaknak és csárdáknak irni. És még is, áldás hamvainak! ő irt, 's majd egyedül ő, csak úgy is, akkor, 's akkor kiknek irjon nem úgy? De kik ma is csak úgy, vagy közel úgy, vagy még úgy sem, és még is irnak, valljon kiknek irnak ezek?!

Scribimus indocti, doctique poemata passim!

Horátz pedig, a' doctus imitator, egyetlen a' romaiak között művészi szépségre, 's azért egyetlen, mert a' mire másokat serkente, ő maga fáradhatlanul tevé azt; ő a' legnagyobb szépségü, mert legkevesbbé eredeti Horátz, az egészen hellen szellemü latinusz.

Köztünk — absit invidia vero! — köztünk a' színköltészetet megdicsőítni — béke Kisfaludy' hamvainak, ő sem dicstelenül költözött tőlünk — Vörösmarty kezdé. Ő legközelebb áll a' hellenekhez, 's a' hellenek' legjobbikához (a' kor' és hon' szükséges szineit levonva) Szophokleszhez; ő könnyen az lehet nekünk a' mi Shakespeare a' brittnek, Schiller a' németnek leve, ha tudjuk mi őt úgy becsülni, miként azokat becsülik az övéik; csak több színmüveket és csak színmüveket irjon, a' Bujdosók' nagy szellemü szerzője! Műgond' műve-e ez őbenne, ki studiumává tette légyen a' helleneket, vagy a' természeté, nem tudom; de hogy benne műgond munkál és természet, 's hatalmasan munkál, látom, örvendem. E' kettő együtt, illy mértékben köztünk nem juta még kettőnek.

Mielőtt a' dramaturgiában tovább ereszkedjem, két fontos kérdést kell ügyeletre vennem, mellynek egyike úgy mint másika azon tapasztalásból ered, melly honunkban maiglan tagadhatatlan, hogy t. i. a' színmüvészet nálunk, minden heves és zajos hazafiuságunk, színház-

építési, színműköltészi buzgalmunk mellett is, köz kedvelést, egyetemes részvétet nem nyerhet, sőt nagy részben megvetést, ellenszegülést kénytelen tapasztalni. Pedig, ha kivánatos, fárasztó és aggasztó munka között a' közbevetett pihenés; napi gondok, aggalom és boszuságok között a' parányi feledés; a' szilaj kicsapongásokat, vad, nemtelen és mocskos vétkeket fékelő, irtogató, szivet lelket képző, nemesítő föntebb rendü, inkább elmét mint testiséget foglalkoztató mulatság, gyönyör és kedvtöltés: én a' szinészetnél e' czélokra jobbat, nemesebbet nem ismerek; haki ismer, keljen föl és szóljon 's én hallgatni fogok, 's őt fogom hallgatva hallgatni. Mi oka tehát: innen a' részvétlenség- és megvetésnek; onnan az ellenszegülésnek? —

Ha nem az a' közönséges bajunk, melly kisebb nagyobb mértékben mindnyájunkat nyom, mellyről már tettem szót, szóltamban a' hellen-magyar költészetről ezen Évkönyvek' II. kötetében, hogy mi, gyermekség előtt és nélkül megaggott nemzet vagyunk, kikben még emléke sem maradt fön a' szép gyermek-kornak; kik azért nem is eléggé vagyunk fogékonyak és képesek ártatlan, gondtalan és nemes örömekre: ha mondom, nem ez a' közönséges baj oka a' szinészetre olly szomoru kettős jelenetnek, ez okot vagy a' színművekben és szinészi eléadásokban, vagy egyes és mellékes eszmékben, nézetekben és előitéletekben kell keresnünk; de ha csakugyan ezekben van is a' kettős jelenetnek közvetlen oka, a' fő- és alap-ok mindig ama' közönséges, mellyet nem tagadhatunk, fog maradni. Mutatja ezt az a' mindennapi tapasztalás, hogy még azok is, kik a' szinészetnek barátai, még pedig szenvedélyes barátai, még ezek is a' víg, a' kaczagtató, egész az alacsonyságig nemtelen, hitvány játékra sietnek, a' föntebb szellemü, valóban nemes menetü és irányzatu hősművek iránt többnyire hanyagok; mert ezek is, miként mondogatják, inkább nevetni mint sirni akarnak; mintha a' komoly hősművek csak ríkatásra valók volnának! — Tudom én azt, mit Jean Paul megjegyzett, hogy minél komolyabb a' nép' kharaktere, annál hajlandóbb a' vigra és nevetségesre, 's megfordítva; de a' nélkül hogy ezt tagadjam, sőt egészen el ne fogadjam, tudom azt is, hogy nem csak a' helleneknél, kik vidám szellemüek lévén a' komolyabb mutatványokban lelték kedvüket, de a' komoly britteknél is hősszínmű-költészé maiglan az első koszorú. — Miként izlelhetnők meg a' hősszínműveket? röviden

felelek: mert az ízlés erőszakot nem tűr, 's ha szinészeink a' nagy tömeg ellen törendnek, éhezni fognak és szomjúzni: lassanként illik a' népízlést javítnunk: mindig kevesebb lumpaciusokat; ezekről gyakran térjünk át Kisfaludy által mutatott példányok szerint jól készült nemesb szeszélyü vigakra, mellyekre nevessenek, de itt ott illetődjenek is egykicsit; ollykor ollykor adjunk Bujdosókat, Vérnászokat, Iréneket és Átkokat, mellyekre bámuljanak, rezzenjenek, emelkedjenek; de soha ne Stiborokat! illyenekkel a' művészet sem fog megbarátkozni soha, és az iszonyatos hamar fásít bennünk, valamint az utálatos undorít, 's fásultság, undor nem lehet czélja a' müvészetnek.

Honunkban is, miként másutt, de nálunk most még inkább mint másutt, nagy részben mutatkozik idegenség a' szinészet ellen, innen az ellenszegülés, az akadályok. Midőn tehát az egyik rész erkölcsiség' — a' másik erkölcstelenség' iskolájának tartja a' színházakat; az építni, szaporítni, ez akadályozni, pusztítni törekszik azokat. — Mellyik résznek van igaza? itéletem szerint, mind a' kettőnek, és sem egyiknek sem másiknak, miként maga a' tárgy különféle oldalról mutatkozik és nézetik. Egyaránt távol jár az igaztól, az is, a' ki minden tekintetben barátja, az is, a' ki minden tekintetben ellensége a' színészetnek; mert: áll közepett az igaz, 's közepett járdallani biztosb. — Ennél fogva igaza mindkét részről annak leszen, ki a' tárgy' becsét nem egyedül a' mi-től, hanem és főleg a' millyen-től függeszti föl. Kik ezt teszik, ki fogják találni a' közepet 's benne az igazat, 's itt, egyik innen, másik onnan találkozva, barátságosan fognak kezet, 's én ott állok köztük a' harmadik.

Mindenben, 's itt főleg eszméi és ténylegi (alkalmazotti) mivoltát kell a' dolognak tekintenünk. Az első nézet magában a' dologban, a' dolog' elveiben és lényeges elemeiben, a' másik annak alkalmazásában 's gyakorlásában áll; 's ez vagy megfelel a' dolog' eszméjinek, vagy félre üt azoktól. Az kérdést sem szenved, hogy ennek becse, érdeme attól függ, mennyire felel meg az eszméknek: minél közelebb áll ezekhez, annál tökéletesb, minél távolabb esik tőlük, annál tökéletlenebb, mint minden, mi emberi e' világon. Van rossz színmű? prédikátzio is van rossz; vannak az életben jó rossz társaságok? a' szinésziek között is vannak jók rosszak. 'S a' jót ölelni, támogatni, a' rosszat távolítani,

irtani kötelessége embernek társas életben, mindenütt, mindenkor és mindenben.

Tulságokba merülten eszméllett akkor Platon, mikor bölcs és boldog köztársaságának eszmei világából egészen kizárá a' költészeket, mint erőnyrontókat. Nemde, a' nem különben bölcs és erőnyös, 's tán tanítványánál is bölcsebb 's erőnyösebb Szokratesz becsülé Eüripideszt, 's ennek színművei' eléadásakor megjelent a' színben, nyilvános például arra, hogy nincs oka a' bölcsnek, átalan minden színművet 's műszint kárhoztatni? — De hát boldogult-e a' túlzó bölcs magast röpdező eszmei országával? jött-e az létre valaha az emberek között? Nem tagadom a' nagy ideál' némi hasznait 's jótékony befolyását az emberiség' nemesülésébe; de soha nem léteztetése, sőt meg sem kisértése azt hiteti el velem, hogy az nem embereknek való, 's a' mi illyen, azt erőltetni, hasztalan munka. Egyik részét az emberi természetnek országakünn kell vala hagynia Platonnak, hogy az embereket abba bevihesse, 's benne megtarthassa, 's ha nem a' jobb, bizonyosan szebb részét annak. Azt nem mondom, hogy a' hol költészek vannak, ott nincsenek vétkek; de azt bátor vagyok mondani, hogy a' hol költész nincs, vétkek szinte még is vannak, azzal a' különséggel, hogy amott a' vétkek finomabbak 's kevesbbé ártalmasok; emitt szilajabbak, durvábbak, azért dúlók is és pusztítók. Ki mellyiket válaszsza, ám lássa! én, minden tétovázás nélkül az elsőhöz járulok. Azt hiszem, hogy ha Platon életében többször nem volt költész, ez egyszer, ezen eszméjének szültében költész volt.

Mit teszen a' szépművészet' komor ellensége szigoru, akár idegenkedésével akár ellenszegülésével, ha már egy nemzetben, ha már egy kis világban annak szerelme fölgerjedt? lehet-e csak parányi reménye is, azt elnyomhatni, akár részvétlen vesztegléssével, akár ellenszegülésével? vagy inkább attól kell tartania, hogy illy magaviselete még lobbantja a' vágyat, feszíti az erőket, egyesítve, mit legkevesbbé akart, létesítni szerelmük' tárgyát? Nem nevetséges erőlködés volna-e a' hegyről rohanó zápornak magát gátul vetni? hiszem, bölcsebb leszen, előle kitérni és neki szabad omlást engedni, ha vele sodratni nem akarunk esztelenek; és még bölcsebb leszen, ha kártékonyságát előre sejtve, neki idején olly irányzatot adunk, ha adni tudunk, melly szerint kevesbbé legyen kártékony. Igy itélek én a' korszellem' mindennemü ágáról,

melly ha egyszer megindul, egészen elnyomni akarni, haszontalan erölködés, nevetséges tusakodás, valamint más részről, azt hanyagon nézni, rombolni engedni, 's magát kényeként vele sodratni, csupa gyávaság volna; igen, ha valóban ártalmas, intézni, csinján vezetni, 's hogy önként simuljon, vele kezet fogva barátkozni, a' vágányba, mellyből folyvást kicsapong, nyájas és bölcs kezekkel visszailleszteni, hogy az illemes irányt, mellyet neki adni akarunk, önként fogadja el, 's magát arra vezettetni örömest engedje. — Jóval okosabban cselekszenek tehát a' szinészet' ellenségei, ha ellenségek lenni megszünnek, sőt ha barátságukkal iránta figyelmet mutatnak, hogy hami rossz mutatkozik annak körében, azt gyengéd kézzel irtogassák, irtogató szándékuknak helyes okait világosan tudatva, hogy még azok is, kik a' rossznak, akár gondatlanságból, akár hiú vonzalomból heves barátai, még azok is, föleszmélve lássák az örvényt, mellyet kerülni, betapasztani tanácsosb, mint vakon rohanni neki, 's benne visszafordulhatlanul eltemettetni. Korunk okulni akar, 's csak okulva, tudva akarva javulni; okulni pedig csak világosság' és meggyőződés' utján lehet.

Szükséges, hogy a' társaságnak mindenkor legyenek őrjei, erkölcsi őrszemei, oktatóji, feddőji és fenyítőji, 's akkor legszükségesebbek illyenek, mikor a' nép uj fejlődésének megyen elébe, hogy a' fejlődés és képzet el ne ferdüljön. De ez őröknek csak igen is bölcseknek illik lenniök. A' bölcseség javallja, hogy ahhoz, kinek erkölcseibe, életmódjába, egész szellemi lényegébe akarunk munkálva avatkozni, épen ne ellenséges, visszalökő gőggel, mindent rosszaló ránczos homlokkal tegyük munkánkat, sőt minél nyájasb, szeretettel és résztevő buzgalommal minél teljesb arczot mutassunk; ez vonz, amaz eltaszít; ez lágyít, amaz makacsít; ez szabad engedékenységre simítja hozzánk a' tanitványt, az kemény ellentállásra ingerli. — A' bölcseség javallja, hogy egy fejlődésének indult gyermek-nép' kedvelt bábjait, bármilly hiúknak látszanak azok a' bölcs' szemeiben, necsak ki ne tépjük erővel kezeiből, sőt magunk adogassuk azokat elébe, magunk is játszadozzunk azokkal, hogy szeressen bennünk' érettük a' gyermek 's a' részvétért, mellyel játékába elegyedünk. Nem helyén bölcs az, a' ki mindig és mindenütt szigorún bölcs, 's a' csak magának bölcs, nem használ semmit a' közjónak. — Milly könnyü dolog játék közben intézni a' gyermek'

gondolatait, érzelmeit és cselekveteit! milly könnyü a' bábnak, a' magában hiúnak, irányzatot játszva adni, millyent mi akarunk, ha szeretve, ha mintegy mást téve teszszük azt! miként örvend a' szeretett gyermek tőlünk tanulhatni, az őt ölelő nyájas karok között, az őt csókolgató ajkakról, a' vele játszadozó kezekből játszva vehetni át a' jobb irányt, mellyre sem magától, sem semmi erőszakos hatalomtól kénytetve nem fogott áttérni! — De még kevesbülhetnek is igy a' hiú bábok; az alacsony és nemtelenek' helyét fentebbiek és nemesebbek foglalhatják el, nem reá tolva a' gyermekre, mi közönségesen sükernélküli és hálátlan munka leendne, kivált ott, hol egy nagy gyermektömegről vagyon szó; hanem inkább kivánva, megkedvelve a' gyermektől, ki örömest lép nemesebbre, fejlődése' fokonkénti menetében, ha ez a' nemesebb nyájasan, könnyeden lejt feléje. Alig van fonákabb valami, mint szigoru kátói homlokkal riasztani vissza a' gyermeket.

De mit fecsegek én itt gyermekről? nem eléggé koros-e, ha csak európai ujra születésétől számítunk is, a' magyar nemzet? — Oh, igen, csak igen is koros ez a' mi nemzetünk, egész a' közelgő ősz vénségig koros, koporsójába dülendő, ha meg nem ifjudik! — De azt kérdezem, volt-e ez a' ma már agg nemzet, volt-e ez valaha gyermek? gyermek, a' szónak innen szép hellen, onnan szelíd, alázatos keresztény értelmében? Vagy, ha volt, tud-e az időre, e' szép korra visszaemlékezni? felénk lebeg-e e' gyengéd kor' távol árnyalata, hogy pihenhessünk, hogy mosolyghassunk nézetében, hogy feledhessük alatta csak kis időre is az aggasztó kor' komor bajait, hogy simuljanak homlokunk' ránczai tükrében?! — —

De, hová gondolok én, balga! A' Krisztus után már kilencz százados keresztény magyarok! és, a' Krisztus előtti pogány hellenek! 's gyermekké születni, annyi tapasztalás, annyi tanulás után! Visszaléphet-e az agg ember, a' különfélileg képzett, művelt, komoly és komor agg ember a' képzetlen gyermekkorba? nem vagyunk-e mi már eléggé philoszophusok, még pedig keresztény philoszophusok? 's most visszaforduljunk, rákmenést téve, még pedig — átok a' gondolatnak! — még pedig egy pogány nép' bohós gyermekkorára! — így szólnak Nikodémusaink; de én, bizva ügyembe 's tisztára hozását reménylvén, mindenek előtt ez utamba gördült akadályokon kivánok áttörni. Mihezképest:

Egyes ember ugyan — bár miként szeressük e' hasonlítást, melly több tekintetben gyönyörü is, igaz is — egyes ember nem fog visszaléphetni aggkorából a' fiatal korba, hanemha máguszi vessző által; de csak ugyan gyakran, a' munka és gondok között érdemteljesen elaggott emberre szépen sugárzik vissza az eltünt gyermekkor' fölleg 's borútlan gyönyörü ege, annak szelíd, tiszta esthajnalára, melly hasonló az ifjuság' kelő hajnalához, 's mellyben az aggember második gyermek. Csak az a' baj, hogy e' remegő fény korán letűn az örökség' oceánjába. — De egy egész embertömeg, egy nemzet, szinte mint az egész nagy emberiség, folyvást él uj 's uj növendékeiben, 's tagadhatatlanul visszaléphet a' gyermek' és ifju' vidám korába, 's egészen átváltozhatik. A' hellen nép sem Homér' idejében született először; de fejledezett, tisztult régi és agg vadságából, 's igy születék ujra, gondtalanul játszadozó gyermekké, vidáman serdülő ifjuvá, a' Músák' lantja mellett és a' Khariszek' karjain. És mik voltak csak négy öt század előtt is a' frankok, a' germánok és brittek, 's mikké lettenek szemeink előtt, a' kebelükbe tért szelíd és szép művészetek által? 's nem kezdünk-e mi is néhány tized óta változni, kivált mióta a' széphalmi, a' sümegi és miklai lantok 's ezeknek gyönyörübb rokonaik zengedeznek füleinkbe?

Mi philoszophiánkat illeti: ezzel ma még — hála érte az egeknek! — nem igen dicsekhetünk, bátor iskoláinkban a' külföld' feszes, redős philoszophiáját korábban kezdék velünk ismertetni a' compilátorok, semmint minnen saját magunkat. Maiglan sem tudtuk, szomszédaink' bármi csillogó, csábító példájukra sem tudtuk azt megkedvelni. 'S talán épen azért nem, mert gyermekek soha nem valánk; talán épen azért mi a' művészetnek még csak egy ágában sem teremténk remeket; 's hami középszer-fölöttit találánk meglátni, vagy meggúnyoltuk, mert nem ismertük, vagy megcsudáltuk, mert — ismét csak azért mert nem ismertük — mint rendkivülit. És — csak valljuk meg, ha bár egy kis pirulással is — nem rég nálunk csak az volt magyar, az nemzeti, 's ezzel büszkék valánk 's hangosan dicsekvénk, a' mi szilaj, durva, darabos volt, mint szinte útaink, 's szidtuk a' finomabb olaszt, franczot és németet. Mert mi a' természet' nyájas, egyszerü fönségét soha sem tudók megkedvelni, bájkellemü szépségeit soha szépen nem érezni, 's tanultak, igen tanultak, de igen fások is voltunk, 's az Aisztheszizt,

ezt a' gyönyörü szép istennőt maiglan sem értjük, maiglan sem érezzük. 'S ez nagy baj, de benne az vigasztal, hogy szó, nem megvetendő kivéttel, a' nagy tömegről van ma már, melly naponként vékonyul, bátor intézeteink, mellyekben tisztuljon, emelkedjék a' tömeg, még ma is gyéren léteznek. — 'S mert fásultak valánk, a' roppant elmeműveket sem érténk, mindenre érzéketlenek! Vádszavaim' igazságát kiáltozzák rendetlen, szennyes városaink, földfölötti vagy alatti barlangu füstös faluink, irgalmatlan rossz útaink, bűzölgő mocsáraink, teljes nyárban is kopasz fejü erdeink, csak igen is puszta pusztáink, szabad, szabályatlan áradozásu folyamaink, de leginkáb az, hogy mind erre süketek, climánkra, kenyerünkre 's borainkra elég büszkék tudánk lenni, 's diadallal mondani: Extra Hungariam non est vita; de a' szózat külföldről soha vissza nem hangzott, hogy irigyletet gerjesztett volna. Ma színház után kiáltozunk, 's ha nyitva áll előttünk, bele menni vonakszunk, 's ha megyünk, csak erőltetett (mert igy ma a' divat) hazafiuságból megyünk, 's csak nevetni akarunk. És igy vagyunk mi maiglan az Aisztheszisz' országában, igy minden képző, minden hasznos intézeteinkkel: ébrengünk, de föl egészen még sem ébredtünk; felfellobbanunk, 's lelohadunk, hevülünk 's elhülünk, égünk 's megfagyunk; sokat is beszélünk, de keveset teszünk, 's e' keveset is többnyire rosszul, mert előre vagy épen nem, vagy hibásan számítunk, 's ritkán tudjuk, mit, 's ezt mikor 's hol 's miként kezdjük 's végezzük; azért sokszor a' munkának közepette fönsülünk; erőt oszlatunk 's vesztegetünk, mert egyezni 's egyesíteni nem tudunk; gyanakszunk, ócsárlunk, irigykedünk, vállat vonítunk, a' kész és ügyes kezet visszataszítjuk! — A' szinészetről ma sokan, sokat, sokféleleg irtak és irnak. Mind jó, de nekem az tetszik, ki előbb szinészeket ohajt képzetni, 's csak azután színházat épitetni: a' jó szinész, jó színművel mindenütt helyén van, a' rossz mindenütt helyén lehet, csak szinházban nem.

De mi keresztények vagyunk, 's nem balga kivánság-e az, hogy mint illyenek gyermekekké, még pedig pogány gyermekekké legyünk? — Vajha, uraim! vajha a' keresztény szinészet volna olly tiszta, olly feddhetetlen, saját vallási és erkölcsi elveivel olly egyhangu, híven egyező, millyen a' hellen volt! volna, miért ne ellenezze, sőt miért még ohajtani is tudja a' szinészetet még a' komolyabb vallásu és erőnyü

ember is! — A' hellen vallás már bölcsűjében költészi vala, nyájas gyermeke a' vidám phantasziának. A' hellen nemzet e' sokszinü, sokbohózatu vallásnak karjain nevekedett, játszadozott mint gyermek, örvendve a' természet' szellemített képeiben, vigan ugrándozva faragott istenkéi körül. Majd a' komolyabb philoszophia, de még elég vidám arczczal vevé ölébe a' gyermekkorból ifju korába lépett népet, minden ugrás, minden erőszak nélkül, sokat meghagyván még neki gyermeksége' bábjaiból, 's a' phantaszia' teremtvényeit el nem ölve egy lehelettel, sőt még mindig éltetve azokat, föntebb irányt, nemesebb czélt tüzve ki az előbb szilajon csapongóknak, 's egységre hozni iparkodva a' merészen zavart 's szétszórt tömérdek képeket, eszméket kapcsolva velük össze, a' nemesen fejledező ész' gazdag tárából. Illyen volt a' szokrateszi és platóni komoly-vidám philoszophia, mellyben a' gyermek phantaszia még folyton szépen tükrözé vissza magát. Segíté- e' munkálatban a' philoszophiát a' most legszebben virágzó költészet, jelesen a' műszíni költészet, legjelesebben Eüripidesz' keze által. — És nézzétek! ez az előbb játszi gyermek, majd a' komolyabb, de soha sem komor arczu ifju, korának férfias teljében, unva ott a' phantaszia' játékait, itt a' soknézetü ész' mindig elvonultabb, mindig szövényesebb eszméit: első veté magát az elélövelt keresztény religio' kebelébe, mellynek gyengéd, szelíd szellemét még egy nemzet' emberei sem fogák föl olly tisztán és elevenen, miként épen e' hellenek, 's a' magokat ezek után képzett rómaiak; ezek közűl valának az első keresztény századok' legjelesb keresztény bölcsei és hősei.

Mi oka e' ritka, e' szembetünő tüneménynek? az egy istenség' hitében nevelt, igéretekkel, jövendölésekkel táplált, csudákkal erősített, az idvezség' igéjét először és egyenest magától az igazság' mesterétől hallott zsidóság nehezebben, gyérebben vevé föl a' keresztény hitet, mint a' magára hagyott, sokistenü, hiú vallásu, bizonytalan tanulmányu, inkább szinházakban mint, akár akademiákban akár templomokban nevelkedett hellen nép? — Én ugyan — imádva az isteni bölcseség' csuda titkos utjait — legközelebbi okát e' tüneménynek a' két nemzet' fejlődésének ellenkező elemeiben 's menetében lelem. A' zsidóság, még mielőtt nemzetté alakulna, szolgai járom alatt sinlődék Egyiptben, hol közel vala ősi vallásának, a' teremtő egy isten' hitének feledéséhez.

Ebből az isteni bölcseség' kiszabadítá Mószes' hatalmas keze által, 's hosszu vándorlásai után bevezeté Kanaan' téjjel mézzel folyó birtokába. Veszekedés, pártoskodás, szakadás vala polgári létének egész folyamata, majd ismét szolgaság az igen rövid virágzatu jobb lét után. 'S ezzel vége szakadt a' nemzeti függetlenségnek. Ez a' nép tehát, melly soha vidám gyermekkornak nem örvendhete, az ifjuság' szabad 's hősi munkásságának gyümölcsét csak alig izlelheté; bajok 's zaklatások között vénülvén meg, nem birt elég szellemi 's erkölcsi erővel a' keresztény religiónak fönséges, tiszta szelleméhez fölemelkedni. Szüntelen' éneklé zsoltárait, olvasá prophétáit, de csak külkérgen rágódott, a' magas fogalmakba soha nem hatott alant járó elméje; a' többnyire raboskodó, zaklatott szolgai nép egyedül földi jólét, külfény után sovárgott, szellemi 's erkölcsi jólétről, millyennel őt a' keresztény religio kinálgatá, fogalma sem vala. Valamint ma csak hiú nyerekedésre vagyon szeme füle, úgy akkor csak külsőség, esztelen, buta uralkodás után szive, vágya, mellynek midőn épen ellenképét látná Jézusban, megveté, megölé benne a' szebb, nemesebb, szentebb, a' valóban isteni élet' tökéletes előképét, mellyben az előbb pogány vallásuak csak hamar istent imádának!

Ellenben a' hellen és római nép' lelkét még ekkor is eleveníté a' nem rég letünt fiatal kornak vidám szelleme, melly a' költészet' virágos karjaiból a' nem különben vidám philoszophiának karjába lépe át, melly philoszophia (a' szokratico-platonicát értem) a' keresztény hitre térteknek is kedvenczük maradt jó sokáig, 's mellynek némelly eszméi 's szemléleti elvei, úgy erkölcsi szabályai, közel állának a' keresztény religio' elveihez és szabályaihoz. Igy a' hellen nép a' phantaszia' szép országából lépett az értelem' és ész' vizsgálódó és elmélő körébe, ebből pedig a' szent hit' legfönségesb országába tért át, egészen a' természet' ugrásnélküli rendje szerint. A' hellen és romai maga érzé, a' philoszophia által okulva, vallási vastag nemesedéseit, pirulva most már gyermek-bábjai, hiú istenkéi miatt, 's önként siete az azokat oszlató, feledtető tiszta fényü, igaz szellemü 's erőnyü religio' karjába; 's mert tudva 's akarva tevé a' mit teve, jól is tevé azt, mit szabadon teve. — Mennyire sülyedt ez a' mint keresztény is sokáig szépen virágzó nép a' bekövetkezett borús idők 's egy későbbi vad járom alatt! Föl fog-e ez, a' mi napjainkban magát uj szabadságra, saját ereje által kivivta nemzet, haj-

dan szépsége' és dicsősége' egére emelkedhetni? — Most éli ujraszületése' első szakát, haladásának az idő fog tanúja lenni.

Mi pedig elmélkedve a' mondottak fölött, győződjünk meg arról, hogy a' szépnek, igaznak és jónak elvei nemcsak nem zárják ki egymást, sőt összolvadva teszik a' tökéletes harmoniát, az embert egyedül nemesíthető, boldogítható leggyönyörűbb rendszert; győződjünk meg arról, hogy a' ki avatlan egyiknek titkaiba, az a' másik kettőnek országában is jövény, bár mennyit tudjon egyikről is másikról is beszélni, irni; győződjünk meg arról, hogy a' keresztény religio, valamint a' józan philoszophiát szereti maga körül látni, hogy magas szellemét világítsa, 's követőit holmi előitéletektől, balgatagságoktól óvja: úgy szereti a' nyájas, vídám, nemes költészetet is a' testvér művészetekkel együtt, mellyek szilárd, komoly homlokát vidámítsák, követőit az aggalmak 's komorság' fellegei között derítsék, vigasztalják. A' szépnek képeiben vonzóbb az igazság, 's a' jó, a' szilárd erőny kellemesb, ha a' szépnek, melly mindenkor 's elválhatlan társa, fakadoz izzalmaiból érzelme. Győződjünk meg végre, hogy a' szinészet, ha czélszerüleg intéztetik, nem erkölcstelenség' sőt erkölcsiség' iskolája, 's könnyen engedi magát, sőt kivánja, tekintve fő elvét 's eredeti rendeltetését, mellyről folyton fogunk szólani, azzá alakítatni.

És most tekintsük magunkat. Hogy mi, a' most rajzolt két nemzetnek mellyike' fejlődése 's képzettsége' történetéhez állunk közelebb, hiszem ezt ha nem mondom is, mindenki világosan látja. Legyen elég megjegyeznem, hogy Ásiából ide vándorlott őseink a' keresztény hitre majd minden előkészület nélkül térítettek; legalább tudtunkra, köztük sem prophéták, sem költészek, sem philoszophusok nem támadtak, sem a' föntebbi művészeteknek nem akadunk nyomukra; tehát sem képzerő, sem értelem eléggé kifejtve nem volt, nem, csak a' középszerüségig is művelve. 'S mit és mennyit tudunk 's milly forrásokból, ősi religiojukról? — tehát, ép ugyan és erős de nem művelt természettel léptek egyszerre, lóról és csatatérről, a' legfönségesb eszmék' és igazságok' országába! igaz, mit tüstént bővebben fogunk látni, a' keresztény religiónak az a' része, melly embert képez és nemesít, melly a' szép', jó' és természeti igaz' elveit és szabályait adja elé, 's a' mód mellyel ezt teszi, olly egyszerű, olly világos, emberhez annyira alkalmazott, hogy

a' még műveletlen, de ép és tiszta, el nem fogult embernek is könnyen megfogható; igaz, hogy a' föntebb rendü igazságok is, emberi vizsgálódás' körét meghaladók lévén, inkább gyermeki hitet mint közvetlen átlátást és fölfogást kivánnak, 's az együgyü, tudatlan ember könnyebben hiszen bár mit is, mint a' félig vagy teljesen kimüvelt: de az is igaz más oldalról, hogy az együgyü tudatlan ember csak külkérgen rágódik, föntebb szellemébe, átlanos és részletes összefüggésébe, irányzatába az egésznek hatni nem képes; és hite, milly sötét, milly ingadozó a' műveletlen embernek! 's annak is, mit jól hiszen, milly zavart, milly értelem- és érzelem-nélküli benne fogalma! hát a' mit nem jól hiszen? értem az előitéleteket, a' balvéleményeket és hiedelmeket, a' babonákat és balgatagságokat, millyenekkel tömve a' műveletlen embernek hite, egész religioja. Igaz, a' keresztény religio, ha ez saját szellemében, eredeti tiszta szineiben adatik, maga legalkalmasb ama' balgatagságokból kiemelni embert; de, fájdalom! e' szellem, e' színek, soha úgy tévesztve a' keresztény világban, a' köz életben nem voltak, mint épen az időben, a' magyar nép' keresztényné létének idejében, azon sötét századokban, hol minden, nyelv- természet- észtan, minden müvészet és műveltség parlagon feküdt vagy zavarban. És meddig tartá fogva e' sötétség Európa' népeit! a' mi nemzetünk pedig még akkor is, mikor a' többiek emelkedni kezdének, egy vad hatalommal, egy mindent dúló, pusztító csordával, mellynek fanatiszmusa minden szépet, minden szentet szétszóra, zúza maga előtt, vala sokáig küszdeni kénytelen, gyakran 's nagy részben kietlen igája alá hajlani. Vélhetnők tán, hogy a' XVI. századi reformatio segített rajtunk! de midőn egy részről a' hit' alapjait megrendíté, és még is hitet, száraz hitet, 's mind csak hitet hirdete és parancsola; más részről, a' religio' szebb részét elemeitől megfosztá, a' képészet' és hangászat' már már éledezni kezdett műveit templomaiból kitiltá, üldözé és pusztítá; az észnek szinte mint a' képzerőnek fakadozó csiráit ismét és nagy részben elölé. De épen a' reformationak e' visszás és fonák indulata ébreszté föl, előbb ugyan a' kétkedés' lelkét, majd az emberiség' szentséges jogainak visszakivánása' vágyát a' kor' embereiben, melly vajha illő határait túl ne hágta volna! 's épen amaz elveknek daczukra indult meg és sebes léptekkel haladott a' képzerő és ész munkálni, és született a' szépmüvészet és philoszophia,

de melly utolsó, a' szomszéd németeknél, ismét határon túl culminálva, a' feneketlen örvényü speculatióban mereng. Mi minket illet: ma már azon a' fokon áll nyelvünk és literatúránk (a' philoszophia maiglan elemi-burkaiban szenderg) melly minden szépnek, igaznak és jónak képes eszközlő műszere lenni.

Mi tehát, a' mondottakhoz képest, átugorva a' játszi szép gyermek' és a' vidámkomoly ifju' korát, egyszerre lépénk a' sok aggalmu és baju férfiui korba át. De épen most állunk ott, hol a' hellenek legszebben állának: a' költészet' egészen kifejlett virágzatának és a' philoszophia' hajnalhasadtának korában; mert a' szinészet koronája a' költészetnek. De mi visszafordulva oda, hova azok egyenes haladtukban jutának; 's ezek egy a' phantaszia által képzett szép de igazságnélküli religioval, mi ollyannal, mellyre az istenség és a' művelt emberi ész egyaránt nyomák az igazság' szent bélyegét. Hogy tehát az állásnak ugyan az egy pontján a' gyermeki szépre még sem vagyunk azokkal egy fogékonyságuak, e' kettőben, vagy e' kettőnek egyikében kell okát keresnünk. És én csak az elsőben találom azt, egészen másnak látván a' természetes és egyenes menetet, 's a' visszafordulást: az játszva, mintegy tudta nélkül történik embernek; ez nagy erölködésbe kerül 's csak nagy unszólások, ütközetek, botlások, esések 's isméti fölkelések által sikerülhet, és igen sokáig csak kevesek érzik az elfásultak között, a' magát előttük távolból mutogató istennőnek deli arczát, lebegő kegyes szellemét.

'S tehát fönséges, isteni szellemü religionk nem tiltana bennünket gyermekileg játszadozni, miként a' hellenek játszadoztak? Igen és nem: ha mi, mindnyájan, vagy majdnem mindnyájan gyermekileg hittünk, éreztünk és szerettünk volna; úgy ma már ott volnánk a' férfiui kor' tökéletes teljében; belőlünk, szép gyermekekből, nyájas vidám ifjakból szép, nemes férfiak váltak volna, hasonlók az istenemberhez, kinek szeliden dicső szelleme, az istenség' és emberség' egyesült szelleme egészen áthatja religionkat, áthatandó ebből minket is, ha fölfogni képesek vagyunk. Hogy tehát minél többen, minél tökéletesebben azok lehessünk, gyermekeknek kell lennünk; de nem hellen, hanem keresztény gyermekeknek, 's ez az elválasztó különbség. Nézzük csak át a' keresztény religio' saját eredeti szellemét!

A' keresztény religiót már eredetében az istenség' szent igéje, fönséges szelleme, örök igazsága ölelte. Ennek szerzője, az isten-ember, már tizenkét esztendős korában a' templom' falai között bölcselkedett; holott Orpheüsz, a' hellennek' képzője, hűves barlang' árnya alatt játszadozott héthangu lantján. Annak szelleme, a' legtökéletesebb főész, a' legtisztább szentség' tiszta szülöttje, a' hit', szeretet' és remény' karjain szálla alá a' halandók közé, eget 's földet, a' végtlen erkölcsi világ' egyetemét egyesítendő. — Már csak e' fő eszme szerint is tehát, mi mindnyájan gyermekek vagyunk, gyermekei egy atyának, a' mennyeinek, a' legtökéletesbnek! mi ugyan, miként a' hellenek, azok az érzéki természet' csalfa szégyenyt nem ismerő hű gyermekei, a' természet' nagy képeit és jeleneteit, a' phantaszia' merész játékait, nem szellemíthetjük, nem isteníthetjük; nem faraghatunk magunknak istenkéket, hogy játszadozhassunk azokkal: de lehetünk a' teremtő atya által megszentelt természetnek, 's ebben magának a' teremtőnek hű, szép gyermekei, kikre ha már csekélyebb érdekkel hat a' természet' mindennapi külszine, annál hatalmasabban munkál előttünk megnyilt titkos tára, az erők' és törvények' örök rendszere, az ezer és ezer világok', 's ezekben a' különféle lények' csuda hármoniája, csak tekintsünk bele, 's tanuljuk azt; 's itt nyithatjuk meg annak roppant tára előtt tiszta keblünket, hogy benne a' teremtő atya' szeretetére, dicsőítésére szikrát kapván gyuladjunk, iránta gyermeki bizalommal elteljünk. — És, ki kivánta valaha tanítványaiban úgy fölgerjeszteni a' gyermeki szép érzelmeket, természet és teremtő iránt, miként a' mi religionk' isteni szellemü szerzője? ki festé egyszerüleg szebben 's igazabban a' természetet, mint az, ki a' mezőre utasítá övéit, hogy vizsgálják annak liliomit, elvonva őket a' vakító hiu külfény' tiszteletétől, mellyben Salomon, mellyben a' mesterkélt fönség szeret hiún ragyogni, 's melly annál kevesbbé szép, minél ragyogóbb; hogy vessék szemeiket a' hig légre föl, mellynek gyengéd öblén kéjükre lebegnek az ég' madarai, 's aggalom nélkül veszik el a' mennyei atya' nagy tárából eledelüket; hogy elvonja övéit, a' testet lelket bilincselő, öldöklő szertelen aggalomtól, mellyel a' csupa test', has' és pénz' emberei, kik élnek hogy egyenek, kinozva magokat, zsarolva embertársaikat, minden gondjukat annak keresésére fordítják, miként élhessenek holtukig, miként csalhassák a' halált, a' folyvást halálos rettegésben hal-

doklók, feledve, örökre tévesztve az embernek szebb és nemesebb' ré-szét, a' valódi élet' tiszta forrását! 'S nemde ő mondá: „Hanemha a' kisdedekhez lesztek hasonlók, be nem menendetek isten' országába? — ő tehát, az isteni bölcs, a' leggyengédebb gyermekbarát, nem bölcseket (hideg, fás philoszophusokat, pedántokat) kivánt országába, sőt inkább hő keblü, derült elméü, szelíden vidám kedvü, egyszerü kisdedeket, kik érezni tudjanak, de tudjanak bölcsek is lenni; bölcsek, vidám arczczal, derült homlokkal, mindig tiszta nyilt kebellel, az ártatlan, tiszta, szelíd örömöknek, szeretet- 's bizalom-teljessel isten, ember és a' természet iránt, hogy a' mennyei atya' roppant házában, a' természet' nyilt színén, miként egy atyának engedékeny, egymást a' közatyában hiven szerető gyermekei lehessenek. — És az imádság! mellyet ő monda, mellyre ő tanítá övéit! van-e abban csak egy vonás is metaphysikai subtilitással, transcendetalis vagy idealis merengéssel, elmét feszítő, keblet szorító, szivet öldöklő komorságban adva? Egészen a' szelíd isteni bölcseség' és szentség' szelleme lebegi azt át; a' tiszta szeretet és gyermeki bizalom' özönében gondtalanul 's bizton hullámzó szív' szabad ömlengese az, az egyszerü természet' hangjain. Igy csak az egészen gyengéd érzelmü, tiszta szerelmü, bizalmu és hűségü gyermek tud fölimádkozni a' legjobb atyához; igy még nem imádkozott bölcs; igy imádkozni nem tud, a' ki gyermek lenni nem tud; minden más szájban, ez az imádság, egyegy szentségtörés. — Végten; a' keresztény religio hit' és szeretet' religioja, 's ugy hinni, ugy szeretni, miként ez a' religio kivánja, csak a' gyermek érzelmü ember tud, lelkének, szivének, értelmének és akaratjának, szabad ugyan de teljes átengedésével; kinek lelke tiszta, szive hő, akaratja kész és engedékeny, minden kétkedés, bizalmatlanság, önhaszon' szertelen vágya és gondja nélküli; ki a' hideg enyém 's tiéd szavakat nem értvén, kész társával mindenét megosztani, feleiért áldozat lenni. Illyent talál a' keresztény ember tökéletes előképének minden vonásaiban, kinek, miként a' megtestesült mennyei bölcseségnek, gyönyörűsége az emberfiakkal jótévőleg társalkodni; kinek gyönyörü vonzó szavait: Tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szivü — minden lépte, minden tette igazolja. Kik e' szellemben bölcsek, azok nem az iskola' búskomor bölcsei, szelíd vidám bölcsei ők az életnek.

Tehát csakugyan gyermekeknek kell lennünk, nemcsak, mit elsőbbször vitattam, hogy a' szinészetet tudjuk megszeretni, de azért is, hogy keresztény religionk' eredeti saját szellemében éljünk. De ha keresztény szellemben kell gyermekeknek lennünk, szinészetünknek is keresztény szellemünek kell lennie. 'S ez az, mit kimutatni jelenleg akarok. Elválunk tehát egészen a' hellen szinészet' szellemétől? sőt még közelebb járulandunk hozzá, jelesen mi a' fő fogalmakat és a' művészet' lényegét illeti. A' különzet egyedül, 's ez nem csekély, abban vonul össze, hogy az ottan főszerepet viselő phantaszia' képeit, itt az észnek eszméi, mellyeket a' keresztény religio megszentelt, váltják föl; helyt adva egyszersmind, de már nagyobb mérséklettel, és az örök eszmék alá rendelve, a' phantaszia' képeinek is. Két fő dolgot veszünk itt vizsgálat alá: a' szinészet' vég czélját 's eredeti irányzatát; és az emberi viszontagságok' fő elvét, melly a' hellen szinészetben téveszthetlenül fönlebeg, 's minden körülötte és alatta mozg. Befejezzük értekezésünket a' hellen szinészet' erkölcsi oldalainak átnézetével, és a' miénknek, ahhoz tartva, megitélésével.

A r i s z t o t e l e s, a' szinművészet' elvont theoriájának atyja, a' tragödia' fő czéljául az indulatok' tisztulását teszi. Plutarch pedig, erkölcsi gondolatai között, azt mondja, hogy a' hősszínmű a' végre találtatott föl (jobban: irányoztatott), hogy az embereket figyeltesse az élet' viszontagságainak mellőzhetlenségükre, és megtanítsa (jobban: indítsa) őket azoknak békes és türelmes viseletükre. Hagyjuk most Arisztotelest és az indulatok' tisztulását, mint különben is természetes és szükséges eredményét a' czélszerü hősszínműnek; vizsgáljuk Plutarch' derék mondatát.

Ha ez igaz — igaz pedig, nem mert a' philoszoph mondta, hanem mert mondatát magából a' hellen színművészet' legfönsőbb fokon állásának korában irt és adott színművek' szelleméből vonta el — ha, mondom, ez igaz, ugy én nem látom, mi áll az egész többistenségü régiségből közelebb a' keresztény religio' elveihez, mint épen a' színművészet' itt kimondott szelleme. A' platóni nézetek és eszmék nem állának ezekhez olly közel, 's még távolabb állanak a' Stoa' szigoru erkölcsi elvei, mellyek a' bajokat nem annyira türelmesen viselni, mint inkább makacs gőggel megvetni, a' végzetet és isteneket daczolni parancsolák,

's nem, miként a' színmüvészet festi előttünk, emberi csendes lélekkel, alázatos és szelíd szívvel, hódolólag föntebb hatalomnak. Ha e' gőgben látjuk Äszkhülosz' embereit, például Prometheüszt föllépni, káramlani, rettenetes kinjaira érzéketlenül, Zeüszt és istentársait; hát Szophoklesz' és Eüripidesz' szelídebb szelleme kibékelteti az emberiséget a' szinészettel, kiknél a' fölállított elvvel tökéletesen egyező személyeket találunk. — A' keresztény religio' szelleméből pedig mi kitünőbb, mint épen az, mit a' színmüvészet' főczéljául tüze ki az utólag nem előlegesen, a' hellen színmüvészetnek előtte jelengő szelleméből, nem egyedül az elmélő ész' eszméiből 's elveiből indult philoszophusz? t. i. az élet' viszongásainak és bajainak béketürelmes viselete. És az, ki erre szóval tanítá, serkenté követőit, legtökéletesb példányául adta magát az emberi erőnynek, életében és halálában; olly példányul, mellyhez nem volt, nincs előkép, millyent nem nyujt az emberiség' nagy története, mellynél szebbet, nagyobbat és dicsőbbet nem képes elénkbe képzeni az emberi képzerő. És ez Jézus, a' bűnökkel és gyalázatokkal terhelt igaz a' keresztfán, majd dicsőülten föltámadt 's egekbe szállt isten-emberhős. 'S ez nem rege.

De egy nagy különzetet nem szabad itt elhallgatnom, melly azonban nem müvészi, hanem dogmai tekintetben fontos, 's ez az: a' sokistenség' emberei fatumot (*Μοιρα, Τυχη, αναγκη*) könyörületlen, kikerülhetetlen buta végzetet hittek, melly ellen, a' különben szabad kéjü és önkényü istenségek, maga a' nyilaiban hatalmas Zeüsz sem óvhaták sem magokat, sem a' halandó embereket. Maga Heraklesz, Zeüsz' gyermeke és kedvencze, alá volt vetve a' végzet' vasvesszejének, 's csak ennek nagy lélekkel türt és viselt csapásai által emelkedheték az istenek közé. Nem saját vétke ölé meg őt — ezt Zeüsz eltörölteté vele a' rabszolgaságban — hanem szövetsége Deianeirával, melly a' végzet' munkája vala, 's Deianeira, a' jó és bölcs nő, akartlan ölé meg a' hőst. — E' mellett voltak isteni végzetek is: ezeket nem különben kikerülhetleneknek hivék ugyan, de még is bizonyos föltételekre, péld. áldozatokra, engesztelhetőknek. — És a' végzet ugyan bünt bünre gyüjt, akaratunk ellenére is, és vért vérrel boszul (*Eürip. Medéa.*) Itt tehát a' béketürést szükség parancsolja: türnöd kell, mert nem kerülheted! Milly

keserü! és még is az önszerzett bajok keservesebbek (*Ödipusz a' király*). Milly nemes érzés!

Ellenben a' keresztények egy mindent bölcsen, atyailag kegyesen intéző isteni gondviselést hisznek. Ezek tehát nem, miként amazok, bizalmatlanul, nem szükségből, nem szolgai hódolatból, de gyermeki bizalommal teljesek, a' mindent bölcsen, kegyesen intéző atyai gondviselés iránt, melly alatt semmi buta sorsnak nincs helye, 's a' rossz, melly a' jókat éri, atyai látogatások, nem meggyőzhetetlen kisértések lévén, fiui hódolattal, bizalmas erővel viselhetik azt, föltekintve, mit nem tehete a' hellen, gyönyörű előképükre, az emberiségért, isteni végzet szerint ugyan, de egyszersmind szabadon engedve és szeretetből, ártatlanul szenvedő, de majd dicsőséggel elborított igazra, az isten emberre. — És, a' mit csudálhatsz, a' hellenek, még ama' magában bús, leverő állapotnak is tudtak vidám színt és képet adni, miért? mert azok vidám gyermekek valának; mi elaggott, magunkat elbúsult öregek vagyunk, hiszem én, 's nem élünk eléggé fönséges religionk' tiszta szellemében. — De lássuk a' hellen végzetet, mellytől a' színművészetben minden függött, közelebbről.

A' hellen színművészeknél, legjelesebben Szophoklesznél, a' halandóság nem egyéb, mint kisértési élet és átmenet. Az élet' pályája tömve viszontagságokkal, és vagy önként szerzett, vagy a' végzet által tudtunk 's akartunk nélkül reánk árasztott tévedésekkel és bajokkal, mellyeken küszdve, de küszdés között is béketüréssel megyen át, folyvást tisztulva, nemesülve, valamint tapasztalva is és okulva, de soha nem csüggedve, habár kis időre elkeserülve és jajdulva, a' halandó emberhős. Ki alávetve magát a' nem mellőzhető végzetnek, el nem nyomja, sőt folyvást gerjesztgeti magában a' vigasztaló, erősítő jótékony sejtést, hogy bajteljes pályája enyhülést és tágulást nyerend egykoron, mellynek eszközlésére minden erejét összeszedi, minden hatalmában álló szereket megkísért, 's csak a' lehetlenségnek hódol meg.

A' végzet szakadatlanul van befűzve az emberi életbe, munkálatai szoros és szükséges összefüggésben vannak ember' egyes cselekedeteivel, oda hajtatva ezek azok által, hova a' végzet akarja, mellynek teljesednie kell. E' szoros összefüggése a' végzetnek és emberi akaratnak, melly kettő között a' csupa eseménynek épen nincs helye, tévesz-

teti velünk az emberi szabadságot, melly itt a' szükségesnek egészen föláldoztatni látszik; hanemha a' szabadság abban látható, hogy a' végzet alatt bajlódó ember önként, elszánt nagy lélekkel viseli bajait, híve maradva a' kötelességnek és erőnynek, bajaiban, szenvedéseiben a' mérsékletnek, szerénységnek és béketürésnek, de a' melly erőny ismét isteni ajándéknak tartaték. (*Eüripid. Oreszt.* 682. *v.*) Azonban tagadhatatlan, hogy Szophoklesznél és Eüripidesznél csak mintegy távolból és csendesen munkálva hat a' végzet az emberi életbe, egyes cselekedetekben ritkán látszik erőszak, sőt teljes szabadsággal teszi ember azt, mit a' végzet és nem ő akar, sőt mit ő, ha tudná, hogy a' végzetet teljesíti, tegendő nem volna; sokszor szoros kötelességét teljesítve, a' végzet által kitüzött 's kijelentett bűnt, rút tettet kerülni akarva, megyen a' kelepczébe, természetes összefüggésben állván az egyes cselekedetek. — Nézzétek Ödipuszt, a' bölcs férfiut, a' népét atyailag szerető, derék erőnyü királyt, elborítva olly bűnökkel, mellyek nemcsak közvéleményben, de valóban legundokabbak, mert természet elleniek, mellyeket hogy elkövetend, előre intve volt Apollon által, 's a' mellyeket épen akkor követe el, mikor kerülni leginkább iparkodék. Egész élete, láncza a' végzet által reá mért tévedéseknek és bajoknak. Már atyja Lajosz meginteték, hogy saját fija leszen gyilkosa, ha fiat nemzend. Ő még is nemze; de hogy a' jóslatot kijátsza, a' kis Ödipuszt megöletni parancsolá. Ödipusz azonban Korinthba vitetik, 's Polübosz királytól sajátja gyanánt neveltetik. Apollón jóslá neki, hogy atyját leszen megölendő, 's anyjával nőszendő. Hogy ez utálatos bűnöket kerülje, szorgosan kerülé az atyainak vélt házat, 's épen igy ütközék, mint vándor, atyjába, kit, mint az utból kitérni nem akarót, véletlenül megöle. Most hírül veszi, hogy a' fejedelmetlen Thébét inség nyomja, nem szünendő, mig Sphinx' rejtélye meg nem fejtetik; ide siet az emberbarát; megfejti a' rejtélyt és nőül veszi az özvegy királynét, vele gyermekeket nemz, nem tudva, saját anyjával, a' boldogtalan! boldog még is, ha mind ezt meg nem tudja. De a' végzet semmit sem hagy félig, és az ő intésére mindig kész istennők, kik semmi bünt, semmi illetlent, semmi rend- törvény- és mértékellenit nem hagynak boszultlan, bár legjobb akarattal, legalább rossz akarat nélkül történjenek azok, nyomába estek a' vélt- és vétlenül bünhült Ödipusznak. Új mirígy és vész borong Thébe és vidéke fölött,

melly kiürítni fenyegetőzik a' várost és tartományt lakosaiból. Ödipusz, a' népét atyailag szerető király, mindent elkövet, hogy azt megmentse. Megkérdezteti Apollont; az isten Lajosz' gyilkosát parancsolja elékerestetni, 's vagy számüzetni, vagy megöletni. Ödipusz esket eskszik, megtenni mit isten parancsol, és buzgón jár el kötelességében. Hasztalan tartja elébe Teirésziász, a' vak jós, a' jövendőnek Ödipusz' saját fejére vészt sugárzó tükrét; hasztalan eseng, rimánkodik a' rettenetes dolgokat már sejtő anya és nő: Ödipuszt ragadja a' szent kötelesség: „Menthessem e' várost, egyéb gond nem feszít", — és ragadja a' végzet, veszteni őt és házát, saját erőnye és keze által.

És ez a' végzet, melly az egész hellen színmüvészeten át villog és munkál. A' melly családot üzőbe vett, azt üldi az utolsó csemetéig: bünt bünre, bajokat bajokra, vért vérre halmozva. Így vész Ödipusz' háza Eteoklesz és Polüneikesz fijaiban, kik egymást ölik meg párviadalban, Thébe' falai alatt, és Antigone leányában, ki testvére iránti kötelességből hal meg. Így dült 's veszett Priamosz' fényes családja Polüxénében, kit Akhileüsz' árnyékának áldozott meg a' hellenség; és Polüdóroszban, kit, a' ház' utolsó figyermekét, Polümesztor, a' hajdan hű barát, most Polüdór' gyámatyja öle meg, hogy nála biztosított kincsét birhassa. Így Kreón és mások. De sehol nem olly rendszeres, a' sürű szövény' kifejlésében sehol nem olly világos és természetes menetü, mint a' király Ödipuszban, mellyet azért a' színmüvek' példányának tartott Arisztoteles; valamint az emberi gőgnek és mértékfölöttiségnek legkegyetlenebb boszulója Ajászban, hol legelevenebben látni, miként hajlik meg a' legjelesb embererő a' végzet alatt: Itt mutatkozik Athéne' irígylete' 's gyűlöletének pusztító ereje. De Ajasz már testére is nagyobb volt mint illett, lelkére pedig daczos és gőgteljes az istenség ellen. — Többször a' bünt bünnel bünhíti 's törli el a' végzet. Klütämnesztra, az utálatos asszony megöli férjét, Agamemnont; Klütämnesztrát saját gyermekei ölik meg, boszulandók atyjok' halálát, Oresztesz és Elektra. E' kettőt a' nép megkövezni határozá el; de ők, Püladesz' a' hű és állhatatos barát' tanácsából és segítségével Helenét, Menelaosz' nejét, a' hellenek' utálatát valának megölendők, 's színre meg is ölék, igy boszulók Menelaosz' részvétlenségét 's keresők a' nép' kedvét. Hermionét pedig, Menelaosz' és Helene' leányát fogva tarták, megölendők, ha Me-

nelaosz el nem áll boszujától. E' müve Eüripidesznek közel legszövényesb, mellynek kiegyenítésére Apollon jelen végent meg, kijelentőleg, hogy Klütämnesztra ellen ő bőszíté Oresztest, Helenét pedig fölvivé Olÿmpra.

Illy hatalma lévén a' végzetnek a' gyarló emberiségen, nem vala nehéz a' hellen színművészeknek, bűnökkel terhelt még is büntelen és jó, nagy férfiakat és nőket állítani elé 's távolítani, a' művész' ecsetére és izzalmaira méltatlan gonoszt; valamint azt sem csudálhatni, ha a' tévedt ember a' végzetben vagy egyegy istenben lelé tévedése', bűne' és bajainak eredeti okát, ellent nem állhatva a' hatalmasb erőnek.

Vajmi utálatos, erőnyt és szabadságot tipró vala tehát ez a' végzet, szinte mint magok az istenek is, kik a' jó szándéku de aránylag gyarló, öntehetlenségükben csüggedező embercséken olly kegyetlenül mint kéjkényen üzék hatalmukat! — De a' hellenek ezt nem így vevék. Ők ugyan a' végzetet változhatlannak és kérlelhetlennek hivék, de nem sem oktalannak, sem igaztalannak, sőt igen is ok- és czélszerünek, igen is igazságosnak, azért szükségesnek is és jótékonynak mind erőnyre, mind boldogságra nézve. Átalan mondók már, hogy a' végzet és az ennek szolgálatában álló istennők különösen a' gőgöt, minden rendszer- és mértékfölöttit és alattit, minden alacsonyt és rútat, szóval valami emberhez illetlen, üldék és bűnhiték. Mennyi bölcseség volt, tekintve az időt 's a' félig vad és szilaj nép' csapongni, mindent dúlni, mindenen hatalmaskodni rohanó indulatát, e' magában bármilly zavart és alaptalan képzetben! Kit féljen, kinek szavára hajtson az önerejében vakon bizó, törvényt csak saját kéjkényében ismerő vad szilaj emberfaj, ha már isteneiben is hasonló kéjkényt teve föl, 's hitt korábbi költészei után? az egy végzet, halandók és halhatlanok fölött vasvesszővel lebegő végzet lehete 's volt egyedül, melly őt korlátozza, a' rend, szer és illem' határai közé simítsa a' hánykolódó, daczos és makacs gyermeket. E' szerint emberedés' iskolája volt a' végzet' e' fogalma, a' helleneknek. 'S ezt én mondom; mit mondandó vagyok, azt a' hellenek mondatják velem.

Tudva az élet' viszontagságai között bukdácsoló emberhős a' végzetnek illy befolyását, küszdve száll azokkal szembe, de küszdés között is folyvást emlékeny, mérsékletre és béketürésre. Így törve át

azokon, folyvást tisztulva, simulva, nemesülve, valamint tapasztalva is és okulva, halad a' czélhoz. Elszántan vetve magát a' nem mellőzhető végzetnek alája, el nem nyomja, hogy csüggedjen, sőt folyvást gerjesztgeti, táplálja magában, hogy állhatatosan álljon, a' vigasztaló jótékony sejtést, hogy rejtélyes és bajteljes pályája enyhülést és tágulást nyerend egykoron, mellynek eszközlésére minden erejét összeszedi, minden hatalmában álló szereket megkisért, 's csak a' lehetlenségnek hódol. Bátor pedig a' végzetet olly komornak, milly kérlelhetlennek hivék 's festék a' hellenek, melly ellen erőtlen minden emberi erő, melly alatt csak hiú, bitang minden földi fény és hatalom 's gyönyör; még is az alázatos hódolat, az istenek iránti tisztelet erőt ád a' bajnoknak csendes és férfias türésre, reményt az őt környező bajok közűl végten kivergődhetni, az enyhítő, jutalmazó czélhoz, az élet' kelleméhez, mérséklett éldeletü gyönyöreihez. Azért semmit nem iparkodtak a' hellen színművészek kedvesebbé, szeretetre méltóbbá tenni a' halandók előtt, mint a' középszerüséget, a' kevés és képesiveli megelégedést, az öröm- 's gyönyörreli mértékletes élést; semmit nem inkább utáltatni, mint a' gőgöt, hiu ragyogvást, előre tolakodást, a' tulzást és telhetlenséget. Innen a' gőg 's megátalkodott makacsság, onnan a' gyávaság és elpuhultság a' rosszat még rosszabbá teendőnek tartaték; ellenben a' szerényen szilárd, önerejével egyezőleg küszdő, bajait sem nem a' gőg' daczával, sem nem a' csüggedés' gyávaságával, hanem szerény erőny' csendes állhatatosságával viselő, vágyait 's önmagát megtagadni tudó 's kész lélek dicsérteték, melly majd enyhülve, majd még dicsőülve is rekeszsze bajos pályáját.

Ez elvnél fogva, a' helleneknél semmi, még az erőny sem megyen tulzásig; minden az illem' és mérték' határai között tartózkodik; valami e' fölött 's ezen túl megyen, gőgnek tartaték 's telhetlenségnek, melly istenek és emberek előtt egyaránt gyülölt; valami alúl marad, gyávaságnak és tehetlenségnek, melly istenek és emberek előtt nevetség' és megvetés' tárgyává bélyegeztetik. Csak a' bajok számosak és sulyosak: ezekben bizonyos nemesb rendü gyönyört látszattak a' hellenek találni, mellyekkel megvivni, legyőzni mi bennük legyőzhető, nemesen és békén türni, mit le nem győzhetni, szépnek, isteniieg hősinek dicsőíteték.

Annak, ki az élet' bajait, a' végzet' csapásait türhetlenül viselte; ki azokat kerülni, azoktól menekedni, erőszakos, igaztalan 's alacsony utakon törekvék; ki magát gőggel emelé az emberek, vagy a' mi még kábább vala, a' végzet és istenek fölé; ki hiu ragyogvásban, öröm- 's gyönyörökben elmerülten tapodá az igazság', szerénység', illem' és mérséklet' aranytörvényeit: inába voltak a' minden tulzást, rend- szer- és mérték-ellenit üldő istennők, a' Nemeszisz, Dike, és Eümenidák; annak kimenete csufos, rút, nevetséges vala. Ellenben a' szerény és mérséklett lelkü, szivü 's életü halandót, a' béketürőt, gyáva panasz; zugolódás és átkozolódás nélkül szenvedőt — az illyent gyámolák a' kegyes istenek; neki a' küszdések és szenvedések között erőt, vigasztalást, enyhülést nyujtának; ennek bármilly bajos pályája, tiszta, szelíden ragyogó, boldog és dicső véggel koszoruztaték, hol kikelve az élet' bokros gond-'s bajok' szövényes tömkölegéből, enyhülten tekint vissza, életének föllegeiből kiderült alkonyáról, a' kiizzadt tövises pályára, mellyen annyi ügygyel 's bajjal, de lélekkel csüggetlennel vergődött át, és teljes egy szép reménynyel, az emberek között maga után hagyott örök emléknek, mellyben tisztelje, kövesse munkás lelke' erőnyét a' hű utód, 's az istenek között el soha nem virulandó halhatlanságnak reményével költözik át, a' már neki árnyékként letünő életből, a' viszontagságok', kísértetek', csaták 's bajok' téréről.

És ez a' hellen színészet' főirányzata: megtartani az élet' viszontagságai, örömei és bajai, kényelmei és szenvedései között az egyensulyt, a' lélek' szerénységét, a' szív' nyugalmát, a' mérsékletet; az öröm' és gyönyör' rózsáit nem tépni marokkal, de józan mérséklettel szedni és tiszta szerény kézzel; a' szerencsében, fény, erő 's erőőyben, gőg és fönhejazat nélkül, szelíden 's nyájasan mosolygni, emberül munkálni, nem tespeskedni, az emberek' szeretetét, hódolatát a' jótékonyság' szarvával, nem gyülöletét és utálatát keresni megvető lenézéssel, a' zsarnokság', önkényü uralkodás' vasvesszejével; a' bajokkal küszdeni csüggetlenül, a' lehetőségig, a' mi ezt fölmulja, békén türni. És, mert mind ez a' végzettől és istenektől jön közvetlenül, telvék a' hellen színművek vallásos és erőnyös érzelmekkel, istenek iránti tisztelettel, az örök végzet iránt pedig egészen vak hódolattal. Mind ennek, ha hogy istengyülölő, jog-'s erőnytapodó, törvénytörő vagy rendbontó szerep is jön szín-

padra, szilárd védője mindig a' kar, a' közvéleménynek szinte mint a' költésznek személynöke és tolmácsa. Ez intézi tanácsával, intésével a' szenvedő, bajlódó hőst, hogy az illem' és mérséklet' határain túl ne lépjen, hogy őrizze szíve' tisztaságát és lelke' szerénységét; ez feddi, dorgálja a' félre lépőt, védelmezi, tiszteletben tartatja az isteneket, az istenek' jósait, papjait, templomait és oltárait, 's igy vezérli a' néző tömeg' izlését és itéletét, 's ez különösen az, mi a' hellen színházat erkölcsiség' iskolájává tevé; ezért ohajtanám én vissza a' kart szinészetünkbe, melly finomabb ízlést, erkölcsi nemes érzelmeket gerjeszszen a' mi nagy közönségünkben, melly mind a' kettőnek hijányával látszik lenni maiglan, melly hijányt a' legteljesb irányzatu színmű sem fogja könnyen betölteni, mert benne az a' nagy tömeg csak a' külszínt nézi, azt mi mulat és gyönyörködtet, csak az érzékeket csiklandozó anyagira ügyel, a' szellemire nem figyel, hanemha más által ébresztetik.

És most térjünk vissza Ödipuszhoz. Még egyszer állítja őt elé Szophoklesz, Koloni Ödipusz czím alatt, hogy megdicsőítse az iszonyukat szenvedt, igen boldogtalan jó királyt; hogy a' végzet és szabadság, a' szerencsétlenség és erőny között helyre állítsa a' fölötte megzavart, bomlott rendet, hogy dicsőítessék a' sokáig kétes becsű, elnyomott erőny, az ő hű barátjában 's épüljön az emberiség az érdemnek kitüntetésében. — Számüzve, miként maga átkozá el véltlen' magát, Kreon és gonosz figyermekei által Thébéből, bujdosóvá lőn e' földön, utálata mindennek, a' bűnökkel és gyalázattal terhelt ember, leányától, a' szép és hű szívü Antigonétól vezetve a' vak hős, Athéne előtt látjuk őt e' második színműben, kegyesen fogadva Theszeüsztől, 's dicsőíték őt az istenek, jóslati tehetséggel tisztelve meg őt, az előbb természetszerű bölcs férfiut, mi a' helleneknél fő dicsőségnek tartaték, mert a' jós istenek' kegyencze. Mint illyen előre megmondja közelgő átköltözését 's a' helyet, mellyen az történni fog; megjósolá dicsvágyu hálátlan fijainak egymástól adott és vett halálukat a' párviadalban, elégtétűl a' kegyetlenül számüzött atyának; megjósolá Theszeüsz' családának és országának szerencséjét, jutalmul az istenektől, mert Ödipuszt barátságosan fogadák. Miután mindent elmondott és végzett, mit mondandó vala és végzendő; elérkezett Zeüsz' villámló és dörgő jelentése, hogy végnapja, megváltásának és dicsöületének órája itt vagyon. Elmegyen tehát most már, az

Eümenidák, ugyanazon istennők által vezettetve, kik őt üldeni látszának, 's vezetve ő, a' vak Ödipusz, Theszeüszt és két leányát (e' dicsnapra Iszmene is megérkezék) a' helyre, hol pályáját vala végzendő, 's a' végzettel kibékülendő. Itt leült; ölébe vevé leányait, gyengéden bucsuzva tőlük, 's Theszeüsznek ajánlva az árvákat, eltünt minden tusakodás, zerdülés és jajdulás nélkül, tisztultan és dicsőülten kiszenvedt viszontagságaiban.

Mert őt sem isten' tüzlángja
Dörögve nem zuzta el, sem forgó szél
Tengerből emelkedve nem ragadta el,
De egy isteni követ; és a' föld' mély
És fénynélküli küszöbén,
Melly nyájasan nyilt meg,
Nem sohajtva, sem nyavalygó jajok között
Kinlódva, simult át 's csudálatosan.

Kar
(a' leányokhoz.)

Halljátok, oh gyermekek' legjobbikai!
Mit isten redele,
Türjétek csendesen. Igen
Föl ne hevüljetek,
De a' fájdalmat nem kárhoztatom.

Theszeüsz.

Enyhüljön jajszavatok! ne, gyermekek,
Ne zokogjatok!
Őt isten' kegye rejté föld' országába.
Istentelen volna itt a' jajgatás.

Nem igaztalan tehát, habár kemény és megtörethetlen is a' végzet: mert midőn gőgöt üld és sujt, szerénységre, saját gyarlósága' komoly megismerésére inti, serkenti és vezérli az embert; üldve, ember' állhatatosságát, béketürését, erőnyét kisérti, melly ha megtörik a' gyávában, erősödik, szilárdul és nemesül a' hősben, az őt megrohanó csapások között; végten, ha a' türetlen gyáva dicstelenül dől semmiségébe, győzelmesen áll a' nem lankadt bajnok és dicsőül. Ödipuszban nem téveszthető a' gőg, melly őt merényekre ragadta, mellyekben könnyen veszti magát a' szilaj és heves ifju; nemes vala ugyan e' gőg, elme' és lélek' erejének öntudatában alapult, de a' mellynek épen azért kelle fenyítetnie,

hogy az illem' és szerénység' határait tul ne lépje, mellyek között, miként mondók, az erőnynek is illik tartózkodnia, hogy szépen és jótévőleg legyen emberi. És a' bajok között, nemcsak a' képzett színvilágban, de a' valódi életben is bukdácsoló emberiségnek jeles példák szükségesek, mellyekből életszabályokat vonjon el, hogy erőnyét állhatatosság és béketürés által mentse meg. Ezen példák között a' hellen világban legjelesebb Ödipusz.

Mi még is a' hellen szinészetben legjelesebb az, hogy majd minden egyes halandónak szenvedései a' közjóra, a' hon' dicsőségére és, csendességére háborgások után, jólétére és boldogságára bajok és inség után, voltak irányozva. Hol a' közjó szólott, hallgatni kelle mindennek, semmi áldozat sem tartaték nagynak, mellyen az megszereztethetett. Ödipusz, az önátok' gyermeke, kínoknak adatik át, 's a' város tisztul inségéből; Iphigeneia megáldoztatik, 's a' veszteglő hellen had szabadon evez Ilion alá; Eteoklesz és Polüneikesz egymás' kezétől vesznek el, 's a' két ellenhad barátságosan oszlik föl, kímélve a' tömérdek embervér és mentve a' remegő város. Semmi sincs itt nagy és a' színmű' hőse' személységén túl emelkedő czél nélkül. Ebben tisztelteték a' végzet, melly csapásaiban ugyan rettenetes, de fönséges és tiszteletre méltó czéljaiban; védetik a' bajos hős, ki nem annyira saját bűneiért lakol, alacsony módon, sőt a' közjó, rend, szabadság és boldogság végett szenved nemteleneket nemesül; dicsőítetik végten a' szenvedő hős' hona és nemzete. E' gondolattal vala tele minden nemesb hellen kebel, 's a' mit Iphigeneia, a' hősleány monda, fölötte siránkozó anyjának vigasztalólag:

Nem magadnak, egész Hellasznak szülél engemet
Oh anyám!

minden szépszellemü hellennél visszhangra talált. Ebben, szenvedni, halni a' közjóért, találák ők legfőbb dicsőségüket, 's e' dicsőségben legfőbb boldogságukat:

Adjátok át Hellásznak testemet;
Öljetek meg! dőljön Ilion örök emlékemül;
Ez magzataim, ez menyekzőm, ez leend koronám.

És itt vagyunk véletlenül, a' vérengző, kegyetlen végzetnél! lehet-e ennél utálatosb? emberáldozat! 's miért? itt, hogy a' veszteglő hellen had jó szelet nyerjen vitorlázhatni Ilion alá, igaztalan háborút

vinni egy békes nép' nyakára, egy hűtelen nő miatt, 'stb. ott, Hekabében, hogy az elhalt Akhileüsz' árnya dicsőíttessék, megöletik az ártatlan Polüxéne stb. — Szivemből utálatosnak vallom én is e' vad szokást; de hát hol a' nép, melly vadságában ezt nem tette? a' hellenek között még is a' műveltebb rész épen úgy utálta, kárhoztatta ezt, miként mi; de a' nép' megrögzött szokását és előítéleteit csak az idő 's fokonkénti műveltség irthatja ki. De milly gyönyörű kharakterek fejledeznek ez undok szokás' alkalmával, az áldozatra szánt személyből, a' színművész' ügyes keze alatt! És a' színművészetben már az istenek sem annyira boszusok és vérengzők, millyeneknek Homérban látjuk őket 's még, az első színművészben; sőt nyájas részvevők, vigasztalók, baj- és bú-enyhítők nagy részben. Apollon Ödipuszban csak a' végzet' mellőzhetetlen folyamát mondja ki, ő maga szives tanácslani, enyhítni; Artemisz Iphigeneiát megmenti 's papnéjává teszi, 's ismét szabadon engedi őt és saját képét ellopatni Tauriszból Oreszt és Püladesz által.

Végten: minden diadalmas gonoszság, minden rossz akarat, bárkiben mutatkozzék az, érzékenyen rovatik meg, netán diadalmában megkedveltessék. Jokaszte' isten- és jóslat- elleni gúnyszavai, Agamemnon' határozatlansága, Menelaosz' rosszlelküsége és fortélyai igy rova'nak meg. Antigonén, mert kegyes volt testvérje Polüneikesz' tetemei iránt, eltemetvén azokat Kreon' tilalmának daczára, véghez vitetik a' kimondott itélet; de a' különben jó, itt hideg törvényszerüségből kegyetlen Kreont utálat követi. Ajasznak isteneket daczoló gőge érzékenyen bünhődik; a' kor e' csapást igazolja ugyan, de miután átment, elrontva az erős embert, kibékel árnyékával, megsiratja szomoru halálát; Agamemnont pedig és Menelaoszt, kik neki temetést sem akarának engedni, mint rossz és kegyetlen embereket vádolja.

Igy tudák a' hellen színművészek a' magában bús, kietlen buta végzetet befonni az élet' szövényeibe, igazságot szerezve neki és jótékonyságot, 's ez által tiszteletet és hódolatot a' halandók' részéről, melly midőn magában minden szabadságot és erőnyt elnyomni látszék, a' szabadságnak ugyan intézőjévé, az erőnynek pedig ébresztőjévé, kísértve erősítőjévé, állhatatosságában dicsőítőjévé lőn. És igy leve a' végzet valódilag művészi, a' színművészet' legtermékenyebb anyja, mellynek midőn sem ártatlan, tiszta és világos erőnyük (hanemha áldozatként),

5*

sem nyilványos gonoszok vagy alattomos, csavargó czinkosok, sem gyáva ön- vagy orgyilkosok hősei, főszemélyei nem lehetnek; a' magokban ugyan tiszta, de szinre vagy véletlenül nagy bűnökkel terheltek, azért is sulyos és számos, egymásra és egymásból eredt kietlen viszontagságok (mellyek között főbbek ama' bűnök) és csapások alá vettettek: ezek a' hősszínműnek valódi fő személyei. — Mondta 's ismét mondta Vörösmarty: „Ha gonosz viszi a' főszerepet, legyen neki fényes oldala is, péld. bátorsága". — Én bátor gonoszt, kiben a' bátorság erőny legyen, már csak a' valódi életben sem fogadhatok el; szellemi és színi világban pedig nem tudnék fölállítani, mert pszychologiai fogalmam nincs róla. Én a' gonoszt csak gyávának, mert öntehetlennek tudom gondolni, vagy külhatalmában elbizottnak és fölfúttnak, kegyetlennek, vakmerőn dühöngőnek, kinek vége kétségbesés. Hogy az illyen tragikai, hősszínművi lehessen, 's én annak lenni higyjem, minden fogalmamat a' színművészetről váltig le kell tennem.

És ollyanokat ugyan ama' végzet alatt számtalanokat teremthettek, állíthattak elé a' hellen színművészek, tekintve regényes előkorát is a' hellen népnek, melly forrása lehetett és volt a' legmeglepőbb jeleneteknek. Teremthet-e illyeneket a' keresztény gondviselés alatt a' keresztény színművész? ha a' két eszmét egymás' ellenébe állítjuk: a' hideg, kénykéjü, kegyetlen és változhatatlan végzetet és a' kegyes, igazságos ugyan, de igazságában is atyai örök gondviselést; kérdésbe sem hozva itt, mellyiknek felel inkább valódiság meg; minden kétkedés nélkül, elfordulva az elsőtől, mint észt és erkölcsi érzelmet egyaránt sértőtől, az utolsó alá simulunk, mint remegő szívünknek bizalmat és nyugalmat ömledező forráshoz. De itt az a' kérdés: nyujthat-e ez alatt a' kegyes atyai gondviselés alatt a' valódi világ anyagot a' színvilágnak? Ha a' kegyes atyától méltán azt várjuk, hogy gyermekeit, egyaránt szeretve vezérelje az élet' pályáján, óva azokat minden rossztól, erőnyt 's boldogságot veszélyeztető jelenetektől; ha az igazságostól szükségképen megkivánjuk, hogy csak a' gonoszt sujtsa, ezt is inkább atyai, mint bírói komolysággal, igazulása és javulása lévén nem bünhitése az elvetemültnek, czélul a' kegyesen igaz intézőtől kitüzve, a' jót pedig és jámbort óvja minden baj és szerencsétlenségtől, sőt kegyeivel ápolja és jótékonyságaival tetézze: illy irányzatu és intézetü gondviselés alatt tragi-

kai jeleneteket ki várjon? vagy gonosz boldogtalan lépend itt elõnkbe, 's ez, miként mondók, nem tragikai, vagy jó boldog, 's ez még kevesbé tragikai. De valamint a' hellen színmüvészek tudták a' szükségest a' szabadsággal elegyíteni, a' bajokat és erõnyt összebarátkoztatni: úgy mi keresztények e' kettõben semmi nehézséget sem látván, religiónknak pedig egy gyönyörü elvét tekintvén, a' bajokkal küszködõ erõnyt 's az ebben állhatatos jó és nagy ember' boldogságát, igen is szoros egységben tudjuk gondolni. A' gyönyörü elv ez: a' jelen élet' viszontagságai és bajai mulandók, a' jövendõ élet' boldogsága pedig tökéletes és örök. És ime ezen irányban vezérel bennünk' a' jó és kegyes atya: nem könnyen élõ, munkátlan gyermekeket szeret õ, de bajokkal küszködõket; azokat szereti, 's az örök élet' háborítlan örömeit azoknak tartja fön különösen, kik tűrnek, szenvednek állhatatosan az erkölcsi országban, az igazságért, szeretetbõl isten és az emberiség iránt, bizalommal teljesek, hogy a' kegyes atya, az erkölcsi szinte mint az anyagi világ' bölcs és hatalmas intézõje õket elcsüggedni, örökön elveszni nem hagyandja, ha szilárd és állhatatos bajnokai leendnek az igazságnak; sõt inkább az igy vivóknak nyitandja meg a' diadalmi kaput 's nyujtandja az igazság' koronáját. És illy küszdésnek, illy diadalomnak, illy megdicsõítésnek örök példája áll elõttünk Jézusban, kire az atya maga raká tömegét a' bűnöknek és gyalázatoknak. A' keresztény eszme tehát nem fosztja meg a' keresztény költészt tragikai anyagtól és jelenetektõl, sõt minél szentebb, igazabb és vigasztalóbb az atyai gondviselésnek fogalma, a' kérlelhetlen végzeténél, annál nemesebb, annál valószinübb fog lehetni az e' szellemben költött színmű; és minél biztosb alapon áll itt az erkölcsi szabadság, 's az erõny és dicsõítés közötti viszony, annál érdekesebbek, annál bizonyosb hatásuak lehetnek a' keresztény szellemben költött színmüvek, 's annál valódibb értelemben mondathatnak a' keresztény szinházak erkölcsiség' iskoláinak.

Igaz, mit nem szabad itt elhallgatnom, a' keresztény színművek nem emelkedhetnek a' külfény' és roppantság' azon fokára, mellyen a' hellenek állának: itt a' végzet, az istenek szembetünõleg (szemfényvesztõleg) munkáltak, jóslatok, jelenetek által, de a' mellyek talán épen azért veszték korán becsüket és érdeküket, mert szemfényvesztõk voltak és mindennapiakká váltanak. A' keresztény intézetnek is, tekintve

eredetét, 's a' mi még előbb álla, 's mellyből a' keresztény indult, a' régibb mószesinek is voltak, még pedig jóval tökéletesb csudás jelenetei és jóslatai, mellyekben az istenség közvetlenül munkált az ember-világban: de ezek ritkábbak, csak rendkivüli, nem annyira egyes emberek', mint ott egy egész nemzet', itt az egész emberiség', nem idő- és térszerü, de szellemi örök jólétét, boldogságát tárgyazók, millyenek már csak e' nagyszerüségök miatt sem alkalmaztathatók a' színészethez, melly egyes ember' ritka ugyan, de nem természet és rendkivüli viszongásait állítja előnkbe. E' mellett, a' mai kor költve sem tür illyeket, hatán a' régieket tiszteli, és mint religioja' rendülhetlen alapjait hiszi is, de a' mellyek épen azért nem szinészet' tárgyai. — E' roppantság' hiányát azonban pótolja, magának az eszmének, a' keresztény értelemben előbb rajzolt isteni gondviselésnek atyai kegyes természete és igazsága, melly jól értve és érezve ellentállhatlan vonja magához a' hű lelkeket és hő kebleket. Ide járul, hogy a' keresztény eszmében csak titkon és láthatatlanul munkáló gondviselésnek számtalan utjai lehetségesek már csak a' természet' rendje szerint is, mellyek közűl a' legjelesebbeket választhatja hőse' erőnyének kitüntetésére a' színmüvész; ezek közé keverhet rendkivüliek helyett álmokat, előérzéseket, egy egy ismeretlen személynek, mint a' gondviselés' angyalának megjelenését, a' szerencsének, melly itt nem különben eszköz a' mindent intéző gondviselés' kezében, hirtelen és csudaszerü fordulásait, 's több e'félét. — Ezekhez képest a' keresztény színmüvésznek legyenek részemről a' következendő javalatok ajánlottak:

Kelemét vegye a' keresztény, legközelebb a' magyar világból, akár történeti legyen az, akár költészi egészen: mert a' honi érdekel legközelebbről, az idegen iránt hidegek többnyire sziveink; de ha az idegen egyetemes emberbarát, nem egy nemzet' de az egész emberiség' sajátja, tekintve munkássága' körét és sükerét: az illyenhez minden nemzetnek van joga, van kötelessége őt dicsőiteni, példányul adni övéinek. Legyen a' kelem minél távolabb koru a' jelentől, mert

Maior e longinquo reverentia, —

's a' csalódás, melly főleg szükséges bélyege a' színmünek, biztosítottabb. Bármelly korból legyen véve a' történet, a' színmüvet mindenkor annak színe folyja át, az abban uralkodó szokások, vélemények, előitéletek

'stb. csak a' nyelv ne, mellyet úgy sem tudna a' költész teljes sajátságában eléállítani, egykét sajátsága pedig csak folt lenne és nevetséges folt az ujszerü nyelvben.

Legyen a' színmű' hőse tiszta, komoly és szilárd lelkü, tele erővel, elszántsággal a' szellem-erkölcsi szinte mint a' polgári világban, állhatatosan állani hitében, bizalmában és szeretetében, türni a' reá mért, nem távolítható csapásokat; eléggé elmés és okos fölszámítani az erőket és ellenerőket, semmi bizonytalanban, még az isteni gondviselésben sem bizni vakon, melly mindenkor erőnkhöz szabott munkásságot kiván; de szerény is, szembe nem szállani tagadhatlanul föntebb erővel. Vezesse át hősét a' költész minél több, minél sulyosb bajokon, de ezek minél természetesebbek legyenek és összefüggők, egymásból folyva vagy rokon forrásokból. Meglepő, érzékeny bajain eljajdulhat a' hős, itt ott szenvedhet elme- és szívtévedéseket; de soha ne jajgasson miként gyermek; és akaratja legyen mindig egy és állhatatos. Végten, békéltesse ki hősét és a' részvevőket a' bajokkal, a' természetet és szabadságot a' szükségessel és a' gondviseléssel, a' színes bűnöket az erőnynyel; dicsőítse hősét, hősében az erőnyt és gondviselést, hogy az elágozott különféliség, az ellentétek és ellenerők egységben állapodjanak meg, melly valamint a' természetnek, úgy az egyes ember' tehetségeinek és vágyainak, miképen a' társas életnek lelke és eleme. — Eléadása alatt mozogjon a' költész hőse' korában és körében, művén hőse' korának lengjen szelleme, de tisztultan, csinosultan és nemesülten, a' hellen müvészet' és a' keresztény religio' szellemében, diszesülten nemzeti és nyelvészi honi szinekkel. Igy leszen műve müvészi, vallásosan erkölcsi és nemzeti. És igy leszen a' szinészet azzá, a' minek lennie kell, a' társas élet' tükre és példánya, az erkölcsiség' iskolája, mellyben minden jó örömest veszen részt.

Nézzük rekesztőleg át a' hellen és mai színmüvészetnek erkölcsi oldalát, hogy lássuk, a' mainak mit kelljen adnia, a' mit eddig vagy épen nem, vagy csak gyéren adott; mit hagynia, a' mit eddig nem jól és nagy mértékben nyujtott. És a' hellennek ugyan erkölcsi oldalát már nagy részben kimutattuk: állhatatosság a' nem akart, nem teljes szabadsággal elkövetett bűnök és bajok fölötti diadalom' kivivásában, béketürés a' bajok' elviselésében, illem és szerénység jóban rosszban; tisz-

telet és hódolat a' végzet és istenek, 's minden iránt mi ezekhez tartozék. Ezekhez járulnak kitünőleg: barátság a' rokon szellemü ifjak között 's ennek állhatossága halálig. Ennek legkitünőbb példája Eüripidesz' színmüvében Oresztesz és Püladesz. Halljuk e' kettőnek gyengéd érzelmeit. Oresztesz, az anyagyilkos, lélekismerete' háborgatásai és a' halál' aggalmai között megpillantván az érkező Püladeszt, imigyen kiált föl csak látásától is örömre ragadtatva:

Ott látom őt, az emberek' becsesbikét,
Püladeszt, ki Phókiszból sietve jön felém.
Oh látomány! veszélyben a' hű ember az,
Mi a' hajósnak vihar után a' tengeri csend.

És folytában Püladesz a' barátságnak bélyegeit festi:

A' hű barátoknak közös minden.
Barátnak adni, bús dolog, bocsánatot.
Egy hű barát több mint ezer rokon.

Halljuk a' kettő között váltott igen derék beszédet:

Oresztesz.
(halni készülten Elektra hugával.)

Püladesz! te légy a' haldoklók között biró.
Te tedd a' halvány testeket le díszesen.
Atyánk' porával a' miénket egyesítsd,
'S élj boldogul! Én már dologhoz látok, élj!

Püladesz.

Megállj! az egyben még bünös vagy, hogy hiszed,
Élendni tudnék én, ha megszünsz élni te?

Oresztesz.

'S együtt miért kelljen, Püladesz! halnod velem?

Püladesz.

Ezt kérdezed? 's élhetek-e én tenélküled?

Oresztesz.

Anyát, miképen én, nem öltél hisz' te meg.

Püladesz.

Söt öltem, egyesülve a' tettben veled.

Oresztesz.

Atyádnak add vissza magadat, 's ne halj velem.
A' baj föloldta már szövetségünket itt;
Neked rokonod én nem vagyok, sem te nekem.

Légy, oh szerettem Püladesz, kedves barát,
Légy boldog! ám te még lehetsz, nem én tovább.

Püladesz.

Tehát nem érted, a' mit én mondék előbb?
Be nem veendi véremet, sem az anyaföld,
Sem a' világos légkör, én ha tégedet
Elhagyva, önmentten te' árulód leszek.
Hogy a' boszúban társ valék, tagadhatlan,
És a' miért lakolsz, tanácsomból tevéd:
Meghalnom illik hát veled, 's e' lánynyal itt,
A' szűzet értem, kit teremre jegyztem el.
Mi dics maradna fön nekem, ha míg szabad
Vagy, híved én, boldogtalant hagynálak el.

Különben már jól ismert dolog volt, hogy a' szerencsétlenségben ritka barát állhatatos:

Légy boldog! inségben barátid nincsenek.
(Eüripid. Phöniczněk.)

„Mert — Klütämnesztra' szavai Elektrában — hatalmas az anyai vér! rossz téte után sem tudja gyülölni gyermekét: — a' gyermeki gyengéd szeretet is szülék, kivált leánygyermeké atya iránt, ha jó, 's még ha nem legjobb is ez. Legkitünőbb példa erre Eüripidesz' auliszi Iphigeneiája a' 633 verstől folyton a' 677ig; ki még akkor is védelmezi anyja ellen atyját, mikor már tudva előtte őt megáldozó szándéka (1369 és 1454—56. v.); és Antigone, Eüripidesznél ugyan inkább gyönyörü szavaiban, Szophoklesznél inkább tétekben. — Iphigeneiát ismerhetitek; a' szép keblü Antigonét halljátok először Eüripidesznél, lássátok majd Szophoklesznél. — Halva fekszenek már: Jokaszte, és a' két fitestvér, kiknek egyikét, Polüneikeszt temetni akarja Antigone, Kreón parancsnoknak ellenére, mit ha teend, halnia kell; különben a' parancsnok' fijának eljegyzendő. Antigone temetni akar, lemondva a' fényes szerencséről, aztán számüzött atyját, ha szabadulhat, kísérendő.

Kreón.

Nőhősileg ugyan! ám bolondság e' merény.

Antigone.

Értsd hát: atyámért én tudok meghalni is.

Ödipusz.

Oh gyermek! illy lelket ki én nem állhatok.

Antigone.

Hát nőszni hagysz, 's bujdosni egyedül fogsz, atyám?

Ödipusz.

Légy boldog és maradj; nyugodtan tűrök én.

Antigone.

'S ki gyámolítand téged, oh atyám, vakot?

Ödipusz.

Hol esnem a' végzet hagyandja, alszom ott.

Antigone.

'S hát hova lön Ödipusz, a' rejtélyoldozó?

Ödipusz.

Letünt! föl egy nap emele, és egy veszte el.

Antigone.

Hát én ne osztozzam bajidban, oh atyám?

Ödipusz.

Szégyen, vak atyjával leánynak bolygani.

Antigone.

Nem, oh atyám! sőt szép 's dicső az, vélem én.

Ödipusz.

Vezess anyádhoz most, hogy érinthessem őt.

Antigone.

Itt íme! érintsd őt kezeddel, oh atyám!

Ödipusz.

Oh anya! oh hitves! te 's én boldogtalan!

Antigone.

Szegény anyám! a' rosszak' egyeteme gyült reád!

Ödipusz.

'S hol fekszik Eteoklesz, és hol Polüneikesz?

Antigone.

Itt, itt kinyujtva nyugszanak most békesen.

Ödipusz.

Érintni óhajtom kezemmel arczukat.

Antigone.

Itt íme! meghalt gyermekidre tedd kezedet.

Ödipusz.

Oh kedves elhunytak! bajos atya' bajfiai!

Antigone.

Oh nékem is kedves Polüneikesz' neve!

Ödipusz.

Most már jer; oh lányom, ha kedved a' vakot
Vezetni van, 's megosztni vele csapásait.

Antigone.

Induljunk, nyomorú vándoruton
Nyujtsd ide nekem a' kedves kezet,
Oh agg atyám! vezetendlek én,
Miként hajót a' biztos fuvalom.

Ödipusz.

Ime! induljunk leányom!
Légy te, oh szegény! légy te gyámolyom.

Antigone.

Leszek, atyám! leszek én
A' thébei szüzek'
Legboldogtalanabba!

Ödipusz.

Hová teendem remegő léptemet?
Nyujtsd, leányom, ide a' botot.

Antigone.

Ide, ide lépj nekem;
Ide, ide tedd lábodat. —
Oh, 's erőd álomgyengeségü!

Ödipusz.

Hajh, hajh! a' boldogtalan
Bujdosás! az agg kiüzetik honából!
Hajh, hajh! szörnyüket szenvedek én!

Antigone.

Mit nyögsz? mit nyögsz?
Diké nem nézi a' rosszakat,
Emberi bohóságokra nem ügyel.

Ödipusz.

Én vagyok, kinek a' músa
Szép diadalmat ada. Mennyei volt az,
Hogy a' szüzlány' rejtélyét megoldám.

Antigone.

Oh ne gondolj ama' boldog napokra!
E' bajokra ügyelj inkább:
Számüzve a' honból, honkül
Halni meg, oh atyám! —
Könyük között hagyám oda
Szeretett szüz társaimat,
Messze távozandó a' hontól,
Nem leányilag utazandó.

Ödipusz.

Oh nemes, nemes lélek!

Antigone.

Atyám' szenvedéseiben
Dicsőülend meg egykor a' nevem. stb.

És most nézzétek az itt szépen beszélőt, hősileg munkálni Szophoklesznél. Több részeit járva már be Hellasznak, helyről helyre vezetve az ügyetlen agg atyát, vele minden keserűt 's a' legkeserűbbet, az emberi kemény szívtelenséget, utálatot, gúnyt megosztva, 's mind ezt gyermeki jó szívvel, némi gyönyörrel és édes föláldozatával téve mind annak, mi az életben, reá nézve becses és kecses lehete: ott látjátok őt, a' gyengének, miként maga mondja szerényen, gyenge támaszát, de szeretet- és hűséggel teljes gondu 's szorgu őrangyalát, kit birva még, a' legboldogtalanabb férfiu benne boldognak tudja magát érezni — ott látjátok őt Athéne előtt, a' titkos és szentségteljes berekben, emelgetni, rakogatni, egyengetni az erőtelen atyai lábakat, minden vágyát, óhajtását az atyai szívnek kilesni és teljesíteni; ott látjátok őt, siránkozva, rimánkodva esdekleni a' kétes hajlamu nép előtt, hogy venné föl a' mindenütt üldözött boldogtalant; ott látjátok őt a' mármár átköltözendő atyának végölelései között, vele mintegy összeolvadni, 's majd az eltünt után hasztalanul terjengetni karjait, fájlalva, hogy tovább nem gyámolíthatja a' nehéz de édes terhet, 's utána sohajtva, hogy vele egyesülhessen. És ez a' gyermeki szeretetnek hellen remek példánya.

A' hellen honszeretetre térünk át. Ez ott kevés, de erőteljes szavakban adatik elé. A' hon! ezért, ennek jóléteért és dicsőségeért minden áldozat csekély volt, 's annál édesb minél dicsőbb. „Nincs semmi dicsőbb embernek a' honnál". (*Phöniczნők*). Itt Menoikeüszt, Kreon' fiját, Teiresziasz, az agg jós halálra kivánja, a' végzet' nevében, hogy Thébe' városa a' végpusztulástól menekedjék. Kreón, fija' életét mentendő, neki minél hamarábbi megszökést parancsol. — Menoikeüsz szinre engedelmességet igért atyjának, 's csak annyi időt kiván, mig Jokasztétől bucsuzhatik. Magára hagyatva azonban, halálra szánja el magát, a' városért nagylelküleg:

Inségbe hagynom Thébét int atyám, ha hogy
Megszökni tudnék lenni gyáva én. Neki
Tán megbocsáthat aggkora; nem úgy nekem,
Ha megtagadnám a' hazát, az éltetőt.

Tudjátok hát: a' városért váltságul én
Elmenve, a' honnak föláldom éltemet.
Rút volna mert, ha kik, nem intve isteni
Jós által, a' halált nem irtóztan, paist
Ragadva és dárdát, elhullnak a' honért;
És én, tagadva hont, atyát, testvért, az ős
Városbol illanám silány kislelküleg.
Az igy megőrzött élet undok bár hol is.
Nem igy, Zeüszre! nem, reád dicső Áresz!
El van tökélve: életem (nem dicstelen
Zálog) tiéd oh városom, megmentve igy
Általa lesz inségéből e' hon.

Milly lélekkel mond le az életről, a' neki olly igen kedves, milly szépen viruló életről Iphigeneia a' honért, mellynek szeretete, 's a' dicsőség, azt dicsőíthetni, miként felejtet vele mindent, hogy érezze és éreztesse nemes halálának édességét: már hallhatátok, olvashatátok, csak azon szavait ismétlem itt, mellyekkel a' magát szabadítására fölajánló Akhilnek felel:

Elszánva mondom: nincs kire 's mire néznem itt:
Elég vitéz fog halni még a' sok kecsü
Szép Tündarisz miatt. Te ám, dicső Akhil!
Érettem el ne halj, se meg senkit ne ölj.
Megtartatom Hellaszt, ha tőlem függ, bocsáss.

És az illy nemü halálban helyzék Hellasz' szebb lelkei a' legföntebb dicsőséget, 's ezt kivivhatni, volt leghatalmasb vágyuk.

A' nőszemérem, kivált leányban, 's a' férfiúi szerénység átalan, különösen a' nőszemérem' kiméltében, tiszteletében és sértlenségében, legfőbb disze a' hellen színműveszetnek; innen annak fekélytelen tisztasága, legalább a' két legjelesb színművésznél, Szophoklesznél és Eüripidesznél, kiket egyedül tartok soha nem tévesztő példánynak, mellyet kövessen a' színművészetnek indult ifjuság. Már az életben is kitünő volt ez a' gyengéd erőny a' hellenek között, mellyre, hogy körömön túl ne csapjak, csak azt említem például, hogy színszerepet nőszemély nem viselt, 's a' nőszerepeket is férfiak vivék nőszeméremmel. A' fönmaradt színművekben igen gyönyörű példája a' leányszeméremnek Iphigeneia, a' férfiui szerénységnek Akhileüsz. Oreszteszben Elektra elmondván, miképen gyilkolá meg Klütämnesztra, a' hűtelen nő, férjét,

okát a' rút tétnek akarva hallgatja el, mert ollyannak elbeszélésétől tiltja őt a' leányi szemérem. — Hekabéban Polüxéne, miként a' hírnök beszéli, halálában is oda fordítá főgondját, miként düljön le illemmel. Szebb ez a' jelenet, semhogy el tudnám vonni olvasóm' figyelmétől. — Ott álla az egész hellen had Akhil' sirja körül, kinek dicsőítésére vala az ártatlan szűz megáldozandó. Ekkor kezénél fogá őt Akhil' fija és fölvezeté az áldozati oltárra. Válogatott hellen ifjak kisérék az őz-szökelletü szüzet; a' hősfiu pedig szólítva hősatyja' árnyékát, kivonja aranykörzetü kardját, 's szemével int az ifjaknak megfogni a' szüzet; de ez sejtve az intést, imigyen szól:

„Oh danaok! kik által ejtve dült városom,
Meghalni szabadon szándokom. Hozzám azért
Ne nyuljon itt egy is. Szabadon áll im nyakam.
Az istenekre! szabadon halnom hagyjatok.
Hősárnyak' országába rableány szerün
Fejedelmi szüznek menni le, gyalázatos". —
'S hogy a' parancsnok szóla most, leöltve ő
Vállairól a' ruhát csipő- és köldökig,
Kitünteté nyakát, melyét 's ugy álla fön
Mint szépded istenkép. 'S a' földre térdele,
Legszivrepesztőbb szókat adva ajkiról:
„Nézz ide, oh ifju hős! ha kedved döfni van,
Döfd e' kebelbe kardodat; ha nyakra vágysz,
Előtted e' nyak is lefödve készen áll". —
Akartan és akartlanul, mert szánta őt,
Fejét nyakáról szegte le vasával az.
Ő oda dül, és halálba dülten is az egy
Főgondja: illemmel terülni 's szorgosan
Födözni azt, mit férfi szemnek rejt a' nő.

Átalan, a' hellenszínmüvészek főtárgyul szerelmet nem választának; csak mellékleg érintetik az, vagy szomoru eredménye szolgál anyagul. Igy Klütämnesztra' bünös szerelmét Ägisztoszhoz elbeszéli Oresztesz, hogy anyagyilkosságát igazolja. Igy beszéltetnek el Eüripidesznél Medéa, Helena, Ion 'stb. czimü színmüvekben régi és uj szerelmek, többnyire a' prologban, mindig kimélő szerénységgel, hogy soha nem valának ama' nyomorú intésre szorulni kénytelenek: castis omnia casta; mellynek ringyrongy leple alatt annyi undokság fér el, mennyit csak akarhat a' rég megromlott, javulni, tisztulni maiglan nagy részben ma-

kacs izletü jelenkor! De magokban a' hellen színmüvekben hizelgő, csábító, érzelgő, kéjelgő, sohajtozó, pityergő 'stb. szerelmi szerepek meg nem jelennek, föntebb tárgyakra lévék függesztve a' hellen színmüvészek' szemei. A' boldogtalan Phädra — ez az egy szerelmes tárgyu színmüve Eüripidesznek — nőhősileg küszd a' benne Küprisz' irigy boszúja által gyujtott láng ellen; mono- és dialogjai nemesek, tisztán erkölcsiek. Hippolütosz' nevét dajkája mondá ki véletlenül, 's csak untató hizelgései tudák az örök hallgatásra kárhoztatott titkot kicsalni a' szerencsétlen nőből, ki utolján is, a' gyalázat és halál között, ez utolsót választá. Különben itt is Küprisz' boszúja, melly hogy az őt megvető Hippolütoszt megrontsa, Phädrát is föláldozta, volt a' színmű' főtárgya. — Szophoklesz maga a' szerelemben csapongó volt, színmüvei tiszták a' legcsekélyebb szeplőtől.

A' férfiui szerénység, szinészi tétekben mutatkozik, kevés egyszerü szóban nyilatkozik; ha gőg hallatja magát, rögtön megrovatik.

„Ne kivánj mindent!
Lám mindent kivánva éltedben elveszél" —

mondá Kreon Ödipuszhoz.

„Mennyivel föntebb minden jók fölött a' szerénység!"

kérdé Teireszíász; Kreon felele:

„Mennyivel, hiszem a' bohóskodás legrosszabb". —

„Hatalom nemze zsarnokot,
Hatalom, a' mellyel csak hiun puffad
Azokra, mik nem jók, nem illők".

„— Haki magasan kezével
Vagy szavával fönhejazva jár,
Nem félve Dikét, sem a' szent
Istenek' lakát tisztelve:
Őt a' rossz Moira veszítse el" — stb.

(Ödipusz a' király.)

„A' hasztalan testet leinti — mond a' jós — örvénybe az istenség, mikor az ember halandóságában a' halandóságon túl tekint".

(Ajasz.)

„Mit rosszul merünk, csak rosszul sülhet el."

(Elektra.)

„A' heveskedés még sohasem munkált igazán, a' csendes beszéd mindenkor legtöbbet végez." *(Phöniczнők.)*

„A' hatalmas szó, hatalmas csapásban meglakol végten, lázdühe miatt, 's későn tanít eszmélni." *(Antigone.)*

„A' méltatlan bánás méltatlanra tanít."
(Elektra.)

Az igazság és törvényszerüség 's a' kettő iránti tisztelet és hódolat nagy mértékben sajátja a' hellen színmüvészetnek. E' kettő alá hódol minden.

„Csak a' mi igaz, áll szilárdan."
Nincs hát igazság, mert te vagy boldogtalan?"
(Medéa.)

„A' jól szülöttnek a' hazug név
Mindig disztelen kín."

A' törvények között első a' természet', majd az istenek', végten az emberi törvényszerü hatalom' törvényei.

„A' természet szentebb a' bölcsnek mint a' törvény"
(Oresztesz.)
„Hatalmasok ugyan az istenek, de hatalmasb a' törvény"
(Hekabe.)

És Menelaosz hiszi (Oreszteszben) hogy Phoibosz, parancsolva az anyagyilkosságot, nem tudja, mi szép, mi igaz.

„Ha szabadon élni akarok, kell hallanom, mit akar az uralkodó."
(Elektra.)

De mindenek fölött Szophoklesz' Elektrájában és Antigonéjében nyilatkoznak a' legfőbb erkölcsi törvények, legmagasb és rettenetesb méltóságban. Eszközül két leányszerep választva, legteljesb joggal, mint ollyanok, kik az érzéki természettel sokkal szorosb kapcsolatban állanak, mintsem áll a' férfiu nem; egyszersmind a' szelíd és finom erkölcsi érzelem élénkebb a' kegyesb lelkü, gyengédebb szívü nőkben. Nem férfiulag bánik, miképen némellyek hiszik, a' költész e' nőszemélyekkel, hanem őket a' nőnem' legmagasb és szentebb jelentésü dicsőségében mutatja. Elektrában ez tulzásnak látszhatik, de Elektrának atyja mellett kelle küszdenie, egy magát minden erkölcsi törvényeken túl tett gonosz anya ellen. Itt az erőny középszerüséget nem tűr: az atya és anya iránti természeti szent ösztönök, törvények és kötelességek ütköznek itt egymással: gyülölnünk kell azt, kit a' természet szeretnünk készt, parancsol; kegyetlenkednünk egyik ellen, hogy a' másik iránt kegyesek lehessünk; a' szeretett, tisztelt meghaltnak áldoznunk, a' nem különben szeretett, de most rútsága miatt gyülölt élőnek vérével. Ez nagy beltusába, nagy erölködésbe kerül. Ellenben Antigone' gyönyörü

lelkében, hol törvényes királyi parancs és erkölcsi érzelem 's törvény iránti engedelmesség küzd, könnyebben győz az első az utolsó fölött, a' kegyes erkölcsi és a' kemény emberi fölött. Itt nem ész és érzelem, de az erkölcsi érzelem és az érzéki, a' haláltóli félelem állanak csatában egymás ellen; csak az utolsón kelle erőt venni, 's a' győzelem bizonyos és dicső. 'S e' fölött egy hellen hősleány nem sokáig küszde magával, miként tüstént látni fogjuk.

Dics és tisztelet, fő jónak tartaték a' hellen színvilágban, de csak az, melly szép, nemes tetekből sugárzik ember felé. És ez szükséges is volt olly nép' erőnyének táplálatára, melly a' sírontúli halhatlanságot és boldogságot csak különös isteni kegynek tartá, melly csak egyegy isten' kegyenczének lehet osztályává. Különben a' földalanti sötét világ, melly vára komor karjai közé a' halandót, nem épen vala 's lehete kivánatos. Ennél fogva a' dicstelen és tiszteletnélküli életnél többre becsülteték a' dicső halál. Példák erre a' hősleányok: Antigone, Iphigeneia, Polüxéne, sőt, némi tekintetben és bizonyos pontig, a' szerencsétlen szerelmü Phädra is. Látván a' hellen hősök, hogy a' halált becsülettel nem kerülhetik, megsiratván gyengéd panaszban az életet és kellemes fényt, melly az alvilágban nem lengend feléjük, nagy lélekkel mentek a' halálba, az abból reájok sugárzó dicsőséget tartva szemeik előtt. — A' halál végten nem vala legnagyobb rossz, sőt a' rosszaknak még legjobbika, mond Hekabe Eüripidesznél. Innen az öngyilkosság, nagy bajok között 's a' gyalázat' távolítása végett, nem vala bűn; az emberáldozat, e' nézetből, föntebb jónak esetében, gyakorlott, nem titkolt ellenérzésükkel még is a' jobbaknak.

Igen rossz kharakterü szerepek átalan a' hellen színművészetet nem mocskítják; az erőny nem annak ellentétében mutatkozott, mint inkább, miként már mondók, az élet' viszongásainak, a' végzet vagy istenek által küldött csapásoknak férfias és békes viseletében, megvívásában vagy türésében, az erőny' sérelme nélkül, sőt ennek szilárd állhatosságával és végteni dicsőítésével. A' csalárdság azonban, és a' keserédes boszuvágy legközönségesb emberi gyengeségek, itt 's ott még a' hiu uralkodási vágy, de mellyek között az első és utolsó rögtön megrovatik, a' középsőben mérték és szerénység ajánltatik. A' hiu uralkodási vágy a' két testvér Atridákban, Agamemnon- és Menelaoszban (*Eürip. auliszi*

Iphig. és Oreszt.) Szophoklesz- és Eüripidesznél a' két testvér, Eteoklesz- és Polüneikeszben legnagyobb. A' csalárdság' példánya Odüsszeüsz többekben, de legutálatosabb Philoktétben Szophoklesznél, hol játékot űz a' fiatal Neoptolemosz' erőnyéből, 's minden gonoszt kész eszközül használni kitüzött czélja' elérésére. A' boszuvágy férfiakban is nagy ugyan, de hasonlíthatlanul nagyobb a' nőnemben, mellynek fő példánya a' főnő, Küprisz, ki hogy az őt góggel megvető Hippolütoszon boszút álljon, mert ezt a' végzet ellen különben nem teheté, tisztelőjének, Phädrának is halnia kell. (*Eürip. Phädr.*) Nagy a' boszuvágy Medeában is, ki azonban sajnálatunkra számíthat inkább mint utálatunkra, Eüripidesz' müvészi keze alatt, 's a' kar' itéletében is, Jaszon méltán bünhődött.

Az új kor' színmüvészetéhez térünk vissza, mellynek átlan csak azon oldalát tekintjük, mellyről az köz kedvezést és javalatot maiglan sem tuda nyerni, 's nem nyerhet, míg ez az oldal nem tisztuland, bár a' müvészet' főpontjára emelkedjék különben. — Ha a' hellen színmüvészetnek nem ok nélkül gáncsolják a' műbirák és műbarátok egyszinü-hangu- és oldaluságát, mellyben örökön az örök végzet, vagy egyegy boszús istenség intézkedik, jóslatok játszanak, és hősök, meglehetős egyszerüségben és egyformaságban vajudnak és viaskodnak, a' reájok eresztett bajokkal és csapásokkal, egyhangulag jajongnak és panaszolkodnak; a' kar egy hangon pengeti morálját 'stb — a' különben sokszinü, hangu 's oldalu jelenkornak sem könnyen megbocsátható hason vétke annyiban, hogy majd valamennyi színmüvész egy tárgy körül müvészkedik, 's ez a' s z e r e l e m, majd boldog, majd boldogtalan, de mindig érzelgő, epedő, majd képzelgő 's ábrándozó, majd szomorgó és kesergő egész halálban és halálig; ha különben, hát csapodár és kaczér. Elmondhatjuk sőt, hogy az új korban szerelem az egész költészi világnak bálványa, 's a' szerelem az itt, mi a' végzet hajdan vala; ennek ott, annak itt hódol minden, és miképen hódol itt annak igen sok! Mi az érzelgő románkor' szenyjeiből olly nehezen tudunk tisztulni! 's tán az ugy nevezett vígjátékokban ez még — csakhogy itt is kedvesebb kaczérsággal, 's nagyobb illemmel — türhető volna, kivált a' bohó szerelem' nevetséges oldalainak kimutatásában; a' hősszínmüvekben szerelemnek vagy soha nem kellene a' főszerepet viselnie, vagy csak igen fontos és szükséges befolyás' esetében. Azért a' nőszemélyek nem fognak gyéreb-

ben megjelenni a' színpadon; hanemha az a' balvélemény tartja fogva korunk' embereit, hogy nőszemély az egy szerelem' szerepében képes föllépketni! Milly dicsőn jelentek meg azok a' hellen szinpadon! Nincs-e a' keresztény nőknek olly dicső, sőt még dicsőbb kharakterük, rendeltetésük, hatékonyságuk és munkakörük? Van-e szebb, nemesb és dicsőbb, mint egy müvelt lelkü, finom érzelmü és izletü némber az ő saját körében, házi foglalatosságaiban? Milly szépen fejledezhetnek, tündökölhetnek a' némberi jeles erőnyök, bár milly tárgyu és irányzatu hősszínmüben, egész a' csudálásig! a' leányi szemérem, szerénység, gyengédség, szülék, testvérek iránti szeretet, bizalom és engedékenység, angyali tiszta vidámság; a' női méltóság, férj iránti hűség, gondoskodás, gyermekek és egész család iránti szeretet, anyai édesség; a' köz jólét', megelégedés', béke és boldogság' föntartása, körüláraszfása mindenekre, és a' mennyei csendes türelem, az övéiért titokban szenvedt fájdalmaknak hősi viselése, a' lassu áldozat! —

Hát a' mód, mellyel az örök szerelmek és szerelmeskedések adatnak, a' végetlen hizelgések, csókok, ölelkezések, térdelések, csúszmászások, a' férfiúnak teljes lealjasításával, a' jobbizletü, nemesb erőnyü férfiunak és nőnek egész undorával, a' gyengébbeknek botránkoztával, a' könnyelműeknek és vérüeknek pótolhatatlan kárával stb. 'S aztán csudáljuk, hogy gondosb szülék, előljárók mind magok ovakodnak, mind gyermekeiket, nevendékeiket óvják a' színházaktól; csudáljuk, hogy a' szilárdabb erőny, a' gyengédebb és finomabb erkölcsi érzelem remeg a' színi előadásoktól, hogy egyedül maga a' jobb izlet utálattal fordul el tőlük! És hogyan is ne? mikor ott olly dolgokat viszünk véghez, millyeneket, nem mondom köz helyeken, de csak kis társasági körben is pirulna véghez vinni, pirulna látni a' nem épen elvetemült kharakterü ember! Azt vélik-e szinészeink, hogy csak magok vannak a' szinházban, mintha a' nézőket ignorálni kellene? Valóban ez kissé messzevitt fogalma a' színi, különben szükséges csalódásnak!

Az erkölcsiségnek és társas életnek még majd veszélyteljesebb jelenetek az epedő, emésztő és gyilkoló szerelmek, mellyekben, midőn egy részről semmi igazság nincsen, más részről nagy és vonzalmas az erő és hatás, a' különben is szenvedélyes, ábrándozó fiatal lelkekre, kikben nagy a' hajlam, hősileg küszdeni és halni meg, 's ha

szerelmesek, szerelem-hősileg tenni azt, mire az illy mutatványok ragadó példák, 's okot reá a' köz élet is könnyen nyujt, még könnyebben költ pedig 's mintegy erővel szerez magának a' fölhevült phantaszia, melly a' fölingerlett szenvedélyeket szomoru játékaivá teszi.

De ha a' szerelmet kitiltjuk színműveinkből, mint hidegek félre tétetnek — kiáltanak színművészeink; ha szerelmes jeleneteket nem adunk, üresek lesznek most is ritkán tömött szinházaink — jajdulnak, maiglan balsorsu szinészeink. — És, fájdalom! meg kell vallanunk, igazuk van; mi ismét csak azt bizonyítja, hogy nálunk a' művészi izlet maiglan hiánzik; mi ismét annak szomoru jele, hogy fölötte érzékiek és csak igen kis mértékben szellemiek korunk' emberei. Ha különben, miért nemesb 's föntebb szellemü színműveink vagy épen nem, vagy csak igen igen ritkán, ekkor is majd minden részvét és érdek nélküleg jelennek meg színpadainkon? De hát örökön igy tartson ez? ha igy, magam is a' még csekély számu szinházak' lerontására, a' szinész társaságok' föloszlatására szavazok; inkább semmi, mint erköles- és izletrontó szinészet! — De nem: én bizom; az izlet naponként kezd emelkedni honunkban, a' honestum decorumnak folyvást szaporodnak barátai, terjed, szilárdul országa, melly erkölcsi érzelmeinket is tisztítja és nemesíti. 'S hogy ez minél többeket, minél hamarább hódítson zászlója alá, főleg a' ti dolgotok költészek és szinészek, kiknek azonban elsőknek kell ott lennetek, ha másokat oda vonzani akartok. Adjatok, csak ne örökön, szerelmes műveket és mutatványokat, de ne soha szívrontókat és életdulókat; adjatok az illem és szerénység' határai között gyengéden és nemesen virágzókat, a' keresztény szellem által tisztultakat és megszenteltteket. Ha már a' többi regényes istenkéket megszűntünk imádni, miért bálványozzuk az egy Küpriszt, istenítve, miként nem illik, a' hiu szerelmet? Higyjétek el, ez az istennő is csak ama' szertelen rendszerbe illhetett, azonkül nem tömjényezhetni neki illemmel. A' keresztény tisztább és föntebb nemü szeretet, mellyet isten álda és szentele meg, lépett közünkbe amannak helyette, mellynek keresztény kegytársai a' hit és remény. E' nemes eszme, mellyen túl vinni a' nemi szerelmet, keresztényelleni bűn, emberi méltóságot alázó, test, szív- 's lélekvesztő hiuság, azért tisztult józan ész-elleni is; pedig ti, századunk' gyermekei, ti szerettek ész' embereinek neveztetni! Lássátok a'

hellen színműveket, milly tiszták, milly nemesek azok e' tekintetben, bátor köz életben a' hellen elég csapodár volt és szédelgő; de épen azt tartá a' hősszínművész legszentebb kötelességének, népe' erkölcsére tisztítólag, nemesítőleg hatni; azért itt is, miként mindenütt, mértéket, illemet és szerénységet tűzött ki szerepeinek fő irányzatul.

Nem nyujtom tovább ez anyagot, az értelmeseknek mindent mondtam e' kevésben; és bátor több volna még színművészetünkben gáncsolható és javítható, mert mind azt az idő, műveltségünk megindult folyama nálam nélkül is eltörlendi, tisztitandja: csak egy átlanos nézetet még keresztény religionk' szellemére és zárandom különben is hosszúra nyult értekezésemet.

A' keresztény religio, valamint minden önkénynek és szilajságnak, törvénynélküli- és elleniségnek ellensége; ugy szelleme az, innen a' törvényeken alapult hatalomnak, onnan a' törvényes szabadságnak, szóval, szelleme az erkölcsi szabad önmunkásságnak; de szelleme egyszersmind a' mértéknek, illem- és szerénységnek, a' szilárd, de nem kemény, vad és durva erőnyüségnek, a' szelid türelemnek. Az isteni gondviselést mindig lehet, sőt kell örök végzetnek nevezni, mert az ő, 's utjai nem különben titkosak és megfoghatatlanok; csak ne feledjük, hogy az általa és benne intéző, bölcs, igazságos és szent atya, kinek, reánk nézve, a' síron túl is terjednek nézetei. — Ti, keresztény színművészek! ne adjatok angyalokat, hit- és vér-tanukat, fátyolozott szüzeket, zsákba öltözött remetéket — —; adjátok az igazság', az erőny', az emberszeretet' és türelem' bajnokait, valódi keresztény szellemben, mindig a' kor' szineiben, és a' művészet' egyetemes tökélyében; 's ti lesztek az izlet' tisztítói, az erkölcsiség' tétleges mesterei, az emberiség' szépítői, boldogítói és dicsőítői.

Előttünk a' két eredeti magyar példány: A' bujdosók és Iréne. Jöhettek azóta, hogy e' kettőt példányul választám, ezekhez hason becsüek, jöhettek jobbak is, a' nélkül hogy ez előbbieknek becsét legkevesbbé is szállítanák; a' magában jó jobbak között is jó fog maradni, 's az utánzó jók törpék volnának, ha elődieiknél jobbak lenni nem tudnának.

És a' Bujdosók ugyan gyakran kitünő keresztény szellemben saját kora', a' 15-dik század' szinei alatt: nagy és sulyos bajok, küszdések,

állhatatosság, törvényszerü szabadlelküség, megtörhetetlen és türelmes erőny; föltekintés, majd fájdalmas kétségek között, majd a' halhatatlanság' erősítő reményével a' mindent intéző gondviselésre, mellyet szükségnek, szerencsének, sorsnak, időnek, emberi igazság' vagy igaztalanság' említésével nem ront el a' költész, miután mind ezek a' gondviselés' eszközei keresztény nézet szerint. És ez erőnyök Kontban, a' főszerepben tündöklenek. Kont nagy mértékben tökéletes férfiu, kiben fő a' törvényszerüség, ez alá rendelve benne minden, jelesen fejedelem iránti hűség 'és honszeretet; azért Kontban nincs semmi túlzás, minden a' szükség szerint jól megfontoltan mérve és téve, ezentul nem megyen bátorsága, melly mindig szerény és illemes; e' határokon túl csak egyszer engedi magát ragadtatni, a' fejedelemnek nejéveli illetlen bánása által, mikor az erőny diadalmasan küszd a' hatalommal. Gyönyörüen tündöklik ki Kontnak, erőnyös neje iránt szeretete, nem tántorgó 's nem tántorítható bizalma és hűsége, gyengéd kímélése; fija iránt aggalmai és gondoskodása, barátai iránt szilárd állhatatossága. Őt nem saját, de szeretteinek bajai törik meg; ő nála csak ez egy a' kérdés: „Mi jobb hazánknak?“ Kinek

Erőt adott és bátorságot a'
Kemény természet.“

'S e' bátorságát csak a' fájdalmas nő' könyűi gyengítik; kinek a' halál nem legnagyobb rossz; ki az örökre bucsuzó nőt jövendő viszonlátással biztatja. — Az egészen több jeles színek, meglepő, fölkapó és leverő jelenetek és beszédek ömlenek el, én két hellen és egy keresztény szellemű jeleneteket hozok olvasóm' emlékébe vissza.

Rózsa' hellen szellemü panasza:

Jer, jer, szerencse hagyta kis fiam,
Jer félre innen, itt nincs gyámolod.
Oh most, mi van még hátra, melly erő
Hoz engem helyre? Kont elvesztelek,
És ég föld többé vissza nem ád nekem.
Jaj! gyermekem, jaj jaj! mért szültelek!
Koldús anyáddal a' világ előtt
Csúfságnak itt maradtál, és igaz
Könyedbe mérget önt a' büszkeség.
Ah! mért magányban nem hervadtam el,
Előtted méhem zárva nem maradt,

Hogy a' napot ne látnád, a' nap tégedet
Ne látna, Kontnak árva gyermekét.
Ki mondja majd: jer édes kis fiam,
Ülj asztalomhoz, játszál és örülj!
Nem, nem, te féreg! azt mondják neked,
'S moslékot adnak, mint kit undokúl
Veszendőben buják nemzettenek.
Jer gyermekem, le, lásd szegény apádat:
Apád' hazája föld alatt vagyon."

Vesd ezzel össze a' leányaitól bucsuzó király Ödipuszt, 's látni fogod nem az utánzót, hanem a' hasonszellemű teremtőt.

Kont' ölén neje és fija.
Rózsám, szerelmem, hallgass avval el.
Minden szavad tőr és halál nekem.
Hallgass el és figyelmezz jól reám.
Borulj ölembe Rózsa, így borulj;
Simulj hozzám kesergő kis fiam.
Lássátok, a' boldogság' karja közt
Igy élni, minden véges idő rövid,
És század, mint pillantat elröpül.
De jőjön bal sors, és felhői közt
A' jobb reménynek hunyjon csillaga,
Század lesz akkor a' percz 's minden óra,
Kísértő, gyötrő, hosszadalmas éj.
Ezért ohajtsa vissza napjait,
Ki más örömben éle, hogy midőn
Alig vehet részt pillantatnyi jóban,
A' bánat' és baj' századán epedjen.

Rózsa.

Oh jaj ha elhagysz, melly isten segít meg,
Melly ember adhat enyhülést nekem!

Kont.

Hagyd a' panaszt, édes nő. — — —
Ne sirj, ne sirj, te lelkem' jobb fele.
Ne zokogj, ne búsíts Rózsa, jőj szivemre,
A' messze költözőnek karjain
Pihenj utószor, add rá csókodat,
Hogy kedves emlékül azt elvigye.

Imre.

Atyám, kezemre forró víz esett.

Kont.

Csak víz? töröld le. Oh itt vér lobog. — —
Ki vagy te gyermek? lásd orczádon is
Víz áradoz. Mikor bennünket áld
Az ég vagy megver, akkor ád esőt. — —
Mosdjál meg a' keserv' árjában, az
Nem fogja csuffá tenni Kont' fiát. —
De jer közelb, jer nézd meg jól apádat,
Meg fogsz-e emlékezni gyermekem,
Hogy Kont magyar volt és te vagy fia? —stb.
Azért jegyezd meg, a' mit most beszélek,
A' mit magyarnak tudni, tenni kell:
Imádj istent, de embert ne soha.
Élj a' hazáért, és ha halni kell,
Halj a' hazáért, a' becsületért.
'S az igazság előtted mindig szent legyen.—stb.

Itt hellen és keresztény szellem együtt van. — Különben e' színmü gazdag különféle kharakterekkel; képét találjuk benne a' gőgdaczosnak, hizelgőnek, a' változékonynak és félénknek, a' gyávának és makacsnak, a' szeplőtelen erőnynek és a' legutálatosb gonoszságnak; ollykor tulzásokig vive; de ha már a' köz életben is vannak túlzó emberek, a' színmű' szerepei között is lehetnek illyenek, jóban, roszban, csakhogy rögtön bünhödjék a' rossz, 's a' tulzásig jó ne boldoguljon, sőt gigászi merészletéért szégyenüljön is valamennyire, miként itt Laczfival történik. Nem bírálat lévén kitüzött czélom, az alsóbb rendü szerepeknek, még a' jóknak is ollykor határon túl vitt pajkosságokat elhallgatom; de egy irtózatos, undok jelenetet szeretnék e' nagy és komolyszerű műből örökre számüzve látni; inkább ezer, kegyetlen gyilkolást vitessünk véghez a' közönség előtt, mint egy illy természetet undorító erőszakot. — Végten, az üldözött 's áldozatul dült erőny tökéletesen van dicsőítve abban, hogy előtte a' legnagyobb emberi hatalom is meghajlott, 's akkor leginkább, mikor már szemeink elől eltünt. Szilárd árnyéka előtt ott remeg a' rideg hatalom, önboszujának csúf áldozata.

Midőn a' Bujdosókban csudáljuk, a' szilárd nagyságot, komoly mélységből, rettenetes méltóságban emelkedni; hévvel öleljük Irénében a' nem különben állhatatos, de gyengéd szelíd erőnyü hősleányt, ki hon iránti szeretet- és kötelességből martalékul adja legdrágább kincsét,

első gyengéd szerelmét, az atyai szeretetet, a' nép' jó véleményét, 's magát a' szertelen szerelmü rettenetes hatalomnak veti viszonszeretet nélkül karjaiba, hogy honját, hogy népét idvezítse. Kétes becsü kharakter, mellyet nem a' szilárd igazságu ész, csak a' szűz' szép és ünnepélyes elszántságát istenítő szív igazol. Azért a' művész' részéről is vészteljes vállalat vala Iréne; de a' nehéz csomó abban van föloldva szerencsésen, hogy utóbb veszedelmes erőnyü áldozatának hiuságát maga is átlátja Iréne, 's azt egy szeplőtelen dicső halálban tisztítja és szenteli meg; és most az előbb boszankodó ész engesztelten fog kezet Iréne' tetemei fölött a' szívvel. Iréne nagyszerü, ünnepélyes mű, teli nemes és fönséges eszmékkel, nemes, gyengéd és ragadó érzelmekkel; dús gyönyörü képekben, mellyek a' beszédnek tiszta, vidám zengzetü folyamában hullámozva lejtnek le. Itt a' kereszténység' szelíd, hitében és bizalmában szilárd, erőnyében állhatatos, szabad szelleme áll szemközt a' vad, változékony, önkényt és zsarnokságot lehelő, rablánczokat pengető, iszonyu képü vallás' szellemével. Ez pusztult országokon, rombolt városokon, rablánczra füzött népeken tombolva emeli föl vérrel festett zászlóit, és vad örömek között üli a' pusztításnak — a' szép és dicső Hellasz' vég pusztulásának — iszonyu ünnepét; az busongva, kisirt szemekkel, tévedező lábakkal támolyog honjának, vallásának, nemzeti dicsőségének romjain, 's rémítő csendben ünnepli a' roppant nagy halál' sötét ünnepét. Leonak eme' fölkiáltásában: *Oh haza!* fekszik minden, mit illy körülményekben csak érezhetni, ki nem mondhatni. Lássunk egykét jeles eléadást. Az első felvonás prolog egyszersmind, és kezdete a' színműnek, szophokleszi ügyességgel, eüripideszi bőséggel és édességgel. Nagy hasonlat az első jelenet és Ödipusznak Athen előtti megjelenése között; de nagy különzet az Athen vidéki nép és a' rabló törökök között.

A' nagyság' romja.

Agenor.

Itt állok én, gyökértelen törzs,
Szabad polgár előbb, bolyongó
Árnyék most, itt az omladék között
Sötétség mindenütt körűlem.
Kietlen az élet, puszta partjain
Öröm többé soha nem virágzik. —
Rablánez csörg, ősz fejem már görbedez,

Hull a' kereszt, átkot kiált
Létemre minden perczenet, 's szivem'
Minden verése elválásra késztet.
Rejtsétek el tehát dicső
Oszlopok, ékes fejeiteket sürü
Bokrok közé! tövisek nőjenek
E' nagy város' helyén! sápadt kigyók
Lakozzanak a' puszta paloták között!
Mérges lehelettel a' levegőt rontsák,
Hogy a' vándor rettegve a' helyet
Kerülje és ne számlálhassa vesztünk'
Esztendeit, 's Konstantinápoly'
Gőzlepte halmain az enyészet
Ülje diadalma' ünnepét!

Iréne

(sejtve a' halál' óráját imádkozik.)

Csendes ihlet!
Te a' halál' követje vagy,
Oh értelek; lefolyt az óra, menni kell.
Oszolj sötétség, végy fel karjaidba
Mennyei atyám! azon világos
Országba vedd fel árva lyányodat,
Hol az örökkévalóság' szárnyain
Örök nappal virít. — Zulima!
Az élet távozik. — Ti édes
Helyek! most el kell válnom, egy titkos
Érzés bucsuzni kénytet tőletek.
Zulima jer! — stb.

Iréne' vége.

Iréne

(átdöfetve Mohammedtől)

Óh egek! — Mohammed! köszönöm.
Kíméld atyámat, légy kegyes,
Irgalmas, nemzetemhez — oh Mohammed!

Mohammed.

Itt fekszik vérében, ki tőletek
Elvett! Im a' mindenhatónak
Szent véghetetlensége most karomból
Igy omlik vissza. Most csodálj világ!
Halandó ezt nem tette. Im, örök
Dicsőségért hamvába dőlt

E' földi jónak minden foglalatja,
A' szépség' hódító hatalma.

I r é n e.

Atyám! Leo! az ég nyilik —
Boldog vagyok — meglátlak bennetek —
Ott — ott — Leo! (meghal.)

Honom' színmüvészei! illyen hőseket, illyen szerelmeket, illyen halálokat mindig adjatok. 'S ti honfiak és honleányok! mindig illyeneket kedveljetek!

II.

PHILOSOPHIAI-OSZTÁLYI

ÉRTEKEZÉSEK.

II.

A' PHILOSOPHIAI RENDSZEREK' MÉLTATÁSA.

OLVASTA,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' M. T. T. NAGY GYÜLÉSÉBEN, AUGUST. XXXI. M. D. CCC. XXX. VII.

HORVÁTH CYRILL.

---

1. §.

Van bizonyos ösztön az emberben, melly őt kisebb vagy nagyobb hatással ugyan, de mindenkor nemesítőleg inti egy teljesen összehangzó léthez. Rajta nyugszik az ő végiránya: és még is számtalanok az életben szabad kifejlődésének akadályai. Ezekhez számolhatni egyfelül az érzéket, midőn tompító szórakozással teszi foganatlanná, mit az értelem egységre dolgozva megeszközölt; sőt másfelül, valahányszor ez az értelem kizáró hatalomig jut, 's majd pusztán elvont határozatoknál vesztegel, majd véges czéloktól elfogultan egyedűl a' hasznos után indúl: önmaga lelketleníti meg saját munkálkodását. Lehetetlen, hogy az illy elhajlások valódi megnyugtatást szülhessenek; mert egyoldalúságaikban épen olly erőket látunk tévelyegni, mellyek az iménti ösztön' szabad kifejtésére gyámolúl adattak. Mindazáltal, uralkodjék bármi rögzötten ferdeségök, irthatatlan marad ő, 's közepette a' legámítóbb éldeleteknek is föl fog villanni vagy mint feddő vagy mint józanító sugarlás.

És íme itt azon belső meghasonlás, melly háborgó irányzataival életünk' legfontosb érdekeit is olly ártalmasan szokta megrázkódtatni. Tanú erre a' történetírás. Sőt ha vizsgálatunkat a' természet' osztályira fordítjuk, bizonyosan még ott is megvalósúltnak találjuk őt. A' melly kútfőből fakadott az élet: ugyan azonnál érlelődnek az enyészet' magvai is; és minél tisztább 's minél dicsőbb sajátságot fejtend ki amaz: annál zavaróbb ellenmunkálást alapítand meg emez. Önmaga szólal föl ezek mellett az élők' sokasága, szükségtelen tehát: hogy itt tettdolgok idéztessenek. És valóban, ha mélységét 's ama' különb oldalu változásokat átgondoljuk, mellyek az illy belső, 's épen azért úgy boldog, mint boldogtalan létmódunkra nagy befolyásu meghasonlásból előtolakodnak, csodálni alig lehet: hogy a' vizsgálódó lélek még akkor sem szűnik meg titkainak nyomozgatásitól, midőn tudási vágya méltatlan akadályokkal is küzködik. Honnan ez a' mindenütt feltünő, 's még is titokkal teljes meghasonlás? Miért van, hogy ennél a' szabad lénynek is egyiránt kell osztakozni a' természet' szükség alá vetett állapotjában? Vagy talán épen ez a' szabadság az, melly bizonyos irányzatokban kiművelve képes őt az iránt megnyugtatni?

2. §.

Legbiztosabban válaszol ezekre az újabb speculatio, mellynek ha elfogultság nélkül méltatjuk eszközleteit, úgy jelenik meg az ellenmondás, 's ellentétel, mint olly tünemény, melly mindenkor egy teljesen összehangzó igazra mutat. Továbbá, mivel földünkön egyedül az ember az, ki e' mélyen ható viszonyt megeszmélheti, czáfolhatatlanúl bizonyos: hogy ő fel is tud emelkedni azon igazhoz, mellynél, mint egyesítő középpontnál, kivánt megnyugtatást remélyhetnek az élet' háborgó irányzatai. Ezt nyomozza végső támaszúl az elme, midőn a' közvetetlenség' változatait szemlélgeti; ez után törekedik az akarás is, melly nélküle szabadsága' birtokában sem látszik eléggé szabadnak. Bizvást itélhetni tehát: hogy ehhez sürget azon hiányérzet is, mellynél miután szórakozásiból fölrezzen az ámúlt lélek, megnyílik eszméletének a' mindenség, 's minél inkább gazdagúland tárgyakra, 's minél derűltebbé válik belátásra nézve, annál kevesebbet nyugodhatik meg a' tétovázó mindennapiságon.

Mihelyt pedig ennek korlátin túl verekedik, 's a' több oldalról elfogúlt elme szabadabban hat, mélyebb vizsgálatot fordítand az élet' sok irányu tartalmira is. Mindazáltal a' még mindig töredékelt gondolás, legyen az egyébiránt akármilly tág körü, 's a' nézetek' szövesztésében akármilly forgatag, képtelen azt, mi a' dolgoknál egyedűl igaz, kivántan átérteni.

A' rendszeres tudományok, mellyekhez alapítottabb ismeret' okáért folyamodik, sokkal gyümölcsözőbb pályára vezérlik szorgalmát. Keresztül is hat segedelmök által mind a' természet', mind a' történetek' birodalmain, 's miután még a' legellenkezőbb változatosságban is csodálni volt kénytelen a' bölcs elintézést, álmélkodással sejti a' világ' szellemi oldalát.

És ez ama' méltóságához illő fordulat, melly tisztább elmélkedés után saját kebelében találtatja föl vele a' mindenség' titkait hatalmával együtt a' végetlent tükröző észnek. Valamennyi tehetsége közt ez avatja be őt az ideák' országába, honnan azután a' gondolat és lét' olly buzgón keresett frígyében minden munkálkodására lelkesség ömledezend. Ez kölcsönözi azt a' titkos erőt, melly meggyőz, ha igazat fürkészünk, belszükségű alapossággal; ez nemesít meg, ha jót gyakorlunk, állandó magassággal; és nyájasan ez varázsol körül, ha szépet alkotunk, összehangzó elevenséggel. Ezeknek birtokában valósúl meg végre azon fölséges nyugalom, melly az észt dicsőíti, miután az szétoszlatván a' botlasztó ellentételeket, képessé válik, hogy a' mindenségben önmagára ismerjen.

3. §.

Bizonyos, lelkünk' mélyéből fakadó vágy sürget ezek után ama' tudományhoz, mellyel a' világ' bölcsei, gerjesztve mind saját, mind az emberiség' boldogságától, kitetszőleg iparkodtak az említett' megeszközlésén. Itt valóban a' bölcseség már maga lényegénél fogva váratja velünk, hogy legalább határain belül, meghasonlástól tiszta pályához jutunk; azzal kecsegtetének az iméntiek is: ámde valamint egyébütt, úgy itt sem találhatni mást elhajlásoknál. Vannak tudniillik a' bölcsek között, kik emberi gyarlóságokon kelleténél inkább aggódván, lehetetlennek állítják a' fölebb igértet; mások ellenben, miután a' viszonyosság' rendszerétől csaknem minden igazságot megtagadtak, teljesen valósíthatónak

itélik; találkoznak végre, kik közép útat tartván a' szélsőségek között, ama' fölséges irányt ideának veszik, mellyet emberi álláspontból teljesen megvalósítani ugyan nem, de tudományos élettel még is megközelíteni lehetséges.

A' mi ezekben mondatott, fontossága miatt is érdemli már, hogy itt se maradjon érintetlenül; de sokkal inkább mint felvilágosító pont a' következőkre nézve.

Tudományos életünk' végső alapját az ész teszi, melly amannak több oldalu szerkezetében csak önmagát fejti ki. Tudásunk' tárgya a' lét, mellynek képviselője bennünk ismét az ész. A' lét álladékos nyilatkozásban képzelve önmagából kölcsönözi a' tárgy' különb osztályozatit: hasonlólag az ész szabad kifejlődése' másmás fokain önmagából a' formákéit. Külön váltan nem egyebek puszta elvontságoknál; ámde midőn a' tárgy és forma, belül az eszmélet' határain, egymást kölcsönösen áthatják, 's egy összehangzólag eleven egészszé olvadnak, megszülemlik az idea, melly esetékes oldalakkal föltünve, a' többi közt, tudományt 's műdarabot alakít. Hogy ezeknek kisebb vagy nagyobb tökélye az idea' többé vagy kevésbbé czélirányos tisztaságától függ, a' józan critica rendíthetetlenűl bizonyítja.

Továbbá, mivel a' véges tartalmu tudományok, minden önállási bélyegök mellett is, mintegy önként ajánlkoznak önhiányaik' kölcsönös kiegészítésére, kétségbe hozhatatlan: hogy mindenik lényeges tag egy nagy egészben. És ez ama' pont, melly ha vizsgább fölfogásra érdemesítetnék, koránsem kellene a' tudományos világban olly fonák egyoldalúságokba ütköznünk. Sőt az ész' álladékos emelkedése iránt sem divatoznának annyi méltatlanságok. Fontoltassék csak meg a' dolog egy kissé velősebben, 's azonnal világos lesz: hogy épen azok a' kölcsönös kiegészítést váró hiányok, 's épen azok az ellentételek, mellyek minden véges tárgyu ismeretben lappanganak, szükségképen okozzák: hogy az ész sehol meg nem szűnhetik önmagát tovább lendíteni, valameddig az általányos tárgyat mint tiszta létet 's az általányos formát mint tiszta gondolatot megragadván, saját mélyébe nem száll, hol miután a' lét' törvényeit azonoknak ismeri a' gondolatéival, képessé válik önmagát a' mindenségben föltalálni.

És ez teszi fő feltételét azon biztos álláspontnak, mellyről az általány minden ellentételt szétoszlató ideáját megeszmélvén, kieszközli a' philosophiáét is, mellynek eleme az általány' megismerésében áll.

4. §.

Hogyan, igy szólal közbe itt is, mint mindenütt, hol az ész tisztán határoz, a' félszeg tapasztalás, hogyan, philosophia-e azon tudomány, melly az általány' megismerésével valódi megnyugtatást eszközölhessen? Nem látjuk-e, hogy őmaga is tárháza a' legbotlasztóbb ellentételeknek? Van-e csak egy a' rendszerek között, melly köz értékűnek találtatnék? Alig tűnik föl itt egy, tüstént fölkerekedik amott a' másik is, hogy az előbbit sarkából kiüsse. Még elvben, kezdetpontban, sőt fogalomra nézve sem határoztattak még meg a' philosophiák, hogyan lehetne tehát nekik elsőséget tulajdonítani a' többi tudományok fölött?

Igy a' tapasztalás, melly itéletével nyilván mutatja forrását is. Ha tudniillik a' philosophia' története lelketlenűl, vagy is az idea' nyilatkoztában belső lényeges összefüggés helyett csupán esetékes oldalakra ügyelve fogatott föl, nagyon természetes: hogy az illy útféli álláspont divatra vergődhetik. Erről ered azután ama' nézet, melly szerint a' philosophia nem egyéb, mint meghasonlottan ingatag vélemények' pályaköre. Erről származik amaz ócsárló fölszinesség is, mellynek harapozó kárát eléggé láthatni a' létel' különben álladékos, de a' philosophiátlan ismeretektől szinte meglelketlenített tartalmainál.

Bizonyos ugyan, hogy a' philosophia is, mint minden élő, csak küzdés által fejlődhetik ki, ámde gáncs helyett ez adhatna épen egy magasabb álláspontról kívánt fölvilágosítást. A' felvilágosodott belátás pedig szükséges föltétel a' valódi megnyugvásra. És valóban, ha lelkesűlten átfontoljuk, hogy ama' belénk oltott ösztön, mellytől egy teljesen összehangzó léthez sürgettetünk, philosophia nélkül a' várt tökélyig soha föl nem juthat, továbbá, ha szemügyre fogjuk a' befolyást, mellyel a' társasági viszonyok' bölcs elintézésére munkálhat, valamint azon rendszerező alaposságot is, melly által az ismeret' más tartományait való becsre segíti, czáfolhatatlan: hogy őt csupán magasabb álláspontból lehet illőleg méltatni.

Erről itélve a' philosophia csak egy, mint ideája; a' koronként támadozó rendszerek pedig ugyan annyi formák, mellyekben az idea megnyilatkozik. A' philosophia' ideája az általány' teljes megismerését teszi föl, a' mi emberi álláspontból lehetetlen lévén a' rendszerek is csak fokonként emelkedhetnek. Innen van, hogy mindenik sajátságában viseli már azon hézagot, melly egy szerencsés vizsgálat által kiemelve 's kiegészítve, magasabb álláspontnak, vagy új irányzatnak, és így egy új rendszernek fog alkalmat nyujtani.

5. §.

És ez ama' lelkes, valamennyi lépést élettel fölfogó, 's mind a' lényeges mind az esetékes oldalt czélszerűleg méltató alapnézet, melly mióta elfogadtatott, szünik a' philosophián dúlakodó egyoldalúság. A' mit úgy kell nézni, mint csalhatatlan bélyegét észszerűségének. Lehetetlen is másunnan kihozni azt, mi világosan következteti: hogy nincs philosophiai rendszer, melly valódi becs nélkül szűkölködnék. De ki van egyszersmind általa mutatva, mi vakmerő bizakodást követ el, ki a' philosophiát és rendszereit útféli álláspontból méltatja.

Ha tehát ezt, mint napi renden lévőt, körülményesebben átgondoljuk, nagyon korszerűnek fog látszani a' próbálat, melly bizonyos tárgy' kiemelése helyett egyengető vizsgálatot fordítand ama' módra, mellynek hiánya 's fonáksága mind tudási, mind akarási szempontból ingatag 's lelketlen fölszinességet-, birása 's helyes alkalmazása ellenben szilárd alapú törekedést szokott gyümölcsözni. Hogy pedig ezen mód nem lehet más, mint a' philosophiának még változékony rendszereiben is illő méltatása, az előadottakból szükséges eredmény gyanánt következik.

Az illy sajátságu méltatás, mellyet általányos értékűség díszesít, az el nem fogultak között, egyedül a' rendszerek' valódi becsén nyugodhatik. Továbbá, mivel azt, a' mi valódi, sem a' méltató' múlékony érzelmeitől, valamint ama' nézetektől sem lehet okosan felfüggeszteni, mellyeket az értelem egyoldalúlag megfásított, látni való: hogy itt nem alanyi, hanem tárgyilagos becsről van szó. Ezt kell tehát czélirányosan meghatározni, a' mi csak critica által történhetik. Ámde a' rendszer olly egész, mellynek részei egymást kölcsönösen föltételezik, következ-

zőleg philosophiai criticát előre küldött tisztán teljes fölfogás nélkül adni lehetetlen. Hogy ezeknél fogva sikerültebben kitessék, mi legyen a' philosophiai méltatás, szükséges arányszerű világosságra hozni lényeges oldalait, vagy is: I. a' philosophiai felfogást; és II. a' philosophiai criticát.

6. §.

I. Érdeklőbb valamit alig találunk a' tudományos világban, mint ama' meghasonlás, mellyre bizonyos philosophiai rendszer nyujt alkalmat, ha feltüntével nevezetes fordulat okoztatott. És nem ok nélkül. Mert a' mellett, hogy illyenkor az új álláspont, vagy irányzat az eddig megvitatottnak kényelmeit megháborítja, méltó kétséget is támaszt, ha vajjon az igaznak állított ismeret túl van-e határain az egyoldalúságnak. Sokan, kik az új rendszerben saját nézetöket egy magasabb álláspontról kiegészítettnek vallják, javalólag tapsolnak; míg mások különb, de nem mindig ajánlatos okok miatt, ellenkező pártot alkotnak. Igy ered meg azután a' vitatkozások' időszaka, mellynek Kant óta leginkább tapasztalhatni következeteit a' mélyen ható németeknél.

Kant egy azon ritka férfiak közűl, kik a' fölséges nyugalmat, az alapított tudománynak azt a' valódi gyümölcsét, mind életökben, mind munkáik által dicsőleg kijelentették. És valóban, ha Kant fáradhatatlan szorgalommal írt munkáin a' tőle választott álláspontról keresztülhatott, nagy természetességgel mondhatá: hogy criticái a' philosophia' haladását bevégezték. A' mi tudniillik benne, ki a' scepticismus' nyugtalanságait eléggé tapasztalta, olly fölséges nyugalmat tudott megalapítani, azt vélte ő, hogy azon szigorú vizsgálattal épített tudomány képes lesz a' philosophiai szakadásokat is kibékíteni. Egészen máskép történt. Már élete tanúja volt a' tőle okozott forrongásnak. Halála után pedig egymást érték a' criticákban gyökerezett, még is ellenkező irányzatok.

Többen vállalkoztak eddig, kik e' tartalomban dús időszakot átfontolván, elhajló irányzataira függeszték leginkább figyelmöket. Mi nagyon sok hasznos, 's az ész' szabad nyomozásait tekintve, mi sok tanulságos jöve így napfényre, csak az a' történeti álláspont' tisztább kiemelése is eléggé bizonyítja, mellyről most a' józanabb rész a' philosophiai tüneményeket vizsgálgatja. Azonban, mivel az igazságot csupán

tévedés' útján lehet kifejteni, szükséges volt minél határozottabban átérteni: hogy a' philosophiában szinte, mint mindenütt, puszta ellentételeknél vesztegleni, káros egyoldalúság. Néha Kantból ugyan azon helyek váltak tárgyaivá a' magasztalásnak, mellyeket mások, mint legveszedelmesebbeket, kárhoztattak. Sőt némellyik, ugyan azon gondolatsorban tűzte ki a' legvastagabb tévedést, mellyben mások legkitetszőbb bélyegét csudálták az igazságnak. Nem természetes-e, ha illy nemű tétovázás közt önként tolá magát előre a' kérdés: hol rejteznek ezen az igazság' baráti között olly visszadöbbentő meghasonlásnak végső gyökerei?

7. §.

Sokfélére akadt a' nyomozó, de még is leginkább szembe ötlőnek találtatott az egyoldalu felfogás, melly akárhol mutatkozzék, lehetetleníti az illő méltatást. Néha megrögzött nézetek, másszor meg elhajló különösségek okozák, hogy majd silány értékűnek, majd üres eszeskedésnek tartatott, valami csak Kant' munkáiban személyes tetszésre szert nem tehetett. Melly igen botlasztó méltatlanságokra vetemedheték illyenkor a' méltató, azt az elfogultság' természetéből is gyaníthatni. A' külön fogott oldal, történjék bármi rendszernél, soha sincs hiány nélkül, melly szükséges kiegészítést a' többitől vár; úgyde mivel épen azokra nem fordítatott összetartó meggondolás, nagyon következetes: hogy az elszigetelten birt oldal' hiánya miatt az egészre is csak méltatlan itélet mondathatott. Mi különb módot követett ebben Leibnitz! Ő minden más előtt azon ügyekezék: hogy teljes fölfogással necsak a' rendszer' főbb részeinek, hanem birtokára jusson ama' pontoknak is, mellyeknél a' tagok egymást kiegészítik, 's kölcsönösen föltételezik az egész' organismusát. De nem is lehet máskép a' rendszer' szellemébe behatni, holott pedig csak ez mutatja, mint keljen a' betűből származható ellenmondásokat megnyugtatólag feloszlatni.

Teljesség a' tudomány' egyik fő bélyege; Leibnitz' észszerű bánásmódjából itélve ugyan az teszi czélirányossá a' felfogást is. Tudományban a' teljesség fokonként alapuló haladásban nyilatkozik, hasonlólag a' felfogás is, hogy szabad legyen, az előbbi hézagoktól, tisztán, vagy is belszükségű pontossággal iparkodjék a' rendszert magáévá tenni. És hogy' eszközölhető vajjon ez? Bizonyára nem máskép, mint ha a' föl-

fogó a' lehető legnagyobb hűséggel át tud helyezkedni a' philosophus' szellemi életébe. Az illy képességtől függ: 1) a' felfogás' tárgyszerűsége, melly magával hozza, hogy a' rendszer' sajátsága valamennyi elemével együtt birtokává legyen; 2) csak ez nyujthat módot, melly által a' tudás' állapotja mellett azokat is kinyomozhassa, mellyek a' tudás és nem tudás közt előfordúlnak. Mivel pedig az, mi a' tudás és nem tudás közt előfordúl, nem más, mint a' tévedés, vagy is az igaz' részletes megismerése, világos: hogy a' teljes fölfogás még ennek szakadékaira is vizsgálatosan kiterjeszkedik.

8. §.

Philosophiai rendszerben az észnek élete ábrázoltatik. Ennek oldalai közűl némellyek czáfolhatatlan világosságra hozva, többen magyarázva, mások félig homályban marasztalva, sőt néhány elem csaknem egészen a' sejdítésre szokott bizva lenni, úgy mindazáltal: hogy valamennyi lépés tudtával essék a' kieszközlendő iránynak. A' szerint tekinthetni tehát a' rendszert, a' hogyan egy organismust, melly számtalan elemet elfogad, de valódilag csak azokat sajátítja el közűlök, mellyek lényege' megvalósítására szükségesek. A' mi, ha nyomadékosabban átgondoltatik, önként nyílik meg a' philosophiai fölfogás' mélysége. Valamint a' rendszer' alkotásakor, úgy itt is az ész látszik nagyobb vagy kisebb fokozatú munkásságban. Ez tehát azon tehetség, melly fölfogáskor pontos hűséggel tartozik megújítani ama' nyomokat, mellyeken haladott, midőn a' philosophiai eszmét szükséges kifejlődésénél fogva megvalósította.

Az érintett eszme több lényeges oldalt fejt ki, az ez által nyilatkozó szükségesség pedig több fokot tesz lehetővé. Ugyan is, a' fölebb mondottak szerint, csak akkor tünhetik föl az eszme, ha az idő- 's térbeli esetékekkel megvegyűl, azért világos: hogy több álláspont mellett több irányzat is lehetséges. Mihez képest a' rendszer olly tudományos alakulat, mellyben a' philosophia' eszméje bizonyos álláspontról esetékesen megvalósítatott.

Két szempont ajánlkozik e' magyarázatból, nevezetesek a' fölfogásra nézve, mert kölcsönösen föltételezik tiszta teljességét. Egyikből a' rendszer, mint tudományos alakulat, másikból meg amaz okok tár-

gyaltatnak, mellyek miatt illy, 's nem más sajátságu állapotban jelenhetett meg. A' mi nyilván mutatja, hogy a' philosophiai felfogás is két irányzatra oszlik: A) a' belsőre, és B) a' külsőre.

9. §.

A) Ha vajjon a' philosophia tudomány-e, vagy nem, az iránt, mint sok másban, elágaznak az idegen szempontu vélemények. Találkoznak, kik azt mesterségnek, vagy olly közvetetlen fölfogásnak itélik, melly más viszonyok között más eszméire terjeszkedik az észnek. Mindazáltal, mivel az illy vélemények többnyire czélszerűtlen próbálatokból erednek, 's mivel a' philosophia' történetírása mindenütt törekedést mutat a' tudomány' eszméjéhez; nem lehet többé józanúl kételkedni. Azonban, mihelyt kérdés támad a' közte, 's más tudományok közt lévő különbségről, ismét elhajlásokba ütközünk. Némellyek inkább formája, mint tárgya által kivánják a' többitől megválasztani; mások ellenben tárgyra nézve is. Annyi bizonyos, hogy a' philosophiai tudást egy neki tulajdon összefüggés bélyegzi. Azon felül, hogy ez szorosan tudományos, nem szokott különös tárgyosztályhoz csatlakozni, hanem kiterjeszkedik a' tudás' egész tartalmára.

Ezekhez képest a' felfogás belső irányzatában is két dologra tartozik ügyelni: a) a' tartalomra; és b) a' formára.

10. §.

a) A' philosophia, mint tudomány, az által nyeri tartalmát, ha a' szellemi munkálkodás tárgyára vonatkozik, 's az illykép gyűjtött ismereteket rendszerbe iktatja. Hogy a' philosophia igazságot nyomoz, az iránt nincs kétség; ámde az igazság épen azon mély titok, mellynek mivoltát fölötte nehéz meghatározni. Az újabb 's tudományosan ismételt vizsgálatok szerint valódi, 's minden tétovázástól csak úgy lehet szabad a' philosophia, ha tárgyúl az általányt veszi. Azonban még ennek fogalma is különb fokozatokra, 's az álláspontok' különbsége miatt ismét más elhajlásokra vezet, mellyek a' helyett, hogy kiegészítést mindenkor elfogadnának, kölcsönösen szokták egymást ostromlani. És ezen tettdologból akarák némellyek a' philosophiának, mint tudománynak lehetetlenségét kihozni; de csak az előbbiekből is láthatni már: hogy ez a'

meghasonlás, és hogy ez a' kölcsönös ostromlás nem azt illeti, a' mi a' rendszerekben lényeges, hanem a' mi esetékes.

Ez pedig a' philosophia' kifejlődéséből szükségképen származik. Elkerűlhetetlenűl megkivánja tudniillik ez, hogy midőn az, a' mi úgy a' testi, mint a' szellemi világban egyedűl igaz, lényeges tisztaságra emeltetik, lerontassék egyszersmind az esetékes, és puszta véleményhez tartozó.

Maga a' gondolatok' összefüggése sürgeti, hogy itt említés legyen az álláspontok' lánczolatáról, melly az esetékes oldalak' kisebb vagy nagyobb tömegétől kitetsző mértékben módosíttatik. A' magasabb álláspont szükséges következménye az alsóbbaknak, és ezekből úgy fejlődik ki, ha az esetékesek' lerontása által a' lényegesek tisztább összehangzásban fogatnak föl: tehát a' magasabb mindig magában foglalja az alsóbb fokúakat lényeges oldalaiknál fogva.

Mihez képest két oldal tűnik föl a' rendszer' tartalmában is: c) az állító; és d) a' tagadó.

11. §.

c) Ha vizsgálat alá veszszük a' philosophiai criticákat, többféle módjára lelünk az állító rész' fölfogásának. Ollykor mint egyedül biztosító, csak az előadási rend ajánltatik. Ez a' tartalomra nézve nem egyéb átnézetnél, melly szabadon összetartó belátás nélkül szűkölködvén, inkább előkészület, mint valódi fölfogás. De még kevésbbé követhető azon példa, melly minden egyesítő támaszpont nélkül ragadja meg a' külön részeket. E' mód szolgailag tapadoz a' betűhöz, képtelen tehát arra: hogy a' rendszer' szellemét átértse; pedig csak úgy lehet tisztán teljes a' fölfogás, ha magára az eszme' belszükségű kibontakozására ügyel. Illyenkor a' lényeges oldalak közűl majd ezt, majd amazt találhatni határozott pontossággal kiemeltnek, melly, ha uralkodó irányzatot alakít, megeszközli egyfelül az egésznek sajátságát is. Ama' kétes zavar, mellybe ez által a' criticák bonyoltatnak, szükségessé teszi: hogy itt a' felfogás különös gonddal történjék. Minél fogva emeltessenek ki határozottan 1) az alap- vagy is olly gondolatok, mellyek bizonyos rendszerben uralkodók gyanánt kivive tetemes fordulatot, vagy haladást szülnek a' philosophia' kifejlődésében; 2) gyűjtessék szerkezetten össze, va-

lami csak külön részeken, más viszonyok közt ezen alapgondolatokról mondatott.

Szükségtelennek látszhatik ez; mert jól bevégzett rendszernél mindenik alapgondolat megkapja a' maga helyén czélirányos magyarázatát; de korántsem fölösleges még e' miatt az iménti tanács. Úgy kell itt tekinteni a' fölfogást, mint szükséges föltételét az alapos criticának, melly pontosan meg tartozik határozni, ha vajjon az alapgondolatok' elemei összehangzólag vitettek-e ki, vagy nem. Tudva van, mi sokat módoltatott Kant' criticáinak méltatása, midőn az értelem, és ész' fogalmai eltéréseikkel együtt átvizsgáltattak.

12. §.

Továbbá bizonyos még a' tapasztalásból az is, hogy mindenik alapgondolatnál több alapnézet 's mindenik alapnézetnél több irányzat lehetséges. Fölötte nagy különbség támad ezekből a' rendszerekre nézve, a' mi, kivált ott, hol méltatásról esik szó, csak úgy nem okozand tétovázást, ha megismerjük: hogy philosophiai törekedésnek csupán az igazság' szeretete szolgálhatott valódi ösztönül.

Minekutána valamennyi alapgondolat az előadottak szerint teljesen, 's tisztán megeszméltetett, nyomadékos gond legyen az uralkodóra. Meg kell ennél határozni az alapnézetet, úgy szinte az irányzatot is, melly a' rendszert mindenkor egy neki saját fő eredményhez vezérli.

Mivel pedig akármilly alapgondolat 's ennél akármelly irányzat' segedelmével valósítassék meg a' philosophia' eszméje, bizonyos: hogy ez több álláspontról történhetik. Ugyan ezért: 1) határoztassék meg egész alaposságában az, mellyről a' rendszer alkottatott; 2) emeltessenek ki azok, mellyeket, mint alfokúakat, magában foglal; 3) világosan értessék meg azon tulajdonság, mellyel ezeknek hiányai kiegészítettek.

Továbbá ügyelni kell az esetékes oldalakra is. Forrásaik a' philosophálók' sajátságaihoz képest különbek lehetnek. Legyenek azonban bármi forrásból merítve, szigorún határoztassanak meg okaikkal együtt ama' részek is, mellyek miatt a' kölcsönözés, vagy fölvétel történt.

És csak az illy mindenkép vizsga figyelmezés juttathat eléggé fölkészülten ama' tagokhoz is, mellyek a' rendszerben lényeges tisztaságra polemia által emeltettek. Sőt, ha még a' philosophia' ideája rendszeres

terjedtségig ki nem bontakozott, mint például Jacobinál, megtörténhetik, hogy az állítólagos oldalt is csupán a' tagadólagos segedelmével lehet kivántan megismerni.

13. §.

d) Valódi rendszert, alkottassék bármilly álláspontról, tagadólagos oldal nélkül nem gondolhatni. Lehetetlen is, hogy alapos megismeréséhez jusson az igaznak, ha előre meg nem veti a' talpkövet, mellyen az egész biztosan nyugodjék. E' miatt gáncsoltatik sokaktól a' rendszer, melly polemiával nem kezdetett. És csakugyan becsének kell tulajdonítani, hogy most a' philosophia tisztítottan jelenik meg a' czélszerűtlen aggatékoktól. Mindazáltal itt is könnyű a' megbotlás, mihelyt az eszköz, foganata' nagyságáért, magával a' czéllal fölcseréltetik. Ha tehát ment akar lenni többnemű fonákságtól, mindig szem előtt viselje a' philosophia' végirányát, melly általányos értékénél fogva kivánja: hogy a' polemia koronként hathatós jogával lépjen föl az alapúltságnak.

Először is különös gond legyen a' belső polemiára, melly a' tévedésben lappangó ellenmondást szokta megragadni. Mivel pedig a' tévedés, mint részletes megismerése az igaznak, soha sincs helyes oldal nélkül, melly képes volt a' tévedőben meggyőződési érzelmet gerjeszteni; azért a' belső polemia is két irányzatban munkálkodhatik. Egyik a' tévedés' igaz oldalát illeti, 's miután azt az idegen aggatéktól megtisztítá, egyesűletbe hozza a' többi lényeges taggal. Másik a' melléklet ellen fordúl, 's bontogatásit addig űzi, valamíg az önmagát le nem rontja.

Különbözik ettől a' külső polemia, mellyel a' rendszer egyfelül elveit alkalmazza az élethez, 's egyéb tudományokhoz, 's midőn az ezekben divatozó egyoldalúságot tulajdon becstöbbsége által megerőtleníti, közvetve saját értékét igazolja; vagy másfelűl a' rendszerek ellen másunnan kölcsönözött, de önelveihez képest igazaknak ismert szempontokat fordít, 's kimutatván a' közöttük lévő ellenmondásokat tagadólag itél.

Sok tekintetre nézve fontos irányzatok. Határozottabban kitetszik általuk 1) a' rendszer' sajátsága, nincs is erre biztosabb próbakő, mint a' különb oldalu alkalmazás; 2) kiemeltetnek a' pontok, mellyeknél fogva más ismeret-ágakkal gyámolítólag, vagy lerontólag összefügg;

3) leginkább kijeleltetnek a' részek, mellyek több ok miatt kétkedést, sőt fejtettebb meggondolás után néha tovább vitelt is támaszthatnak.

14. §.

b) Megesik azonban, hogy az előadottak' végrehajtása mellett is találkozik, a' mi a' figyelmet kikerülte, 's épen azért csorbát ejt a' criticán. Szükséges tehát ez ellen is czélszerű módot ajánlanunk.

A' tartalom, mellynek bonczolgatásával eddig foglalkozánk, szoros összefüggésben, 's alapított teljességgel tartozik megjelenni. Hogy pedig az illy sajátságok csak ott mutatkozhatnak, hol a' tudományos forma kivántan munkálkodott, a' dolog' természetéből következik.

Kétféle formára kell itt ügyelni: e) egyik a' philosophiai tudást kifejti; f) másik a' már kifejtettet előadja. Nem igen látszik ugyan a' mindennapi szokás e' különbségre figyelmezni; ámde vizsgább megfontolás után, mint sok mást, úgy ezeket is haszonnal lehet megválasztani.

15. §.

e) A' ki philosophál, általányos értékű ismeretekre törekedik. Úgy kell tehát haladnia, hogy minden tétovázást elmellőzzön. Ez határozó szabály nélkül lehetetlen. Úgyde, mivel több vezérszabály gondolható, könnyű átérteni a' tudást fejtegető módszer' többségét is. Mind a' mellett, ha eszmélettel elvonatkozunk a' bennök feltünő különösségektől, három divatozó módszert találunk, úgymint az állítót, kétkedőt, és birálót.

Az állító, mellyet önkény bélyegez, szilárdan meg nem alapított elvekből indúl ki, 's a' nélkül, hogy az eszmélet' fejlődési fokaira sokat ügyelne, következetesen származtatja állításait. Következetesség teszi tehát nála a' fő nyomadékot. Mint látszik, ennek lánczolata mellett szükséges elveit is vizsgálatosbban felfogni.

A' kétkedő, mód a' philosophiai bizonyosságot vagy általában vagy csak némi tekintetben tagadván, kimutatja egyszersmind, hogy az alanyi okok' megértése után, gyarapodása 's alkalmazása kiván velősebb ügyelést.

A' biráló mind a' kettőt egyesíti, a' nélkül még is, hogy helyes oldalaikkal a' helyteleneket is elfogadná. Kikerűli az állító' önkényét,

midőn az emberi álláspontok' tulajdonaira figyelmez, és szigorún meghányja elveit, mielőtt reájok épitene. Megtisztitja továbbá hézagitól a' kétkedőt, midőn pontos átvizsgálás után megválasztja az igazat a' nemigaztól, 's úgy alkot rendszert, mellyben valamennyi lépésnél szem előtt tartatik a' józanító végczél.

Felfogáskor különös gond legyen 1) azon theoriára, mellyet az eszmélet' kifejlődési fokairól, 's határairól tart; 2) azon pontra, mellyben a' tehetségek' irányzatait egyesíti; 3) azon szabályozó nézetre, mellyet a' gondolat és lét közötti viszony iránt követ.

16. §.

f) De fölfogási szempontból nem kevésbbé fontos ama' mód is, mellyel a' már kiszemelt, meghányt, megalapított, 's felvilágosított ismeretek előadatnak. Ha itt is a' tapasztaláshoz folyamodunk, két divatozó módját találjuk az előadásnak, mellyek ollykor külön, ollykor elvegyítetten is használtatnak. Az elsőt, mivel kivülről járúl a' tartalomhoz, külsőnek; a' másikat pedig, melly magát a' tartalom' belszükségű kifejlődését ábrázolja, belsőnek mondhatni. Amannak, minthogy élet nélkül szűkölködik, fő bélyege a' lelketlenség: emezé ellenben, mivel mindent élettel nyilatkoztat, a' lelkesség.

A' lelketlen mód tárgyát mint adottat ragadja meg, 's a' róla gyűjtött ismereteket elválasztás, összehasonlítás, osztályozás, önkényes kiegészítés, szóval, úgy adja, hogy bennök az összefüggés kivülről támadjon. Ellenkezőleg halad a' lelkes, 's míg amaz az előbbi módoknak csupán eredményeit sorozza, ez magát az eredést veszi tárgyazatba. Amaz többnyire elvont fogalmakból alkotja rendszerét; ebben minden él. Amaz nagy hatalmat enged ollykor a' közvetetlenségnek, és azért kétséges: ha mind azt czélszerűleg kizárta-e, valami csak a' dologhoz mivoltosan nem tartozik, vagy ha a' lényegest belső alaposággal szőtte-e a' többi közé. A' lelkes mód' tárgyilagos menetele úgy intézi a' tartalmat, hogy az utóbbiak necsak szükséges eredményei, hanem kiegészítői is legyenek az előbbieknek. Nagy benne a' pontosság, melly miatt a' mellékletekben is csupán a' czélirányost veszi szemügyre, 's szövi az álladékosak közé. Innen van, hogy az általa előterjesztett egész mindig egy bevégzett organismushoz hasonlít.

Minél fogva szorosan meg kell határozni, ha vajjon a' lánczolat nem szakasztatott-e meg valahol idegen tag' becsuszszantása, vagy titkon történt ugrás által. Minthogy továbbá a' lelketlen mód csak külsőkép egyesíti az egész' részeit, szükséges az egyesítés' okait, valamint azon sajátságot is pontosan kijelelni, melly miatta az egészen elömlik.

Ezek után úgy álland előttünk a' redszer, mint valamelly közvetetlenül fölfogott műdarab, mellyet azonban, még teljesen megmagyarázottnak itélni nem lehet. Sajátságairól, álláspontja' sőt nézeteinek minőségéről is tehetni még olly kérdéseket, mellyekre a' fölfogás' belső irányzata kielégítőleg nem válaszolhat, hely- és czélszerűnek látszik tehát, hogy a' külső' fejtegetésére bocsátkozzunk.

17. §.

B) A' teljes megmagyarázhatás okvetetlenül megkivánja azon elemek' kijelelését, mellyek miatt a' rendszert kitüntető, sajátságos, és a' philosophus' személyességében mélyen alapuló nézet, korszaka' kivánataihoz, 's tudományos állásához képest csak így, és nem máskép fejlődhetett ki. Nem is lehet a' philosophiai rendszer vak eset' szüleménye, valamint az önkényé sem, hanem szerzője szellemi szükségtől ösztönöztetett arra, hogy tudását épen illy sajátsággal nyilatkoztassa. És ez ama' pont, melly miatt philosophiai rendszer szükséges elemében soha szükölködhetik az igazságnak. Hasonlólag munkált alakúlásává a' korszak is. És épen azért a' felfogás' külső irányzata két szemponton nyugszik: g) a' történetin, és h) a' személybelin.

g) Álljon pedig bárminő viszonyban korszakához a' philosophus, mindenkor az marad nézeteinek, sőt egész szellemi életének indító alapja. Megesik ugyan, hogy kora' uralkodó irányzatától eltávozván egy ellenkezőt nyit magának; de még akkor sem más, mint kora' tagadólagos embere. Leginkább gyarapúland tehát a' felfogás' tökélye, ha közelebbről megismerkedünk a' rendszert föltételező pontokkal.

Továbbá, mivel a' valódi philosophusban, tudáson kivül, még előadási mesterség is kivántatik, látni lehet: hogy a' történeti szempont két dologra ügyel, ugymint: i) a' tudásra; és j) az előadási mesterségre.

18. §.

i) A' philosophiai tudást, mellyet az ember szabad gondolkodással csak önmagából fejthet ki, közölni tulajdonképen nem lehet, bizonyos még is: hogy azt a' philosophiai dolgozatok nagy mértékben képezik. Nekik köszönhetjük a' többi közt, hogy midőn a' bennök ábrázolt életet eszméletünkben megújítjuk, sajátunkra nyomozóbb figyelmet fordítunk. Nem szaporodnak, az igaz, ez által tehetségeink; ámde a' különb tárgyak miatt, mellyeknek fölfogására gerjesztetnek, többnemű irányzatra lesznek fogékonyakká. Megbarátkozunk azután ama' különbözetekkel is, mellyek által az egymást megtámadó, vagy az uralkodótól eltérő iskolák sajátságaikat kieszközlik.

Azonban tartozzék bármellyikhez a' rendszer, lehetetlen őt történeti fölfogás nélkül illőleg méltatni. Ugyan is, ha számba vétetik a' korszellem' irányzata, vagy meghódol neki, vagy ellene szegűl. Magasabb álláspontról itélve egyik eset sem tanácsolható; mert mindenik gátolni látszik a' szabad gondolkodást. A' meghódolás különváltan nem egyéb, mint a' kor' szükséges eszközlete, valamint az elszigetelten vett ellenszegülés is csak olly termék, melly rögzött subjectiv különösségből származhatott. Ámde minden kétkedés eloszlik, mihelyt a' dolog történeti szempontból kap magyarázatot.

Sőt a' philosophia' történeti kifejlődésén kivül vannak még más oldalak is, mellyekre ügyelni kell, ha a' rendszert, kivált esetékes részeiben megnyugtatólag ohajtjuk felfogni. Illyenek a' philosophus' nemzete, vallása, tudományos állapot, kormánymód, társasági müveltség, röviden, vallami csak a' szellemi kifejlődésre gyámolítólag vagy akadályozólag munkált.

19. §.

j) Bizonyítja továbbá a' tapasztalás, hogy a' korszak nem kevesebb hatást gyakorol a' szóbeli előadásra is. Azon eszközök közűl, mellyekkel az ember szellemi életét ábrázolja, egy a' nyelv. A' természet' törvénye szerint a' belső olly szoros kapcsolatban áll a' külsővel, melly miatt észt nyelv, és nyelvet ész nélkül kivánatos tökélyben nem gondolhatunk. Úgyde a' mi az észben egy egész, az nyelv által több

részre oszlik; és ezek közűl mindenik csak egyes perczét szilárdítja meg az eszmének. Megtörténhetik azután még az is, hogy a' melly szó a' gondolkodó előtt tökéletes jele a' gondolatnak, épen nem hasonló a' hallóra nézve. És nem ok nélkül, mert mindenik egyed szellemi fejlettségéhez képest egy neki tulajdon nyelvvel bir. A' mi, kivált a' philosophiában, hol a' nyelv egyiránt halad a' gondolat' bontakozásával, 's épen azért a' köz életé úgy, a' mint van, nem mindig czélirányos, számtalan félre értésre szolgáltat alkalmat.

Ha tehát a' philosophiai élet bizonyos időig valamelly iskolában megszilárdult, meg kellett szilárdulnia a' műnyelvnek is. Midőn pedig a' philosophiai élet újolag megindul, haladásában csak az előbbi fokok' eredményeinél veheti kezdetét, a' mi nyilván mutatja: hogy a' rendszerek egymást nemcsak tudásra, hanem szóbeli előadásra nézve is föl szokták világositani.

20. §.

h) Az eddig érintett oldalak nyithatnak ugyan már valódi criticára útat, de még nem képesek azt mindenkép megalapítani. Hiányzik tudniillik egy a' rendszerre épen azt a' bélyeget ütő oldal, melly őt sajátságos életében valamennyitől megválasztja. Ez a' philosophus' személyessége.

Két pontra kell itt vigyázni, úgymint: az egyediségre, és alanyiságra, mellyek közt nyomozóbb megfontolás után nagy a' különbség. Amaz, mivel képes magát a' dolgot gondolni, nem akadályozza az eszme' tárgyilagos fölfogását 's kivitelét; ellenkezőt szokott eszközleni az alanyiság.

Ha lélektani szempontból vizsgáljuk az embert, szellemi oldalánál fogva is egy organismus ő, mellynek lényeges tagjai megmeg külön, de kisebb organismusokat alakítanak. Midőn közűlök mindenik rajta van, hogy munkálkodtában saját törvényei mellett az egészéit is pontosan teljesítse, akkor díszlik a' tehetségek' általányos összehangzása, melly tetőpontját teszi az alanyi tökélynek. Ezt kivánná a' philosophia' eszméje; de valamint ez az egész emberiségre, úgy amaz is olly eszme az egyes emberre nézve, mellyhez tudományos élettel csak közelíteni lehet.

Okait ennek a' tehetségek' meghasonlásában kell keresni, melly azonnal mutatkozik, mihelyt a' kisebb organismusok közűl valamellyik föltetsző hatalmat gyakorol. Ez veti meg azután alapját azon állapotnak, melly miatt az ember fogékonyabbá lesz az igazság' némi oldalainak felfogására, mint a' többiekére.

Két eset támadhat itt. Ugyan is, azon organismus, melly kitetsző hatalmat gyakorol, vagy csak kormányt tart, 's a' többit önsajátságához irányosan munkáltatja; vagy annyira megszilárdul, hogy a' többi' hatásának igen csekély alkalmat enged. Véleményem szerint ezekben rejtezik az egyediség és alanyiság közt levő különbségnek lélektani eleme.

21. §.

A' hol egyediség munkálkodik, szükséges a' fő tehetség' hatóságát azon elvegyüléssel együtt megismerni, melly a' rendszer' sajátságát nagyobb részint föltételezi. A' hol ellenben alanyiság határoz, kisebb vagy nagyobb, de mindenkor bizonyos, egyoldalúságra találunk, Itt az uralkodó irányzat után azon majd az életből, majd másunnan felkapott, de kivánt történeti összefüggés nélkül kiszélesített nézetre kell leginkább ügyelni, melly fásító szerepet játszik.

Ha mind azt, mi eddig a' philosophiai felfogásról mondatott, czélszerűleg átfontoljuk, világos: hogy az teljesen tisztává csak ott lehet, hol elfogulatlanság, mélyen ható ész, éles értelem, és olly phantasia találtatik, melly képes az egészet tökéletesen leábrázolni. Azonban, mivel a' philosophiai méltatás a' rendszer' fölfogása mellett még azt is megkivánja, hogy valamennyi tag' értéke tudva legyen, tanácsos ezek után a' criticai oldalhoz járúlnunk.

22. §.

II. Minél szaporább, 's mind elveiben, mind irányzataira nézve tétovázóbb azon bánás, mellyel az eléggé nem ajánlható critica megkísértetik, annál szükségesebbé vált, hogy mivolta közelebbről vizsgáltassék. „Nincs, ugymond a' lelkes Kölcsey: sem inkább gyűlölt, sem kevésbbé értett szó, mint ez: critica.“ De honnan ez a' gyűlölés? És mi okozhatja, hogy annyi hasznosság mellett még most sincs ohajtottan átgondolva ezen szó: critica?

Túl kellene bizonyára lépnem a' kitűzött határon, ha az ezekre mondandó választ, buzdítva várt sikerétől, körülményesebben akarnám ez úttal fejtegetni. Találkoztak ugyan már, kik az iránt felszólamlának; ámde mind a' mellett, hogy bizonyos irányzatokra különösen hatottak, lehetetlen még is meg nem ütközni tétovázásukon, melly mindenütt, de criticánál, melly valamennyi törekedést biztosított kifejlődésre tartozik segíteni, sokkal inkább visszatetsző. Mivel pedig nagyobb részint ez okozá; hogy az eszközlött siker is vagy egészen kiavúlt vagy legalább meghanyatlott, nem lesz czéliránytalan, ha nyomait szemügyre fogjuk.

Minden más előtt feltünik ezeken is amaz egyoldalu ragaszkodás a' közvetetlenséghez, melly alapított belátás nélkül szűkölködvén, soha sem képes a' dolog' velejéig eljutni. Valamig tudniillik a' criticus, mint szinte a' philosophus is, csupán a' közvetetlenség' határain belül vesztegel, örökös fel nem oszlatott ellentételek között lesz kénytelen ingadozni. Fölül iparkodjék tehát azokat mulni, ha tisztének szabatosan meg-akar felelni. Hogy az illy elvonatkozás a' közvetetlenségtől soha küzdelem nélkül véghez nem mehet, azt ama' jelszó is bizonyítja, mellyet a' valódi haladás' embere mindig szemmel tart. „Kell critica“ ezt halljuk ismételten, 's mivel épen ez a' nyomadékos „kell“ ragadozza a' criticusok' tökélyre vágyó kebelét, önmagok is küzdve járúlnak előbb az eszmék' birodalmához, hogy az ott elsajátított kincset, melly képes volt bennök is az ismereteket némi salaktól megtisztítani, becsmérték gyanánt használhassák azután az elmeszülemények' méltatásakor. Hogy pedig az illy nemű nyomozás' gyümölcse, vagy is a' becsmérték, csak egyenletlen nyomadéku legyen, azt a' tapasztalás mutatja. De mikép is nyerhetne ott kiki máséhoz hasonló becsmértéket, hol ennek minősége leginkább függ a' nyerő' müveltségi fokától? Nagyon termékeny pillantás ez a' criticusok' műhelyébe, méltó is tehát egy kis puhatolásra.

23. §.

Akár tudományos, akár müvészeti legyen a' critica, hogy, mint valódi, tisztét szentűl véghez vihesse, bizonyos alapon kell nyugodnia, melly az előbbiek szerint becsmértéknek mondatik. Mennyire szükséges ennek szilárd meghatározása, a' tétovázás' helytelenségéből láthatni. Alig történhetik pedig ez czélszerűbben, mint ha nemcsak kijeleltetik

a' critica' lényeges iránya, hanem azon is ügyekezünk, hogy tudta nélkül soha lépés ne tétessék.

Fölötte nehéz a' sok mellékirány között, mellyekkel a' criticák gyülölségbe hozattak, a' lényegest tisztán kiemelni; mindazáltal, ha vizsgább nyomozásra fogjuk az olly igen szapora megvegyítések' elemeit, ki lehet minden más előtt tapogatni a' mellékes forrásokat. Hogy ezek, valamint czélzataik is, csak roszalást érdemelhetnek, eszközükből eléggé világos, melly nem egyéb, mint az őszinte haladást akadályozó visszaélés. Elkülönözvén tehát minden idegenszerütől azt, mi a' criticákban lényeges, bizvást itélhetjük: hogy a' criticának soha sem lehet más iránya, mint a' teljesen, 's tisztán fölfogott tárgy' becsének meghatározása. Úgyde, mivel a' becs két oldalról tekinthető, nehogy itt is a' mindennapi zavar uralkodjék, kivánatos a' dolgot élesebben illetni.

A' becs, mint fölebb mondatott, tárgyi, vagy alanyi: következőleg az itélethozás is, melly őtet tárgyazza, kétféle. A' melly által az alanyi becs határoztatik meg, véleményadás; az ellenben, melly a' tárgyi becset érdekli, critica szoros értelemben. Ezen különbség' szigorún meg nem történt áteszmélése okozá gyakran, hogy a' philosophia' mezején szinte, mint a' müvészetin, olly botlasztó fonákságok uralkodtak. Néha nem adatott más puszta véleménynél, mellynek ismét csak vélemény válaszolt, és még is, mivel mindenik párt criticai hatalmat követelt, alig csudálhatni: hogy az illy buzgással vitt, de csábúlt vitatkozások óhajtott gyümölcsöt teljességgel nem hozhattak.

24. §.

Nem lehet ugyan a' véleményadást minden alap nélkül szűkölködőnek mondani; mert van neki is alapja, — de mivel az alanyiságra tehát különösségre épül, általányos értékűvé soha sem válhatik. És ez ama' pont, miért a' puszta vélemény, ha criticai értéket követel, önmaga szolgáltat elemet, melly vizsgább kifejtés után elkerülhetetlen omlását szokta megeszközleni. Hiában itt az ipar, melly a' véleményt mivoltával ellenkező hatalomra kivánja fölemelni. Haszontalanok a' mellékletek, mert azoknak is, mivel soha túl nem verődhetnek az érzési zavar' 's értelmi egyoldalúság' határain, szükségképen meg kell csökkenniök az ész' magasabb álláspontja előtt.

Nincsenek mind a' mellett a' vélemények haszon nélkül; mert a' ki nem képes alanyi becsről itélni, kevésbbé lesz az, ha tárgyiról esik szó. Sőt ezt már az eszmélet' kifejlődése is úgy hozza magával. És valóban, a' ki az érzési, 's értelmi tartományokon mesterűl át nem verekedett, nem fog kivánt sajátságokkal fölkészülten az ész' birodalmába beavattatni. Abban hibáz tehát a' véleményadó, hogy az alanyi becs' mindenkor hézagos, és így más által kiegészítendő mértékének általányos értékűséget tulajdonít.

Ezt csupán a' tárgyi becsnél lehet keresni. Mivel pedig ez egyedül a' tisztán vett dolog' természetén alapúlhat, azon kell alapúlnia mértékének is. A' dolog' természetét az ész csak ideában foghatja fel valódilag, tehát azon általányos értékű becsmérték, mellyen a' valódi critica nyugszik, nem más, mint a' dolog' örök ideája.

25. §.

Azonban még az illy határozat mellett is megújúlhat az említett tétovázás, ha világosabbá nem tétetik. Az idea tudniillik alaki oldalról véve eszméletünk' határain belül él, 's olly eszközlet, mellynek kifejtésére valamennyi lelki tehetség munkál. Innen ama' szoros összefüggés, melly közte, 's az eszmélet' különb fokú formái közt vagyon. Innen származhatik továbbá az ideának meghanyatlása, szinte miként tisztátalan fölfogása is. Valahányszor ugyan is az idea' fölfogásakor hatékonyabb súly esik az érzelmi, vagy értelmi fokozatra, ebbez mellékeltetik azon sajátság is, mellyel csak a' tisztán felfogott ideának kellene díszeskednie. Az illy eléggé meg nem gondolt elsajátítás okozá: hogy többször az úgy nevezett szép', jó', és igaz' érzése, máskor meg bizonyos divatozó, de lényeges származtatás nélkül fölkapott rendszer, vagy csak résznyire fejtett nézet ajánltatott, mint általányos értékű becsmérték.

Egyedül a' tiszta idea teheti tehát azon becsmértéket, mellyen a' valódi criticának, legyen az tudományos vagy müvészeti, szükségképen kell nyugodnia. Két fontos eredmény foly ebből: 1) hogy valódi criticát csak ollyan adhat, ki eszméletében az ideát a' lehető legnagyobb tisztaságban, és teljességgel kifejtette; 2) hogy a' philosophiai critica csak olly dolgozatokra terjeszkedhetik határozólag, hol a' philosophiai idea, kifejlődése' bármilly fokain, megvalósítottnak találtatik.

26. §.

Első, mire illy dolgozatnál ügyelni kell, a' philosophiáról alakított fogalom. Nüsslein ebben véli föllelhetőnek ama' gyököt, melly vagy életnek, vagy enyészetnek ereit szokta magából kizsendíteni. Sőt már azok az elhirlelt különködések 's azok az egymást ostromló vitatkozások is eléggé mutatják: mi nagyon sok fontos, 's a' philosophiai egészet tekintve, mi nagyon sok sajátságos függ a' fogalom' meghatározásától.

A' meghatározást eszközlő mód történeti is speculatioi is lehet. Amaz a' rendszereket összetartja, lényeges oldalaikat kiemeli, és ezek' egyesítéséből alkotja a' fogalmat; a' speculatioi ellenben többnyire csak egyes rendszer' sajátságaihoz méri a' fogalom' meghatározását. Innen a' visszatetsző különködések.

Azonban, használtassék bármellyik mód, szoros átvizsgálása után figyelemre méltó a' hely is, hol a' fogalom előkerül. Ollykor mindjárt a' rendszer' elején találhatni őtet, 's a' szerkezet az által lesz, hogy a' benne összekapcsolt határozatok tudományosan kifejtetnek. Azon felül, hogy illy esetben nagyobb részint csak önkényes képzelet adatik a' philosophiáról, néha több, néha kevesebb van a' rendszerben, mint a' fogalomból következtetni lehetne. És e' pont mindig különös vizsgálatot érdemel; mert nagyon biztos úton vezet a' hézagok' rejtekeihez. Ha ellenben a' fogalom, mint szükséges eredmény, a' rendszer' végén fordúl elő, önmaga tesz róla bizonyságot a' munka' szerkezete.

Hasonló vizsgálatot kiván a' felosztás is, melly által az egész részekre tagoltatott. Midőn ebben a' rendszer a' divatozó szokástól eltér, biráltassék meg minden más előtt az azt eszközlő alap. Igy némellyek az Aestheticát lényeges résznek tartják, mások pedig azt a' Philosophia' határai közűl egészen kizárják. Ugyan ez történik a' Logicával is. Hogy itt annál könnyebb legyen az eligazodás, szemügyre fogassék a' részek közötti összefüggés, melly ha belső, a' rendszer' lényegén-, ha külső, szokás szerint önkényen alapúland.

Tapasztalhatni továbbá, hogy a' részek' tartalma iránt sem igen összehangzók az itéletek. Például: sokan Logicában fejtegetik a' categoriákat, mellyek mások szerint az Ontologiához számoltatnak; némellyek meg Ontologiában származtatják azt, mi nem kevesek' állításaként

a' Psychologia- vagy Ethicának tartalma. Ne hogy az illy különködések tüstint kezdetben megzavarják a' criticát, okaikra kell vizsgálatos ügyeléssel lenni.

27. §.

Ezeket kövesse az irányzat, mellynek választása a' kezdetpontok' különbségénél fogva többféleképen módoltatik. Látni való tehát: hogy a' kezdetpont' meghányásán kivül szoros birálatot ohajtanak amaz okok, mellyek az egyéb irányzatok' megerőtlenítése után a' választottat készítették föl határozó nyomadékkal.

Az álláspontra nézve pedig, mellyről az egész alkottatott, nem lesz czéliránytalan, ha a' következő kérdéseket szem előtt tartjuk: 1) Min alapul az álláspont? Itt három dolog érdemel kijegyzést: a' rendszer' lényege, a' személyes szükség, és a' külső viszonyok. 2) Mint jutott álláspontjához a' rendszer? Ez néha kivántan megmagyaráztatik, néha csak fontolgatás után lehet nyomaira találni. 3) Egyszerű-e az álláspont, vagy nem? Ha nem: mellyekből támadt? Mi oka az egyesítésnek? összehangzók-e elemei? és belsőleg, vagy külsőleg történt-e az egyesítés? 4) Hű maradt-e mindig álláspontjához a' rendszer? Ollykor még a' legkidolgozottabb is mutat elő határozatokat, mellyek különbnemű álláspontokról származtak. Hogy az illy elvegyítés' következetei annál világosabban kitessenek, szigorún fontoltassék át amaz ok, melly miatt a' különb álláspontok' határai tartósan meg nem rovattak, úgy azon sajátság is, mellyért a' különb fokok' határozatai ugyan azonról származottaknak itéltetnek. Ezekből ki lehet azután hozni az álláspont' tudományos fontosságát is, melly annál nagyobb, minél több alfokút foglal magában.

28. §.

Hogy pedig ezek' hézagait megnyugtatólag kiegészíthesse, határozott alapnézetre van szüksége. Olly fáklya ez, melly az ismeretek' tömegére egy neki saját világot vet, hogy azokat bizonyos oldalaiknál fogva kiemeltebbekké tegye. Sőt némi tekintetben ettől függ az esetékesek' megválasztása, valamint a' rendszer' egy- vagy többoldalúsága is.

Pontosan meg kell itt határozni, ha vajjon az alapnézet eredeti-e, vagy nem? Ha nem: honnan kölcsönöztetett? Történt-e rajta változás? Ha igen: mi okra nézve? Sarjadéka-e egy már tudományosan kivittnek, vagy csak némileg magyarázottnak? Világosan, vagy csak gyanítólag adatott-e kifejlődése? Továbbá, mellyik benne a' fő gondolat, és ebben mellyek a' fő határozatok?

Ha mindenik az itt fölhozott kérdések közűl megnyugtató feleletet kap, könnyű lesz kitudni: hogy az alapnézet tudományos következetességgel kivive mit eszközölhet meg általában, és mit különösen. De mivel az elvek nélkül soha véghez jutni nem szokott, azon kell ügyekezni: hogy azok, akár tartalmazók, akár szabályozók, kivántan megbiráltassanak.

Ezt várják a' különvett alapgondolatok is, mert csak így fog kitetszeni: ha vajjon elemeik összehangzólag viszonyíttattak-e. Lehetetlen pedig ezt nagyobb pontossággal teljesíteni, mint ha valamennyinél kiemeltetik az alap, tartalom és eredmény. Az említettek után megtudhatja még a' critica azt is: hogy a' fölvett elvek szerint kimeríttetett-e czélirányosan a' tárgy' ismerete, vagy nem; és hogy kielégítő-e azon összefüggés, mellyel egymást az alapgondolatok kiegészítik?

Néha bizonyos elv a' helyett hogy következetesen kivitetnék, csak résznyire fogatik föl, és hozzá ismét egy hasonlólag fölfogott mellékeltetik. Igy történt a' dolog azoknál, kik Kant' alapnézetét Jacobiéval akarták összeolvasztani: azonban már csak a' kölcsönös kizárás is eléggé mutatja a' törekedés' foganatlanságát. Néha meg csak egy viszony' elmellőzése okoz tetemes csorbát a' rendszer' szövedékében; mert elfonákítja a' szempontot. Ezeknél fogva igen szükséges, hogy az előforduló alapgondolatok mindenkor fölvitessenek az alapnézethez; mivel csak így fog kitünni, ha az elemek ennek sajátságaihoz képest belső összefüggéssel származtattak-e, vagy nem.

A' mi pedig az eredményeket illeti, ezeknél különös gondot kell fordítani a' kútfőkre. Ha talán nem annyira az alapnézetből, mint a' philosopháló' személyességéből folynának, önmaga tünteti föl a' rendszer' többnemű hézagait.

De kitetszőleg pontos vizsgálatot kíván a' fő eredmény. Ugyan is némellyek' állítása szerint a' rendszer' tudományos fontosságán kivül még

azt is csak ebből lehet kitudni: hogy mi benne helyes és helytelen, mi lényeges és esetékes, melly oldalak különben a' forma által egy egészszé olvasztattak össze.

Azután szigorú vizsgálat alá vetessék a' mód, mellyel a' rendszer mind azt lerontotta, valami csak a' fő eredmény' kihozására mivoltosan nem tartozott, vagy vele némileg ellenkezett is. A' mi hogy annál inkább sikerűljön, nyomoztassék ki: ha a' megczáfolandó rendszerek, vagy nézetek betű szerint fogattak-e föl, vagy szellemben is egyszersmind; ha a' tévedések eredeti forrásaikig fölvitettek-e; ha egészben vagy csak tagonként történt-e a' czáfolás; ha végre a' kiegészítés az állásponthoz, 's alapnézethez képest következetesen eszközöltetett-e meg.

Ez által önként adja magát elő az alkalom, hogy a' forma' czélirányosságáról szoros itélet hozassék.

29. §.

A' mondottak után jeleltessenek ki szigorú birálattal a' pontok, mellyek következetesen kivive mellőzhetlenekké tevék a' rendszer' fogyatkozott oldalait. Szemes gond legyen még is egyfelül arra, melly az egészet önmagával meghasonoltatja; másfelül meg a' fő tévedésre, mivel ez forrása több származéknak. Néha legtanácsosb a' fő eredményhez fordúlni, melly ha ellentételt rejt elemében, lehetetlen, hogy a' rendszer választott álláspontjáról valamennyi speculatioi kérdést kielégítőleg megfejthessen.

Azonban egy mély, 's tudományos következetességgel kifejtett világnézetet kivülről lerontani soha sem lehet; mert belső erejénél fogva képes ő minden lerontott forma helyett egy újat alkotni magának. Valódi czáfolás tehát a' philosophia' határain belül csak fölebb vitel által történhetik.

30. §.

Minekutána így a' tisztán 's teljesen fölfogott, és mind állítólagos mind tagadólagos criticával valamennyi részben szigorún megfontolt rendszer végső eredményéig fölvitetett, szerkesztessék a' philosophia' ideája alá: hogy világos legyen a' gazdagság, mellyben ez a' választott álláspontról kifejtetett. Mert a' ki nem képes azt értelmesen

meghatározni, hogy bizonyos rendszerben mennyire fejtetett ki az általánynak, mint olly középpontnak ismerete, mellynél az ellentételek kívántan feloszoltatnak; az bizonyára hiában járúl a' philosophiához óhajtott megnyugtatásért. De fölötte csalatkoznék az is, ki látván az álláspontok' néha visszatetsző különködéseit, egy elszigetelten fölkapott, vagy időszaki divat által a' többin felülemelkedett rendszertől várná a' valódi megnyugtatást. „Ki a' philosophiában, úgymond Fichte: formalis egységet követel, nagyon fonákúl itél; mert minél terjedtebb, 's mélyebben ható valamelly igazság, 's minél gazdagabb valamelly belátás; annál kevésbbé fog egyes próbálat által kimeritetni. Ha valahol, itt valóban a' kölcsönös kiegészítés' organismusa, mellyben az egyesítő idea mindenkor diadalmasan fog megnyilatkozni, elkerülhetlenűl szükséges." És íme itt újolag ama' pont, mellyen nem csak a' valamennyi rendszert lényeges, és így mellőzhetetlen momentumnak ismerő méltatás nyugszik, hanem azon szellemi közösség' valósága is, melly kölcsönös kiegészítésre, 's akármelly viszonyban kölcsönös érdem-ismeréssel frígyesített összemunkálkodásra szokta felszólítani az igazság' barátit. Ez köti össze a' mult kor' tudományos fáradozását a' jelenével; ez a' jelenét a' jövőével. Ezen alapúl végre ama' lelkesítő bizodalom is, mellyel a' nemzet' különb foglalkozású osztályai a' tudós társaságokhoz, ez meg egyes tagjaihoz viseltetik; 's mellyet részemről csak akkor itélek legszentebbben megérdemeltnek, ha fölséges irányát, a' nemzeti müveltséget, 's az ebből származható köz boldogságot mindenkor szem előtt tartván, illő méltatására tehetségem' kész iparkodását őszintén reá fordítandom.

III.

OHAJTÁSOK A' PHILOSOPHIÁRA NÉZVE HAZÁNKBAN.

IRTA

SZILASY JÁNOS, R. T.

Helyesen ismerni mindent, mi a' hazát illeti, az épszívű hazafinak olly természetes vágya, mint tudni: kik 's minő állapotuak azok, kikkel ő legközelebbről érintkezik. Különösen pedig azoknak, kik a' tudományokkal foglalkoznak, jól kell ismerniek: minő ezek' állapota hazánkban? Ezen októl indíttatva figyelmemet a' philosophiai tanulmányokra fordítám, hogy ezek' állását helyes szempontból tekintvén és illőleg méltatván, lássam: mit kellene legelőbb 's mit lehetne haszonnal ugyan ezekre nézve tenni a' magyar honban? Vizsgálódásom' sikere talán nem egészen érdektelen: ezt tehát legalább röviden e' helyen előterjeszteni annál is inkább szándékom; minthogy akármelly csekély fölvilágosítás olly tárgy körül, melly minden gondolkozásunkban 's egész életmódunkban szövétnekűl szolgál, nem lehet nem kedves és kivánatos.

Az emberi lélek, természeténél fogva, szabadon munkál, szabadon gondolkozik, és szabadsága annyira korlátlan, hogy, eredeti tisztaságában tekintve, öntermészetén épűlt törvényein kivül munkálkodása közben semmi által nem gátoltatik [1]). Ez vala mindenkor szemük előtt a' hajdan-

[1]) Ide tartozik egy ujabb bölcselkedő' ezen állítása: „Der wissenschaftliche, selbstdenkende Mensch ist — — auf immer dem Gebiete des blossen Autoritätsglaubens, dem unreflectirten Dafürhalten entführt, und nie wird er den Rückweg zu seiner alten Überzeugung, Ruhe und Befriedigung anders finden, als ganz durch die

és jelenkor' legnevezetesb bölcseinek. Ezen nyomon kell indulni annak, ki minden előitélettől menten akar gondolkodni. Ezen elv' szemmeltartása nélkül a' leggyakorlottabb bölcselkedő eltévedvén, igen gyakran az igazság és valóság helyett csak árnyékát látja az igaznak és valónak. Ez okra nézve fő tiszte a' bölcseség-kedvelőnek, hogy az emberi léleknek öntermészetében gyökerezett törvényeit szemesen kikémlelvén, ugyanazokat goldolkozás közben szem előtt tartsa.

De talán innen az következik: hogy a' korunkat megelőzött tudósok' különféle munkái inkább akadályozzák, mint segítik törekedésinket. — Vajha, legalább némelly tekintetben, ez úgy ne volna! Hálátlanság' vétke nélkül azt meg nem ismerni lehetetlen, hogy elődink a' józan észt, emberi valónknak ezen isteni szikráját helyesen használván, sok, egyébként igen nehéz tárgyakra nézve biztos utat nyitának: mind e' mellett az is tagadhatatlan, hogy némelly, főleg ujabb bölcselkedők, egyéb körűlményeket elhallgatván, majd a' kitüzött tárgy' fensége, majd a' gondolkozás' fölengzése, majd a' kifejezés' homályossága miatt akaratunk ellen is azon gondolatra birnak bennünket, hogy az emberi ész' természeti törvényeitől, legalább a' közönségesebbektől eltávoztak.

A' most mondottakat honunkra alkalmazván örömmel említhetjük, hogy nagy számmal vannak olly tudósink, kik részint önerejök' ügyes használása, részint helyes oktatás, részint sokféle olvasás által a' Philosophiában jeles előmenetelt tevének: mind e' mellett, ha önhitten magunknak hizelgni nem akarunk, ki kell mondanunk, miszerint ollynemű bölcselkedőink, kik munkálás közben müvelt eszük' törvényein kivűl minden más tekintetet félre tennének, kevesen vannak. Rendszerint megelégsznek azzal, ha a' más nemzetek' bölcsei által föltalált és előterjesztett állításokat iskoláinkba áthozhatják. Nagyobb részint szorosan azon rendhez kötik magokat, mellyet atyáink az ifjuság' tanítása közben követendőnek állítának. Következőleg honi bölcselkedőink a' Philosophiát, tartalmára nézve, nagyobbadán a' külföldi bölcsek' tekintetére; a' rendre nézve pedig, jobbadán a' bevett iskolai rendszerre épí-

Wissenschaft hindurch". L. Historische Entwickelung der speculativen Philosophie von Kant bis Hegel. Von Heinrich Moritz Chalybäus, Doctor d. Phil. und Professor an der königl. Militärbildungsanstalt zu Dresden. Dresden, 1837. a' 4. lapon.

tik. És így kiki láthatja, hogy ők az ész' törvényeit mások' tekintetével elcserélvén kevés eredetiséggel dicsekedhetnek.

Itt azonban egyvalaki azt mondhatná: épen az szerencséje 's dicsősége a' magyar-honi tudósnak, mi szerint a' világ' bölcseinek irományin átmenvén, jó ízléssel, bölcsen kiválasztja azt, mit hazájára nézve jónak 's hasznosnak itél. — Erre egy másik könnyen azt mondhatja, hogy az utánozás 's öszveszedés, bár milly elmés és hasznos legyen, csak azért is kevesebbé dicső; mert sokkal, de igen sokkal nehezebb valamit föltalálni, mint a' kész dolgot egyben vagy másban módosítni. Hervadhatlan koszorút és e' földön halhatatlanságot jobbára ollyanok szerzének, kik a' természet' kitünő ajándékát gondosan müvelvén valamelly müvészetben, tudományban, vagy egyéb közhasznú tárgyban ollyakat fedezének föl, mikbe mások behatni képesek nem valának. A' természet' kiválasztottának, a' nagy elmének, a' bölcseség' fölkentének mások' találmánya legfölebb arra szolgál, hogy lássa, mit müveljen, egyébként pedig magára hagyatva, töretlen úton, szokatlan belátással 's ügyességgel jár el dolgában.

Továbbá azt mondhatná valaki: a' magyar tudós más nemzetbeli bölcsek' botlásin okulván, biztos módot követhet munkáiban. — Igaz, hogy a' történetirás' tanusítása szerint alig van tudomány, melly több ellentételre, több ellenkező véleményre, több egymással megütköző rendszerre szolgált volna alkalmat, mint a' nem helyesen értett philosophia. Igaz, hogy épen korunkban a' külföldi bölcselkedők elannyira termékenyek az új meg új philosophiai rendszer' kigondolásában, hogy alig múlik el egy évtized, melly olly bölcseket ne szülne, kik minden előbbi rendszert földulni, és az általok kigondoltat örök időkre megállapítani ne törekednének. Igaz, hogy a' lélek' minden tehetségét kifárasztó 's néha nevetséges túlságokra vezető okoskodások nemcsak kellemetlenek, hanem veszedelmesek is. De milly nagy a' különbség a' veszedelmes túlságok és hasznos rendszerek közt? milly sok jó mag rejtezik a' külföld' bölcseinek új meg új rendszeriben? milly szükségesek az ellentételek, a' különböző vélemények, sőt az új meg új rendszerek a' mélyebben rejtett igazságok' fölfedezésére? Tehát a' külföldieknek itt említett botlásai a' járatlan ösvénytől senkit el nem rettenthetnek, legfőlebb arra

intlietvén mindenkit, hogy véges elménk' körét, határait 's törvényeit szüntelen szemmel tartván, minden hibától őrizkedjék.

De még azt is mondhatni: a' magyar, philosophiájának mostani állása mellett, féken tartván elméje' tehetségit nem veszélyezteti polgári alkotmányát, nem vallását, nem semminemű javát. — Ha ez így van is, fenmarad eme' kérdés: vajjon elegendő-e az embernek, nemzetnek 's emberi nemnek ezen szent kincseit nem veszélyeztetni; vagy talán ezeket még védni, tökéletesítni 's a' közjóra alkalmazni is szükséges? A' mi majd nem ezer éves alkotmányunk, isteni vallásunk 's egyéb törvényesen birt javunk a' józan ész' próba-kövétől annyira nem tart, hogy a' józan ész' fegyverei által még védelmeztetni is ohajt. Az előitélettől ment, 's indulatoktól el nem fogúlt embert álokoskodás által igen nehéz valamelly tévelygés' tartós elfogadására birni: ezt tenni annál nehezebb, minél gyakorlottabb elméje a' fogyatkozott következtetések' álfogásainak föltalálásában. Hasonlít az ő meggyőződése a' mélyen gyökerezett tölgyhez, mellynek a' reá rohanó szélvészek nem csak nem ártanak, hanem annyiban még használnak is, hogy a' megindított gyökerek mindinkább terjednek és erősödnek.

Minthogy tehát sem a' szabad választás' jótékonysága, sem a' botlás' kikerülésének reménye, sem legszentebb javaink' tekintete eléggé meggyőző okul nem szolgál arra: hogy a' bevett szokástól és azon módtól, mellyet bölcselkedés közben elődink követének, legkevesbbé se távozzunk; legyen szabad ohajtanunk: vajha a' nemzet' önállásu, 's magokat a' nemzet' szükségeihez józanon alkalmazó bölcselkedőink szaporodnának!

Talán nem lenne érdektelen és minden haszon nélkül, ha itt név szerint fölhozatnék 's pontosan meghatároztatnék: mire kellene főkép figyelmezni annak, ki nálunk a' philosophiában kivánt sikerrel szeretne foglalkodni? Ezt azonban valamint egyenesen kimondani 's határozott szavakkal kijelelni nem könnyű: úgy illyetén határozott kijelelés legalább azokra nézve, kik a' szóban forgó tárgy' fontosságát, minőségét 's terjedelmét fölfogni képesek, szükségtelen. Mind e' mellett néhány tárgy-illető észrevétel és a' fenforgó kérdéshez tartozó érintés nem lesz itt helytelen és fölös.

Mindenek előtt kivánatos volna, hogy a' philosophia' egyetemi 's részes története a' hajdan- és jekenkor' forrásiból merítve és a' későbbi időszakokban helyesen hazánkhoz alkalmazva, okfejtőleg, belátással és bátor lélekkel kidolgoztassék. Itt azonban mellőzni kellene minden csekélyebb hatású körülményt, 's egyedűl oda kellene irányozni, hogy a' philosophia' életteljes képe tüntessék elő [1]). Ezen történetnek jó sikerű előadása, egyéb hasznok között, azt eszközölné: hogy honi bölcselkedőink látván az előttök élt tudósok' fáradozásit, fölserkenve, — látván azoknak majd szerencsés előmentét, majd roszkövetkezésű botlásit, őrizkedve fognának munkáikhoz.

Azután hasznos volna, hasonlóan a' hajdan- 's jelenkor' tulajdon forrásiból, értelmesen 's velősen előadni: általában a' philosophiát tekintve 's különösen a' philosophia' nagyobb részeire nézve, mellyek a' nevezetesebb philosophiai vélemények 's rendszerek; és ezek közűl az el nem fogadhatókat melly okokkal czáfolhatni, az elfogadhatót pedig melly okokkal támogathatni? Hogy a' kevesebbé érdekes körülállások itt is kihagyandók lennének, magában értetik [2]). Egyébiránt az illynemű, de jelesen dolgozott munkának honunkra nézve az a' szembetűnő haszna lenne: hogy a' honi tudós egy részről megismervén az útat, mellyen elődei nem legjobb sikerrel fáradozának, ugyanarra lépni ovakodnék; más részről észrevévén a' czélhoz vezető módot nagy haszonnal dolgoznék.

Továbbá jó volna helyes renddel fölhozva 's nyomos okokkal bizonyítva megmutatni: mellyek a' philosophia' alapjai? meddig terjed köre? mellyek részei? minő a' részek' összefüggése? végre melly alaprajz szerint volna az egész philosophia' kidolgozandó? Ezen kérdések előleges és jól sikerült megfejtése nemcsak bevezetés gyanánt szolgálhatna a' philosophiába; hanem egyszersmind biztos útat mutatna az egész tudomány' legjobb következésű előadására és a' mélyebb gondolkozásra.

---

[1]) Itt dicsérettel említendő e' czimű munka: „Philosophiai Pályamunkák. Kiadja a' magyar tudós társaság. Első kötet. Budán 1835." Almási Balogh Pál orvos doctor, magyar tudós társasági levelező tag' jutalom felelete.

[2]) E' tárgyra nézve jó útat mutat ezen munka: „Propylaeumok a' magyar philosophiához. Irta Szontagh Gusztáv, a' magyar tudós társaság' levelező tagja. Budán, 1839."

Figyelmet érdemelnének még a' philosophiának 's nevezetesb részeinek fő elvei. Ezek az egész tudománynak 's részeinek alapúl szolgálván, helyesen kidolgozva, azon hasznos következést szülnék: hogy eme' szoros kapcsolatú tudománynak minden állítása, minden czikkelye 's minden akármi néven nevezendő része legnágyobb összefüggéssel adathatnék elő. A' mit csak az hozhatna kétségbe, ki soha meg nem gondolta, hogy az emberi ész, természeti alkatánál fogva, mindent összekötni, mindent egy czélra vezetni törekszik. Ha tehát ez más ismeretinkre 's minden tudományunkra nézve bizonyos; annál inkább úgy kell lennie a' philosophiában, melly a' szellemi világhoz tartozván nem különben vagy még inkább egy fő elven épűl, mint valamelly épület az érzéki világban a' helyesen letett sarkkövön.

Illyetén előkészület után vagy mellett ohajtható volna: hogy a' philosophiának jelesb 's nehezségük mellett is hasznosb vagy szükségesebb részei dologhoz értő belátással és jól átgondolva egyes értekezésekben fejtessenek ki; hogy a' philosophiának nagyobb részei mint megannyi tudományok más részektől 's más tudományoktól elkülönözve magányosan de teljes kiterjedésben adassanak elő; hogy végre az egész philosophia mint különnemű, roppant terjedelmű 's minden ismerhető tárgyat átható tudomány alapos rendszereken építve, részeire nézve okosan összefüggesztve, 's különféle szempontból tekintve jeles elmék által dolgoztassék ki. Illyen állását a' philosophiának honunkban csak az nem kivánja, ki vagy magával teljesen elégedve azt képezi, hogy már a' bölcseség' tetőpontján vagyunk; vagy kétségbe esve semmi módon nem reményli, hogy mi másoknál csak kissé is tovább hathatunk.

De talán van ollyan, ki mindezt haszontalan feleselésnek vagy épen vétkes szóvesztésnek véli; hiszen nálunk kérdések fejtetnek, értekezések készíttetnek, 's néhanéha egész munkák jelennek. — Igen válaszok jőnek, értekezések készűlnek, sőt néha egész munkák jelentetnek. Azonban valamint ezt nem tagadjuk, úgy talán elégnek sem mondhatjuk; vagy legalább többre, jobbra 's nagyobbra mint külön nyelvű nemzet törekedhetünk. Sokszor egy szó, véletlenűl ejtett szó nagy dolgokat szüle; sokszor a' szives óhajtás reményen fölül teljesüle; a' jó szándék pedig ha nem sikerült, jobbára helybenhagyást nyert.

———————

Midőn a' philosophiának honunkban most látható állapotáról észrevételeket gyűjtünk: az eddig mondottakon kivül figyelemre méltó még a' nyelv, mint a' szabályosan rendezett gondolatoknak külseje, 's mintegy köntöse. Vannak, kik a' képzetek' ezen külsejével, a' nyelvvel keveset gondolnak, hibásan azt állítván: miszerint a' jeles és már magában szép 's jó gondolat nem szorúlt nyelvészeti csekélységekre 's szóbeli ékesgetésre. — Én is bizonyosnak tartom, hogy valamint a' lelketlen, holt testet a' gyöngyök és egyéb drágaságok bájos alakká nem változtatják: úgy a' velőtlen gondolatot a' szavak' piperéje eredeti silányságából ki nem emeli, széppé nem teszi. De ellenben ki merné tagadni? hogy az illő szavak' megválasztása, a' szavaknak szabályos szerkezete, és a' jól szerkezett kifejezéseknek csinnal történt változtatása a' mély elme- 's fenkölt érzés-szülte gondolatot szinte úgy kellemesíti, mint a' finom ízléssel készűlt drága eledelt az ennek hasonló készületű, tiszta 's csinos edényben föladása. Egyébként is ha a' gondolatok' világos, határozott 's jól rendezett kifejezése már a' köz életben annyira kivánatos, hogy e' nélkül még a' mindennapi beszéd is kellemetlen 's unalmas: mit mondjunk azon iróról, ki helyes és jó szerű gondolatiban bizakodva, ezeket illő szavakba öltöztetni 's csinos mondatokkal fűszerezni gondatlanúl elmulasztja? Különösen pedig még kérdezhetnők: minő előmenetelt tőn az a' bölcseség' iskolájában, ki a' nyelvben, az elme' ezen noha legközösb, mégis legrendszeresb müvében, akárhogyan tekintve, nem eléggé járatos, vagy legalább annak használatában nem eléggé gondos? Ki tehát valamelly nemzet' szine előtt mint bölcselkedő nyilván föllépni kiván: annak nyelve sok szó nélkül legyen világos, homály nélkűl legyen szabatos, legyen nem mesterkélt de csinos.

A' büszke Róma' hajdani pompás nyelve a' philosophiai nyelv' most említettem szép tulajdonit elfogadni alig vala képes. Egy, e' tárgyban ha nem csalhatatlan, bizonyára legilletőbb bíró a' latin philosophiai nyelvről illy értelemben szól: „Sokan azok közűl, kik a' görögöknél philosophiát tanulának, nem valának azt, mit tanultak, hazafiaikkal közölni képesek; minthogy a' görög nyelven tanult tárgyakat nem reménylék latin nyelven kifejezhetőknek“ [1]). Mind e' mellett ezen, a' görög egysze-

[1]) A' mi így van az eredeti nyelven: „Complures graecis institutionibus eruditi ea, quae didicerant, cum civibus suis communicare non poterant, quod illa,

rű philosophiához is csak nagy nehezen simítható nyelv, mint a' tudós világ' majd, nem egyetlen nyelveidő' jártával csaknem egyedűl maga bölcselkedett, vagyis inkább a' bölcselkedők csaknem mindnyájan latin nyelven bölcselkedtek. Előbb ugyan, még a' latin nyelv' tiszta- 's csinossága becsesb és a' philosophia' minden tárgya egyszerűbb vala, szép latin nyelvet használának; utóbb pedig még ezen szépségekkel is kevesebbet gondoltanak. Igy volt ez hazánkban is, nagy részint így van ez most is. Nálunk több jeles ember fáradozék abban, hogy a' külföld' majd minden philosophiai kincsét honunkba hozza, és a' nyelv, mellyen ezt eszközleni akará, jobbára a' latin vala. Minthogy pedig a' külföld' philosophiájának majd tárgya fenséges, majd nyelve föllengző, majd kifejezése szokatlan: a' mi philosophiai latin nyelvünk igen gyakran nem tiszta, sokszor pedig homályos. A' latin nyelvre nézve egy bölcs nem helytelenül mondá: „Caesar szinte mint Cicero új szavakat használván oda irányzának, hogy a' nyelvet bővítenék; azt azonban előre nem láthaták, hogy utódaik közűl némellyek elvadulván úgy elaljasodjanak, hogy a' szavaknak, főkép a' szükségtelen szavaknak zavarásában semmi mértéket ne tartsanak, és hogy félre tévén minden tisztaságot, a' (latin) beszédet mocskokkal 's ocsmánysággal szennyesítsék“ [1]. Hogy a' panasz illy keserűn kifakada: annak, ismételve állítom, az újabb tárgyakhoz nehezen alkalmazható latin nyelv egyik oka [2].

Honi nyelvünknek, mint élő 's mind inkább fejlő és virágzó nyelvnek alkalmasnak, képesnek kell lennie minden tárgy', minden gon-

---

quae a Graecis accepissent, latine dici posse diffiderent.“ Cic. De nat. Deorum L. I. c. 4.

[1]) A' mi ekként van az eredetiben: „Nihilominus Caesar quam Cicero verbis recens editis eo spectarunt, ut facerent lingvam locupletiorem; id autem non poterant animo providere, homines e posteris fore tam immanes ac barbaros, qui nullum commiscendi, praesertim non necessaria, modum adhiberent, et abjecta omni munditie, sordibus orationem, coenoque foedarent“. Bergerus de natural. pulchrit. Orat.

[2]) Egy ujabb iró így szól e' tárgyról: „Liceat hujusmodi et vocabulis et constructionibus uti, quae classica quidem latinitas respuit, quam tamen omnino non ferre videtur expositio hujus philosophiae (Hegelianae), quae ne vernaculam quidem lingvam salvam esse sinit.“ L. De genetica philosophandi ratione et methodo praesertim Fichtii, Schellingii, Hegelii. Scripsit F. C. Biedermann Phil. Dr. et BB. AA. M. Lipsiae, 1835. a' 43. lapon.

dolat' kifejezésére. — De ha nincs szó, bátran használható! — Talán van szó, de nem eléggé ismeretes. Talán a' szó alkotható, mert a' tárgy és gondolat igen természetes [1]). Nyelvünknek mint minden egyébnek majd borult majd derült vala állapota; majd fényes majd homályos volt csillagzata. Sokszor a' tudatlanság, majd pedig a' gondatlanság a' nagy kincsnek, a' szép nyelvnek ártalmára vala. Egyszer vallási villongás', másszor hazafi buzgóság' bővebb kifejtésére eszközűl szolgála. A' nemzet pedig mint egyéb szokásiban, úgy a' nyelv' tulajdoninak fentartásában mindig állandó marada. Azért menjünk vissza nemzeti nyelvünk' szebb koraira, 's emlékezzünk annak igen jeles tulajdonira. Sok jól alkotott szó van a' régiségben, 's kivánatos változóságot találunk nyelvünk' természetében. Egyébként is többen vannak, kik az útat előttünk megtörék, kik a' philosophiának minden részét gondosan fölvevék, kik a' többször előforduló 's használható szavakat magyarul kifejezék. Azonban sok szó van még helyesen alkotandó, sok a' többféle közűl okosan kiválasztandó, sok a' homályosság miatt értelmesen meghatározandó. Ezen fölül philosophiai nyelvünkben mennyit kell még simítani? Hány helytelen kifejezést kell jobbal fölváltani? Milly sok rögös mondatot kell csinosbra változtatni? E' czélra alkalmatos minden legkisebb de jól dolgozott philosophiai értekezés; hasznos minden, nagyobb gonddal készített philosophiai munka; hasznos minden szófejtés, minden szógyűjtés, minden szótár-készités; hasznos minden, mi a' philosophiai nyelvet könynyíti, bővíti, szépíti; egy szóval hasznos minden, mi azt akármelly módon elősegéli.

Itt azonban e' gondoskodást valaki talán szerfölöttinek mondja? a' philosophiai nyelvnek tisztítását, simítását 's akárminő tökéletesítését ha nem haszontalannak, legalább szükségtelennek állítván. Hiszen, úgy mond, más, főkép európai nemzetek' példája szerint vannak a' philosophiának tulajdon és így mindenütt megtartandó vagy legalább megtartható szavai 's kifejezései. Azért mit más nemzetek a' görög vagy latin

---

[1]) Az ékesszólás' nagy mestere a' philosophiáról értekezvén így ir: „Nobis etiam verba parienda sunt, imponendaque nova novis rebus nomina: quod quidem nemo mediocriter doctus mirabitur, cogitans in omni arte, cujus usus vulgaris communisque non sit, multam novitatem nominum esse, quum constituantur earum rerum vocabula, quae in quaque re versentur." Cic. De finibus L. III. c. 1.

nyelvből kölcsönözve, 's kölcsönözvén meg nem változtatva egyezőleg elfogadának: azt ha a' magyar nagy műgonddal fejtegetve, 's fejtegetvén csak változtatva akarná használni, a' dolgot nehezítné 's a' munkát sokasítná. — Igaz, hogy e' mondás nem egészen alaptalan. Igaz, hogy az ajánlott nyelvtisztítás fáradságos és sokszor háladatlan. De, hiszem, előttünk az is tudva van, hogy az európai nyelvek a' latinnal igen sokban rokonok, és hogy a' mi nyelvünk napkeleten eredvén, 's már csak azért is gyökérre és szerkezetre nézve a' latintól igen sokban eltérvén, nem képes magát mindenben ehez alkalmazni. Különben is a' magyar nyelv olly szűz és tiszta, hogy első szóra kirí belőle a' hiba. Tehát minden szó, melly nem magyar hangú, fület sértő 's csaknem botránkoztató. Azért az idegen szavat 's kifejezést csak ott 's akkor tűrjük: hol 's mikor a' tárgy vagy gondolat elannyira kényes, hogy nemzeti nyelvünk azt értelmesen kifejezni még most nem képes. Legyen nyelvünk, hol csak lehet, öntermészete szerint tiszta; legyen kifejezésünk 's minden mondásunk kerekded magyar 's csinosan sima.

Hátra van még a' rend, mellyről bölcselkedés közben elfeledkezni nem szabad. Az emberi lélek olly szabadon szeret munkálni, hogy a' kényszerítést 's megszorítást igen nehezen türheti. Az önalkotta rendet mindazáltal csak azért is kedveli, minthogy a' legkülönbözőbb fogalmakat is egyeztetni, egy czélra vezetni igyekszik. Bölcselkedő hazánkfiai nagyobb részint a' bevett iskolai rendhez alkalmazván magokat, munka közben mindegyre olly korlátok körűl jártak, mellyeket az önhatásu lélek megszokni és szorosan követni csak kényszerítve tuda. E' szerint a' fogyatkozást észrevevén, és azt valóban fogyatkozásnak itélvén, a' bevett rend bölcselkedőnk' szabad munkásságát soha ne gátolja; sőt inkább e' rendnek már csak azért is, hogy bevett, alapos megbirálására indítsa. Az ész, kivált a' nagyobb erejű ész minden müvét öntörvényei szerint készíti; 's azért müveiben a' kiszabott rendet nem mindenkor kedveli. Az építő' müve 's így rajza is más mostan, mint hajdan. Változnak műszereink, fegyvereink 's mindenünk. Sokszor mit egyik jónak tart, azt a' másik roszalja. Igy van ez, így kell ennek lenni a' bölcselkedők által követett renddel is.

A' bölcseség' barátja kiméri körét, leteszi alapját, előadja részeit, fölhozza elveit tudományának. Állítást állításhoz, egyik részt a' másikhoz, kisebb dolgot a' nagyobbhoz, mindent úgy köt ő egymáshoz, hogy fogalmak, itéletek, okoskodások és a' kölcsönös kapcsolatban levő tudományok egymást kövessék és, úgy szólván, egymást szüljék. Az ész e' szerint mindig új alapot, a' szív mindegyre más táplalékot, az egész ember jótévőleg serkentő foglalatosságot lelvén a' philosophiában, mind inkább közelít vég czéljához. A' lélek e' szerint magát önmagával kibékítve, ismereteit egyesítve, 's viszonyait meghatározva szemlélvén, annak utján 's módján eljuthat az igazsághoz, erényhez és boldogsághoz.

Philosophiánk' jelen állását röviden megismertetni, különbfélét egy két szóval érinteni, ohajtásimat a' philosophiára nézve kijelenteni czélom vala. A' magot elhinteni azért szoktuk, hogy idővel gyümölcsözzék. Talán itt az idő, hogy a' magyar önállólag, nagy tárgyakról, jól magyarul, helyes renddel bölcselkedjék.

IV.

TUDÓS EGYESÜLETEK 'S ALAPITVÁNYOK' HASZNAIRÓL.

OLVASTA,

A' M. T. TÁRSASÁG' VIII-d. KÖZ ÜLÉSÉBEN

KÁLLAY FERENCZ. R. T.

A' bölcsek sokat törték azon, 's mindegyre törik fejöket, mi módon állott az emberi társaság össze? E' nehéz feladat' titkait feszegetni értekezőnek nem czélja, hanem egy más szintolly fontos, életkörünket még inkább érdeklő kérdést, úgymint a' tudós egyesületek' eredetét 's természetét választotta ki értekezése' tárgyáúl, mellyeknek hasznos eredményeit itt rövid vázolatban előadni is igyekszik.

Miképen egyes emberekben előbb az érzés, később az eszmélés (reflexio) fejlenek ki, mire a' mindennapi tapasztalás legbiztosabb kezesség: úgy több egyes' tömegében is, vagy is társaságban nem előbb kaphatnak lábra a' tudományok, mig az érzéssel rokon poesis a' képzelet' viruló térein meg nem termi a' maga virágait: miről viszont a' história nyujt kétségbe hozhatatlan bizonyítványokat. Igy van a' dolog a' természet' országában is: előbb bimbónak, levélnek és virágnak kell fakadozni, hogy érett gyümölcs álljon elő, mint szinte az emberi társaságnak előbb meg kell válni a' phantasia' hatalmától, hogy az okos értelem' szigoru parancsainak jótékony hasznai az egészre lassanként kiáradhassanak.

Még magában a' poesisben is észrevehetők a' fokonkénti fölemelkedések: nép-poesis előbb volt mindenütt, mint müvész költő, mikép beszélőnek előbb kellett lenni, mint szónoknak. A' lyra megelőzte a'

larvát és cothurnust, Tirtaeus' nép dalai előbbi jelenetek Aeschilus' karénekeinél, azért Rosenkranz ott keresi okát drama' nem létének a' zsidó, arab 's persa nemzeteknél, hogy ezek nem hatottak a' müveltség' azon fokára fel, melly dramai kifejlésre szükséges [1]).

A' görög poesis szorosan egybefügg a' mythologiával, kezdete csekély vólt, 's lépcsőnként vergődött fel a' mythusokon keresztül egész a' hős költeményig. *Linusról*, *Orpheusról*, *Chironról* való mesék csak a' természeti erők 's látványok' személyesítései; azaz a' phantasia a' maga munkálkodásának második stadiumába lépett már akkor, mikor a' kül természeti erők emberi alakokban megszemélyesítettek, mert első pályaútja merőleg az érzékiség' körében határoztatott el, azért a' legrégibb hymnusok is a' természeti erőket istenesítik.

De nemcsak a' helleneknek voltak népdalosai, hanem más nemzetek is azokkal léptek át egy bárdolatlanabb állapotból a' tudományosságra, mellyet a' civilisatio nyomba szokott követni.

Honi történeteinkből tudva van, hogy III-dik András' királyi udvarában magyar énekesek laktak; hogy a' nagy király Mátyás' asztalánál, mint Galeottus irja: non sine sermone inconcinno, azaz kellemes magyar énekekben énekeltettek a' magyar hősök' tettei: csak hogy ez az iró abban tévedez, mondván, hogy az olasz-római szokás, mellyet elsajátitottak a' magyarok.

Ez állítás' igaz volta ellen maga a' dolog' természete beszélne, ha históriai adatok nem volnának is; mert vitéz, hadakozó nemzeteknél jóval a' provençáli poesis' ideje előtt divatban volt az énekesek' egyesülete, 's nemes érzemények és indulatok önként törnek útat a' dalokra, mellyekben magokat mintegy vissza tükrözik, honnan aztán csak egy lépés kellett még, hogy az énekesek szabályos társaságba lépjenek 's müvészeti kifejlésre pályautat nyissanak. — A' vitéz Theseus, megérkezvén hadi tettei után atyjához, vendégi énekek közt fogadtatott.

— — — — agitant convivia patres
Et medium vulgus nec non et carmina vino
Ingenium faciente canunt.

(Ovid. Metam. L. VII.)

[1]) Handbuch einer allgem. Geschichte der Poesie, von Karl Rosenkranz. 1. Theil. Halle 1832.

A' chinai poesisben is, mint Lacharme' latin forditásából a' *Chi-kingnek* kitetszik, mellyet Confucius szedett össze, az asztali énekek jókor fő helyet foglaltak el [1]. A' parthus király Arad' udvarában görög énekes mulattatta az asztalt, mikor Crassus' levágott fejét bemutatták a' vendégeknek [2].

Róma alig kezdte el hadi pályáját, azonnal feltüntek az énekesek is, kiknek csatadalai' elvesztét Cicero keservesen fájlalja [3].

Attila' udvarában hunnus költők tartózkodtak, kik őt 's táborát mindenhová elkisérték, azzal a' különbséggel, hogy itt nemzeti nyelven, nem mint a' parthusoknál görögül zengettek a' hadi énekek [4].

A' török fogságba esett névtelen erdélyi barát hason tanúbizonyságot hagyott hátra a' törökökről, hogy ők is hadi énekekkel buzdították seregeiket a' harczra, 's a' vezérek' asztalainál török énekesek mulattatták a' vendégeket [5].

A' gallus bardusok' egyesületét magasztalja Lucanus következendő verseiben.

Vos quoque qui fortes animas, belloque peremtas
Laudibus in longum vates dimittitis aevum
Plurima securi fudistis carmina Bardi. (Phars l. 1-o.)

Tacitus a' germanokról, Eginhard a' frankokról, Turóczi a' hét magyar vezérekről hason bizonyitásokat tesznek az énekesek' társasága felett [6], úgy hogy Galeottusnak semmi esetben nincs igaza, hogy a' magyarok olaszoktól tanulták volna el e' szokást, és nem honi eredetű lenne.

---

[1]) Die Dichtkunst der Chinesen: Erste Epoche. Confucii Chi-king, sive liber carminum. Ex latina P. Lacharme interpretatione edidit Julius Mohl. Stuttgartiae 1830.

[2]) Bayeri Historia Oshroena p. 85.

[3]) Utinam exstarent illa carmina, quae multis saeculis ante suam aetatem in epulis esse cantitata a singulis convivis, de clarorum virorum laudibus in originibus scriptum reliquit Cato. (*Cicero in Bruto.*)

[4]) Priscus Rhaetor Excerpt. et Gothic. hist. p. 128.

[5]) Septem castrensis de moribus Turcarum c. XI. p. 40. apud Hortingerum Hist. orientalis. Tiguri 1660.

[6]) Tacitus de mor. Germanor. c. 4. Eginhard c. XXIX. Turóczi Chron. P. 11. c. IX.

Valamint a' hellen 's római míveltségre a' poesis nyitotta meg az első kifejlési utat, úgy látjuk azt későbben is a' nemzetek' vándorlása idejében, mikor Európa' statusszerkezete a' keresztény vallás' felvételével állandóságra jutott. — A' középévi kor' történeteiből nyilván van, hogy akkor is a' *troubadourok*, *niebelungi énekesek*, *Minne- és Meistersängerek*, *a' scaldok'* társasága fő szerepet játszottak a' tudományos hajnal' hasadása előtt. Mikor pedig a' scholasticismus *Marsilius Ficinus*, *mirandolai Pico gróf*, *Boccaccio*, *Dante*, *Petrarcha*, *medici Lőrincz'* működéseik után Olaszországban végét elérte, úgy a' német földön is *Reuchlin*, *Hutten*, *Agricola*, *Pirkheim*, *Wimpheling*, *Erasmus*, és mások a' latin és görög literaturát életre hozták, a' latin nyelv' hajdani disze ismét a' poetákban virult fel. A' mi volt a' magyar honnak *Cesinge János*, épen az volt Westphaliának *Lang Rudolf*, egész Germaniának *Celtes Konrád*. A' károlyfejérvári templomban a' tájon, hol Isabella fekszik, márványba vésett versek közt most is olvashatni *Cesinge Jánosról*:

Unus erat Janus proprias qui primus ad oras
Duxit laurigeras ex Helicone deas.

Szinte hason emléket szentelt Chytraeus Lang Rudolfnak:

Primus Melpomenem qui rura in Westphalia duxit
Cum caneret laudes maxime Paule tuas.

és Celtesről Bocerus János:

Primus hic in nostras phoebea numina silvas
Duxit, et his dulce carmine fecit iter [1]).

Ez idő tájban (1501) állította fel I-ső Maximilián a' poeták' és mathematicusok' egyesületét Bécsben, 's alapitvány levelében az énekesek' megkoszorúzása' jogát magának fentartotta. Testvér társa volt ennek a' dunavidéki társaság, mellyben, mint Tenczel kimutatta, sok magyarok részvényes tagok voltak [2]), 's hogy a' tudós Eder annak nyomába nem akadhatott, bámúlni lehet. — Hasonló egyesületek (sodalitates) keletkeztek ugyan az idő tájban Bavariában, Saxoniában, Angliában, 's igy a' hellen 's latin literatura' felélesédével az úgy neveztetett *humana studia* mint új oltoványok átplántáltattak az addig még csak klastromos szabá-

---

[1]) Bayle Dict. Hist. et Crit. Tom. 3. p. 52. és Burckhard de lingvae latinae in Germania fatis. Wolfenbütt. 1721. p. 309.

[2]) Burckhard l. c. pag. 402.

sú nevelő intézetekbe, mellyekkel a' realis tudományok' napfényre hozatala megkönnyítetett.

Nem szándékom itten a' minden országban különösen a' reformatió' ideje után felállított vagy módosított academiákat rendre előszámlálni: hanem, a' mi érdekesebb, azoknak szellemi mivoltokról akarok általános rajzokat adni.

Közönséges panasz ma a' külföldi folyóiratokban, hogy a' féltudósok' száma megszaporodott, hogy bizonyos pedantság foglalta el magokat a' tudományok körül forgolódókat is, melly azoknak megtanulásától vissza ijeszti a' tanulókat; és a' mi még több, az oskolai tanitásmód felett is mérges harcz eredett a' humanisták és realisták közt; mint ha az egyeztetéspontra már semmi kutfők nyitva nem állanának.

De ha jól meggondoljuk a' dolgot, mind a' panasznak, mind az érintett harcznak ingatag alapjai vannak; mert derék tudósok' számában ma sem fogyatkozik Európa, sőt mondhatni bővelkedik; az oskolai nevelésben pedig az időkorhoz képest mindenütt láthatni czélirányos javításokat, és javalatokat, mellyeknek practicai hasznok nem maradnak ki. Az egész kérdésnek súlya tehát végre is az ember' testi és szellemi természetét érdekli.

Hogy a' tudományoknak, bár mellyik ágazatját tárgyazzák is azok a' cselekvőleg munkás életnek, tagadhatatlan nagy becsök van, arról szót is vesztegetni felesleges volna; nem is e' legközelebbi szempontból folyhat ki a' fenérintett életbeli fő kérdéseknek egyenes magyarázata, hanem még egy felsőbb szempontot kell keresni, melly azt tudassa meg velünk, honnan eredtek a' tudományok, 's mi hozta azokat lételre? és ha ezen felsőbb szempontot megtaláljuk, az egymástól most messzire eltérni látszó életbeli kérdéseket is a' magok eredeti kútfejére vissza vezethetjük, 's egyszersmind a' tudós egyesületek' és alapitványok' természeteiről tisztába jöhetünk.

Már felyebb érintve voltak a' phantasia' és okosság' mint két tetlegesen dolgozó erőknek munkálatai az emberre: midőn az egyik szinte bevégezné a' maga munkálatát, akkor a' másik' uralkodásának kell szükségesképen elkezdődni, jól megjegyezve, hogy itt nem egyes emberek' vagy nemzetek' hanem az egész emberiség' közönséges rajzának kell szem előtt lebegni; mert egyesek, mint némelly nemzetek is, sokáig, vagy el-

enyésztekig is megmaradhatnak a' phantasiai éldeletben; de az okosság egyik vagy másik osztályánál az emberi népcsoportoknak minden évszakon keresztűl be űlt a' maga trónjába, 's mint tiszta intelligentia gyakorlotta és gyakorolja is szűntelen a' többi tudatlan tömegen azt a' hatalmat, melly szellemi — vagy is isteni származatjától elválhatatlan. Phoenicia, Görögország, Róma, korunkban Anglia, Franczia- és Németország bizonyságok erre.

Mig az ember csak a' testi érzések' hatalma alatt van 's okossága szunyadoz, addig a' tudományos ismeretek idegen vendégek nála, mellyekben azért szellemileg nem is gyönyörködhetik; de ha egyszer körülményei oda érhettek meg, hogy az eszmélés' útján lassanként megválhat az érzékiség' rablánczaitól, akkor lelki idomúlásának stadiuma is elkezdődik. — Ezen közönséges igazságokat elég itt csak megérinteni; sokkal fontosabb dolog arról szót tenni: mi a' tudomány, 's honnan ered az?

A' tudomány theoriai tekintetben a' rendszerezett ismeretek' tömege magunkról és a' rajtunk kivül eső dolgokról; practicai tekintetben pedig a' szerzett ismereteknek alkalmaztatása az életre.

Az ismereteknek kutfeje egy részről maga az ember, a' világ, és az isten, mellyek tárgyi adatok a' megismerésre, más részről az okosság, melly inkább munkásan mint szenvedőleg hat a' tárgyakra ki, hogy azokról magának tiszta ismereteket szerezhessen. Minél számosabbak és helyesebbek az ismeretek, az életre annál jótékonyabb befolyása van a' tudományoknak; mivel az életbeli rendelkezések biztosabb alapokon nyugodhatnak, 's az önkénynek és tudatlanságnak összébb szorítvák lesznek határvonalai.

A' tudományosság tehát az emberiség' fő kincse, mellyet szentűl meg kell őrizni. Jól mondja Oelsner az islamismusról készült pálya iratában. „Minden törvényhozó hatalom, mellynek nem a' tudománynyal teljes értelem az alapja, következetlenségeket húz szükségesképen maga után: látásai korlátozva levén, több következetlenségbe is esnék, ha a' felekezetek' érdeke, a' secták' morálja nem kölcsönöznének időről időre az értelemtől gazdagságokat“ [1]).

[1]) Des Effets de la religion de Mohammed. etc. a Paris 1810. p. 32. 33.

Igy lévén az okossággal, 's az annak sphaerája alá tartozó tudományos ismeretekkel a' dolog, a' volna még hátra, hogy szóljak arról is valamit: mi az oka a' már érintett panasznak a' féltudósak' száma' megszaporodása felett, 's a' humanisták és realisták közt való harcznak. Csekély belátásom szerint onnan ered a' tévedés, mert azt hiszszük, hogy a' tudományok minden embernek valók, holott csak a' tudományoknak resultatumai, jól megvizsgáltatva, helyben hagyva és megerősítve a' közönséges haszonra valók.

Ezen egyszerű állítmányból kiindulva, tekintve társaságos szövetkezésünkre, akár a' história' akár a' philosophia' utján eligazulhatunk könnyen a' kitett kérdésekben.

Mennyire csak históriai ösméreteink felhatnak a' világ' történeteiben, úgy látjuk, hogy az emberiségnek csak egy kis része foglalatoskodott mindig tudományos ismeretekkel, mivel azok húzamos időt, különös tehetséget, izzasztó fáradságot, egészségfeláldozást kivánnak: ellenben a' tudományos vizsgálatoknak következései átszivárogtak a' társaságok' közönséges életébe, 's azok az egész emberiség' saját javaivá váltak. Hogy díszes házakban lakhatunk, kényelmes öltözetekben járhatunk, szóval, hogy az élet' tiszta örömeit élhetjük, mind ezekre sok század' lefolyta alatt készítették el a' tudományos vizsgálatok az útat.

Murberg azt jegyzi meg a' stockholmi akademia' évkönyveiben, hogy a' dániai udvarnál még a' XII-dik század' elején is a' pompás látogatások' alkalmával juhbőrt viseltek a' nagy urak. Adelung pedig azt irja, hogy a' XV-dik század' közepe felé még VII-dik Károly' nőjének csak két kendergyolcs inge volt [1]). Minő különbség akkor és ma közt! Röviden kimondva, minden életbeli készségek, ügyességek, polytechnicai mesterségek a' szoros tudományosságon alapulnak, mellynek előbb kezeskedni kell minden új találmányokról, fölfedezésekről, hogy azok aztán a' társaságban állandó gyakorlatba vétessenek, 's mindenkinek saját javúl szolgáljanak. Vagy az angol gyárak elérték volna-e azon magas tető- pontot, mellyen ma állanak, ha a' tudományok' felvirulásával a' mathesis, physica, chemia, geologia, botanica, mechanica, és az ezekkel rokon más tudományok elébb a' tudósok által

---

[1]) L. Götting. gelehrt. Anz. 1798. p. 220. és Adelung' nagy szótárát *Hanf* szó alatt.

rendszerbe nem vétettek volna? Illy hatalmas az ember' szellemi erejének munkálata, ha az összecsatolja magát a' neki szolgáló kültermészet' erejével; mert az az izmos kar, melly a' legvastagabb hajóköteleket fonja, egyszersmind a' pamut növényből a' legvékonyabb csak nem láthatatlan száladékokat ereszti ki, és az a' gőzmozgony, melly az oceánnal, és orkánnal küzd, egyszersmind a' legékesebb asszonyi öltözeteket szövi.

Valóságos tévedezés hát az, mikor a' humanisták és realisták egymással perlenek a' felett: mit kell, és mit nem kell tanítani, 's egyik a' másik' határában akar hódításokat tenni. Értekezőnek illyenkor Kant' mondata szokott eszébe jutni, ki az illy polemizálást a' levegői harczhoz hasonlítja, „Az illy viaskodók, ugymond, árnyékokhoz vagdalnak, mellyek mint a' Valhalla' hősei egy szempillantásban ujra kinőnek, és ismét összeforranak."

Mind a' szép, mind pedig a' realis tudományok szépen megférnek egymás mellett; a' status csak arról gondolkozzék, hogy oskolái legyenek, mellyekben azok tanítassanak, tudós egyesületei virágozzanak, mellyek mindenkor a' szoros tudományosság' őrhelyei voltak.

Példa erre a' Ptolemaeusok által Alexandriában felállított tudományok' és művészet' academiája, melly királyi bő kezűséggel ellátva a' hellen miveltséget, melly Görögországban már megcsökkent volt, nem csak soká fentartotta Aegyptusban, hanem más nemzetekre is kiárasztotta a' tudományos ismereteket: mert ott tanulták el a' zsidók is az illy intézetek' felállitását, mellyek a' II-dik századtól fogva az Euphrates mellett létező várasokban virágoztak; majd a' zsidóktól a' Nestorianusok vették át a' VI-dik században a' tudományos ismereteket, kiktől az arabokra szállottak azok által, 's *Almansor*, *Harun*, *Alraschid*, *Almamun* derék kalifák' bő kezűségei Cordovától elkezdve Bochariáig be Ásiába virágoztatták az Európában már kiveszni indult tudományokat. Igy lett az, hogy II-dik *Hakim* spanyol kalifa tudós társaságot, 600,000. kötetből álló könytárt állitott fel Cordovában, mellyeknek laistroma egyedül 44. kötetet tett, 's ezt csaknem azon időben tette, mikor, Majlát gróf szerint, Cordovánál szinte összetalálkoztak a' magyarok az arabokkal, mikor egy más iró (Asbach) arab kútfők után irja, hogy a'

cordovai kalifák' testőrének egy részét magyarok tették [1]). E' derék kalifa nemcsak Cordovában, hanem Spanyolország' több részeiben, állított fel academiákat és könyvtárakat, mellyek közt a' 40 tagból álló toledói tudományos egyesület leghiresebb volt, mellynek formájára képeztetett ki későbben a' XIV-dik Lajos alatt felállott tudományok' academiája, miképen V-dik Fülep a' francia academia' példájára állította fel a' spanyol academiát, melly hat foliántban dolgozta ki a' spanyol szótárt [2]).

Illy kölcsönös szellemi befolyást gyakorol egyik nemzet a' másikra! 's még is nem átallák némellyek az illy tudományos egyesületeket gúnyolni, mintha azokból a' realis életre semmi vagy kevés haszon hárulna, 's a' corporatio' szelleme ellen mérges nyilakat lőnek. — Voltérnak alig volt még szakálla, mikor Jocastával elmondatta:

„Nos prêtres ne sont pas ce qu' un vain peuple pense
Notre credulite fait toute leur sciènce."

De ezen régi thema az egyesületek' szelleme ellen szinte el van már viselve; mert ha az ember a' vallást és tudományt ugy nézi, mint üdves intézeteket, mellyeknek válogatott tanitóiknak kell lenni, ha megbarátkozik azzal a' nehezen penetrálható ideával, hogy egyik ember lehet a' másiknak lelki tanítója, természetes következés is, hogy az egyesület' azon tagjai között, kikre illy fontos érdekek' ellátása van bizva, testületi szellem fejtse ki magát, mellynek munkálatai aztán csak a' fokozatban különböznek. — Valamelly köröm' szakadtáig szoros kimutatása annak, milly káros befolyást gyakorlottak némelly egyesületek, p. o. a' papság a' vallásra, az ügyészek a' törvényre, a' diplomaták a' politicára, az academiák általában a' tudományokra, szükségesképen valóvá tenné minden vallás' törvénykezés', más nemzetekkel való diplomaticai közösülés' és a' tudományok' megszüntetését, a' mi utopiában kivihető.

De fordítsuk már szemeinket édes hazánkra is, kérdezzük meg történeteinket arról, mit tett nemzetünk a' tudományosság körül? 's ha tett áldozatokat évszakonként a' haza' oltárára, a' mint hogy több ízben

---

[1]) Geschichte der Magyaren. Wien 1828. II. p. 13. és Geschichte der Ommayaden in Spanien von Jos. Aschbach. Frankfurt am Main 1829.

[2]) L. Jahrbücher der Literat. B. LIV. Hallisch Lit. Zeit. 1831. Februar p. 211.

tett, mi az oka még is hogy a' szoros tudományosságban verseny pályát olly nehezen futhatunk más szomszéd nemzetekkel, kik nekünk pháro-szi tüzzel világitanak elől, hogy őket a' nehéz dicső pályán kövessük?

Valóban szívragadó érzemények közt tanulhatjuk meg nemzeti históriánkból, hogy a' keresztyén vallás' felvétele óta egész a' szomorú mohácsi ütközetig a' nemzeti fény nekünk is olly sajátságunk volt, melly mellett másokét nem irigyelhettük. Verancz, Mátyás király' halála' nap-jára teszi nemzetiségünk' hanyatlása' pontját; de Mohács volt az a' hely, hol belső erőnk' nagy részét sírba temettük, midőn aztán a' török iga elkezdte két száz évig sorvasztani a' sok részre szaggatott haza' kebelét.

A' tudományok' azon időszakában, melly *scholasticismus* név alatt ismeretes, királyaink mindent az időkorhoz képest elkövettek, hogy a' theologiai tanulmányok a' keresztyén vallással együtt köztünk is gyökeret verjenek. Azon számos alapítványlevelek, érsekségek, püspöki székek, szerzetek' felállítása felett, mellyeknek csendes kőfalai voltak akkor mindenütt a' tudományosság' menedékhelyei, hatalmasan szóla-nak azon igazság mellett, hogy Magyarország e' tekintetben nem volt más országoknál alábbvaló. Veszprémben, írja Katona, régen volt már oskola, hol theologiát, és az ugy nevezett *artes liberales* tanitották, mikor Kan László a' párisi egyetem' példájára ujra alkotta azt, 's tör-vénytanitószéket állított fel. Nagyváradon szintúgy virágzó oskola volt, mikor IV-dik Károly Prágában, Kasimir Krakkóban, Rudolf Császár Bécsben academiákat fundáltak; nagy Lajos királyunk itt sem maradt ezektől hátra, mert Pécsen felállitá azon hires egyetemet, hol az olasz Bachini évenként 600 arany fizetést huzott, 's a' pécsi püspöktől egy faluval megajándékoztatott [1]). Igy később a' világ' fényének neveztе-tett Zsigmond Budán állitott egyetemet, kinek charactert festő feleletét Celtes Conrád fentartotta; midőn mások kérdeznék tőle, miért pár-tolja a' tudósok' egyesületét? *Azért* ugymond: *mert azokat többre becsü-löm másoknál, mert az isten különös tehetségekkel felruházta őket, mellyeket én királyi létemre is minden czimek' és birtokok' elajándékoz-hatása mellett is nem osztogathatok* [2]). Igy becsülte a' tudósokat a'

[1]) Kelemen Historia Juris privati hungarici. Pest. 1818.

[2]) Burckhard l. c. p. 183.

derék Alfons nápolyi király is, ki a' tudósokban szűkölködő királyi udvarokat a' csillagtalan éjszakákhoz hasonlította, 's a' tudományokban nem gyönyörködő fejedelmeket megkoronázott veresbegyeknek nevezte [1]). Nem szükség Mátyás király' fényes időszakáról szólani, kit Spittler a' XV-dik század' legnagyobb emberének nevez, kiről a' magyar museum' tudós őrje még 1815-ben jeles értekezést irt; de meg kell azt említenem, hogy a' mohácsi romlás után is nem aludt ki soha nemzetünkben a' tanulni vágyás' szikrája, ha szinte körülményei zsibbasztólag nyomták is a' föld felé. Háládatlanság volna I-ső Ferdinand és Maximilián derék királyaink' érdemeiket a' tudományosság és magyar nyelv körül meg nem ismerni, sok magyar nagy urak pedig nemcsak magok is szerették a' tudományokat, hanem bő áldozatokat tettek azoknak virágoztatására. A' *Thurzó*, *Nádasdi*, *Perényi*, *Bocskay*, *Pázmán*, *Bethlen*, *Széchényi*, *Teleki* nevek a' XVI-dik, XVII-dik és XVIII-dik századokból átragyognak hozzánk literaturánk' évtörténeteiből. Megérdemlik itt Bocskay' végrendeletében foglalt velős szavak a' közlést. „Az historicus, mellyeket mind magunk és előttünk való fejedelmek' idejében 's dolgárol irt Szamosközi István úr deputáltunk a' conventröl 7,000 forintokat, melylyeknek kinyomtatására hogy szorgalmatos gondjok légyen, lelkekre kötjük a' testamentumosoknak, és az *istennek széke elébe idézzük őket érette, hogy ha abban hiven és szorgalmatosan el nem járnak.*"

Temérdek summára mennek a' magyarországi tudományos alapítványok mind a' catholicai mind az evangelicai részről, mellynek egy jó nagy része magánosoktól kerűlt ki. Csak az egy Széchényi-alapítvány, mint az 1695-ben februar' 15-dik napján summáztatott 2,407,000 forintra ment fel [2]); 's mit szóljak Erdélyről, hol már János Zsigmond fejedelem Ramus Péterrel Párisban, Zabarella Jakabbal Páduában levelezett egy magyar tudós academia' felállítása felett, hol később a' halhatatlan Bethlen Gábor a' ma is fénylő enyedi collegiumnak fejedelmi talpkövet vetett; hol Apáczai Cserei János véleményt is készitett egy magyar academia' felállíthatása' módjáról, mellyet Barcsai Ákos fejedelemnek be is nyujtott; hol 1775-ben földmivelés' és mesterségek' egyesülete Lázár

[1]) Geschichte der Königreichs Neapel von 1414. bis 1443 von August Grafen von Platen. Frakf. 1833. p. 358—359.

[2]) Catalogus Bibl. Széchen. T. 1. p. 560, hól talán hibásan áll 24 millió.

János gróf' elnöksége alatt, majd nem soká a' magyar nyelvmivelő társaság is lételre jöttek; hol végre magok az uri asszonyok is, egy *Bethlen Kata*, *Teleki Józsefné*, egy *Kendefi Rachel*, *Teleki Mihályné*, egy *Nemes Julianna*, *Korda Zsigmondné* bőv ajándékokkal gazdagították az oskolákat. Hallgatok a' jelen életkorunkban történt nemes áldozatokról tudományos intézeteink' gyarapítására, azokról majd egy igazságosabb jövendő fogja itéletét megtenni; csak azt kérdem még, mi hát az oka, hogy ennyi erőködések után is tudományos kifejlődésünk nem jutott azon tetőpontra el, hol azt minden igaz hazafi látni szeretné? — Valóban e' kérdés megfejtése sokkal nehezebb, mint az első szemmel látszik, mire értekező itt most ki nem ereszkedhetik, de az fontos megvitatásra mindig érdemes leend.

A' mi felvett tárgyához szorosabb kapcsolatban áll, az — mai idő korunk' azon jelenete, mellynél fogva czéhek, 's más hason természetű egyesűletek a' cselekvően munkás életből mind inkább kezdenek eltűnni: ellenben a' tudományok' mezején azok esztendőről esztendőre szaporodnak. Mire mutat ez a' jelenet? Nemde nem azt kell-e hinnünk, hogy érzik a' nemzetek az illy egyesületek' szükségét tudományos szempontból, hogy a' mit egyesek' bár mi vas szorgalma meg nem birhat, azt összetett vállakkal többek véghez vihetik.

A' római archaeologiai társaság 1829-ben alapult a' burkus korona herczeg' fő pártfogása alatt, 302-re megy tagjainak száma, mellyből 145 Olasz-, 61 Angol-, 45 Német-, 40 Franczia-, 4 Orosz-, 3 Holland- és Belga-, 3. Görögországból valók, 's azon kevés idő alatt is már a' tudós világ' archaeologiai ösméreteit e' társaság folyóirásával rendkivül elővitte. Mit szóljak a' párisi ásiai tudós egyesületről, mellynek érdemeit a' chinai zsákmánynyal gazdagon vissza tért Neuman olly méltólag magasztalja? melly alig számlálja 12-dik évét léténck, már is az ásiai nyelvek, szokások, literatura felett sok homályban rejtett kincseket napfényre hozott. Vagy az 1826-ban Westphaliában alapult hazai miveltséget czélozó egyesületről tegyek-e szót? mellynek históriai és régiség osztálya Németország' előidejét minden oldalról felvilágosítni igyekszik. Említsem-e hogy a' londoni műkedvelők' társasága világszerte utaztatja tudósait, 's azoknak utazásait közre bocsátja! hogy Bekker és Brandis nem régiben is a' berlini academia' költségén járták be Olasz-, Franczia-'s Angolorszá-

got csak azért, hogy Aristoteles' minden kéziratait összehasonlítsák? vagy a' pomerániai tudós egyesületről szóljak-e, melly tíz év óta a' balti tengermelléki dolgoknak tisztába hozásában munkásan fáradoz? Elhalgassam-e hogy Strojew és társai az orosz kormány' költségén minden megyét megjártak, a' templomokban klastromokban találtatott okleveket és actákat összekeresték, mellyek az ország' históriája' új kidolgozására szükségesek? hogy ezen biztosság négy foliant kötetet szedett össze, mellyek már nyomtatás alatt is vannak, hogy a' mellett öt tárczát (portefeuille) gyüjtött a' sláv literatura' históriájára, és még is Moszkauban sok irományt hagyott hátra, a' mi éjszaki Oroszország 's Szibéria' történeteire szolgál felvilágosításul, a' minek tudása reánk nézve is olly felette szükséges [1]).

Valóban ezen tudományos forrongás az európai miveltségnek állandó disze! melly, meg nem elégedvén a' már készekkel és fölfedeztekkel, méh' módjára zsibong az egész föld körül, 's nekünk magyaroknak is ezeknek tudására dagadni kell kebelünknek, hogy a' lehetségig kövessük a' derék példákat; nagyainkat felbuzdítsuk a' tudományok' pártolására, mint egykor azt eldődjeik tették ön nemes érzeteket követvén, és ha az irígység vagy félreértések a' magyar tudományos egyesület' munkálkodásait homályba borúlva akarnák látni, vigasztaljuk magunkat azon históriai adattal, hogy más academiák is az illy összeütközéseket el nem kerűlhették, hogy a' párisi tudományos academia is 1696-ban szinte a' megcsökkenéshez közel volt azon alaptalan hír miatt, mintha az udvar királyi pártfogását meg akarta volna vonni tőle; hogy kezdetben a' berlini tudományok' academiájára is a' rágalom' nyilait szórták, de Leibnitz egyik fő eszközlője az egyesületnek mélyen beható itélettel irta a' mi tanitásunkra még akkor meg, hogy egy új tudományos egyesület már a' dolog' természeténél fogva csak lassú lépéssel mehet elő, de eleget és jókorát halad az, ha jól lép. Sat cito, si sat bene? [2])

---

[1]) A' honi történetek' felvilágositását tárgyazó németországi tudós egyesületekről l. Jahrbuch. der Literatur. Band. LXIX. lap. 98—99.

[2]) A' párisi academia' állapotjáról 1696-ban l. Bülletin des sciences histor. etc. 1831. May Nro 5. p. 98.

A' berliniről Leibnitz' levelét Hoffman Fridrik ismeretes orvoshoz. Opera omnia T. II. Pars. 11. p. 9.

Mi magyarok is hát a' történetek' illy játékán ne akadjunk fel, sőt inkább csüggedhetlenül menjünk más nemzetek után a' szép pálya-úton elő: én pedig a' külföldön és egykor tiszteltetett Otrokótsinknak kivánásával rekesztem be jelen értekezésemet, mellyet az a' Szentirásból merített: „Kedvezz uram a' te népednek, 's a' te elkezdett munkádat vidd végbe bennünk, és a' téged szeretőkben. Vidámíts fel minket a' mi napjaink' sorai szerint, mellyekben büntettél minket, 's esztendeink' számához képest, mellyekben szenvedtünk." (*Psalm.* 90. 15.)

III.

TÖRTÉNETIRÁSI-OSZTÁLYI

ÉRTEKEZÉSEK.

V.

ZREDNAI VITÉZ JÁNOS,

NÉMELLY TEKINTETTEL MAGYARORSZÁG' ÁLTALÁNOS ÁLLAPOTJÁRA.

OLVASTA,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' M. T. T. KIS GYÜLÉSÉBEN, MÁJUS' VIII. M. D. CCC. XXX. VII.

CZUCZOR GERGELY.

Midőn nemzetek' viszontagságai, előmenetele, vagy hanyatlása felől, 's fejedelmek' tetteiről a' történetirók emléket szerzének, az egyes polgárokat sem feledék figyelmökre méltatni, valahányszor ezek a' néptömegből kitünvén annak nyilvános ügyeire hathatós befolyással voltanak. És méltán; mert még a' keleties önkény' birodalmaiban is mindenha létezének férfiak, kik, jóllehet korlátlan uralkodó' szolgái, beavatkozás, cselszövények, tanács, végrehajtás által az ország' és kormány' dolgaiban részt vőnek: alkotványos nemzetben pedig, hol a' köz ügy köz tanács' tárgya, lételt és munkálatot országos elmék nélkül gondolni sem lehet, szövetségben állván tagjaival a' fő, ez amazok nélkül és viszont nem intézkedhetők. Azért, ha fejedelmei' tetteit tudni hazafihoz illik, egyes polgárokéit ismérni szinte hasznos, bennök lelvén leginkább példákra, mellyeket szemmel tartanunk kell; mert közelebb ők állnak hozzánk, 's midőn amazok' fennségén és ragyogtán bámulunk, ezek' küzdéseit és menetelét utánozni is kedvünk gyúlad.

Meg is van mindegyik polgárnak saját munkaköre, csakhogy a' mint hatásra és sikerre tágabb, vagy csekélyebb, közös, vagy személyszerü, a' szerint a' nemzet' történetében kitüntetésre méltó, vagy nem ollyan. De a' nagyok' érdemei' osztályozásában is a' dolog maga némelly fokok' felállítására inteni látszik bennünket, annál magasabbra helyezvén a' tett' becsét, minél alantabb állásu 's több viszontagságokkal kénytelen vala küzdeni a' felvergődhetésig bajnoka. Mert dicspályán is, mellyre születés által jutánk, polgári cserágat érdemelni szép; de ha ki pályát önmaga kerese, 's annak rögeit, mielőtt futnia engedteték rajta, izzadozva tördelé, az igy kivívott pályaág még virulóbb szépségü.

E' gondolatok fogák el elmémet, midőn Zrednai Vitéz János' élete 's tettei körül foglalkodnám; mert a' történetek' nyomain indultomban, 's korának sajátságairól vizsgálódván, mind inkább meggyőződém, mennyire jeles elméknek sem alacson eredet feledésre, sem nehézségek a' fenntebb pályán akadályokul nem válhatnak. Azonban, hogy az országos férfiú' életrajza némileg is megközelítse a' valóságot, nem eléglem a' tetteket eléidézni, vagy azokat a' jelenkor' szemüvegén vizsgálgatni; sőt ennek uralkodó eszméitől, szokásitól, 's körülményeitől, mennyire lehet, elvonultan, ama' régiek vissza elménkbe varázslandók. A' század' saját szelleme legyen mérlegünk, mellyet ha föllelénk, itéletünk a' valóságot megütheti, nélküle ingadoznia, és csalékonynyá kell lennie. Tudniillik a' korunkban már talán alacson és veszélyes elvek hajdanta fenséges és hasznos rugókul szolgáltanak, 's mit ma nem kárhoztatni, és nem irtogatni, gyávaság és bün volna, azt egykoron oltalmazni és támogatni polgári erény és szentség volt. Így lesznek az uralkodó elvek' változásai szerint a' tevők' 's tetteik' érdemei szinte változókká.

Mielőtt tehát felvett tárgyamhoz fognék, nem roszalom követni, mit jeles történet- 's életirók helyén és sikerrel gyakorlának, előadván általános vonásokban a' rajzolatbeli férfiu' időszakát, hogy a' beirandó rajzlapon határozottabban, talán bátrabban is járhasson a' próbaecset.

A' tizenötödik század' közép harmada vonúl előnkbe, hazánkra változó és veszélyes, önmozgalmai által és szomszédai miatt. A' hoszszasan, de kevés áldással, több sérelemmel uralkodott Zsigmond után rövid, vagy ingatag hatalmú fejedelmek, férfi, ifju, gyönge asszony' kisdede; nemzetül osztrák, lengyel, megint osztrák, végre serdülő, de

nagy reménynyel választott és biztató magyar ifju változkodnak a' királyi széken. Helyettesül a' két utóbbak mellett fő hatalommal kormányozók, ott Hunyadi, itt Szilágyi. A' Zsigmond által rettegetett nagyokat halála bátrabbakká, de a' bátorlét elbizottakká is, a' gyakor trónváltozás gyülölet vagy kedvezés által pártokra hajlandókká, önmagokkal viszálkodásokba tevé. Innen oligarchai hatalmaskodás, hazán ejtett sebek, belső háború, mellyet, ha önerejök csorbula, idegennel folytattak, 's midőn külön külön másoknak kedveznek, mi közepett álla, a' haza, sinlette csapásaikat. Jiszkra' kóbor hadai, vagy Ulrik' és Gara' cselszövényei szaggatták-e inkább a' hont, nehéz megmondani. De kivülről sem csekélyebb gátok, fenegetés, veszélyek. A' kisded László' gyámatyja Fridrik halogatva, vonakodólag, beavatkozásaival, majd fegyveresen, békében és hadban egyiránt érezteti terhes szomszédságát. Husz' vallásbeli ujításai ingerek a' lélekben és hadban virágzó cseh nemzet' erejének, bátorságának; a' Ziskák', Podiebradok, Jiszkrák' korához csak amaz Ottokaré hasonlítható. Keletről nagy és előtolongó vészhullám, óriási hatalommal, Európa' rettegetője, ennek falait, a' magyar hazát, rombolá. A' közbe szorult apró vajdák és fejedelmek magokra hagyva gyámatlanok, mint szerencse és haszon vezérlé, ide oda, a' legujabb győzteshez hajladozvák. Velenczétől kevés, mi a' hon' belsejére baj háramolhaték, mert kalmárkodó tervabrosza csak a' tengerpartokra terjede. Az eleitől legbarátabb szomszédunk, a' lengyel, sem mutogatá földünkön fegyvereit, hanemha királyfiait, az uralkodásra meghivottakat tiszteletkép, mint I. Ulászlót, vagy védelemül, mint Kázmért, kisérte be.

De ama' bel- és külhoni mostohaságban örömei, 's gyámok sem hiányzottak a' hazának. Élt Hunyadi, 's a' nemzeti erő benne, a' szakadozott, rövid uralkodások egygyé forradának fegyvere' és lelke' nagysága által, 's midőn a' királyi név főről főre szállt, a' haza' védelme és boldogítása, e' valódi tisztei a' fejedelemségnek, holtaiglan rajta függének. A' köz nemesség, a' nemzet' nagy ereje őmellette, a' fondor pártok ellenére. A' főpapok' szivei és zászlói utána lobogvák, valahányszor cselszövény, vagy harczveszedelem levívandó vala. Hűség, ragaszkodás a' még gyermek királyhoz, nemzetünk' e' legerősb oldalai, minden boszantás', ingerlet' és megtagadás' daczára sem tántorítható lábon

állottanak. Követelő beavatkozásai által néha alkalmatlan, de többször kedvező a' római udvar, a' mit vallási engedélyekkel és ösztönnel, sürgetőleg, közbejárókép, felszólítgatás, pénz' és hadi segedelem' utján tehete, megkisérté. A' vallási érzelem élénk, de némi maradványaival a' sötét századok' vakbuzgóságának; más valláson, és ellenségnek lenni, még közel egy dolog. Hadi fenyíték és merészlet, a' csaták' nagy iskolájában serdülő nevezetes hősök, nemzeti jogoknak bitorlók 's beavatkozások elleni védelme, főpapok' és országnagyok' elmellőzhetetlen befolyása a' fő kormányra, bélyegzik e' korszakot, 's ez utolsók közt történetrajzom' férfia honott és hadban, egyházi és polgári tiszte szerint jelesb helyet foglal. De erről szóljanak már hiteles kútfőkből merített tettei és viszontagságai [1]).

Zrednai Vitéz János Tótország' drávamelléki falujában Zrednán, honnan melléknevе, vette eredetét, nemes, mint esztergami sírkövére vésett nemzetségi czímere mutatja, de szegény szüléktől, ugymint kinek leány testvére Czezingének, szerémi bognárnak, juta nőül. Születése' idejéről, mint akkor nálánál fényesb eredetüekről is, nem szól a' történet, de hogy a' 15-dik század' elején született, éltes korában kimultából bizonyosan visszaszámolhatni. Első gyermekségén homály borong, szüléi' házáéhoz egyenlő. Ezek' akaratja-e, vagy valami jótevő sors, bizonytalan, tanulásra inté. Hogy a' tudományokba, ha nem alaposan is, de első elemeikbe honn avattaték, és talán, mint unokaöcscse Czezinge, ugyan azon egyházfi által, később a' közellévő pécsi oskolákban, onnét szabad gyanítani, mert bővebb ismeretek' szerzése végett csak némi előkészület után indulhata útnak. Olaszország a' tudományok' és szépmüvészetek' akkori hazája, jelesen Bononia, vonzotta kebelébe a' lelki miveltségre vágyakodó ifjút, hol a' görög és latin nyelvekben és literaturában hasonló jártasságot, 's a' mathematicai tudományokban, leginkább csillagjóslati tekintetben, jeles előmenetelt tőn. Onnan mint

---

[1]) Jelesb kútfők, mellyekből adataim merítvék: a) Bonfinius Hist. Decad. Hung. b) Galeotus Martius. c) Epistolae Joannis de Zredna, Schwandtnernél. d) Alexius Horányi Memoria Hung. e) Schmidt Archi Eppi Strig. f) Ant. Gánóczy historia Eppatus M. Varad. g) Pray. h) Engel. i) Historiae Ecclesiasticae R. Hungariae Tom. VI. kézirat a' pesti egyetem' könyvtárában; és Paulus Wallaszky Conspectus Reipublicae literariae in Hung.

felszentelt pap tére-e vissza, vagy azután avattaték az egyházi rendbe, egyikre sincs adatunk, valamint hogy Zsigmond és Albert királyok alatt már titoknoki hivatalt viselt volna, miután Budai Ferencz ebbeli állitására kútfőt nem idéz, hitelességeért csak őmaga kezeskedhetnék. Bizonyos, hogy Hunyadi János' emelkedő hirü udvarába jutott, hol kitüntetett okossága, éles itélete 's ügyesség által olly kedvezést és becsületet szerze, hogy az országos befolyásu nagy polgár és bajnok pártfogó által különféle hivatalok' fokain főpapi méltóságra verekednék. Rendben, és nem csalatkozom, nagy következésére első hivatal, mellyet visele, a' két ifju Hunyadi László' és Mátyás' nevelésök vala. A' házának kevesebbet, mint hazájának élt apa benne tüzte ki azon férfiat, ki az atyai szent ügyben, gyermeknevelés körül, megbizatni érdemes vala. És ha a' serdülő tanítvány' ismereteiből, még inkább józan elveiből, szabad a' tanítóéira a' viszonkövetkeztetés, Vitéz Jánoséi a' legtisztább fényben tünnek elé. Az athletai termetü és idomu László ugyan elébb áldozatául esett a' kaján fondorlatnak, hogysem hadi ügyességén kivül ama' tudományossal is visszaragyogtathatná oktatója' érdemeit: de annál csalhatatlanabb tanúnk őriztetett meg Mátyásban. Ő a' görög és latin literaturában egyiránt okult, a' történeti, földleirási, mathematicai, építési tudományok' szenvedélyes kedvelője, de leginkább, mi tetteit lelkesíti, felderült, 's korán túl előre józanodott elvekkel biró fejedelem, mind ezen tökélyek' bimbaját már akkor fejleszteni kezdé, midőn serdülő éveiben az oktatószék elől alig bucsuzva, amazok' fejében, a' nemzet' vonzódását és reményeit önmagában öszvesíté. Nem kétlem, tüzelé a' természettől képzékeny elmét atyjának házi szokása, a' vendéglő asztalokat vidító hősdalok, utóbb az ő királyi udvarában is otthonos zengetüek; de szinte tudnivaló, hogy az főleg a' szépművészet' és énekek' honában csinosult oktató' ösztönözésére, nevelési elvből történt légyen, a' tettekkel gazdag haza' hősei' magasztalására amannak műszereit, az éneklési és hangszeri zenészetet párosítván. A' fiai' előhaladását tapasztalt atyának lehetetlen volt bővebben meg nem ismérnie nevelőjök' életbölcseségét, tudományát, belátását a' dolgokba; 's innen történt, hogy a' még akkor jobbára az egyházi karra szorított állapotjában az irástudásnak, őtet az országos ügyek' jegyzőjévé, 's hogy terhes hivatalát némi dísz és jutalom örvendeztesse, a' nagyváradi káptalan' pré-

postjául ajánlaná. Igy a' szűk házi körön túl már nyilvánosak, és meszszehatóbbak munkálati.

Birjuk levelei' gyüjteményét, 's bennök lelkesedést és erőt, szerzőjök' lelki bélyegit, esmérni tanuljuk. Tartalmok részint önérdekét, többnyire a' közügyet illeti. A' műbirák gáncsolják ugyan majd az elavult, majd az újdon szavak után szerfeletti kapkodást, a' kelletinél gyakorabb virágokat, néha a' mindennapiast, majd ismét a' dagályt eléadásában; de ezek kora' közös hibái, melly csak alig kezdé a' classicai literatura' eredeti csinos egyszerüségét kedvelni: az ebbeli ízlés' tisztulása az Erasmusok' századára nézvén. Belső tetemes becsök előtt azonban elenyésznek az aprólékos hibák; mert midőn egyfelűl Hunyadi' és az ország' tanácsának bölcs és szilárd határozatu végzéseit közlik, más résztt magasztalják a' tollat, 's ennek intézőjét az észt, miután nyilván dolog, hogy a' tanácskozások csak anyagot nyujtanak a' jegyzőtollnak: az indító okok' szövevénye, rendszer, eléadás' hatalma 's ereje, és a' szellem, melly lelket önt a' műbe, a' feltevő' dicsősége. Bizonyára a' figyelmes olvasó kénytelen függőben maradni, ha Hunyadi' és az ország' tanácsának a' nemzet' és király' jogaihoz szoros ragaszkodását, hazaszeretetöket, eltökélt szilárdságokat tisztelje-e inkább, vagy azon lélekisméretességnek, részrehajlatlanságnak, tiszta nézeteknek tulajdonítsa az elsőséget, mellyek e' levelekből tündöklenek. Milly gondoskodás az elhagyatott, vagy üldözött egyházak' és szolgái' ügyeiről a' római székkel és követekkel váltogatott levelezésekben, milly sürgető buzdítások amott és némelly külső fejedelmeknél a' törökök ellen! milly finom karczolattal adatik tudtára V-dik Miklós pápának, hogy több örömet szerzendő vala Hunyadinak, ha a' herczegi czím helyett, mellyel ezt megtisztelé, inkább pogányok elleni segedelemmel jutalmazta volna. Mit szóljak azon vitatásokról, mellyek emlékezetre méltó tanujelei a' római beavatkozások ellen derekasan védett nemzeti tekintetnek [1]), vagy ama' panasz-

---

[1]) Ezek V-dik Miklós pápa' gyóntató atyja és követe Bálint felett folytanak, ki a' dömösi préposstágba, a' királyi pártfogói jog' daczára erőszakkal be akart helyezkedni. Eleinte ugyan kímélve, 's udvarias kifejezésekkel kérék őt az összegyült rendek, mondana le törvénytelen kérelméről: de miután a' feltételében makacs egyházi átokkal is fegyverkeznék István esztergami prépost mint vágytársa ellen, emlékezteték a' pápát: hogy a' királyi pártfogói jog, mellyet kezdettől üztek a' magyar

levélről, mellyben Fridrik' halogatását olly éles és élénk szavakkal festik [1])? Csak honi szeretettől lángoló szív, és derült ész lehettek az illy érzelmek' hivséges tolmácsai.

---

felségek, most a' fejedelem távollétében az ország mellett vagyon, hogy a' dömösi egyházba készebbek ellenséget, mint illyen vendéget bebocsátani, 's veszszen inkább a' haza, mint csonkuljon szabadsága. Hasonló szellemben izentek a' bíbornokok' gyülekezetének: A' világi szabadságért már sokan feláldozták közűlök életöket, annál kevesebbé vártak illy nyugtalanitást a' lelkiekben. Ők ugyan királyok' és koronájok' letartóztatását Fridriknél, noha némi szégyennel, a' pápa' kedveért eltürték; de hogy a' királyi pártfogói jogban a' római szék akármi rövidségökre legyen, elszenvedni épen nem akarják. Fenegeték végre Bálintot, ha még továbbá az említett prépostságot kezére keríteni mesterkélend, nem csak az ohajtotta egyházból, hanem széles Magyarországból kitiltatik. Schwandtner.

[1]) E' tárgyban szóló levele Hunyadinak következő foglalatú: „Tudja Szentséged, milly régen vagyunk kénytelenek elnyomni fájdalmunkat, de naponként minden foglalatosságaink között felújul az sziveinkben azon igazságtalansággal együtt, melly a' mi választott királyunk' személyét, 's vele nemzeti becsületünket fogságban tartja. Annyi, mindeddig halasztgatott alkudozásainkkal többet nem eszközlöttünk, mint homályos, ingatag kinyilatkozásokat, mellyek sem békével nem hagynak, sem a' háborút meg nem engedik. Mindig sajnosabban érezzük, milly készantag fárasztatik béketürelmünk, 's mint vettetik meg, ha elfárasztatott. A' római király pedig az alatt csaknem naponnan ellenségeskedéseket űz határainkon, és miután minden jogainkat megsértette, nemzeti méltóságunkat ingadozásba hozta, bátorságunk' elnyomására törekeszik, idegenek' kárával önhasznait eszközlendő. Minthogy tehát sem az idő, sem a' római király nem segíte mindeddig bajainkon, elhatároztuk magunkat a' római székhez mint az igazság' nem személyválogató kiszolgáltatójához segedelemért folyamodni. Mi valóban nem tudjuk, mit követelhetne igazsággal Magyarországon a' római király, hanemha talán azt véli, hogy joga van minden gonoszt elkövetni rajtunk. Ő kötött belénk, ő vetett először lángot házunkra, mellyből egy gonosz követte a' másikat. — — — Ha pedig a' dolog Szentséged' közbenjárására sem mehet véghez, akkor kénytelenek leszünk szörnyü vérontással sürgetni ügyünk' elválását; mert az az elkeseredés minden korlátokon általront, ha a' megsértett és megvetett félnek az igazság' paizsa védelmet nyujtani késedelmeskedik."

Fridrikhez pedig igy irtak: „Gyakran kértünk már, bocsátanád el Lászlót, a' mi királyunkat, országai' és uradalmai' általvételére: de te megvetvén könyörgéseinket, a' főfő származatú ivadékot, a' mi reményünket, béke' és egyesség' angyalát idegen országokba vitted el. Ez fáj nekünk, és már eluntuk illetlen bánásmódodat tovább türni. Egyértelmüleg elhatároztuk, hogy urunkat kiszabadítjuk kezeidből. Ha szép szerével kiadandod őtet, háladatosak, és rajta leszünk, hogy közted és királyunk

Jeles történetirónk Engel' vallomása szerint, az inkább csatákra, kevesebbé tudományoknak nevelt és élt Hunyadinak az magasztalja természeti józan okosságát, hogy nem csak érzelmei' 's határozatai' eléadására, hanem gondjai' részesévé, 's a' haza' ügyeiben munkálkodó tanácsinak belsőleg megbizott társaul olly férfiut, millyen Vitéz, választa ki.

Milly bizodalommal volt pedig nem csak ő, hanem a' nemzet' egyeteme is hozzája, a' várnai szerencsétlen csapás után 1444 még inkább kinyilvánult, hol V. János váradi püspök is lakolt a' nemzet', vagy helyesebben Juliani bibornok' hitszegő bűne miatt; mert a' megürült püspöki székre köz akarattal vágytárs nélkül ő kéretett sürgetőleg a' római szék' fejétől, és tanácsától. „Várad kulcsa lévén Erdélynek, igy íra Hunyadi a' pápához, Vitézre van szüksége, honott hívebb őr nálánál nem maradhatván, mig őmaga messze a' pogány ellen harczolna“. Az aquiléjai bibornokot bizodalmasan felszólítván kéri, hogy a' váradi egyház' és levelebeli, vagy is nem úgy saját, mint az egyetemes haza' kivánatát az apostoli szék előtt gyámolítsa. Tudatja Eleutherius Keresztélylyel, ama' püspökség' megürültével Bihar megye, 's egész ország' nagyjai, és lakosai csoda egyetértéssel, nem isteni sugallat nélkül, kire szavaztanak légyen. Legsürgetőbb Caesarini Györgynél, érdemeinek legfőbbikét, a' törökök ellen kereszténység mellett vállalt fáradozásait, és diadalmait vetvén kedvenczéért közbe. Ohajtása' hevével vetélkedék annak töltéből kelt öröme, (1445) feles levelekben hálaköszönetet mondván kivánata' előmozditóinak, jelesen a' tarentumi bíbornokot, ki Vitéz' ügyét leghathatósban gyámolitá, udvari káplánja Péter mester által tiszteltetté meg.

A' főpapi méltóság nem csak fényét, de munkálatai' körét is nevelé Vitéznek. Az ügyes, bölcs, és szónoklatban gyakorlott püspököt országos küldöttségek' elnökéül fogjuk ezentul gyakran látni. Még

---

között állandó barátság és örök frígy álljon fel. Ha pedig őt tovább is megtagadandod tőlünk, el vagyunk tökélve úgy tenni, mint urokért hív alattvalókhoz illik. Ha háboru támadand, 's pusztulandnak a' mezők, városok, falvak lángba borulnak, és emberek öldököltetnek: úgy rajtad legyen a' bűn és a' bünhödés, mint törvénytelen ellenzőjén igazságos követelésünknek.“

1446-ban a' Bécsbe érkezett római követ, szemtanu a' viszálkodásokban Fridrik és hazánk között, károlva a' pogányokra hasznosabban fordítható erő' pazarlását, Vitézt levél által sürgeti, vetné hathatós szózatát a' kormányozó és nemzet előtt közzé, Fridrikkel kötendő békére. És csakugyan a' következett évben (1447) tartott budai gyűlésből kinevezett küldöttséget szónokkép ő vezeté Austriába. De a' császár, mint félni, nem remélleni lehete, inkább nehezíti a' feltételeket, mintsem a' haza' rövidsége nélkül elfogadhatókat. Béke tehát nem, de a' római követ' sürgetéseire Racolsburgban két évi fegyverszünet köttetik. E' közben ama' megbizásnál fogva, mi szerint a' hadviselő kormányzó az egyház' némi ügyei' elintézését távollétében reá hagyá, Csupor Demetert, a' Czilleiek' fondorlatával Zágráb' elüzött püspökét, pártfogásába 's udvara' vendégeül fogadja. Majd az agg korára tiszteletes, de élénk ravaszságu, szineskedő, árulásban, és káron kapott Györgygyel, Servia' urával, alkudozik, és pedig, ha a' despota' hite olly biztos volna, milly kedvező a' béke' tételeinek tartalma, jó sikerrel; de ugy látszik, néha a' sors is örvend a' nem jókat palástolni, mert Györgyöt nem sokára hitszegésre szabadítá, az alkukötés egyik fő czikkelyét, a' despota' leányát, hölgyül Mátyásnak eljegyzettet, halálnak adván.

A' király most is még idegen, fukar gyám alatt, nem csak nem közelíthet magyaraihoz, de Romába kénytelen a' koronázandó császárral utazni. Ellenmondás, 's a' pápánál közbevetett kemény szavak kisérik őket a' nemzet' részéről. Erre Pozsonyban gyülés, (1452) kebeléből követek indíttatnak Bécsbe, kik előtt Vitéz szónokol az ifju királyt szekére meghivandó. Az igéret meglőn, 's viszonos hajlomás a' békére hit' erejével pecsételve, de a' szótartást még korálja Fridrik. Év' lefolyta után (1453) tölt be végre a' magyarok' hosszas várakozása, de hogy örömük is teljék, Ulrik, a' tanácsadók' leggonoszbika, akadályozá. Az érkezendő' fogadására ment fényes küldöttségnek a' váradi püspök is egyik tagja, 's a' pozsonyi gyülésben elölült király, miután a' kormányról lemondott Hunyadit ország' főkapitányává, őt kir. cancellárnak nevezte.

Hivatala' változtával is Vitéz, ama elébbi országember, hazafi, munkás polgár, és főpap. A' német rendek' gyülésében Regensburgott (1454) részt veszen, hogy Castiglioval, a' római követtel, a' török ellen segédet pénzül és fegyverben eszközöljön tőlök. De mit ő biztatólag épít, azt

Fridrik' követei lebeszélve elrontják, egyébiránt is a' veszélyt csak hírből, nem nyakaikon érző birodalmi küldöttek a' vállalkozásra kevesbbé, jobban veszteglésehez hajlandók. De Hunyadi' élete' óvásában tett érdemei sem érdektelenek. Ulrik a' fondor, a' nagy hős' vesztére törvén szinlett ürügy, királyi név alatt Bécsbe idézi őt, 's az engedni csaknem hajlandót Vitéz' óvakodó tanácsa tartóztatja vissza. Miután pedig Köpcsénynél az ország' határán találkozott Ulrikkal, 's rajta nagylelkűleg, megvetéssel, mert élete kezében vala, bosszut állott, a' király, hogy az orgyilkosság' szennyétől megtisztuljon, a' budai gyűlésre idézi Hunyadit (1455); de ismét Vitéz' tanácsára nem máskép, mint biztosítvány mellett jelen meg. Ekkor Vitéz több társaitól környékezve, a' királynak eleven színekkel festi a' veszélyt, mellybe őt méltatlan kedvenczei dönteni sietnek: „Venné gondolóra, mondván, hogy Hunyadi az öszves kereszténység' oszlopa. Egész Európa' szemei rajta függenének. Ő vele győznek, vagy elhiulnak a' pogány' megalázását szivökön viselők' reményei. Ő, kit fejedelme balra ismért, ki ellen csábító tanácsadók szövetkezének, ő volna az egyetlen, kinek hatalmas fegyvere visszaverni képes az ozman erőt, kinek zászlói előtt Mahomed' gőgje meghajolna.“ A' szó fogott az ifju király' szivén, de a' tanácsosak' boszuemlékezetében, mint gondolhatni, mélyebben, róva maradt.

A' háladatos kegyelt nem sokára, de a' haza, és kereszténység is elveszté hatalmas gyámolát, mert Hunyadi ama' thebaei hősként, ha bár nem a' csata' hevében, de legott diadalmai' legfényesbike után Zimonban, ősz fürtökkel, még is hamar kimult, nagy reményü fiait jelesen Vitéz János' gondjaiba ajánlván. A' veszteségi fájdalomnak hamar több gonosz áll nyomába. Ulrik' kaján szemeiben két türhetetlen szálka, László és Mátyás, a' Hollósiak. Ez csemete még, de nagyság' bimbaival, amaz elég erős visszatorolhatni a' gonosz merényt, annyival félelmesebb is a' roszaknak, ollyan kivált Ulrik és czimborái előtt. „Halál az ebfajnak“ volt a' czinkosok' jelszava. Az erejében viruló, 's magához nem bizodalmatlan László, a' természet' isteni szavára, ön védelméhez nyúl, elfojtandó a' lelket, melly reá vétlenre halált liheg, 's szándékát, mi tevő legyen, megnyugtatásaul lélekisméretének, melly jókban a' képzelt rosztól is visszaborzad. Vitézzel a' váradi püspökkel közli, 's ez rejtélyes válaszában „ő senkinek, ugymond, megöletését tiszteletes papi

hivatala, 's békét, 's engesztelést intő méltósága miatt nem tanácsolhatja: de ezen öldöklést, ha végrehajtatnék, roszalhatni sem fogná"; 's a' jók' és keresztyénység' örömére Ulrik, a' halálos vita' kezdője, elesik, de czimborái' bosszuvágya felkel, 's László a' királyi bocsánat' 's eskü' daczára Budán börtönbe, nem sokára vérpadra jut; fogolytársai több előkelő, köztök a' váradi püspök Vitéz is. Ezek meglett dolgok, 's Vitéz' rabúl estét időnkhöz képest talán átalljuk, talán méltánoljuk. Ám századát se feledjük, 's kortársai' itélete intézze a' miénket is. A' közvélemény mellette, a' magyar egyház és apostoli követ sürgetik a' királyt, 's reá birják, hogy Vitézt az esztergami érsek Szécsi Dienes' egyházi törvény szerinti itéletére, 's őrizete alá bizza. De hogy ez inkább szabadítására lépés, nem vétkének vádja vala, onnan tünék ki, mert mind a' pápa III. Callist, mind Aeneas Sylvius bíbornok, utóbb római főpap, a' királyhoz folyamodtak felmentéseért az ártatlannak. A' közbejárás nem téveszte czélt. László Esztergamon általrándultában magához idézvén őt, szabaddá tevé: „Váradi atya, mondván, ne neheztelj, börtönbe, higy nekem, akaratomon kivül estél. Olly nagy férfiú' méltóságát soha nem itéltem volna illy mocsokkal illetendőnek. A' csíny Budán történt, hol mit az országnagyok' vad kénye akart, nem csak elnézni, de tűrni is kénytelen valék, mert tőlök függtem. Most enakaratomba helyezkedém, 's miután jámborságod' 's erényeid' ösméretébe juték, nem kegyelmemből, inkább igazságos itélet szerint fölmentelek. Vedd tehát szabadságodat vissza, 's a' váradi püspökséget azon hatalommal, mint elébb, viseljed". Visszanyert szabadságán nem csak a' magyarok, örvendettek idegenek is. Aeneas Sylvius a' királyt köszönő, Vitézt örvendező levéllel tisztelé meg.

A' köz jóért szenvedett méltatlanság nem sujtá le, sem a' jóban őt ovatosbbá nem tevé, haladván mint elébb, csakhogy szilárdabban, mert méltatlan szenvedés midőn dermeszteni látszik, gyúlaszt nagy elméket. Azalatt a' király Prágában meghal, rendes nyavalya' szükségéből-e, vagy méreg által, bizonytalan: mert mindkettőre vannak tanúk. A' haza legott ketté szakad, a' Hunyadiék' 's ellenеik' pártjára. Ezeknek a' hely' erőssége, mert Budán gyülekezének, amazoknak a' közvélemény, több hadi erő, 's lélek még elszántabb, kedvez. Szilágyi a' kemény, dracoi szigorúsággal halálokat mutogat az ellenfélnek, hogy

az övéit biztosítsa. Öntestvér nénjét, Hunyadi' özvegyét sem kíméli, mert midőn a' fösvény aggnő kincstárát megnyitni a' közre vonakodnék, mit jó szerrel nem tehet, bottal csikarja ki tőle, 's Vitézt Prágába Podiebrádhoz küldi, lelkére kötvén, hogy Mátyással térjen vissza. E' bizodalmat erősité Szilágyiban a' sz. angelói bíbornok is, kinek Callist pápa, mint követének meghagyá, eszközlené, hogy Mátyás' megszabadítására Vitéz választassék. Olly nagy volt hozzá a' bizodalom Romában is. De Podiebrád használni vágyván a' magyarok' heves ragaszkodását Mátyáshoz, csak töméntelen váltságdíjért mutatkozik hajlandónak, 's Vitéz drága igéreten vett remény' hírével Budára tér vissza, hol, míg Szilágyi a' makacsságot rettegetve, ő a' tántorgó, de nem rosz elméket ékesszólásával hajtogatja a' reményteli ifjuhoz, 's munkájok sikerül, Mátyás királynak kiáltatván ki (1458). E' hirre Podiebrád foglyához nyájasbbá lenni, őt vejéül kitűzni, 's azzá tenni legott hajlandó, 's az elfogadott vőség és baráti egyesség' viszonigérete után Mátyást Magyarország' határáig Strasnitzba kiséri, hol a' választott királyt Vitéz János' szónoklata mellett fényes követség örömriadások között, nemzeti szokásunk' rendkivüli kedvezésével idvezlé, daczára a' hatvan ezer aranynyi váltságdíjnak, melly annyi reményért csekély árnak látszék.

Az új király alatt Vitéznek ismét ujabb tiszt' és méltóság' pályája nyílik. Az Erzsébettől elzálogosított szent korona Fridriknél, mellynek visszaszerzésére őt bizza meg Mátyás. De a' császár alkura sem mutatkozik késznek, remélvén a' Garaiék' pártjában, kik a' többségtől erőszakkal, mint mondák, reájok tolt király helyett Fridriket kinálták meg a' fő hatalommal. Év' multával (1459) ismét sikeretlenül járt, közelítve még is czéljához annyiban, hogy a' korona' kiadása, 's magyarokkal kötendő örök frígy megigértetnék, ha a' zálogpénz, 's tett károk pótoltatnak, 's a' császárhoz szított fő magyaroknak köz bocsánat engedtetik. E' kikötések azonban keményebbek voltanak, hogysem az egybegyült rendek által elfogadhatók; harmadszor is tehát megkisértetett a' császári vonakodás, de szinte sikeretlenül. Végre (1460) Vitéz nem ország' küldötteül, hanem magánosképp látogatá meg Fridriket, mire közel három évi alkudozás, és viszonizengetés folya köztök [1]). Vég-

[1]) Ez időközből való Mátyásnak azon levele, mellyben Vitézt magához Budára idézi, hogy a' császárral váltogatott alkudozásairól bővebben értekezhessék. Érde-

re (1463) Vitéz hat követtárssal kiindult Ujhelybe. Melly alkalommal kitetszék mind az ország' mind Fridrik' jeles bizodalma hozzája. Mert noha a' kalocsai érsek is tagja a' követségnek, de a' szónoklat övé volt, a' császár pedig egyedül őt bocsátá kétszáz lovagból álló csapat' kíséretében a' városba, a' többiek Sopronban várakozván az alku' kimenetelére, melly egy hónapos vitatkozások után berekesztetvén, a' korona 60 ezer aranyért vissza- 's a' békesség Fridrik és Mátyás között helyre állítatott.

Ha országos tárgyak' folyamata nem akadályoz, elébb kell vala említenem, az elhagyott és bitorolt zágrábi püspökmegyére nézve tett érdemeit Vitéznek. (1460) Tudniillik a' hazánkra veszélyes Cilleiektől az egyház sem vala mindenünnen nyugalomban. A' zágrábi püspökség' ügyébe avatkozólag, annak törvényesen kinevezett főpásztorát Csupor Demetert székéből kiüzvén, idegen kedvenczöket Zoll Benedeket ültették helyébe. A' még Hunyadi János' idejében és a' pápa előtt folyt pörök után elhagyatva, egyházi fenyiték és rend nélkül zavargó megyébe Mátyás Vitézt küldé, hogy helyettes igazgatói hatalommal, mi olly sokáig roszúl történt, jóvá tegye; 's az ügyes főpap' személyes megjelenése, helyben tartózkodása, 's munkálati által mind a' megbomlott fenyíték, mind a' bitorlott püspöki jószágok csak hamar visszaállíttattak. Azonban, hogy Vitéz a' nagyváradi székről lemondván, emezt foglalta volna el, mint némellyek vélik, okleveles tanuadatunk nincs reá [1]).

---

késnek vélem tiszta elvü nézetei miatt e' levél' kivonatát közleni: „Multa quidem undique non solum de die in diem, sed de hora in horam saepius occurrunt, quorum fere singula tanti momenti sunt, ut in eis totius regni status pendeat, et nisi quam celeriter provideatur, periculum in mora sit. Cum autem nos plene cognitos non habeamus Vestrae Fidelitatis tractatus, nescimus interim de talibus negotiis aliquam certam inire deliberationem, tum propter alia, tum quia ignoranter tale aliquid disponere possemus, quod forte illis tractatibus noceret, vel aliquam turbationem adferret; proinde Fidelitatem Vestram diligentissime requirimus, quatenus non habito respectu ad hos dies sanctos, quam citissime ad nos festinare debeatis; quia humana negotia temporum opportunitatibus plurimum gubernantur, divinis vero servitiis quodlibet tempus est aptum, et quidquid pro salute patriae agitur, sacrificii loco est. Ant. Gánóczy Eppi M. Varad.

[1]) Ant. Gánóczy.

Annyi érdemeiért Mátyás mindjárt koronáztatása után Székesfehérváratt Bihar vármegyei örökös főispánsággal, és terjedelmes jószágokkal jutalmazá meg őt, e' kiváltságot királyi széken ülvén, fejedelmi pálczával ékeskedve, saját szavaival hirdetvén: „Minthogy Vitéz János, kinek bennünket egyedűl ajánlott haldokló atyánk, a' jó és bal szerencsén velünk együtt általment, 's hasonló veszélylyel börtönbe esett, kiszabadított a' cseh fogságból, honn és idegenben tanácscsal, munkálkodva, mindenkor segédünkül volt, a' viszálkodásokat és háborúkat elnyomta, a' cseh, bosznyai, és török táborozásainkban vagy személyesen, vagy seregei által követte zászlóinkat, és követségi tisztében a' legnehezebb ügyeket szerencsésen viselte, 's most a' szent koronát, sok idő mulva, visszaszerezte; tetszik nekünk és tanácsunknak, őtet és püspök utódait azon különös buzgóságból, mellyel az isten' anyjához, és szent Lászlóhoz viseltetünk, Bihar vármegye' tiszteletével (honore, azaz: jövedelmeivel) örökösen megajándékozni, hogy ama' hűségi kötelességeket annál alkalmasabban folytathassa, mi pedig a' hálátlanság' bünét kikerülve az erénynek járandó jutalmat lefizessük."

De ezen megtiszteltetésben nem sokáig részesülhete, rendre, hatásra, és méltóságra nézve még nagyobb jutalom várván reá. Tudniillik meghalálozván az esztergami érsek Szécsi Dienes, helyette a' magyar egyház' fő kormányára legott Vitéz János kéretik (postulatur) 's II. Pál pápa által megerősítetik, valamint Mátyástól Esztergam vármegyei Bajóth és Hontban Tóth Miklós' Telke nevü helységek' birtokában is. Új hivatása' kezdete az egyház, és akkor egyedül a' papságra néző dolog, a' tudományok' és oskolai intézetek' ügye. Szánthó Ambrus szent István vértanuról nevezett esztergami prépost ugyan ott alapította két kanonokszéket megerősíti. Javalatára a' király, a' kor' szokása szerint, egyetem' felállításaért a' pápától engedelmet kért. Ugyan emez által (1466) kalocsai érsek Istvánnal, és győri püspök Csupor Demeterrel együtt, felszólíttatik, hogy a' szent János' ispotályosai' soproni monostorának elébbi jószágait és jogait, mellyek az idők' zavarában sértettek és bitoroltattak, törvényes birtokosaiknak szerezze vissza, használván, ha jó szerrel nem végezhetne, az egyházi átok' fegyverét is. Hasonló parancs után munkálkodott a' székesfehérvári keresztes barátok' (ordo crucigerorum) birtokai' megtérítésében. Törvényes szertartási uton, nádor

Országh Mihály által, megujítatja személye', megyéje', urodalmai', 's jobbágyai' kiváltságait és szabadságit, ez utolsókéit kivált azon okból, mert gímesi Forgách János, Péter, és Friderik testvérek 's jobbágyaik amazok' némelly jogait kétségbehozással, sőt sérelemmel illették. A' királytól pedig megerősíteték amaz utódaira is kiterjesztett szabadalomban, melly szerint ő saját személyében esküinni nem köteles.

Azon időt értük (1467), sőt már meg is haladtuk, mellyben Mátyás a' kiskoruság' korlátain átlépvén, önakaratu fejedelemmé lőn, minek elébb már igen éles, 's ha fiatal kora nem menti, characterére homályt vethető tanuságát adá, midőn nagybátyját, felmagasztalóját a' királyi székre, a' törvényesen mellé rendelt kormányozó Szilágyit, mert akaratjával ellenkezék, börtönbe vetteté. Nem adhatom, de nem is szükség adnom, Mátyás' terjedelmes rajzát, mellynek előterén bizonyosan érdemei fognának nagykodni; azonban, mi czélomhoz való, elmellőznöm nem lehet, a' feltételeiben erős, végrehajtásban szilárd akaratját, de az alkotványunkban mindig gyülölt, és törvényekkel fékezett önkényt sem, melly szerint a' hűbéri rendszer' természeténél fogva, midőn a' nagyokat rendkivül zsarolá, az ezektől függő, 's még igen határozatlan mértékben adózó nép' zsarolására is kényszert nyujta. És furcsa, ezeknél még is Mátyás' igazságos neve nem csak nem csorbula, sőt megörökült. Igen, mert a' sokaság csak azt nézé, miként feníti és rója a' király az eddig büntetlen nagyokat, de az általa közvetőleg, 's a' nagyoktól közvetetlen elkövetett rosz' gyülölete egyedül az utóbbakra hárult. Igy esik nép előtt a' végrehajtó gyakran utálatba, míg a' végrehajtató, mint távollévő ismeretlen, feddetlenül áll szemeiben. De Mátyásnak e' bánásmódja az országnagyokkal más oldallal is bir. Zsigmond' rettegetései után húsz év alatt a' fő hatalom' osztogatása gyakran mellettök: elég idő elszokni az engedelmességtől, a' hatalomüzés' és fennhéjazás' megrögzésére pedig sok is. Midőn tehát Mátyás ezek' kitöréseit korlátozni indul, szándékán többször csak színe, de néha valósága is megvan az önkénynek. E' szempontból gondolnám nézendőknek az ezután eléadandó viszontagságokat ő és nagyjai, kivált Vitéz János között. De mielőtt ezen országos és Vitéz' sorsára nagy befolyásu tárgyhoz látnék, ennek némi magános tetteit fogom elmondani.

Szivén viselé ő ama' régi, és szinte tisztté vált szokását hazánk' főpapjainak, a' tudományos intézeteket gyarapitani, 's a' kor' szelleméhez czéliránylag alkalmazni. E' hivatás' érzelmétől, melly utóbb támadt oskoláinknak is jobbára alkotója vala, inditatván, Mátyásnak, tanácsot ada, egy főiskola' alapitására, melly Pozsonyban Academia Istropolitana név alatt 1467-ben vette kezdetét. Némellyek ez intézet' alkotóját Vitézben tisztelik, de véleményök csak annyiban igazolható, hogy az indítványtétel és belső elrendelés általa történt, ki mint királyi megbizott oda fordítá gondjait, hogy az új alapítvány minél czélszerüebben intéztessék el. E' végre a' külföld' némelly jeles tudósait fényes jutalmakkal, mellyekben Mátyás' dicsvágya és tudományszeretete nem fukarkodott, az oktatószékek' elfogadására beédesgeté. Igy jöttek be, regiomontumi János, a' csillagászat, Vitéz' kedvencz tudományának tanítója, florenczi Brandolini Aurél ékesszólást, kirchdorfi Thőringer Péter szépmüvészetet, lengyelországi Márton Theologiát, Krumpach Lőrincz és medlingi Gruber Mátyás a' zsidó és görög nyelvet, és szentirás' magyarázatát tanitandók. Főcancellári czimmel őmaga tisztelteték meg, helyettese pedig György a' helybeli káptalan' prépostja vala. — Következő évben látván, hogy az esztergami szent Miklós' tiszteletére szentelt oltár' jövedelmei nem elegendők a' szolgáló pap' szükségeire, azt egy az ottani kis Duna' partján vásárlott malommal ajándékozá meg. Hasonló ügyelettel vala az érseki főegyház' oldalán álló szűz Mária' kápolnájára, mellyet miután Középbéli Mihály hasonló nevű honti helysége' felének oda ajándékoztával vallási buzgóságból megtisztelt, a' második felét ugyan azon czélra az érsek vette meg. Eligazítá az esztergami főkáptalan, és sághi prépost Pál között keletkezett jószágbeli pert. Előtte folytanak ugyan az említett káptalan, és pécsváradi apátság' régi viszálkodásaik is némelly tizedek miatt, mellyeknek végképeni elegyenitését azonban, mivel Mátyással az emlitendő cseh háboruba sietnie kellett, Miklósra, a' tinnini püspökre bizta (1470). De térjünk már, honnan eltávoztunk, vissza.

A' Pesthez közel Szentfalván tartott országgyülés után követé Vitéz több zászlósokkal Mátyást az erdélyi zenebona' csillapitására. Út közben Zápolya, a' Szepesség' hatalmas ura, szemére lobbantá az ifju fejedelemnek önkényes uralkodását, az országgyülési határozatok' elmellő-

zésében, 's határtalan engedelmesség' megkivánásában mutatkozót. Olaj volt ez Mátyás' heves indulatára. Bosszusan és fenegetőleg válaszol a' hatalmas aristocratának, 's ez szinte büszke a' visszatorlást türni, a' királyi tábortól elszakad, visszamenőt fuvatván zászlója' aljának. A' szilárd határozatú király, és makacskodó országnagy között Vitéz lőn közbenjáró, 's kérlelve, csillapítással reá birá Zápolyát, hogy ha nem szivileg is, de szinleg megbékülne fejedelmével. Ekkor és itt érkeztek Mátyáshoz felszólítások, mellyek valamint dicsvágyó lelkének kedvezők, ugy teljesítésök mind neki kevés dicséretére, mind a' hazának károsak, Vitézre pedig sors-határozók is valának. A' római pápa tudniillik, és a' catholicus csehek ösztönözék őt Csehország' elfoglalására, amaz vallási tekintetből, ezek polgári érdekekből is, tudtául adván, hogy őhozzá, minden vágytársai felett legszámosb a' ragaszkodó. Az ajánláson örvendő királynak kedveze a' körülmény, hogy Podiebrád hadat izent Fridriknek, 's ez hizelkedő feltételekkel a' magyarokhoz segedelemért folyamodott. Mátyás a' dolgot tanácskozásba veendő, Egerbe országgyülést hirdet (1468). A' rendek' egyik része ellene a' felszólításnak nem javalák a' háborut, előgördítvén az úgy is pénz' szükében sinlő haza' szegénysége mellett, a' töméntelen költséget pénzül és emberekben, majd nem gondolhaták a' hadat Podiebrád elleni hálátlanság' büne nélkül megindíthatónak, majd a' szomszéd vágytársak' irígykedéseit hozván fel. De a' hidegen számolgató megfontolást Mátyás' dicsvágya 's az ezt ösztönöző, 's vallási elveken épült szónoklata Vitéznek alányomá. „A' háború' czélja, monda ez, jámbor és szent, csak azért is, hogy Magyarország a' huszitai eretnekségtől megtisztuljon, igazsággal viselendő. A' király' okos belátása és vitézsége kezeskedendnek a' jó sikerről. Erőtetést fog ugyan némileg a' haza pénzben és emberben szenvedni, de a' hadra vágyó magyar népet külső csatákkal szükség elfoglalni, nehogy belsőkkel rongálja önmagát, idegen segedelem is fogna a' terhen valamennyire könnyíteni.“ E' szavakra Mátyás, azon hiedelemből, hogy Podiebráddal mint eretnekkel kötött frigye a' pápa által feloldható, midőn a' véghatározatot kimondá, bizonyosan önkivánatát jelenté ki; 's ha ezen háboru miatt Mátyás méltán feddetik, keresztényekre pazarolván a' sokkal veszélyesb pogány ellen fordítandó erőt, az érsekre innen háromoló vádat sem mellőzhetni el, hanemha a' korszellem' divatozó elveivel, és vallás-

beli felettes buzgóságával menthető volna. A' belőle keletkezett károk pedig, 's hogy Vitéz' végsorsa olly kellemetlenné, főkép e' miatt, lőn, nem tagadható dolgok. Mert ámbár a' háboru' folytában, midőn Podiebrád Magyarországba rontani készülne, Vitéz hathatósan munkálkodott, ama' vidékeket elpusztítván, 's lakóikat biztos helyekre Pozsonyba és Trencsinbe szállítatván, majd sánczokat hányata akadályozandó előnyomulástól az ellenhadat, szóval a' morvai táborozásban mind végiglen nagy részt vőn: mindazáltal olly körülmények fejlődtek ki e' háboru alatt, mellyek a' király és ő közti barátságot hideggé, napról napra bizodalmatlanabbá kezdék tenni. A' tanácsadáshoz szokott, és arra megkérést gyakran tapasztalt főpap nem javalá ollykor Mátyás' terveit, és tetteit. A' király változván régi, mint nevelőjéhez viszonyai, elébb idegen tanácsot követni, utóbb kérni is megszűnt. A' töméntelen költséggel folytatott háború kiüríté fenékig a' kincstárt, 's a' rendes segedelem, az országgyülésben ajánlott, a' hiányt nem födözvén, rendkivülire vala szükség. Időről időre rovatnak tehát a' főpapok, 's a' vonakodókat rögtön büntetés fenegeti. A' törvényes útra hivatkozás' ellenére Mátyás megtiltja Vitéznek, ne merészeljen a' bányák' jövedelmeiből, pénzverésből, az ugy nevezett pisetumban részt venni. A' zsarolások ellen országos törvényekben kikötött feltételek és záradékok' folytonos sértegetése elannyira elkedvetleníti a' főpapokat és országnagyokat, hogy Vitéz' unokaöcsese Czezinge pécsi püspök a' király ellen Romában panaszt tenne, 's az elégületlenek megunván adózni, a' lengyel királyra fordítanák figyelmöket.

A' mi még csak gondolatban csirázott, Podiebrád' közbejött halála megérlelé. Mátyás tudniillik Csehországot elfoglalandó, országgyülés nélkül a' főpapokat ujonnan megrója, 's Vitézre hét ezer aranyat, azon időben, 's annyi csikarás után tetemes sommát, vetvén. Innen a' nagy sérelem és visszatorlás. Mert a' Prágában öszvegyült, utóbb Kuttenbergben tanácskozott cseh rendek már hajlani kezdének Mátyáshoz, midőn Vitéz János és több főpapok, 's országnagyok' küldöttei szinte megjelenvén, lebeszélék a' cseheket az önkényes uralkodásunak, mint mondának, megválasztásáról, sőt az ott lévő lengyel követekkel alattomban alkudozának. Mire, elmellőztetvén Mátyás, ugymint kivel a' magyarok is elégedetlenek, Kázmér lengyel király' öregbik fiához Ulászlóhoz

hajlott a' választók' többsége. Erről 's az ujságot forralók' szándéka felől Mátyás Iglóban mulattakor nádor Ország Mihály által tudosítaték. De bizván erejéhez és bátorságában, jóllehet nem csak a' cseh ektől, de Fridrik' és a' törökök' részéről is veszély jelenkezett, elvárandónak itélte, hová ütend ki a' hallott, de alig hitt dolog. Ám miután az elégületlenség elharapózván, értésére esett, hogy kilencz vármegyét kivéve országszerte követői találkoztak Vitéznek, kik Kázmért a' lengyel király' ifjabbik fiát hivák meg a' fejedelmi székre, igérvén, hogy Rákos' mezején fegyveresen fogadandják őtet: Mátyás a' dolgot tovább halaszthatónak veszély nélkül nem gondolta. Felszólítván tehát híveit, hogy a' lengyel széleken őrködjenek, Budára országgyűlést hirdet, hol a' hatalmasbak' mindegyikét adományok' és új méltóságok' kiosztásával, a' fösvénység' és nagyravágyás' bódító szereivel, magához édesíti. De az ellenfél sem vesztegel, 's Kázmér' hadizenő nyilatkozása Krakóból legott az országgyülés után megérkezik Mátyás királyhoz, vagyis inkább, mint állítatott benne, bitorlóhoz. „Mert ő, szólt a' hadizenet, csak a' magyar korona' hűbérese, kinek választása atyjafiai' erőszaka által csikartatott ki, ellenben Kázmér lengyel herczeg László király' nénjétől, Zsigmond' unokájától származott. Ő a' papság' és nemesek' szabadságait eltapodja, minden rendeket szokatlan terhekkel nyomdos, 's a' kizsarolt jövedelmeket nem a' haza' védelmére, törökök ellen, hanem más keresztény fejedelmek' elnyomására fordítja. Nem a' magyar nemzet, csak Mátyás és követői ellen indítatik háboru". Erre ifju Kázmér kiindulván Krakóból (oct. 2. 1471.) Rozgonyi Rajnáld' és Perényi István' kiséretében Hatvanhoz ér; hol nagy bámulva veszi észre, hogy a' Rákoson, mint igérve vala, melléje gyülekezendő elégületlenek helyett, Mátyásnak 16,000-ből álló derék seregére bukkant. A' király maga a' közben Vitéz Jánost Esztergam' várában tartá bekerítve. A' lengyel herczeg tehát Rákostól elfordulva Nyitrának vált útat, Mátyás pedig távolról nyomában az érsek' jószágait tűzzel pusztítja, vagy vitézeinek, hogy vonzalmokat annyival inkább megnyerje, ragadozásul engedi. A' korban a' nyitrai püspökség' megürülte miatt az igazgatóság Vitéz mellett vala, 's a' várban Czezinge János pécsi püspök parancsolván, Kázmért seregestűl bebocsátá. De a' lengyel megijedvén a' pusztítva közelgető királytól, éjnek idején a' várból eloson, visszavonulandó országába, 's Nyitrát, más némelly várakkal

őrseregekre bízván. A' tél' beállása miatt nem folytathatá Mátyás a' háborút, de a' vele járó kártételeket igen. Széltében pusztítgaták seregei az érseki jószágokat, a' szegény vétlen földnép urasága' és királya' vétkes viszálkodásainak legsulyosabb terhét viselvén. Ez alkalommal a' nem rég alkotott pozsonyi academia is sinlé alapítóinak bosszus haragját: regiomontumi János, hihetőleg, mert Vitéznek kedvező kimenetelt jósola vállalatában, Nürnbergbe menekedett, hol a' város' tanácsa évenkénti segédpénzt rendele neki.

Mátyás látván, hogy Vitézt sem a' jószágaiban tett károk, és zsákmányok, sem fegyverek megtörni nem képesek, bosszuja alkudozásra szelidül. Követséget bocsát az esztergami várba zárkozotthoz, Gábort a' kalocsai érseket, Jánost a' győri püspököt, nádor Országh Mihályt, és a' Szepesföld' urát Zápolya Imrét. Kik Vitéz elébe eresztetvén, kérék a' szilárd határozatuat, lenne hűséggel királyához, „mert hiszen, mondának, atyai és fiui viszony állna közöttök, 's ha néha hibázik a' fiú, illendő, hogy az atya megbocsásson neki, jobbára ugy is engedékenyek lévén az atyák, gyermekeik' csínyeit el szokták nézni. Álljon el a' sikeretlen vállalattól, nem mehetvén ez ujítás véghez országos nyomorúság nélkül. Az annyi, és jeles erényekkel ékeskedő királyt, ha vétett is, el kell tűrni; dicsvágya' pályáján, 's országa' oltalmától kár volna őt tartóztatni. Az olly nagy munkákra törekedő lélek csak szörnyű vétekkel akadályozható dolgaiban, kivált miután ezen felkelés által ugy is eléggé magába szállt, megismérte botlásait, 's jobbulást igért, 's a' mi rendkivülit, és törvények ellenit követett el, arra háborúi által kényszerítetett, őszinte megvallván, hogy saját kincstárát nem gazdagította, 's ezután mindenekkel mérséklettebb bánásmódot fogadván." Kérék továbbá és esedezének, fogadná fiát szokott kegyességgel és szeretettel, a' mit kivánand és kikötend, a' király helyben fogná hagyni: viszszatéritendő a' tőle kicsikart pénzs-ommákat is. Azután némellyek sürgetőleg lábaihoz hullottak, ölelvén térdeit, hogy az országos zavart és veszedelmet elhárítsák.

Vitéz pedig, ámbár némellyekre közűlök lenéző pillantatot vete, mintegy feddőleg bennök a' hirtelen változást és állhatatlanságot, elnyomván még is indulatát, mérsékelve felelt: „Ő a' főpapok' és országnagyok' egyetemének határozatával ellenkezni nem akar, olly nagyralátó

sem lesz, hogy akaratukon kivül valamihez fogjon. Nem tagadja, hogy ollykor Mátyásra felgerjedt bosszusága, 's bizodalmasabban, mint fiút szokás, megfeddé; panaszkodék is gyakran ellene, mert törvénytelen és vétkes dolog, egyház' jövedelmeit királynak bitorolnia. Megvallja Kázmérhoz viseltetett hajlandóságát, de e' vállalat nem csak övé, országszerte voltanak társai, kik azonban ingadékony észszel elszéledének. Ha valaki, ő régen ismeri Mátyás' erkölcseit, és bizonyos benne, hogy e' lágyság mind önmagának, mind sokaknak veszedelmökre válik: de ha úgy akarják, és sürgetőznek, ő mint elébb, híve leszen Mátyásnak." A' követek a' király' nevében bocsánatot fogadván visszatérének Mátyáshoz, 's ez késedelem nélkül a' várba indult fel velök, hol viszonyos szóváltogatások után elérzékenyülve, nem könyhullatások nélkül megbékültek, később Roborella római követ' közbejártával illyetén feltételekkel erősítvén az engesztelődést:

Vitéz egyedül Mátyást ismérendi törvényes királyának, 's minden ellenségei ellen oltalmául leszen.

Érseki várait a' király által helybenhagyandó várnagyokra bizza, kik tiszti utasításuk szerint, valahányszor tetszeni fog, a' várkapukat ki fogják nyitni a' királynak.

Rajta leszen Vitéz, hogy a' lengyelek Nyitráról kitakaruljanak, és Szegzárd' vára földig lerontassék.

Az árulkodók' és fondorok' szavára egyikök sem hallgatand, 's viszonyos bizodalom álland közöttök.

Az érseki jövedelmek csonkítatlanul Vitézéi maradnak, a' beeli, szentjóbi apátságok', sághi, és bozóki prépostságok' pártfogói jogaival együtt.

A' bányai járandóságok' fejében, mellyekhez az érsek fenntartja jogait, kárpótlásul a' tolnai és somogyi portáktól egyenként husz ezüst kispénz fizettessék neki.

Végre azon hét ezer arany, mellyet a' király kicsikara tőle, a' jövő tavaszig vissza fog térítetni.

Miután az alku' pontjai viszonyosan hitelesítettek, a' király elbocsátván rendkivüli seregeit, csak a' zsoldosokat tartá fegyver alatt, a' feltételek' miképen teljesítésére várakozandó. Jaszonszky, a' lengyel várnagy, felszólítatott ugyan Vitéz által Nyitra' általadására, de az a' végre-

hajtástól vonakodólag őrseregeinek csak egy részét bocsátá el, kik haza tértökben iszonyú pusztításokat, ámbár nem torolatlanul vittek véghez. E' miatt, 's mivel Nyitra végkép ki nem üríteték, felgerjedt ismét a' király' haragja, annál engesztelhetetlenebbül, mert a' tettet Vitéz' szilárdtalanságának tulajdonítá, ugymint ki a' hathatós végrehajtást sürgetni hanyagul elmulasztá. De akár innét, vagy bosszuvágyból történt, az érseknek lakolnia kellett, kit 1472-ben fontos tanácskozás' ürügye alatt Budára idéze Mátyás. Az jóllehet veszélyt gyanítani nem alaptalan okból hajlandó vala; de még is a' királyi szóban és békülésben bizakodva megjelent. Mert noha az ellenpártnak tekintetre feje volt, de csaknem utóljára állott hozzá, az országnagyok' 's leginkább unokaöcscsének a' pécsi püspöknek buzditására, a' mi nem csak a' király előtt, de országosan tudva volt, Rákos' mezejére is mint Kázmérhoz állandó csak úgy igérkezett, ha mindnyájan oda gyülekezendenek szövetségesei [1]. A' biztosan megjelentet Mátyás letartóztatván, fogolykép Visegrádba záratá. Ugyanazon sors várta a' pécsi püspököt is, ha, gyanuperrel élvén, jó korán a' zágrábi püspökhöz nem menekszik. Azonban akár a' fogoly' vétlensége, vagy elébbi érdemei 's a' köz szeretet, megindíták a' főpapok' és országnagyok' szíveit. Közbejárókép kérték a' királyt Vitéz' szabadulásáért. De úgy látszik, a' körülmények is kedvezének nekik. Tudniillik az ujonnan választott pápát IV. Sixtust Geréb László követe által megtisztelvén Mátyás, annyira magához vonzotta annak kedvét, hogy Fridrik császárnak, Kázmér lengyel királyhoz, a' cseh, morvai és sileziai rendeknek kemény hangon irna, mellyben Mátyást, mint az apostoli szék' és tiszta vallás' védőrét kinyilatkoztatván, a' cseh koronához kizárólag neki tulajdonít jogot; Frideriket segítségére szólítja fel, Kázmérnak pedig megtiltja, ne merészelje a' huszitákat pártolni. Mire a' lengyel király Nyitrát kiüríteti, 's Mátyással fegyvernyugvást köt.

Illy kedvező helyezetben a' király, hihetőleg tetemes váltságdijért, kibocsátja fogságból Vitézt 1472. april' 1., de olly kikötések mellett, hogy csak a' fogság' helye és nevezete változtatnék meg, mert harminczkét szolgával Esztergamban kell laknia. Az érsekséggel járó egyházi és polgári jogokat gyakorolhatja ugyan, de az esztergami várat és uradalmat,

---

[1]) Bonfin.

János egri püspök tartja őrizetűl, míg a' lengyelekkel kötött fegyvernyugvást békekötés fel nem váltja, 's addig legfelebb hat személylyel leszen szabad egyszerre szóba ereszkednie. A' lengyel béke után vissza fogja a' várat kapni, de a' helybeli várnagy azután is nem csak neki, hanem a' király' hűségére is leteszi az esküt, 's ha ő a' királynál hamarább halna meg, vára ennek fog általadatni. De Vitézre kedvetlenebbül hatott e' visszatorlás, hogy sem azt az aggkor, és nyavalyák által megkorhadt testalkata, 's a' vele öszveszőtt lélek ne sinlené. Életunalom némi szégyennel párosulva szállta meg lelkét, 's a' gyakran sohajtotta halál elvágá sok munka között megfutott pályája' fonalát 1472. aug. 8. [1]) Tetemei az esztergami főtemplomban takarítattak el.

Utolsó vállalata, melly élete' végét olly kellemetlenné tevé, különböző véleményekre, gáncsolókra és mentegetőkre nyujta okot. Nekünk, azon kortól olly messze esvén, más körülményekben és elvekkel lévőknek, itéletünket nehéz kimondani. Említeni még sem felesleges, hogy valamint életben kezdettől utóig országos volt a' bizodalom és ragaszkodás hozzá, úgy halálával köz sajnálkozást gerjeszte (Bonfin). Becsültetését Romában is több jelek hirdetik, főleg az, mert érdemiért a' római udvar bíbornokai közé számítá, melly egyházi fényes méltóságot hogy maga épen nem keresé, ugy vélem, abból eléggé nyilván van, mert e' czímet, legalább aláirásaiban, sehol nem használta. De mi Vitéz nevét főkép örökíti, a' tudományok' szeretete, és tudósok' pártfogása [2]). Nem is kételkedhetni benne, hogy azon dicsőségnek, melly Mátyást ez oldalról Europa szerte elhiresztelé, egy jeles része őtet, a' példaadót, a' buzdítót illeti. Mert királyi bőkezűséggel vetélkedőleg, valamint nagyváradi püspökségében, úgy utóbb Esztergamban görög és latin jeles irók' munkáiból fényes könyvtárt, 's hogy legyen kinek a' begyüjtött kincseket használnia, ugyan ott oskolákat állíta. A' tudományok' szeretete-

---

[1]) Nem soká reá meghalt unokaöcscse Czezinge is, Rozgonyi Rajnálddal. Dlugoss lengyel történetiró azt állítja, hogy Mátyás méreggel ölette volna el őket; de a' lengyel itt pártos tanu, Kázmér' ügyéhez hajlongván inkább, mint Mátyáséhoz, valamint I. Ulászló' elestét is Varnánál egyedül ő tulajdonítja Hunyadi Jánosnak.

[2]) Qui tempestate nostra Musas ex toto orbe fugatas ad se revocavit, Hungariamque novum Musarum domicilium constituit. Unde factum est, ut qui dispersi fuerant docti, ad ipsum tamquam literarum parentem turmatim confluerent. Igy Galeotus.

től ihlettetvén, mint váradi püspök 1451. engedelmet kért a' pápától, hadd utazhassék, merre tetszenie fog, tudományának öregbítésére; de hogy ez engedelmet nem használhatá, a' reá várakozó országos ügyek' gyakor viselése akadályozá. Regiomontumi János első csillagászi kalendáriomát, és Galeotus Martius az emberről irt könyvét neki ajánlva bocsáták fényre. A' csillagjóslatnak ugyan szerfelett kedvelője volt elannyira, hogy a' naptárt folyvást magával hordozván, előre bocsátott jósolat nélkül munkához soha nem nyulna; de e' véleményhiba a' tulságos tudományszeretetből ragadt reá, tanúul, mi nehéz a' legjelesb főknek is az ifjantan beszivott balitéleteken, 's koruk' hibáin felülemelkedni. Egyébiránt hajdan az olasz földön tanult, és jártas főpap nem csak a' komolyabb tudományokat szívta be, megkedvelé az olasz izlésü építésmódot is. Esztergam várában fényes palotát emeltete, mellynek elejét vörös márvány oszlopokon álló két emeletes sétacsarnok ékesíté. A' palota' homlokán boltos terem álla, mellyben a' sybillák' képei sorral lefestvék. Belűl a' palotában nem csak Magyarország' minden királyai Mátyásig, hanem láthatók valának a' szittyai fejedelmek is. Sőt némi jósolati sejtésből négy ismeretlen képet festete még utánok. Az első székben szunnyadozó királyt ábrázola. A' második' lábainál tüzön embereket sütögetének. Harmadikúl két bajvívót írata, Magyarországért küzködőket. Koronás patyolat bulálta a' negyedik' fejét. A' három első képben a' következett királyokat, utolsón a' török zultánt gyanította volna. — Továbbá a' várat nyaraló és melegházakkal, kettős függő kerttel, ezek tetejét körös sétahelylyel szépíté. A' kertek között, fenn a' sziklán, kerek torony, több apró teremmel, erkélyekkel, 's egy általa közönségesen lakott szobával emelkedék. Szent Albert' templomát tűzellenes, 's hogy az eső és hó' viszontagságainak kevesebbé engedjen, csúcsosabbra emelt palafödéllel ujítá meg.

Ekkép' egyesíté Vitéz egyházi 's polgári tisztekkel amaz ész- és szívnemesítő erkölcsöket, a' tudományok' és szépművészetek' szeretetét, gyakorlását, dicsőségére századának, melly benne olly hatalmas két pártolót szüle a' tudósoknak, őt magát, és növendékét Mátyást; de például is több következett nagy érsekeknek: Oláh, Vrancsics, Pázmán, Lippai, Széchenyieknek, kikhez eldődöt, 's előpéldát Vitéznél méltóbbat, magyar főpapi széken, nem idézhetnek elé történetkönyveink.

VI.

A' NEMZETI GAZDAGSÁG' BEFOLYÁSÁRÓL A' NEMZETI MÍVELŐDÉSRE.

OLVASTA,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' M. T. T. NAGY GYÜLÉSÉBEN, AUGUST. XXX. M. D. CCC. XXX. VIII.

PÉCZELY JÓZSEF.

Mit hozhatnék illy fényes gyülekezet', ennyi tudós férfiak', lelkes hazafiak' várakozásához méltót első fölléptemkor elő, megvallom nem keveset gondolkoztam. Semmi szokottabb, hasonló alkalommal mint a' tudományt, mellyhez hivatal, hivattatás kapcsolnak, magasztalni; de ha én ezt cselekedném, ha azon tudománynak, — mellynek körében tűzte közelebbről munkálódásomat, a' ti, tőlem eléggé nem méltányolható, nagy becsű bizodalmatok, tudós férfiak! — úgy az életben, mint a' polgári társaságban fontosságát, elmevilágosító, szívnemesítő jótékony befolyását akarnám mutogatni; miután kivált azt már annyin tették, tudomány-, ékesszólás-, ítélettel kitünő férfiak tették, előttem: nem méltán attól kelle-e tartanom, hogy semmivel nem fogna érdekesb lenni beszédem, mint ha azt igyekezném megmutogatni, hogy világít, hogy melegít a' mérhetetlen fény- és tűztenger, az áldott nap? Előadni szándékozám történeteit, kifejlődését a' tudománynak, melly a' múltnak viszszatűkrözésével oktatja a' jelenkort; elszámlálni hőseit, kik által azon fokra emelkedett, hogy élet' és bölcseség' oskolájává alakúlhatna az elébb puszta emlékezetek' tára: ezt is elfoglalva, többek által kimerítve találám magam előtt. Gondolám, majd képét adom egy minden tekintetben tökéletes történetírónak, elsorozom a' kivánatokat, mellyeket ki

kell elégítni annak, ki e' fontos nevet meg akarja érdemelni: hogy mindeneknek előtte ne csak tudjon, hanem akarjon is, 's ne csak akarjon, hanem merjen is igazat mondani, tudjon, hogy ezt tehesse, kedvezést, haragot, reményt, félelmet, minden indulatot, még a' barátság' olly édes vonzalmait is — csak az erény', a' mennyei erény', szavait meglelkesítő, sorait áltmelegítő, lángoló szent szerelmét nem — elfojtani keblében; tudjon továbbá elmét szívet együtt foglalatoskodtatni, tehát nem csak tanítni, hanem gyönyörködtetni is egyszersmind, ízlést erővel párosítva, lelket öntve a' holt betűkbe, életet és valóságot a' múlt 's jelen kor' nagy férfiait, nagy asszonyait ábrázoló képeibe; 's mikor mind ezeket megtette, tudjon végre, mi nélkűl csak félig teljesítve magas tiszte, nemes vágyat ébreszteni a' szép, nagy—, utálatot, irtózást a' rút, alacsony tettek iránt: de majd eszembe jutott, hogy vannak példányaink, férfiak, kik ezen kivánatoknak a' lehetségig eleget tettek, vannak — hogy csak az annyi korok', századok', ezredek' itéletét kiállott görögökre, rómaiakra szorítsam magamat — vannak Thucydideseink, Tacitusaink, kikre mutatva: „igy mint ezek": nem csak rövidebb módon, de biztosabban is feloldva a' csomó, mint bár mennyi szabályadás által, mellyek mellett mindig támadhat még azon kérdés: valljon teljesíthetők-e, valljon várhatók-e embertől? valljon a' kép, mellyet annyi gonddal, lehet bájjal is adánk, nem jár-e túl a' lehetőség' határán? a' mikor annak semmi hatása, és igy sem haszna, sem becse többé. Felhagyék hát e' gondolattal is, 's másutt próbálék keresni tárgyat, méltót a' ti várakozástokhoz, illőt e' helyhez, nem idegent a' tudománytól, mellynek kiválva szentelve munkám, mellyet én, akár e' tudós, akár a' polgári társaságbani állásomat tekintem, kétszeresen sajátomnak mondhatok. Keresésem közben szemem, lelkem elébe villantak nemzetünknek, mióta egy jobb genius által álmából felrázatott, jelenleg minden erőből oda irányzott törekedései: mint fejtsen naponként több több anyagi erőt ki; mint nyissa az egyesek' vagyonosodásának, ezzel a' köz nemzeti gazdagságnak minél több, minél gazdagabb forrásait, naponként fel: 's meglőn határozatom: ennek, az anyagi erőnek az értelem' kifejlésére, a' nemzeti gazdagságnak a' nemzeti mívelődésre, befolyásáról értekezni előttetek röviden; 's ezt a' történettudományból vett adatokkal bizonyítani.

Jól tudom, nagytekintetű gyülekezet! 's nem lehet, hogy meg ne említsem, melly különbözők a' tudósoknak a' nemzeti mívelődést szülő okokról értelmeik. Kik mindent egyszeresíteni, mindent egy fő okra vezetni szeretnek, most természeti, majd erkölcsi okoknak tulajdonítják azt egészen, értvén amazokon az éghajlatot, föld' természetét, fekvését, termékeit, 's az azokkal kapcsolatban álló élésmódot; ezeken különösen a' nevelést, vallást, igazgatásformát. De csak egy kevés figyelem, csak egy tekintet a' történettudományba: 's könnyű meggyőződnünk, hogy egyik félnek úgy nincs igazsága, mint a' másiknak. Mert hogy elébb is az éghajlatot, földet, mellyekbe mind a' többi természeti okok is befoglalvák, vegyük fel: nem ugyan azon-e Görögországnak éghajlata, földe ma is, a' mi volt hajdan, örökre emlékezetes szép nagy napjaiban? Tett-e a' természet valami erőszakos, valami szembetűnő változást Angol- és Németországok' egén, földén? 'S még is mi most, a' míveltség' egykori classicus földe Graecia? Ellenben a' míveltség' melly magas fokára vergődtek a' közelebb lefolyt másfél század alatt a' még csak Tacitus' idejében is olly vad, olly sivatag, durva Britannia, és Germania.

Az említett erkölcsi okok közűl épen úgy nem mondhatni egyet is, sem a' nevelést, sem a' vallást, sem az igazgatásformát, sem a' tudományok' 's tudósok' pártolását, olly múlhatatlan föltételnek, mellyből különkülön következtetni lehetne az elmék' kifejlését, a' nemzeti míveltséget. Valamint van példa, hogy mind ezen okok sem képesek az ohajtott következést előhozni: úgy van arra is, hogy ez elébb már, mint amazok szűlhették volna, létezett valamelly nemzetnél.

A' nevelés átalában csak közönséges főkre nézve elhatározó; a' lángelme (genie) legtöbbször elül kezdi a' magáét, 's bámulatos fokra emelkedik, bármi hibásan vezettetett légyen is először. Különben a' nevelés' mesterségében tett minden előmenetel maga már míveltséget tesz fel, és igy annak származtató oka nem lehet. Ki nevelte Homert, Dantét, Shakespeart, ezeket a' magok nemzeteik' Prometheusait, kik szikrát ragadtak az égből, melly majd világító fáklya lett hazájoknak, hazafiaiknak?

Hogy a' vallás sokképen befolyhat a' nemzet' mívelődésébe, kimerné azt tagadni? Ha érzéki, ha költői: tárgyakat adhat a' szépmesterségeknek, vetélkedésre serkentheti a' müvészeket; ha elvont, az

okosságot inkább, mint képzelődést foglalatoskodtató: élesztője lehet a' komolyabb tudományoknak, a' philosophiának. De hát nem a' görögök' kép- és regényteli vallását tették-e egészen magokévá a' rómaiak? 's hágtak-e azért nyomukba a' kiválva úgy nevezett képzőmesterségekben? mutathatnak-e, millyeket amazok számtalanokat, csak egyetlen egy belföldi nagy müvészt, egy szobrászt, mint Phidias, vagy Praxiteles, egy festőt, mint Timanthes, vagy Apelles? Nem szintúgy a' római-catholica hitet követi-e Spanyol- 's Franczia-, mint Olaszország? 's vannak-e azért Angelóik, Raphaeljeik, ha semmit le nem vonunk is a' Velasquezek', Murillók', Ribeirák', a' Le-Pussinok', Le-Brunök, Le-Sueurök' érdemeikből? A' protestans vallás nem a' legnagyobb gondolkozó főket hozta-e elő Angol- és Németországban, isteni férfiakat, örök dicsőségeit nem csak nemzetöknek, hanem egész emberi nemünknek is? De tette-e azt mindenütt? szűlt-e, hogy tovább ne menjünk, több mint három millió protestans lelkeket számláló, egyébként is, istené legyen a' dicsőség, úgy elméknek, mint a' természet' minden adományainak híával nem levő két magyar hazánkban egy Lockot, vagy Newtont, egy Leibnitzot, vagy Kantot?

Hasonlóul van a' dolog az igazgatás' formájára nézve. Ha megnézzük a' történetirást, 's kiveszszük az egy véruralkodást és fejetlenséget, mikké nem magok', hanem az emberek' hibái miatt, minden igazgatásformák fajúlhatnak, 's akkor ezek megszűnnek lenni, a' mik vóltak: úgy találjuk, nincsen egy igazgatásforma is, melly természettel ellenkeznék az elmék' kifejlésével, 's valahol csak a' társasági rend' czélja, a' bátorság, polgári szabadság biztosítva, akármelly formák, eszközök által éressék, vagy tartassék az fel, virágoznak ott a' tudományok, szépmesterségek. Athenae, szabadsága' aranykorában, mig különösen nagy polgárja, Pericles, tekintettel inkább, mint hatalommal kormányza; Róma miután szabagsága' elhúnytával egy úr' kényének hódola, Augustus és követői alatt, láták feltűnni a' halhatatlan férfiakat, kik csillagbetűkkel irák be az őket szűlt haza' nevét a' századok' könyvébe, 's túl hatalma', túl urasága' enyésztén, örök időkre biztosíták ragyogását a' müvészet' 's tudományok' egén. 'S az újabb idők nem rakvák-e hasonló példákkal? Nem virágzott-e tudomány, müvészet ugyon azon egy időben Florenczben a' népuralkodás' (democratia) szakadatlan pártváltoztatási, for-

rongási között, Velenczében a' hatalomféltő, magokkal csak egyben, a' nép' 's minden kitünő' nyomásában egyes előkelők (aristocraták), Rómában és Francziaországban a' semmi törvényekkel nem korlátozott, határtalan egyeduraság (monarchia), ott a' Pápák', itt a' Lajosok' kormánya alatt? 's ha megengedjük is, hogy egyik igazgatásforma egy, másik más ágának nyújt a' tudományok' 's szépmesterségeknek természettel több táplalékot; hogy például hol népgyülések, közönséges öszvejövetelek, tanácskozások határoznak a' törvényhozásban, 's a' polgárzat' minden nagyobb dolgaiban, ott tágasb mezeje nyílik az ékesszólásnak, több, a' költőket énekre hevítő, szobrászokat, festőket nemes vetélkedésre gyúlasztó nagy történetek forrnak ki; hogy továbbá a' sok tanulással járó komolyabb, 's kivált a' huzamos, háborítatlan gondolkozást, vizsgálatot kivánó természeti tudományok átalában inkább szeretik az állandó, meghatározott igazgatásformákat, hol nem kell a' figyelemnek minden lépten nyomon a' köz dolgokba egyenes avatkozás által elhivattatni kedvelt tárgyától: annyi minden esetre áll, mit fentebb mondánk, hogy valamint egy igazgatásformához sincs az elmék' kifejlése, a' tudományok', szépmesterségek' virágzása kizárólag köttetve, úgy egy sincs, melly ezeknek természettel útjában állana.

Mit mondjak a' tudományok' 's tudósok' pártolásáról? szóljon itt is a' minden okoskodásnál több tapasztalás. Példáért még csak messze sem szükség mennünk. A' szomszéd éjszaki nagy colossnak nagyra törekvő, erőt észszel, természetet mesterséggel, miveltséggel szövetkeztetni próbáló uralkodói milly gonddal, költséggel kezdék a' múlt század' utólsó felében mindenünnen külföldről öszve szerezni a' tudós férfiakat, kik majd mesterekűl, pallérokúl szolgáljanak tudatlan, bárdolatlan, durva népeiknek! 's vertek-e gyökeret a' szelídebb éghajlat-szűlte, előre illőleg el nem készített míveletlen földbe általültetett, nemes plánták? mutatkozott-e a' bár hazánk', bár Europa' függetlenségét veszélylyel fenyegető, az emberiség' barátjaitól csak dicsérhető, csak helyeselhető — lelkes törekvésnek ohajtott következése — nem mondom a' népen magán, de közelebb csak tudósaiban, müvészeiben? szaporodott-e ezeknek szembetűnően száma? tisztúlt-e ízlésök? emelkedtek-e, a' tudomány 's világosság' rakhelyei, a' közönséges oskolák, mind addig, mig nem az újabb időkben más okok azoknak virágzását csakugyan előállíták? Vala-

meddig valamelly nemzet meg nem ért a' tudományokra, és szépmesterségekre, azaz valamig csak el nem jutott a' míveltség' azon fokára, hol a' lelki gyönyörűségek valóságos szükséggé válnak: bár mint pártoltassanak a' tudományok, serkentessenek a' tudósok jutalom, tisztesség, megkülönböztetés által, mind ebből a' várható legnagyobb nyereség néhány középszerű irók, minden hatás nélkűl a' jelen, minden nyom nélkül a' jövő korra, minden haszon és érdem nélkűl a' tudományra nézve. Ellenben, hol ki vet, bizonyos hogy bőven arat, ott a' kormányon ülők bátran levehetik gondjokat a' tudósokról, bátran mondhatják ezek amazoknak: protegez- nous, et laissez- nous faire! igen, mert reájok a' fejedelmek' 's nagyok' kedvezései nélkül is jutalom várakozik, több egynél, gazdag és dicső, jutalom munkáik' hasznában, jutalom a' köz tiszteletben, egy érdemeiket méltányolni tudó, mívelt közönség' tapsaiban, mint ezt korunk' legpallérozottabb népeinek, az angoloknak, francziáknak, némelly részben a' németeknek is eléggé bizonyítják példáik.

De ha ezek szerint sem a' széles értelemben vett föld, 's éghajlat, sem a' nevelés, sem a' vallás, sem az igazgatásforma, sem a' tudományok', 's tudósok' pártolása nem tartathatnak a' nemzeti mívelődés' múlhatatlan föltételének: az a' kérdés, van-e valami, a' mi több joggal, mint ezek, annak tekintethetik? Mire én bátor vagyok azt felelni: hogy az elmék' kifejlése vagy épen nincs semmi feltételhez múlhatatlanúl köttetve, vagy ha van, az a' nemzeti gazdagság. Előre meg kell jegyeznem, hogy e' részben egészen másként van a' polgári társaságokra, másként az egyesekre nézve a' dolog. Egy mívelt gazdag nemzetnél nem egy út nyitva a' szegényebb egyes tagok előtt is saját igyekezet', munka', közintézetek' segedelmivel kifejteni tehetségeiket, kimívelni magokat, kikre nézve aztán a' míveltség lesz majd gazdagság' forrásává; mi épen megfordítva van a' polgári társaságokban, hol a' gazdagságból fakad kezdetben mint kútfőből a', később maga gazdagság' forrásává válandó, míveltség, 's a' szegénységnek elválhatatlan társai a' tudatlanság, míveletlenség. A' természet minden lények' kifejtésében egy bizonyos változhatatlan útat tűzött ki maga elébe, mellyet emberi erőnek csak siettetni lehet némikép, de tőle elfordítani épen nem. Általa szorosan megszabva mindennek ideje; megszabva tehát az is: hogy a' képzelődés'

és gondolkozás' felébredése, melly a' szép' és igaz' születésének is pillanatja, ne elébb, hanem csak azon időszakban következhessék el, mellyben valamelly nemzet nem kénytelen többé csak a' szükségesekért izzadozni, hanem ellátva már mindennel, a' mi az életet könnyűvé és kényelmessé teheti, rá ér arról is gondoskodni, miként tegye azt minél gyönyörűségesebbé. Azokban, kik magokat a' tudományoknak, szépmesterségeknek szentelik, akár azért, hogy magok teremtsenek, hozzanak elő azok által valamit, akár azért hogy a' mások által előhozottakkal magoknak éldeletet szerezzenek, olly lélekébredtség és szabadság kivántatik, mellyel természet szerint nem birhatnak azok, kik csak azért dolgoznak, hogy éljenek, lélek-ébredtség és szabadság, melly öszszeférhetetlen a' szükség' érzetével, összeférhetetlen a' szegénységgel, melly az egész embert, annak minden erejét úgy elfoglalja, hogy sem kedv sem unalom, e' két hatalmas ösztön, nem serkenthetik, a' megszokott mindennapiság' nyűgeiből szabadúlni próbálni. Azért valék, azért vagyok újra bátor azt állítani: hogy, ha van a' tudományok', szépmesterségek' virágzásának valamelly múlhatatlan föltétele, az nem lehet egyéb, mint a' nemzeti gazdagság' azon lépcsője, mellyen a' test' és a' mindennapi szükségek' teljesítésétől fennmaradó erejök új munkásságot, időtöltést kerestet az emberekkel, szükséggé teszi rájok nézve a' lelki gyönyörűségeket, 's módot szolgáltat kezökbe, hogy azokat testi szükségeik' rövidsége nélkül követhessék. Innen olly csekély miveltség rendesen, vadász, baromtartó, sőt a' csupán szántóvető népeknél is. Nehéz ott az élet; szükségök, bár kevés, sok nyugtalanság, munka, fáradság után teljesíthető, ösztön semmi, hogy többet gyűjtsenek, termeszszenek, mint szükségök hozza magával, mert, közösülés—, minden érintésbe jövetel nélkül más népekkel, feleslegjökön túl adni úgy sem tudnának; igen együgyű, egyszerű életmódjoknál, részint bizonytalan, részint elszigetelt helyzetöknél fogva lehetetlen nálok minden fényűzés, mellynek szükségesképen előre kell menni, hogy, a' lélek fényűzése — a' tudományok és szépmesterségek lábra kaphassanak; osztályrészök örökös egyformaság, szegénység, legfeljebb tisztességes középszerüség. Egészen másképen van a' dolog azon népeknél, hol a' szántásvetés mellett szorgalom és kereskedés virágoznak. Itt minden munka jutalmazva; ez kedvet szűl a' munkához; a' több munka több eladni,

több pénzzé tennivalót; ez több több, elevenebb közlekedést kivül belül; ez végre gazdagságot, mellyet nyomon követ a' szépmesterségek' nemzője — a' fényűzés. E' hárompak, a' szántásvetésnek, szorgalomnak és kereskedésnek közremunkálkodása tehát az, melly származtatja a' nemzeti gazdagságot, formálja a' tűzpontot, mellynél felmelegűlnek és megvilágosodnak, megérnek és kifejlenek az elmék. Rómát is gazdaggá tevék Afrika' és Ázsia', mint az újabb időkben Spanyolországot Amerika' elrablott kincsei: de épen mivel nem a' nemzeti iparon alapúlt, bár nem hatástalan, nem volt a' nemzeti mívelődésre, sem olly általános, sem olly jótékony befolyásu gazdagságuk, mint különben lehetett, 's kellett volna lennie.

Kifogynék az időből, 's vissza kellene tűréstekkel, nagyfényű férfiak! élnem, ha szavaimnak a' történettudományból igazolására, minden ide illő adatokat elő akarnék hordani; legyen elég a' mondottakat a' tudományok' 's szépmesterségek' legkitűnőbb időszakaira alkalmaztatnom. Hol kezdődött a' görög mívelődés? hol született Homer, a' költészet', Thales, a' bölcselkedés' atyja? Nemde kis Ázsiában, mellyet lakó görögöknek volt elébb, mint európai rokonaiknak, virágzó kereskedésök? Miért később Athenae a' tudományok' és szépmesterségek' legvirágzóbb műhelye? 's ezeknek épen Pericles alatt tetőre, déli pontra jutása? Nem volt-e Görögországban több városoknak az Athenaeével teljesen egyező éghajlata, földje, szintúgy tengeri fekvése; ugyan azon nevelés, vallás, 's ha nem ugyan azon, de hasonlóan szabad köztársasági igazgatásformája? Nem volt-e maga Athenae Pericles' idejében is a' régi Athenae, azt az egyet kivéve, hogy a' perzsa erőnek szárazon vizen többszöri öszverontása, ezzel egész Görögország' 's a' tengerek' uraságának magához ragadása után gazdagabb volt, mint valaha? Miért Rómában, miután a' királyi önkény' megszüntetésével, mint Athenae, szabad lett is, a' míveltségnek egész a' carthagói hadakig mondván semmi, azután is sokáig igen kevés nyoma? Nemde mivel szegény, 's ebben még büszke is volt? veszedelem' idején, seregei' vezérlésére az eke mellől hívta el, oda eresztette a' veszedelem' megszűntével vissza, más dicsőséget, mint a' melly a' serény katona, jó földmívelő (Strenuus miles, bonus agricola) nevezetből eredett, nem ösmerő fijait? Honnan a' köztársaság' utolsóbb éveiben, a' belső villongások' 's hazafi háborúk-

nak közepette? honnan a' szabadság' teljes elenyésztével, soká a' császárok, a' legirtóztatóbb zsarnokok alatt annyi kitűnő elmék, annyi halhatatlan irók? Mi ez olly hirtelen, olly váratlan változásnak oka? A' görögökkeli bővebb megösmerkedés, társalkodás, az Athenaebe járás: mondja talán valaki? De honnan ismét ez? kérdem újra. Nemde mivel a' lerontott Carthagó' és Corinthus', 's a' meghódoltatott Ázsia' kincsei szokatlan bőséget, a' bőség vágyakat szült, mellyek az elébb, széles birtoka mellett is, igen korlátolt vagyonú város' lakói előtt ösméretlenek valának? Rómát, mi a' hamar gyűlt, nem saját szorgalom, nem nemzeti ipar-szülte gazdagságnak szinte elválhatatlan társa, esztelen fényűzés, Athenaet irígy szomszédok, külső belső szakadatlan harcz megerőtlenítvén: nem szállt-e mindkettőnek míveltsége azon mértékben, mellyben gazdagsága, alább, még mielőtt Athenae Rómának szelid, Róma a' barbarusoknak vas járma alá kerűlt volna? — Eljött az idő, mellyben mit századok', ezredek' egyesített iparkodása, lassan haladva épített, kevés évek alatt lerontotta a' dúló vészként keletről nyugotra tóduló vad népek' költözködése; sírba szállt a' görög-római míveltség; egy majdnem ezerévi hosszú pályát kellett újra megfutni Europának, mig, oszolván apródonként a' sűrű sötétség, fölvirradt végre a' világosság' nagy napja, ott épen, hol már egyszer teljes fényben ragyogott, honnan eregette, széllel élet- és világosságtenyésztő súgárait, az olasz földön. 'S miért épen itt? A' Nápoly', Florencz', Velencze' napja nem ragyogóbb, nem melegebb, mint keleti Spanyol-, vagy déli Francziaországé; a' nevelés, kicsiny különbséggel egész déli Europában ugyanaz, itt mint ott testi gyakorlásokban, holt nyelvek' tanúlásában határozódott; Luther lélek-'s világrázó tudományával még nem állt elő, egy hit, egy vallás volt; a' fejetlenség, 's zsarnoki önkénynek mindenütt vége; bátorság, polgári szabadság semmivel több, talán valamivel kevesebb Olaszországban, mint másutt, a' több városaiban uraságra kapott egyes hatalmasok miatt. Mi volt hát, ha nem ezek, a' mi megkülönböztette, a' mi az újra éledő europai míveltség' tűzpontjává tette Olaszországot? Semmi egyéb, mint gazdagsága. Onnan, a' legvirágzóbb földmivelés', legkeresettebb selyem-, pamut-, aczél-, ezüst-, aranyműgyárak', keletre és Indiákra a' legélénkebb kereskedés' hazájából, pótlák jobbára szükségeiket minden tartományok, oda folyt tehát pénzök is össze; ott kellett következésképen

a' legtöbb anyagi erő, legmegsokasúltabb élelemeszközök mellett, legtöbb lélekébredtségnek, legnagyobb szellemi erőnek kifejleni, ott elébb a' test', majd a' lélek' fényűzésének is lábra kapni. És valljon, kiknek annyi részök nem csak Olaszországban, hanem egész nyugoton a' világosság', ízlés' terjesztésében, a' török járom elől futó görög tudósok választották volna-e Olaszországot új hazájoknak, ha ott nem látszik vala már akkor a' legelkészültebb föld, a' legbővebb aratás várakozni tudós munkájokra? valljon a' halhatatlan Mediciek, ezek az olasz föld' Periclesei, a' legszívesebb akarat mellett is, lettek volna-e képesek, a' köz jóllét' forrásából fakadó magános temérdek kincsök nélkül azt tenni, a' mit tettek a' tudományok' 's szépmesterségek' virágoztatására? Igy hát itt is ott is a' nemzeti gazdagság volt a' minden hatást megelőzött, lehetővé tett első ok. — Vessünk egy tekintetet az újabb időkre, a' tudományok' újjá születésétől fogva jelen korunkig lefolyt negyedfél század' történeteire; mutathatni-e csak egyetlen egy példáját nemzeti míveltségnek, mellyet nemzeti gazdagság ne előzött—, 's nemzeti gazdagságnak, mellyet a' körülményekhez mért nemzeti míveltség ne követett volna? Nemde egy II. János után következtek a' Camoensek? egy Erzsébet után a' Shakespearek? egy nagy Henrik, Sully után a' Corneillek, 's Colbert után a' Racinok? vegyük fel jelen századunkat, e' mozgás' és haladás' nagy századát. Hol találjuk jelenleg az elmék' legnagyobb kifejlettségét, 's a' legjelesb irókat, legkitünőbb müvészeket? Hol látjuk, mikkel olly gazdag korunk, a' legbámulatosb, emberi nemünket dicsőítő, tudomány és gondolkozásra mutató, hasznos találmányokat létre jőni? Hol láttuk legelőször, hogy egyebeket elhallgassak, a' testetlen gőznek annyi testi erő' pótlására—, a' világ' kezdetétől annyit, 's csak hasznosra, csak szükségesre szolgált szilárd vasnak, egy ismét igen fontos, egészen új használatra, távolságok', vizek által elszaggatott szárazok' öszvekötésére fordíttatását? Hol a' legmerészebb gondolatokat, a' sújtó villám' felfogását, levegői útazást, a' vizek' szine, sőt ezeknek árkai alatt félelem nélkül járást, egykor az álmok', a' lehetetlenségek' világába tartozóknak hitteket, hihetetlen munka, állhatatosság által valósággá varázsoltatni? Nemde épen azon népeknél, mellyeket szorgalom, kereskedés minden másoknál gazdagabbakká tettek, a' két világban honos ó és új angol 's a' franczia nemzetnél?

De mintha hallanám, miként vetik az ermenonvilli bölcsesel sokan ellenem: „Minden lépés, mellyet a' míveltség felé teszesz, egy lépéssel közelebb visz az erkölcstelenséghez; nincs hát miért óhajtanunk szülőjét, a' gazdagságot". Nincs! én is azt kiáltom, ha áll az első. De ez épen a' kérdés. „A' nemzeti gazdagság, igy szól az ellenkező fél, kedvező, nem tagadjuk, az elmék' kifejlésére; de gyászos és pusztító következésü az erényre, erkölcsökre nézve; táplalékot nyújtván az észtehetségeknek, azt nyújt a' szenvedélyeknek is, 's nem csak ingert többet, újabbat a' roszra, hanem módot is jobbat végrehajtására; rendesen egy illy népnél sok eszmét, tudományt, de elvet, állhatatosságot keveset találhatni; lesz ízlése, de nem szemérme; mutathat bámulandó műveket, de annál kevesebb bámulandó tetteket; Athenae Pericles' idejében olly megvesztegetett volt, mint megvilágosodott; Roma Augustus alatt lakja a' legfelségesebb elméknek, 's egyszersmind a' legundokabb vétkeknek; 's jelenleg hol több erkölcstelenség, vallástalanság, mint épen azon népeknél, mellyek a' gazdagság', míveltség' legfelsőbb fokán állni tartatnak?" Fájdalom! a' mondottakban sok igaz van: igaz, hogy a' gazdagságban sok a' kísértet, mitől, ha nem egészen, nagy részint óva a' szegénység. De ha mind azt, mi kísértettel, 's ha vele visszaélnek, veszedelemmel jár, kárhoztatjuk, számkivetjük a' köz életből: úgy kárhoztassuk, számkivessük magát az emberi okosságot is, mint a' melly roszra fordítás, visszaélés által már annyiszor annyi kárt romlást okozott úgy egyeseknek, mint egész társaságoknak; akkor irigylendő lesz az oktalan állatok' sorsa, mert mentek e' kisértettől. 'S valljon nem a' kisértetek közt fejlik-e épen ki, 's edződik meg erényünk? 's hogy ha kisérteteket újakat állított elő a' gazdagság, nem szolgáltatott-e maga épen az általa kifejtett több okosság, míveltebb észtehetségekben fegyvert ellenök kezünkbe, mellynek segítségével, ha bár nehéz is, hogy nem lehetetlen a' győzedelem, minden időből fényes példák bizonyítják. Hogy, legmíveltebb állapotjában sem szűnhetvén meg ember lenni az ember, mívelt népeknek is vannak vétkeik, és ezek közt ollyanok is, mellyekről talán képzelődésök is alig van míveletlen dúrva népeknek: megengedjük, sőt azt is, mi több ennél, hogy épen a' legmíveltebb népek közt találkoznak ollykor a' legistentelenebb, legelvetemültebb, a' másnak ártásra legtöbb észszel fölruházott, és igy legveszedelmesebb

gonosztévők: de következik-e ebből akár az, hogy átalában jobbak volnának a' pallérozatlan, mint a' pallérozott népek? akár az, hogy bűn-, erkölcstelenség-tenyésztő a' míveltség? Hát, tekintve az erkölcsöket, olly tisztán, szeplőtelen áll-e a' nemzeteknek, mig szegények, durvák, a' történetek' évkönyveiben emlékezetök? Nem testvérgyilkolással van-e, kezdetben mindjárt, még alig születelt emberi nemünk' bölcsője megbélyegezve? Léledzhetik-e több, nagyobb bűnökben a' leggazdagabb, legmíveltebb nép, mint a' mennyi- 's millyekben amaz, fennlévő legrégibb történeti adataink szerint, isten' választott sem gazdag, sem mívelt népe, hajdan léledzett? Mellyik mai pallérozott nemzet' elravaszúlt fia ragadta valaha nagyobb mesterséggel testvére' örökségét magához, mint amaz, bátyja' éhségével, öreg atyja' vakságával visszaélt testvér 's fiú? 's hányat lehetne hasonló példát felhoznunk? 's nem épen ez-e egyik azon pont, miben különösen károsan hatni tapasztaltatik a' míveltség az erkölcsiségre? Hát valljon büntelenek-e, mig pallérozatlanok, a' görögök? Nem ellenkezőt kell-e mesével elegy legrégibb hagyományaikból kihoznunk, ha mind azt igaznak nem hiszszük is, mi rútat, borzasztót az Atreusok-, Thyestesek-, Phaedrák és Clytemnestrákról olvasunk? Hát Rómának nem voltak-e Augustus előtt is ellenségnek haszonvágyból kaput nyitó leányai? erkölcs-, szeméremtapodó fiai? nevöket a' szűz Lucretiák, Virginiák mellett undok tettökkel halhatatlanított fajtalan Sextusai, Appiusai? Nem találkozott-e, még mielőtt gazdagság, míveltség megronthatták volna az erkölcsöket, királyi szűzei közt egy Tullia, ki atyját, királyát férje által meggyilkoltatni, 's azután holt testén még kocsiával is gázolni nem irtózott? Nem fertőztette-e épitőjének, magának Romulusnak, először mindjárt testvéri vér kezeit? 'S ha vétkeket, mellyek addig ösméretlenek valának, állított elő a' míveltség: de nem szűntetett-e meg sokkal többeket 's talán nagyobbakat? Ha például, mikkel főképen vádoltatik, vallástalanság, vagy szelídebben 's talán helyesebben szólván, a' vallás' külső szertartásaival keveset gondolás fakadt itt ott nyomain; ha tágasb út nyílt a' mesterséges csalásokra általa: de nem enyésztette-e el, valamerre hatott, a' babonát, vakbuzgóságot, mellyek oktalan állatnál alább lealacsonyíták, vagy farkasává változtaták embertársának az embert? nem tett-e százados előítéleteket semmivé? nem kevesítette-e a' vérengzést, az erőszakkal elsajátítást? nem tette-e

a' minden gonoszok' legnagyobbikát, a' nemzetek közt örökösen fennálló háborút magát sokkal emberibbé? 's mindent együvé véve; nem nemesítette-e az érzéseket, nem szelidítette-e az ízlést, erkölcsöket? 's hogy ennek csak egy bizonyságát, a' legkitetszőbbet hozzuk fel, nem ritkította-e az annyi vétkek', rosszak' szerzőjét, a' vérlázító, ész-zavaró italokkali visszaélést szembetünően meg? és végre nem rakott-e a' szépnek, jónak, az erény- 's kötelességeknek erősb alapot, azon arányban, mellyben az értelmet világosította? — Hogy Athenae Pericles', Róma Augustus' idejében igen mélyen sülyedt az erkölcstelenségbe, igaz, a' nélkül, hogy valamit bizonyíthatna ellenünk. Mert a' mi a' míveltség' saját menetének valamelly nemzetnél, 's csak bizonyos körülményeknek tulajdonítható, kell-e, kérdem, lehet-e igazságosan abban a' míveltséget átalában okolni? A' görög inkább érzéki, mint okossági mívelődés, párosúlva a' sok istenimádással, tiszta erkölcsi tudományt nem szülhetett: említetlen nem hagyhatva azonban, hogy Athenaenek míveltsége' tető pontján álltában is, voltak, a' mérget, halált inkább, mint a' — bár háládatlan — haza ellen harczolást választó Themistoclesei; igaz lelkű, megvesztegethetlen Aristidesei; adakozó Cimonjai; és soká még ezek után is, a' gazdagság', hatalom' kísértetei közt tántoríthatatlan Phócionjai. Rómának, a' körülmények' hatalmánál fogva, igen rögtön esett a' durvaságból a' pallérozottságra átmenetele, épen azon időben, mikor egymást érő, árvíz' módjára terjedő hódoltatásai' következésében egyszerre végtelen kincset, vele mindenféle szenvedélyt és vétket fogadott keblébe a' szerencsétől ittas város. De ez-e az eset a' többi mívelt népekre nézve is? a' veszettség', erkölcstelenség' kiséretében lépett-e föl átalában mindenütt a' míveltség? Vessük csak szemeinket korunk' azon nemzetére, mellynek nyújtja jelenleg, nemzeti szorgalom', kereskedés', 's ezek által szerzett gazdagság', míveltség' tekintetében, a' népek' egyező ítélete az elsőséget. Hát rosszabb-e a' mai angol, mint ősei, kik szinte másfél ezer évvel ez előtt Németország' vadonaiból, a' bátor Hengist és Horsatól vezetve, a' Szorostengeren új hazájokba átkeltek, 's rabigát tettek a' nemzetre, melytől segítségül hívattak? erkölcstelenebb-e más mai nemzeteknél? és, mivel van tudománya, van ízlése, nincs-e azért állhatatossága, nincs-e szemérme? 's mivel mutathat bámulandó műveket, nem mutathat-e azért bámulandó tetteket? Értünkre a' legna-

gyobb kormányférfiaknak, a' legnevezetesebb embereknek, a' minden időbeli legjelesbek' sorába bátran léphető Pittek és Canningeknek nem Anglia-e hazája? Hol van általában több vallásosság? a' fennálló törvényekhez, még ha az előre haladt idő' kivánatinak nem épen megfelelők is, nagyobb ragaszkodás? több haza szeretet? a' személyes és nemzeti becsületre, az adott szó' szentségére többettartás? a' szerencsétől üldözöttek iránt — legyenek idegenek, legyenek bár ellenségek — több részvét, felsegélésökre nagyobb készség, több jóltevő közintézet? minden szépnek, jónak, nemesnek előmozdításában nagyobb buzgóság, mint épen ott?

Kárhoztassák bár azért a' míveltséget, megvilágosodást, kiknek okuk van attól félni; kárhoztassák tehát annak szülőjét is a' gazdagságot; mert mindkettő gondolkozásra ébreszti a' lelkileg és polgárilag elnyomottakat, szabadságra érleli a' rabszolgákat: de kiknek telve kebelök szent érzéssel az emberiség iránt, kik, látva felséges tehetségeit, végetlen tökéletesedésre, nem örökös veszteglésre, nem csupa állati létezésre, hanem nagyobb, dicsőbb czélokra hiszik teremtve az embert, lehetetlen, hogy velem együtt forrón ne ohajtsák az elméknek lehető legnagyobb kimíveltetését, ezzel a' nemzeteknek a' tudományban, igaz megvilágosodásban, bölcseségben szakadatlan növekedését; 's hogyha azt ohajták, lehetetlen, hogy kárhoztassák annak múlhatatlan föltételét, a' nemzeti gazdagságot. —

'S most bátran fordúl beszédem hozzátok hazám' lelkes fijai! hozzátok, kik a' kor' 's nemzetiség' magas kivánatit felfogva, a' társaságok' anyagi erejének, azok' szellemi és erkölcsi kifejlésére, a' nemzeti gazdagságnak a' nemzeti mívelődésre nagy befolyását értve, 's voltaképen méltányolni tudva, bátorítva az idő', bátorítva egy szelíd kormány' lelke által, nagyszerű törekvéseitek' egyedűli czéljáúl tűztétek ki: háritni az akadályokat, mellyek eddigelé nemzeti vagyonosodásunk' gátolák; kikeresni, szaporítni a' forrásokat, mellyekből az eredni szokott; szárnyat fűzni, 's irányt adni a' nemzeti szorgalomnak; sokasítni, nemesítni a' természet 's mesterség' szüleményeit, nevelni azoknak becsét, ösztönt adni előállítóiknak könnyű belső közösűlés, kiterjedt külső kereskedés által. Óh! micsoda köszönetet mondjak nektek! mi néven nevezzelek benneteket, édes honom', nemzetem' jóltevői! egy egészen új időszak'

alapitói! Hogy, mint egykor a' teremtő' leheletére a' vizek' színén, mozgás és élet terjedt el szép hazánkon, a' soká tespedetten, a' halállal határos álomba merűlni látszotton, a' ti érdemetek az. Azok a' különbféle nemzeti egyesületek, mellyeket, honfiakat lelkesítő, követést buzdító, akadályokat győző tűzállhatatosság, 's a' haza' óltárára tett annyi számlálhatatlan magános áldozatok által létre hoztatok; azok a' — csak mint gyűlpont is, 's alkalom az öszvejövetelre, eléggé nem becsűlhető, figyelem 's iparébresztő, több nemű versenyezések, itt, ez anyagi és értelmi kifejlődésünk' rakhelyén, ezen, nehány évek óta óriási léptekkel előhaladott, 's bár ah! vérzik gondolatjára a' hazafi kebel, közelebb szörnyű csapást szenvedett, de ezen nehéz estéből is, hiszszük isten', jó királyunk', részvevő emberbarátok' — idegenek' és honfiak', 's egy egész lelkes nemzet' egyesített közre munkálkodása után, rövid idűn, fejevesztett hydraként, vagy mint ama Heraclestől földhöz sújtott szörny, növekedett erővel, újra nagyobb fényben kelendő fővárosában hazánknak; azok az eddig szilaj kényén gázló Dunánk' zabolázására fordított roppant munkálatok, azok a' hátán repűlő, hazánkat a' messze tengerrel közösülésbe hozó büszke gőzösök; azok a' legérezhetőbb hiányunkat pótló, nemzeti jóllétünk' élet-erét, belső kereskedésünket elevenitő, keletkező vasútak; 's hogy többeket ne említsek, az a' már már munkába vett egygyé forrasztása hazánk' eddig ketté metszett szivének, a' nemzeti nagy testben ezzel bizonyosan eszközlendő, szabadabb, akadályozatlanabb, éltető vérkeringés: mind ezek — már csak eddig is annyi szépnek szülői, annyi szebbnek igérői — hatalmas eszközei, ellát-hatatlan hatású és következésű emelői a' nemzeti gazdagságnak, és igy a' nemzeti mívelődésnek is.

Ki méltányolhatná illően érdemeiteket? ki a' halhatatlan férfiúnak érdemét? ki szinte már félszázadon keresztűl, 's mennyi zivatar, viszontagságok közt! tartja erős karral hazánk' kormányát; ki az alatt — lelke kilencz országgyűlésnek, a' legnevezetesebbeknek, mellyek valaha a' közjó', nemzeti becsület 's emberiség' szent ügyében tartattak, lelke máiglan, lankadatlan erőben, hazai legfőbb igazgató — 's törvényszékeinknek — annyi szépet, jót, nagyot alkotott a' magyar név' 's ön neve' örök dicsősségére; 's hiszszük, sokat alkot még, ha az általa boldogított honnak, ha e' két testvér fővárosnak, mellynek a' csak imént átzúgott

pusztító vész közben őrangyala volt ő, Camillusa most, buzgó fohászai drága életéért meghallgattatnak ott fenn; ki nektek is hazám' nagy fiai! lelke' szokott hevével nyújtva segédkezeket, hatalmas pártfogása, munkás részvéte által lehetővé tette hazafiúi nemes törekvéseitekben az óhajtott czélhoz jutást. A' hazafinak csak szíve van érezni, szavai nincsenek kifejezni háláj
át, mellyel neki, mellyel nektek tartozik. Majd egykor, ha a' most általatok elhintett nemes mag termő fává növekedik, szaggatva ennek érett gyümölcseit, 's megemlékezve hogy ezt nektek köszönik, szívből kiforró könycseppekkel tisztelik hamvaitokat a' hálás utódok, 's mig lessz egy magyar, áldva és dicsekve hirdeti halhatatlan neveteket.

IV.

MATHEMATICAI-OSZTÁLYI

ÉRTEKEZÉS.

VII.

A' LUDOLPHI SZÁM

TÖBB ÍVEK' ÉRINTŐI ÁLTAL KIFEJTVE.

ELŐADTA,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' M. T. T. KIS GYÜLÉSÉBEN, NOV. XX. M. D. CCC. XXX. VII.

VÁLLAS ANTAL.

A' ludolphi szám, melly közönségesen π alatt értetik, tudottképen a' félkör' aránya a' félmérőhöz.

Ezt már Archimedes is kereste, azon helyes eszméből indulva ki, hogy a' kör a' körül- és beirt rendes sokszögkörületeknek határa, azon esetben, midőn a' sokszögoldalaknak száma vég nélkül növekedik. Eredménye Archimedesnek, hogy a' mondott arány valamivel kisebb, mint

$$14688 : 4673\tfrac{1}{2},$$

's valamivel nagyobb, mint

$$6336 : 2017\tfrac{1}{4};$$

azaz, kisebb számokra menvén által, hogy ugyan azon arány

$$3\tfrac{1}{7} \text{ és } 3\tfrac{10}{71}$$

közé esik, és pedig azért, mivel $3\frac{1}{7}$ valamivel nagyobb, mint

$$14688 : 4673\tfrac{1}{2},$$

's más felül $3\frac{10}{71}$ valamivel kisebb, mint

$$6336 : 2017\tfrac{1}{4}\ .$$

Vizsgálatát Archimedes csak a' rendes 96-szögre terjeszté ki, mi akkoron csak nagy ügygyel bajjal történheték. A' maiglan is „Archimedes' aránya" név alatt ismeretes arány nem ő tőle való.

Vieta e' számot, beirt sokszögök' segítségével, sokkal tökéletesben fejezé ki.

De sokkal tovább ment Ludolph von Ceulen avvagy van Collen, ki is a' méltán ő tőle úgy nevezett szóban levő ludolphi számot körül- és beirt sokszögök' oldalaiból kimondhatatlan fáradsággal a' 32-dik tizedesig kereste.

Utána Snellius e' számolást, új mértani tételek' feltalálása által, egyszeríté 's egyszersmind megmutatá, mikép az Archimedes által vizsgált 96-szögből a' mondott szám a' 7-dik tizedesig található.

Az ujabb analysis' feltaláltatása után Newton, Leibnitz, Wallis és Brouncker foglalkoztak e' szám' kifejtésével.

Wallis és Brouncker' eredményei maiglan is figyelemre méltók. Az első π-t illy alakban állítá elő:

$$\frac{\pi}{2} = \frac{2}{1} \cdot \frac{2}{3} \cdot \frac{4}{3} \cdot \frac{4}{5} \cdot \frac{6}{5} \cdot \frac{6}{7} \ldots$$

míg lord Brouncker szerint a' megfordított arány, négyszer véve illy láncztöredéket képez

$$1 + \cfrac{1}{2 + \cfrac{3^2}{2 + \cfrac{5^2}{2 + \cfrac{7^2}{2 + \ldots}}}}$$

Leibnitz volt az első, ki az ívet, érintője' páratlan hatványai által adá, ámbár e' szép fölfedezést némellyek Gregory Jakabnak tulajdonítják. A' kifejtés, mint tudatik, ez:

$$x = \mathrm{tg}x - \frac{1}{3} \cdot \mathrm{tg}x^3 + \frac{1}{5} \cdot \mathrm{tg}x^5 - \frac{1}{7}\,\mathrm{tg}x^7 + - \ldots$$

miből akkor, midőn x fél körnegyedet tesz, azaz midőn

$$x = \frac{\pi}{4}\ ,$$

$\frac{\pi}{4}$ -nek érintője $=1$ levén, egyszerűen következik:

$$\frac{\pi}{4} = 1 - \frac{1}{3} + \frac{1}{5} - \frac{1}{7} + \frac{1}{9} - \frac{1}{11} + - \ldots,$$

azaz:

$$\pi = 4 \left\{ 1 - \frac{1}{3} + \frac{1}{5} - \frac{1}{7} + \frac{1}{9} - \frac{1}{11} + - \ldots \right\}.$$

E' nevezetes egyszerűségű sor összehajló ugyan, mint a' melly váltva állító és tagadó mindig kisebbülő tagokból áll; összehajlása azonban igen csekély, mi általában a' sor' megtekintéséből is már kitetszik. De sokkal szembetűnőbb ez, ha bizonyos hibát engedve, az ennek megfelelő kifejtendő tagoknak számát keressük. — A' nevezők itten a' természeti páratlan számok levén, kitetszik, hogy a' közönséges tag

$$= \frac{1}{2m+1} \text{ vagy } = \frac{1}{2m-1};$$

mi után $2m+1$ és $2m-1$ a' természeti páratlan számok' általános alakjai. Az elsőből, midőn

$$m = 1, 2, 3, 4, 5 \ldots$$

következik:

$$\frac{1}{3} - \frac{1}{5} + \frac{1}{7} - \frac{1}{9} + - \ldots$$

mi a' szóban levő sornak meg nem felel. A' másodikból ellenben, ugyan azon föltétel alatt

$$1 - \frac{1}{3} + \frac{1}{5} - \frac{1}{7} + \frac{1}{9} - \frac{1}{11} + - \ldots,$$

mi hogy épen a' mi sorunk, szembetünő dolog. Az általános tag, azaz minden egyes tagnak képviselője tehát ez:

$$\frac{1}{2m-1}.$$

Továbbá két egymásmelletti tagnak különbsége, mert csak ezt vehetni itt tulajdonképen számba, nyilván ez:

$$\frac{1}{2m-1} - \frac{1}{2m+1} = \frac{2}{4m^2-1}.$$

'S már most arra, hogy e' különbség az n-dik tizedesnél kisebb legyen, megkivántatik, hogy

$$\frac{2}{4m^2-1} < \frac{1}{10^n}$$

legyen. Ebből következik

$$m > \frac{\sqrt{2.10^n+1}}{2} .$$

A' 96-szögből Snellius után π a' 7-dik tizedesig találtatik. Ha már most ugyan e' tökéletességet Leibnitz' sorától is kivánnók,

$$n = 7 ,$$

tehát

$$\frac{\sqrt{2.10^n+1}}{2} = \frac{\sqrt{2.10^7+1}}{2}$$

$$= 707 \cdot 1$$

levén, nyilván való, hogy legalább 707 tagot kellene kifejtenünk.

Tehát Leibnitz' szép sorának semmi haszna nem volna? Legegyszerűbb alakjában, minden bizonynyal nincs.

Sharp Ábrahám, Halley' utmutatása szerint, a' 30^0-nyi ív' érintőjét vette alapul, melly mint tudjuk

$$= \frac{1}{\sqrt{3}} ,$$

's ennek segítségével π-t a' 72-dik tizedesig találta. Utóbb ez ügyes számoló több más érintőt is vizsgált.

Még inkább közelített π' értékéhez Machin, a' londoni Gresham College' egyik tanítója, ki is a' kiszámítást a' 100-dik tizedesig vitte. Alakja, melly után dolgozott, ez:

$$\text{Arc } 45^0 = 4 \text{ Arc tg } 1/5 - \text{Arc tg } 1/239 \; . \; .$$

Mi vezette légyen e' nevezetes 's igen alkalmas alakra, nem tudjuk. De azt igen is tudjuk, hogy az, szinte talányként állott az analysisnak csak akkoron míveltetni kezdett mezején, míg Euler sok fáradság után hasonlót talált.

Lagny, Sharpnak nyomdokain tovább menvén, a' közelítést a' 127-dik tizedesig vitte.

A' sok egyéb tekintetben is méltán híres Euler nem csak a' következő alakot találta:

$$\text{Arc } 45^0 = \text{Arc tg } 1/2 + \text{Arc tg } 1/3 ,$$

hanem a' theoriát magát is tökéletesítette, észrevevén, hogy két, lehető legkisebb arányos számok által kifejezett érintő, ha illető íveik' összete 45^0-ot tesz, leginkább felel meg a' feladatnak.

Ez által felnyilt a' pályatér, 's valóban találgatás által új meg új e' feladatnak megfelelő érintők találtattak — 's voltak, kik a' közelítést bámulatra méltó türelemmel még tovább vitték. Így Vega a' 140-dik tizedesig, 's egy ismeretlen, kinek kézirata az oxfordi Ratcliff- könyvtárban őriztetik, a' 154-dikig.

Ezek után a' valódi kiszámításban már nincs mit tennünk. De van a' theoria' közönséges megalapításában.

A' kérdés tulajdonképen ez: Valljon mi viszonyban áll több ívek' érintője, azaz

$$\text{tg}\,\{\alpha+\beta+\gamma+\ldots\}$$

az egyes ívek' érintőivel, azaz a' következő mennyiségekkel

$$\text{tg}\alpha,\quad \text{tg}\beta,\quad \text{tg}\gamma\quad \ldots\ ?$$

mert ezen kérdés' megfejtése, mi jelen értekezésemnek fő czélja, magában foglalja azon esetet, midőn az ívek' összete 45^0-ot tevén, az összet' érintője nyilván $=1$; melly után kényleg felvett egyes érintőkből egyet, az utolsót könnyű lesz meghatározni; magában foglalja továbbá azon esetet, a' midőn az egyes érintők közt többen egymással egyenlők levén, a' kiszámítás lehetségig egyszerűvé és könnyűvé válik.

Tudva van, hogy

$$\text{tg}\,\{\alpha+\beta\}=\frac{\text{tg}\alpha+\text{tg}\beta}{1-\text{tg}\alpha\,\text{tg}\beta}\,.$$

Tétessék itt β helyett $\beta+\gamma$, lesz

$$\text{tg}\,\{\alpha+\beta+\gamma\}=\frac{\text{tg}\alpha+\text{tg}\,(\beta+\gamma)}{1-\text{tg}\alpha\,\text{tg}\,(\beta+\gamma)}\,.$$

avvagy az alaptétel' segítségével

$$\text{tg}\,\{\alpha+\beta+\gamma\}=\frac{\text{tg}\alpha+\dfrac{\text{tg}\beta+\text{tg}\gamma}{1-\text{tg}\beta\,\text{tg}\gamma}}{1-\text{tg}\alpha\,.\,\dfrac{\text{tg}\beta+\text{tg}\gamma}{1-\text{tg}\beta\,\text{tg}\gamma}}\,.$$

már most, ha ezen törtnek mind számolóját mind nevezőjét

$$1-\text{tg}\beta\;\text{tg}\gamma$$

által szorozzuk, lesz

$$\text{tg}\,\{\alpha + \beta + \nu\}$$

$$= \frac{\text{tg}\alpha\,(1 - \text{tg}\beta\ \text{tg}\nu) + \text{tg}\beta + \text{tg}\gamma}{1 - \text{tg}\beta\ \text{tg}\gamma - \text{tg}\alpha\,(\text{tg}\beta + \text{tg}\gamma)}$$

$$= \frac{(\text{tg}\alpha + \text{tg}\beta + \text{tg}\gamma) - \text{tg}\alpha\ \text{tg}\beta\ \text{tg}\gamma}{1 - (\text{tg}\alpha\,\text{tg}\beta + \text{tg}\alpha\,\text{tg}\gamma + \text{tg}\beta\,\text{tg}\gamma)} .$$

Ha mármost e' két kifejezést:

$$\text{tg}\,\{\alpha + \beta\} = \frac{\text{tg}\alpha + \text{tg}\beta}{1 - \text{tg}\alpha\ \text{tg}\beta} ,$$

és

$$\text{tg}\,\{\alpha + \beta + \gamma\}$$

$$= \frac{(\text{tg}\alpha + \text{tg}\beta + \text{tg}\gamma) - \text{tg}\alpha\ \text{tg}\beta\ \text{tg}\gamma}{1 - (\text{tg}\alpha\ \text{tg}\beta + \text{tg}\alpha\ \text{tg}\gamma + \text{tg}\beta\,\text{tg}\gamma)}$$

szorosabban vizsgáljuk, könnyen találjuk, hogy az első' számolója e két elem

$$\text{tg}\alpha , \quad \text{tg}\beta$$

összetéből, azaz egyes csoportaiból áll, míg nevezője ugyan azon elemek o-es' és kettős csoportaiból (millyen itt csak egy lehető) áll: minek következésében ugyan azon első egyenletet, föltéve hogy általában:

$$C_0\,\{\alpha, \beta\ \ .\ \ .\} = 1$$

$$C_1\,\{\alpha, \beta\ \ .\ \ .\} = \alpha + \beta + \ .\ \ .$$

$$C_2\,\{\alpha, \beta\ \ .\ \ .\} = \alpha\beta + \alpha\gamma + \ .\ \ .\ \ .$$
$$+ \beta\gamma + \ .\ \ .\ \ .$$
$$.\ \ .\ \ .\ \ .$$

$$C_3\,\{\alpha, \beta\ \ .\ \ .\} = \alpha\beta\gamma + \alpha\beta\delta + \ .\ \ .$$
$$+ \alpha\gamma\delta + \ .\ \ .$$
$$.\ \ .\ \ .$$

. . . .

azaz, ha a' o-es', egyes, kettős, hármas . . — csoportozatokat így irjuk:

$$C_0\,\{\alpha, \beta\ \ .\ \ .\ \ .\}$$
$$C_1\,\{\alpha, \beta\ \ .\ \ .\ \ .\}$$
$$C_2\,\{\alpha, \beta\ \ .\ \ .\ \ .\}$$
$$C_3\,\{\alpha, \beta\ \ .\ \ .\ \ .\}$$

. . . .

következő módon fejezhetni ki:

$$\operatorname{tg}\{\alpha+\beta\} = \frac{C_1\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta\}}{C_0\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta\} - C_2\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta\}};$$

a' második egyenletet pedig ugyan azon okoknál fogva így:

$$\operatorname{tg}\{\alpha+\beta+\gamma\} = \frac{C_1\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma\} - C_3\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma\}}{C_0\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma\} - C_2\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma\}}$$

már ebből sejdíthetni, hogy

$$\operatorname{tg}\{\alpha+\beta+\gamma+\ldots\}\text{'}$$

kifejtésében, akár csak

$$\operatorname{tg}\alpha,\ \operatorname{tg}\beta,\ \operatorname{tg}\gamma\ \ldots,$$

akár ezeknek csoportozati által, bizonyos rend fog mutatkozni. Sejdítésünk még alaposabbá lesz, látván, hogy ugyan azon módon találtatik:

$$\operatorname{tg}\{\alpha+\beta+\gamma+\delta\} = \frac{C_1\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma, \operatorname{tg}\delta\} - C_2\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma, \operatorname{tg}\delta\}}{C_0\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma, \operatorname{tg}\delta\} - C_2\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma, \operatorname{tg}\delta\} + C_4\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma, \operatorname{tg}\delta\}}$$

Ha a' következményeket figyelemmel vizsgáljuk, kitetszik, hogy eddig, az összetek' érintőit következő módon fejezhetni ki az egyes érintők csoportozati által:

1) A' számoló' tagjai, az egyes csoportozattól kezdve, páratlan elemü csoportozatok, és pedig tagonként változó előjegygyel. A' számoló tagjai tehát a' következők

$$\begin{aligned}
&+ C_1\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma\ \ldots\}\\
&- C_3\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma\ \ldots\}\\
&+ C_5\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma\ \ldots\}\\
&- C_7\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma\ \ldots\}\\
&\ldots\ldots\ldots\ldots
\end{aligned}$$

magában értetvén, hogy

$$C_m\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma\ \ldots\} = 0,$$

mihelyt m az adott elemek' számát meghaladja, mi nem csak itt, hanem általában való.

2) A' nevező' tagjai a' o-es csoportozaton kezdve páros eleműek, szinte változó előjegyekkel, tehát a' következők:

$$\begin{aligned}
&+ C_0\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma\ \ldots\}\\
&- C_2\{\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}\beta, \operatorname{tg}\gamma\ \ldots\}
\end{aligned}$$

$$+ C_4 \{tg\alpha, tg\beta, tg\gamma \; . \; . \}$$
$$- C_6 \{tg\alpha, ig\beta, tg\gamma \; . \; . \}$$
$$. \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; .$$

Ennél fogva tehát ('s itt valamint a' következőkben rövidség' okáért

$$tg\alpha = \alpha'$$
$$tg\beta = \beta'$$
$$tg\gamma = \gamma'$$
$$. \; . \; . \; .$$

lesz) nyilván való, hogy a' mondott számoló ez:

$$+ C_1 \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \}$$
$$- C_3 \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \}$$
$$+ C_5 \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \}$$
$$. \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; .$$
$$(-)^{n-1}C_{2n-1} \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \}$$

a' nevező pedig ez:

$$+ C_0 \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \}$$
$$- C_2 \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \}$$
$$+ C_4 \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \}$$
$$. \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; .$$
$$(-)^{n-1}C_{2n-2} \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \}$$

's itt, mi egyébiránt magában világos,

$$(-)^{n-1}C_{2n-1} \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \}$$
$$(-)^{n-1}C_{2n-2} \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \}$$

a' számoló és nevező' általános tagjai. Ezen általános tagoknál fogva tehát feltételünk

$$\alpha, \beta, \gamma \; . \; . \; . \mu$$

ívekre nézve, a' következő alakot nyeri:

$$tg \{\alpha + \beta + \gamma \; . + \mu \}$$
$$= \Big\{ C_1 \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \mu' \}$$
$$-C_3 \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \mu' \}$$
$$. \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; .$$
$$(-)^{n-1}C_{2n-1} \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \mu' \}$$
$$: \Big\{ C_0 \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \mu' \}$$
$$- C_2 \{\alpha', \beta', \gamma' \; . \; . \mu' \}$$
$$. \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; .$$

$$(-)^{n-1}C_{2_n-2}\{\alpha',\beta',\gamma'\ .\ .\mu'\}\Big\}.$$

E' feltételünket tétellé emelhetjük felsőbb inductio által, azaz a' dolog' természetéből mutatván meg, hogy valónak kell lenni p+1 elemre nézve is, ha való az p elemre nézve, azaz, hogy való ezen alak is

$$\mathrm{tg}\{\alpha+\beta\ .\ .\ .\ +\mu+\nu\}$$

$$=\Big\{\begin{array}{l} C_1\{\alpha',\beta'\ .\ .\ \mu',\nu'\} \\ -C_2\{\alpha',\beta'\ .\ .\ \mu',\nu'\} \\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ . \\ (-)^{n-1}C_{2_n-1}\{\alpha'\beta,'\ .\ .\ \mu',\nu'\}\end{array}\Big\}$$

$$:\Big\{\begin{array}{l} C_0\{\alpha',\beta'\ .\ .\ \mu',\nu'\} \\ -\ C_2\{\alpha',\beta'\ .\ .\ \mu''\nu'\} \\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ . \\ (-)^{n-1}C_{2_n-2}\{\alpha',\beta'\ .\ .\ \mu',\nu'\}\end{array}\Big\}.$$

Ennek megmutatására legyen tehát az első közönséges alakban μ ezzé $\mu+\nu$. Minthogy ennél fogva $\mathrm{tg}\mu$ ezzé leend:

$$\mathrm{tg}\Big\{\mu+\nu\Big\}=\frac{\mathrm{tg}\mu+\mathrm{tg}\nu}{1-\mathrm{tg}\mu\ \mathrm{tg}\nu.}$$

$$=\frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'}.$$

szükségképen 's a' dolog' természetéből lesz:

$$\mathrm{tg}\{\alpha+\beta+\ .\ .\ .\ +\mu+\nu\}$$

$$=\Big\{\begin{array}{l} C_1\{\alpha',\beta'\ .\ .\ .\ \frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'}\} \\ -C_3\{\alpha',\beta'\ .\ .\ .\ .\ \frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'}\} \\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ . \\ (-)^{n-1}C_{2_n-1}\{\alpha',\beta'\ .\ .\ .\ \frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'}\}\end{array}\Big\}$$

$$:\Big\{\ C_0\{\alpha',\beta'\ .\ .\ .\ .\ \frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'}\Big\}$$

$$- \quad C_2 \left\{ \alpha' \; \beta' \; , \; . \; . \; . \; \frac{\mu' + \nu'}{1 - \mu'\nu'} \right\}$$

$$. \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; .$$

$$(-)^{n-1} C_{2n-2} \left\{ \alpha' \; , \; \beta' \; . \; . \; . \; \frac{\mu' + \nu'}{1 - \mu'\nu'} \right\} \Bigg\},$$

azaz: mind a' számolót mind a' nevezőt

$$1 - \mu'\nu'$$

által szorozva:

$$\operatorname{tg} \{ \alpha + \beta + \; . \; . \; + \mu + \nu \}$$

$$= \Bigg\{ (1-\mu'\nu') \; C_1 \left\{ \alpha' \; , \; \beta' \; . \; . \; \frac{\mu' + \nu'}{1 - \mu'\nu'} \right\}$$

$$- (1-\mu'\nu') C_3 \left\{ \alpha' \; , \; \beta' \; . \; . \; \frac{\mu' + \nu'}{1 - \mu'\nu'} \right\}$$

$$. \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; .$$

$$(-)^{n-1} (1-\mu'\nu') C_{2n-1} \left\{ \alpha' \; \beta' \; . \; \frac{\mu' + \nu'}{1 - \mu'\nu'} \right\} \Bigg\}$$

$$: \Bigg\{ (1-\mu'\nu') \; C_0 \left\{ \alpha' \; , \; \beta' \; . \; . \; \frac{\mu' + \nu'}{1 - \mu'\nu'} \right\}$$

$$-(1-\mu'\nu') C_2 \left\{ \alpha' \; , \; \beta' \; . \; . \; \frac{\mu' + \nu'}{1 - \mu'\nu'} \right\}$$

$$. \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; .$$

$$(-)^{n-1} (1-\mu'\nu') C_{2n-2} \left\{ \alpha' \; , \; \beta' \; . \; \frac{\mu' + \nu'}{1 - \mu'\nu'} \right\} \Bigg\}.$$

Minekelőtte azonban ezen egyenletet, melly a' kérdés' eldöntését magában foglalja, megfejtenők, meg kell emlékeznünk, miképen

$$a \; , \; b \; , \; c \; . \; . \; m$$

adott elemek levén 's ezekhez még az elem n járulván, általában áll, hogy:

$$C_q \{a \; , \; b \; . \; . \; . \; m \; , \; n \} = C_q \{a \; , \; b \; . \; . \; . \; m\}$$
$$+ \; C_{q-1} \{a \; , \; b \; . \; . \; . \; m\} \; . \; n \; ;$$

mert midőn adott elemekhez egy új elem járul, egy felül az előbbi csoportok változatlanúl megmaradnak; más felül az új elem az előbbiek' egygyel kevesebb elemű csoportaihoz adatván, kimeríti a' kívánt csoportok' számát. Ezen észrevétel szerint tehát általában

$$C_q\left\{\alpha', \beta' \ldots \lambda', \frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'}\right\}$$
$$=C_q\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}$$
$$+C_{q-1}\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}.\frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'};$$

azaz:

$$(1-\mu'\nu').C_q\left\{\alpha', \beta' \ldots \lambda', \frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'}\right\}$$
$$=(1-\mu'\nu').C_q\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}$$
$$+C_{q-1}\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}\cdot(\mu'+\nu'\};$$

vagy is

$$(1-\mu'\nu'.C_q\left\{\alpha', \beta' \ldots \lambda', \frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'}\right\}$$
$$= C_q\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}$$
$$+C_{q-1}\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}.\,\mu'$$
$$+C_{q-1}\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}.\,\nu'$$
$$-C_q\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}.\,\mu'\nu'.$$

Az előbbi észrevétel szerint:

$$C_q\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}$$
$$+C_{q-1}\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}\cdot\mu' = C_q\{\alpha', \beta' \ldots \lambda', \mu'\}$$

tehát lesz

$$(1-\mu'\nu').C_q\left\{\alpha', \beta' \ldots \lambda', \frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'}\right\}$$
$$= C_q\{\alpha', \beta' \ldots \lambda', \mu'\}$$
$$+C_{q-1}\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}.\,\nu'$$
$$-C_q\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}.\,\mu'\nu'$$

Innen egyes esetekben:

1) $$(1-\mu'\nu').C_1\left\{\alpha', \beta' \ldots \lambda', \frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'}\right\}$$
$$= C_1\{\alpha', \beta' \ldots \lambda', \mu'\}$$
$$+C_0\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}.\,\nu'$$
$$-C_1\{\alpha', \beta' \ldots \lambda'\}.\,\mu'\nu';$$

$$2)\quad -(1-\mu'\nu')\,.\,C_3\Big\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda',\ \frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'}\Big\}$$
$$= -\ C_3\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda',\ \mu'\}$$
$$-\ C_2\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda'\}\,.\,\nu'$$
$$+\ C_3\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda'\}\,.\,\mu'\nu';$$

$$3)\quad (1-\mu'\nu')\,.\,C_5\Big\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda',\ \frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'}\Big\}$$
$$=\ C_5\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda',\ \mu'\}$$
$$+\ C_4\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda'\}\,.\,\nu'$$
$$-\ C_5\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda'\}\,.\,\mu'\nu'$$

. . . .

's általában:

$$(-)^{n-1}.(1-\mu'\nu').C_{2n-1}\Big\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda',\frac{\mu'+\nu'}{1-\mu'\nu'}\Big\}$$
$$=\ C_{2n-1}\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda',\ \mu'\}$$
$$+\ C_{2n}\ \{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda'\}\,.\,\nu'$$
$$-\ C_{2n-1}\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda'\}\,.\,\mu'\ \nu'$$

A' számoló e' szerint tehát ez:

$$+\Big\{\ C_1\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda',\ \mu'\}$$
$$+C_0\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda'\}\,.\,\nu'\Big\}$$
$$-\Big\{\ C_3\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda',\ \mu'\}$$
$$+C_2\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda'\}\,.\,\nu'$$
$$+C_1\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda'\}\,.\,\mu'\nu'\Big\}$$
$$+\Big\{\ C_5\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda',\ \mu'\}$$
$$+C_4\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda'\}\,.\,\nu'$$
$$+C_3\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda'\}\,.\,\mu'\nu'\Big\}.$$

. . . .

$$(-)^{n-1}\,.\Big\{C_{2n-1}\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda',\ \mu'\}$$
$$+C_{2n-2}\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda'\}\,.\,\nu'$$
$$+C_{2n-3}\{\alpha',\ \beta'\ \ldots\ \lambda'\}\,.\,\mu'\nu'\Big\}.$$

Minthogy pedig általában

$$
\begin{aligned}
& + \ C_q\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda', \mu'\} \\
& + C_{q-1}\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda'\} . \nu' \\
& + C_{q-2}\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda'\} . \mu'\nu' \\
= & + \ C_q\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda', \mu'\} \\
& + \Big\{ C_{q-1}\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda'\} \\
& + \ C_{q-2}\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda'\} . \mu' \Big\} . \nu' ,
\end{aligned}
$$

és segédtételünknél fogva

$$
\begin{aligned}
& C_{q-1}\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda'\} \\
& + C_{q-2}\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda'\} . \mu' \\
= & \ C_{q-1}\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda', \mu'\} ,
\end{aligned}
$$

nyilvánvaló, hogy lesz

$$
\begin{aligned}
& C_q \{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda', \mu'\} \\
& + C_{q-1}\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda'\} . \nu' \\
& + C_{q-2}\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda'\} . \mu' \nu' \\
= & \ C_q \{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda', \mu'\} \\
& + C_{q-1}\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \lambda', \mu'\} . \nu' \\
= & \ C_q \{\alpha', \beta' \ .\ .\ \mu', \nu'\} .
\end{aligned}
$$

Mit a' számoló' egyes csoportozatira alkalmazva, ugyan azon számoló végül ezzé lesz:

$$
\begin{aligned}
& + C_1 \ \{\alpha', \beta' \ .\ .\ \mu', \nu'\} \\
& - C_3 \ \{\alpha', \beta' \ .\ .\ \mu', \nu'\} \\
& + C_5 \ \{\alpha', \beta' \ .\ .\ \mu', \nu'\} \\
& .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad . \\
& (-)^{n-1} C_{2n-1}\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \mu', \nu'\} \\
& .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad .
\end{aligned}
$$

Hasonló bánásmód által pedig a' nevező nyilván ezzé alakúl:

$$
\begin{aligned}
& + C_0\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \mu', \nu'\} \\
& - C_2\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \mu', \nu'\} \\
& + C_4\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \mu', \nu'\} \\
& .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad . \\
& (-)^{n-1} C_{2n-2}\{\alpha', \beta' \ .\ .\ \mu', \nu'\} \\
& .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad .
\end{aligned}
$$

A' mi tételünk tehát p+1 elemre nézve, mit feljebb csak föltettünk volt, valóban ez:

$$
\begin{aligned}
& \operatorname{tg}\{\alpha+\beta+\;.\;\;.\;\;.\;+\mu+\nu\} \\
= & \left\{ \begin{aligned} & +\; C_1\{\alpha', \beta' \;.\;.\; \mu', \nu'\} \\ & -\; C_3\{\alpha', \beta' \;.\;.\; \mu', \nu'\} \\ & +\; C_5\{\alpha', \beta' \;.\;.\; \mu', \nu'\} \\ & .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad . \\ & (-)^{n-1}C_{2n-1}\{\alpha', \beta' \;.\;.\; \mu', \nu'\} \end{aligned} \right\} \\
: & \left\{ \begin{aligned} & +\; C_0\;\{\alpha', \beta' \;.\;.\; \mu', \nu'\} \\ & -\; C_2\;\{\alpha', \beta' \;.\;.\; \mu', \nu'\} \\ & +\; C_4\;\{\alpha', \beta' \;.\;.\; \beta', \nu'\} \\ & .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad . \\ & (-)^{n-1}C_{2n-1}\{\alpha', \beta' \;.\;.\; \mu', \nu'\} \end{aligned} \right\} .
\end{aligned}
$$

'S e' nevezetes tételt tűztem ki főleg értekezésem' czéljául. Nem lesz azonban érdektelen, mi feladatom' második része, e' tételt alkalmazásához közelebb vinni.

Igen czélszerű, ha az ívek

$$\alpha, \beta, \gamma \;.\;.\;.\;.$$

úgy választatnak, hogy összetök 45°-ot tegyen. Ezt feltéve, minthogy ekkor

$$\operatorname{tg}\{\alpha+\beta+\gamma+\;.\;.\;\} = 1 \;,$$

e' következő igen egyszerű 's szép alakot kapjuk:

$$
\begin{aligned}
& +\; C_0\{\alpha', \beta', \gamma' \;.\;.\;\} \\
& -\; C_1\{\alpha', \beta', \gamma' \;.\;.\;\} \\
& -\; C_2\{\alpha', \beta', \gamma' \;.\;.\;\} \\
& +\; C_3\{\alpha', \beta', \gamma' \;.\;.\;\} \\
& +\; C_4\{\alpha', \beta', \gamma' \;.\;.\;\} \\
& .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad . \\
& \pm\; C_{n-1}\{\alpha', \beta', \gamma' \;.\;.\;\} \\
& .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad .\quad = o\;;
\end{aligned}
$$

melly kifejezésben az előjegyek' törvénye magában világos.

Már most a' legegyszerűbb kifejezésre menvén által, lesz:

a)

$$1 - \alpha' - \beta' - \alpha'\beta' = o\ ;$$

azaz, ha

$$\alpha' = \frac{1}{n}$$

tétetik, minthogy ekkor

$$\beta' = \frac{n-1}{n+1},$$

nyilván következik:

$$\text{Arc } 45^0 = \text{Arc tg } \frac{1}{n} + \text{Arc tg } \frac{n-1}{n+1}\ ;$$

vagy is, minthogy

$$\text{Arc } 45^0 = \frac{\pi}{4},$$

egyenesebben:

$$\pi = 4. \left\{\text{Arc tg } \frac{1}{n} + \text{Arc tg } \frac{n-1}{n+1}\right\}\ ;$$

melly kifejezésben n helyett akármelly számot tehetni. Ha itt egymás után

$$n = 1,\ 2,\ 3,\ 4\ \ldots$$

következik:

$$\begin{aligned} \pi &= 4.\ \text{Arc tg } 1\ ; \\ &= 4.\ \{\text{Arc tg } 1/2 + \text{Arc tg } 1/3\}\ ; \\ &= 4.\ \{\text{Arc tg } 1/3 + \text{Arc tg } 2/4\}\ ; \\ &= 4.\ \{\text{Arc tg } 1/4 + \text{Arc tg } 3/5\}\ ; \\ &\ldots\ldots\ldots \end{aligned}$$

Itt az első egyenlet azonos, a' második a' harmadikkal egyazon — 's ezt, mint feljebb mondottam, már Euler találta. A' többiek, kiszámításra, a' második és harmadiknál alkalmatlanabbak.

b) Három ívet vevén lesz

$$\begin{aligned} 1 - \alpha' - \beta' - \gamma' \\ - \alpha\beta' - \alpha\gamma' - \beta\gamma' \\ + \alpha'\beta'\gamma' = o\ ; \end{aligned}$$

's ha itt

$$\alpha' = \frac{1}{n},$$

$$\beta' = \frac{1}{n'},$$

következőleg

$$\gamma' = \frac{nn' - n - n' - 1}{nn' + n + n' - 1};$$

lesz:

$$\pi = 4. \left\{ \text{Arc tg} \frac{1}{n} + \text{Arc tg} \frac{1}{n'} + \text{Arc tg} \frac{nn' - n - n' - 1}{nn' + n + n' - 1} \right\};$$

's innen ugyan azon feltétel alatt, hogy

$$n' = 1, 2, 3, 4 \quad . \quad . \quad .$$

lesz:

$$\pi = 4. \left\{ \text{Arc tg}\, 1 + \text{Arc tg} \frac{1}{n} + \text{Arc tg} \left(- \frac{1}{n} \right) \right\};$$

$$= 4. \left\{ \text{Arc tg} \frac{1}{2} + \text{Arc tg} \frac{1}{n} + \text{Arc tg} \frac{n - 3}{3n + 1} \right\};$$

$$= 4. \left\{ \text{Arc tg} \frac{1}{3} + \text{Arc tg} \frac{1}{n} + \text{Arc tg} \frac{2n - 4}{4n + 2} \right\};$$

$$= 4. \left\{ \text{Arc tg} \frac{1}{4} + \text{Arc tg} \frac{1}{n} + \text{Arc tg} \frac{3n - 5}{5n + 3} \right\};$$

. . . .

's ha itt hasonlólag

$$n \text{ is} = 1, 2, 3, 4 \ldots$$

tétetik, lesz a' második egyenletből (az első ismét azonos levén) egymás után:

$$\pi = 4. \{\text{Arc tg } 1/2 + \text{Arc tg } 1 + \text{Arc tg } (-1/2)\};$$
$$= 4. \{\text{Arc tg } 1/2 + \text{Arc tg } 1/2 + \text{Arc tg } (-1/7)\};$$
$$= 4. \{\text{Arc tg } 1/2 + \text{Arc tg } 1/3 + \text{Arc tg } (o)\};$$
$$= 4. \{\text{Arc tg } 1/2 + \text{Arc tg } 1/4 + \text{Arc tg } 1/13\};$$

. . . .

avvagy némi reductio után

$$\pi = 4. \{2\text{Arc tg } 1/2 - \text{Arc tg } 1/7\};$$
$$= 4. \{\text{Arc tg } 1/2 + \text{Arc tg } 1/3\};$$
$$= 4. \{\text{Arc tg } 1/2 + \text{Arc tg } 1/4 + \text{Arc tg } 1/15\};$$

. . . .

A' harmadikból hasonlólag következnek:

$$\pi = 4. \{\text{Arc tg } 1/3 + \text{Arc tg } 1/2\};$$
$$= 4. \{2\text{Arc tg } 1/3 + \text{Arc tg } 1/7\};$$
$$= 4. \{\text{Arc tg } 1/3 + \text{Arc tg } 1/4 + \text{Arc tg } 2/9\}$$

. . . .

a' negyedikből a' már ismerteken kivül:

$$\pi = 4. \{2\text{Arc tg} 1/4 + \text{Arc tg } 7/23\}$$

. . . .

c) Négy ívet vevén, lesz:

$$\begin{aligned} 1 - \alpha' - \beta' - \gamma' - \delta' \\ - \alpha'\beta' - \alpha'\gamma' - \alpha'\delta' \\ - \beta'\gamma' - \beta'\delta' \\ - \gamma'\delta' \\ + \alpha'\beta'\gamma' + \alpha'\beta'\delta' \\ + \alpha'\gamma'\delta' \\ + \beta'\gamma'\delta' \\ + \alpha'\beta'\gamma'\delta', = o \end{aligned}$$

's ha itt:

$$\alpha' = \frac{1}{n},$$

$$\beta' = \frac{1}{n'} \quad ,$$

$$\gamma' = \frac{1}{n''} \quad ,$$

lesz:

$$\delta' = \frac{nn'n'' - nn' - nn'' - n'n' - n - n' - n'' + 1}{nn'n'' + nn' + nn'' + n'n'' - n - n' - n'' - 1} :$$

mellynek következésében

$$\pi = 4.\Big\{ \text{Arc tg} \frac{1}{n} + \text{Arc tg} \frac{1}{n'} + \text{Arc tg} \frac{1}{n''}$$

$$+ \text{Arc tg} \frac{nn'n'' - nn' - nn'' - n'n'' - n - n' - n'' + 1}{nn'n'' + nn' + nn'' + n'n'' - n - n' - n'' - 1} \Big\}.$$

Minthogy már ezen eset is olly sokat foglal magában, hogy azokat röviden elő nem adhatni, legyen, hogy egyes esetet tartsunk szem előtt:

$$n = n' = n'' ;$$

lesz tehát:

$$\pi = 4. \Big\{ 3 \text{ Arc tg} \frac{1}{n} + \text{Arc tg} \frac{n^3 - 3n^2 - 3n + 1}{n^3 + 3n^2 - 3n - 1} \Big\} ;$$

és ebből, hasonló módon, mint feljebb;

$$\pi = 4. \{ 3\text{Arc tg } 1/2 - \text{Arc tg } 9/13 \} ;$$
$$= 4. \{ 3\text{Arc tg } 1/3 - \text{Arc tg } 2/11 \} ;$$
$$= 4. \{ 3\text{Arc tg } 1/4 + \text{Arc tg } 5/99 \} ;$$
$$= 4. \{ 3\text{Arc tg } 1/5 + \text{Arc tg } 1/9 \} ;$$

. . . .

Mint lehessen ez úton tovább menni, már ezekből is világos. Csak azt veszem még észre, hogy általában áll, hogy

$$\pi = 4. \Big\{ \text{Arc tg} \frac{1}{n} + \text{Arc tg} \frac{1}{n'} + \text{Arc tg} \frac{1}{n''} + \ldots$$

$$+ \text{Arc tg}\, \varphi\, (n, n', n'' \ldots) \Big\} ,$$

melly kitételben

$$\varphi\, (n, n', n'' \ldots)$$

$$= \frac{C_m\{n, n' . .\} - C_{m-1}\{n, n' . .\} - C_{m-2}\{n, n' . .\} + + . . \pm 1}{C_m\{n, n' . .\} + C_{m-1}\{n, n' . .\} - C_{m-2}\{n, n' . .\} - + . . \pm 1}$$

melly kifejezés akkor, midőn az egyes érintők egymással egyenlők, nyilván ezzé lesz:

$$\frac{n^m - mn^{m-1} - \frac{m(m-1)}{1 \,.\, 2} \,.\, n^{m-2} + + \ldots}{n^m + mn^{m-1} - \frac{m(m-1)}{1 \,.\, 2} \,.\, n^{m-2} - + \ldots}$$

úgy, hogy

$$\pi = 4. \left\{ m \text{ Arc tg } \frac{1}{n} + \text{Arc tg } \frac{n^m - m_1 n^{m-1} - m_2 n^{m-2} + + \,.\,.}{n^m + m_1 n^{m-1} - m_2 n^{m-}{}_2 - + \,.\,.} \right\}$$

legyen, hol m és n helyett akármelly számot tehetni 's hogy, mi egyéb-iránt magában világos

$$m_1 = m$$

$$m_2 = \frac{m(m-1)}{1 \,.\, 2}$$

$$. \quad . \quad . \quad .$$

Midőn itt $m=4$; $n=5$, egyszerűen következik a' más ismert alak:

$$\pi = 4. \left\{ 4 \text{ Arc tg } \frac{1}{5} - \text{Arc tg } {}^1\!/_{239} \right\}.$$

V.

TÖRVÉNYTUDOMÁNY-OSZTÁLYI

ÉRTEKEZÉS.

VIII.

A' LEÁNYI NEGYEDRŐL

ÉRTEKEZIK

SZLEMENICS PÁL R. T.

Az ingatlan nemes jószág, a' mint azt sz. István' II. könyvének 35-dik, és Kálmán' I. könyvének 20-dik fejezete, továbbá II. András' aranybullájának 4-dik ágazata, és Hármas törvényünk' I. részének 18-dik czíme bizonyítja, hazánkban rendesen leányokra szálló nem levén, 's velök egyenlő osztály alá nem tartozván, ezen reájok nézve mostoha törvényszokásnak néminemű enyhítésére jó korán divatba jött a' leányi negyed (quarta filialis) vagy is azon szokás, mellynél fogvást minden örökös, a' jószághagyó atya' leánygyermekeinek, az atyai jószágok' negyedét kiadni tartozék. — Én e' szokásnak első nyomát, II. András' aranybullájának 4-dik ágazatán túl, melly szerint a' férjfi magzat nélkül elholt atya, jószágainak negyedrészét, leányinak hagyni kötelezteték, 's mellyből a' leányi negyednek egyébkénti keletben létét is gyanítani lehet; ugyancsak II. András alatt az esztergami káptalannak két rendbeli tanúleveleiben találom, mellyek közűl egyik 1227-dikben, másik 1231-ben költ. Amabban a' káptalan arról ád tanúságot: hogy Gunénak fia Vidék, és Provojnak fia János anyjával együtt, minden atyjokfiainak egyetértésével, Fys helységbeli János nevű rokonuk' leányainak ottan

birt földjének, kaszálójának, ligetének, és Sytwa folyóbeli igazságának negyedrészét örök jussal átengedték [1]. Emebben pedig Tamás prépost a' káptalannal együtt előadja: hogy Burulch helységbeli Louknak hitvese Beata, előbbeni férjének Predovojnak testvéreit, Vidéket, Vechlout, és Mikout, 50 márkára menő házassági jutalmának (d o s), és Fyns helységbeli Predovojjal nemzett leányának negyede végett István mester borsi főesperest előtt perbe idézte, és hogy az alperesek nekie két rendbeli követelésének fejében, Predovoj' vagyonának felén túl, egy Guge nevű szabados embert, 's 150 hold földet, és Sytwa folyóban halászati helyet átengedtek [2]. — IV. Béla alatt már számos oklevelekre akadunk, mellyekben a' leányi negyednek kiadása vagy megváltása előfordul [3].

Ezen leányi negyedre nézve hat kérdés kiván főképen felvilágitást, úgymint mellyekről vagy irott törvényeink' rendelései nem eléggé világosak 's meghatározottak, vagy iróink, véleményeikben, egymás közt meghasonlanak. E' kérdések a' következők:

1) Melly jószágok legyenek ezen igazságnak tárgyai?

2) Kiket illessen a' leányi negyed?

3) Hányszor járjon az ugyanazon jószágokból ki?

4) Jószágban kellessék-e azt, vagy pedig csak becsűben kiadni?

5) Kizárhatja-e leányait a' jószágszerző leányi negyedökből?

6) Kihalván a' leányi negyeddel természeti mivoltában birt leányág, kit illessen a' leányi negyedül nyert jószágokban az örökösödés?

Az 1-ső kérdésre nézve törvényiróink ugyan egyaránt azt állítják, hogy a' leányi negyednek egyedül csak az ollyan közadomány mellett férjfiágra nyert örök jószágokban legyen helye, mellyekben a' leányág sem a' jószág' sajátságára, sem az adományért netalán felülfizetett pénzre nézve, sem tüstént a' jószágszerzőnek halála után, sem a' férjfiágnak magonszakadtával nem örökösödik; de irott törvényünk egyetlen egy sincsen, melly ezt meghatárzottan, és világos szavakkal kimondaná. Sőt azon törvényeink, mellyekre iróink a' leányi negyed' tárgyára nézve ta-

---

[1]) Lásd Fejér Oklevélgyüjt. III. kötet II. dar. 485 lapját.

[2]) Ugyan ott 490 lap.

[3]) Lásd ugyan azon gyüjt. IV. köt. I. dar. 146, 340, II. dar. 333, 345, 517, 518, III. dar. 25 lapját.

nitásaikat építik, a' férjfiágra kirekesztőleg szálló jószágokat, — Zsigmond' VI. törv. 19. 's 20-dik, Korvin Mátyás' VI. törv. 26-dik, Ulászló' I. törv. 63-dik ágazatai, és Hárm. törv. I. rész. 17. czíme' 6-dik pontja és 29-dik 's 30-dik czímei ugyan minden kivétel nélkül, Hárm. törv. I. rész. 6-dik czímének 4-dik pontja pedig egyedül a' pénzen vett jószágokat *) (iura emtitia) kivéve, — átalánosan említvén, nem egészlen alaptalan kétséget támasztanak a' felől, valljon nem légyen-e a' leányi negyednek az egyébként, legalább az érdemjutalmazó örökvallás (inscriptio perennalis) mellett férjfiágra szerzett jószágokban helye? és pedig annyival is inkább, mivel Hárm. törv. I. rész. 21-dik czímének 1-ső pontja a' magányos hazapolgárok' bőkezűségéből, részint érdemekért, részint pénz-reáadással nyert jószágokat is nyilván örökjószágoknak (haereditaria iura) mondja, a' Hárm. t. I. rész. 88-dik czíme pedig az atyai örökjószágokat átalánosan leányi negyed' tárgyainak nevezi, — ide járulván egyszersmind még az I. rész' 17-dik czíme' 6-dik pontjának azon kifejezése is, hogy a' leányoknak igazok vagyon atyjok' jószágaiból vagy illendő részt, vagy pedig leányi negyedet követelni. — De a' királyi curiának végzései sem vívják ki teljes bizonyossággal törvényiróinknak fenn érdeklett állítását. Tudniillik a' leányi negyed' kiszakasztását követelő perről szóló 1-ső curiai végzés az, mellyel iróink véleményüket támogatni szokják. — Már igaz ugyan, hogy ezen végzés közadományi jószágokról szól, sőt hogy a' leányi negyedet ollyan közadományi jószágokból is megtagadja, mellyekben a' leányág nemzetsége' férjfiágának magonszakadtával, vagy magában a' jószágban, vagy a' jószág' örökségiért fizetett pénzben reménylhető jussal bir, azt adván a' királyi curia itéletének okául, mert a' leányi negyed egyedűl csak olly javakból követelhető, mellyekben a' leányág semmi nemű örökösödést sem reménylhet. — Azonban ezen végzésből sem lehet teljes bizonyossággal következtetni azt, hogy a' királyi curiának vélekedése szerint egyedűl csak közadományi jószágok legyenek leányi negyednek tárgyai, részint mivel e' végzésnek sem egyenes szava, sem alap-oka fel nem menti az egyéb ollyan jószágokat is a' leányi negyednek terhe alól, mellyekben

*) A' pénzen vett jószágokból leányi negyed már a' régi korban sem járt. Világos nyomát találjuk ennek IV. Bélának alább bővebben előterjesztett 1239-diki itélőlevelében. Lásd Fejér IV. köt. I. dar. 146—149 lap.

a' leányág minden örökösödésből ki vagyon zárva, részint pedig, mivel a' jus' egyenlő- vagy különbözőségén épülő perről szóló 10-dik végzésében minden kivétel nélkül azt mondja: hogy a' leányokat férjfiágra kirekesztőleg intézett javakban leányi negyed illeti. — Vélekedésem szerint annak, hogy a' leányi negyednek terhe egyedül csak közadományi jószágokon fekszik, legvilágosb tanúságára Hárm. törv. I. részének 6-dik czímében akadunk. Ezen törvény t. i. azt mondja: hogy a' nemességnek bebizonyítására a' leányi negyedről költ nyugtatvány is elégséges, ha az már a' királyi fiscus' igazai' elidősitésének határidejét felülhaladja, és pedig azon okból, mivel leányi negyed pénzen vett jószágokból nem jár, hanem csak szerzeményiekből; mivel tehát ugyancsak Hárm. törv. I. részének 4-dik czíméből bizonyos az, hogy csupán csak fejedelmi adományból nyert jószág nemesít, e' törvényből nyilván kitetszik: hogy Verbőczink, Hárm. törv. I. részének 6-dik czímében, szerzeményi javakon, és mivel nála, I. részének 21-dik czíme szerint, a' szerzeményi javak és örökjószágok hasonértelmű kiejtések, I. rész' 88-dik czímében örökjószágokon a' leányi negyedre nézve egyedül közadományiakat ért. — Támogatja ezen okoskodásnak valóságát az is, mert a' leányi negyed' kiszakasztásáról alkalmaztatólag szóló törvényeink, úgymint Zsigmond, Korvin Mátyás, 's II. Ulászlónak fenn kijelelt törvényágazatai, és Hárm. törv. I. részének 28. 29. 30-dik czímei mind csak fejedelemre szálló és királyi adomány alá tartozó, Hárm. törv. I. része' 17-dik czímének' 7-dik pontja pedig királyi adományul nyert javakról szólanak, és mivel egyetlen egy illyen törvényünk sincsen, melly az egyébként szerzett javakról említést tenne. — Ide járul végtére az is, hogy már a' régi korban is nyomára akadunk annak, hogy a' leányi negyed egyedűl csak a' közadományi jószágokat terhelte. Tanúságul szolgál erre IV. Bélának azon örökvallást megerősítő 1244-diki levele, mellyet Klétus grófnak özvegye és fia, Orywa nevű puszta felett, a' pécsi káptalan előtt tett *). Ezen oklevélben t. i. előadva vagyon, hogy ezen pusztának felét már Klétus gróf tulajdon vejének Bencentius grófnak eladta, de mivel ő azt testvérének, Filep grófnak

*) Lásd Fejér IV. köt. I. dar. 340—342 lap.

magonszakadásából királyi adomány által nyeré, örökvallását Filep gróf leányainak negyede miatt kénytelen lett légyen visszavenni. Hogy Orywát Filep gróf is királyi adomány mellett birta, onnét tetszik ki: mert a' király, megerősítőlevelében, azt is mondja, hogy ezen jószágnak, Filep gróf magonszakadása által, országunk' szokása szerint koronára kellett volna szállani; már pedig, ugyancsak IV. Bélának Tupulchán felett Diénes királyi főlovásznok' részére költ 1235-diki adományi levele szerint, egyedül csak a' közadományi jószágok voltak ollyanok, mellyekről a' birtokos' királyi megegyezés nélkül, sikeresen nem rendelkezhetett, következőleg mellyeknek a' birtokos' magonszakadtával szükségképen királyra szállani kelletett. — Ide járul ugyancsak IV. Bélának azon perben költ 1239-diki itélőlevele is, mellyet Sathumár' fiának Miklósnak testvérei és veje a' templáriusok' mestere Rembald ellen indítottak; mellyben az alperes Miklós vejének, hitvese' leányi negyede iránt tett, keresete alól azon oknál fogva mentették föl; mert a' perben forgó jószágok Miklósnak nem örök, hanem pénzen vett jószágai levén, azokból leányát, mivel nekie nyilván semmit sem hagyott, vagy is mivel azokról szabadon rendelkezhetett, törvény szerint semmi rész sem illeti [1]); már pedig ezen itéletnek alap-oka, az előbb mondattak szerint, IV. Béla' korában minden egyéb jószágokra, a' közadományiakon kivül, kiterjedett, és egyébként is akkor örökjószágokon (bona haereditaria) egyedül csak a' közadományi vagy ne talán telepedési jussal birt jószágok értettek.

A' 2-dik kérdésre nézve iróink közűl némellyek azt tanítják, hogy a' leányi negyed a' szerzőhez [2]), vagy szerző őshez [3]) legközelebb lévő leánymaradékot; mások pedig még határozottabban azt állítják, hogy a' jószágszerzőnek leányait, 's ezeknek örököseit, és azon esetben, ha a' jószágszerzőnek leányai nem volnának, a' jószágszerző' fiainak azon leányait illeti, kik a' jószágszerzőhez közelebb ízen állanak [4]). Az én vélekedésem szerint végre leányi negyed' igazságával egyedül csak a' jószágszerzőnek leányai és azoknak maradékai birnak úgy, hogy ha a

[1]) Lásd Fejér IV. köt. I. dar. 146 lap.

[2]) Kelemen, Kövy, Frank.

[3]) Georch.

[4]) Huszty, Fleischakker.

jószágszerzőnek leányai nem volnának, a' jószág ezen tehertől megszabadul. Okaim e' következők:

1) Mert a' leányi negyedet kiadatni parancsoló tövényeink, úgymint Zsigmond' VI. törv. 17. 18. 19-dik, Korvin Mátyás' VI. törv. 26-dik, Ulászló' I. törv. 63-dik ágazatai, 's Hárm. törv. 17. 29. 30. 88-dik czímei mind csak a' jószágszerzőnek keresményi jószágairól, következőleg csak a' jószágszerző atyának leányairól szólanak. — Kiviláglik ezen állításnak gyökeressége Zsigmond', Korvin Mátyás 's Ulászló' törvényeire és Hárm. törv. 29-dik 's 30-dik czímeire nézve ugyan onnan, mert e' törvényekben ollyan férjfiágat kirekesztőleg illető jószágokról vagyon szó, mellyekhez az oldalági atyafiaknak közös jusok nincsen, és mivel azokból a' leányi negyedet minden esetre kiadatni rendelik, egyszersmind ollyanokról, mellyekből a' leányi negyed még ki nem adathatott; millyeneknek Hárm. törv. I. része' 43. és 47-dik czímei szerint egyedül csak a' jószághagyónak szerzeményi javait lehet mondani; — Hárm. törv. I. részének 17. és 88-dik czímeire nézve pedig onnan, mert a' 17-dik czím ugyan a' leányi negyeddel terhelt javakat az atyai vagy anyai pénzen vettekkel teszi ellentételbe, a' 88-dik czím pedig 2-dik pontjában nyilván atyai érdemszolgálattal szerzett jószágokról és a' szerző' atyjának leányairól szól. — Ide járul az is, hogy ezen törvények az atyai, és a' leányfiuításnak esetében az anyai jószágokból rendelik kiadatni a' leányi negyedet, ősi javakról sehol említést nem tevén, jóllehet másutt, a' hol törvényszéki szokásaink az atyai és ősi javakat egyaránt érdeklik, jelesen Hárm. törv. I. része 58-dik czímének 1-ső pontjában a' sérelmes örökvallásról szólván Verbőczink mind a' két rendbeli jószágot különkülön említi.

2) Mert Hárm. törv. I. része' 88-dik czímének világos szavai szerint in signum parentelae propagationis, szülői nemzetésnek vagy is annak jeléül adatik: hogy a' negyedet önnön eredeti jusával követelő leányt egyenesen a' jószágszerző, 's a' nemzetség' törzsöke nemzette; melly ok a' jószágszerző atya' fiúgyermekeinek leányaik mellett nem harczol. — Hogy a' szülői nemzetésnek (parentela ptopagatio) más 's tágasb jelentése itten nem lehet, onnan tetszik ki; mert másképokát adni nem lehetne sem annak, hogy miért legyen csak egyetlenegyszer szükség leányi negyedet ugyanazon jószágokból adni, sem annak,

hogy miért nem követelhetnek a' jószágszerző atya' fiainak leányági maradékaik leányi negyedet akkor, ha a' jószágszerzőnek leányai voltak, és azoknak maradékuk vagyon; minthogy a' szülői nemzetést tágasb értelemben véve — a' jószágszerző atya' fiának vagy unokájának leányai is tőle származván — a' leányi negyedadásnak alapja velök is közös volna. Ide járul az is, hogy Hárm. törv. I. része' 17-dik czímének szavai szerint a' leányokat egyedül csak szülőiknek jószágukban illeti vagy osztályrész vagy leányi negyed, nem pedig a' kiholt testvéreikében is; mert ismét Verbőczinek ezen állítását sem lehetne Hárm. törvényünknek leányi negyedről szóló czímeivel megegyeztetni, ha a' szülői nemzetés a' jószágszerzőnek leányain túl másokra is alkalmaztatható volna.

3) Mert Hárm. törvényünk' I. részének 67-dik czíme, az egyedül férjfiágra szálló javak iránti oldalági örökösödésekben a' fiú maradék nélkül kiholt testvér' leányainak csupán hajadoni igazságot (jus capillare) nem pedig leányi negyedet is tulajdonít; a' minek egyéb elégséges 's kimerítő okát adni nem lehet, mintsem azt, hogy ezen leányok a' jószágszerzőnek leányai semmi esetre nem lévén leányi negyeddel soha sem birnak.

A' 3-dik kérdés iránt minden törvényiróink egy szóval azt tanítják, hogy ugyanazon jószágból egyetlen egyszer jár csak leányi negyed. Ugyan ezen vélekedéssel vagyon a' királyi curia is, valamint ezt a' jus' egyenlő- vagy különbözőségén épülő perről szóló 10-dik végzésében nyilván kimondja; mellyben ezen okból mind addig, míg a' jószágszerzőnek leányai életben vagynak, a' leányi negyedre nézve minden távulabb ízen levőktől megtagadja a' keresetet. — Ezen állítás Hárm. törvényünk' I. részének 89-dik czímén alapul, melly azt mondja: hogy akár egy akár tíz vagy több leánya legyen a' bárónak, nagynak, vagy nemesnek, mind azoknak leányi negyedök ugyanazon egy fizetéssel (una et eadem solutione) kielégíttetik. — Igaz ugyan, hogy ezen kifejezésnek csupán azon egyenes jelentése vagyon: hogy a' jószágszerzőnek akárhány, egy, tíz, vagy több leányai legyenek, leányi negyed' fejében soha sem többet sem kevesebbet nem kapnak, mint öszvesen a' jószágnak negyedrészét vagy ennek közönséges becsűjét; azonban hogy ugyan ezen kifejezés következtetésképen a' leányi negyed' kiadásának egyetlen egyszeri tartozását is jelenti, bebizonyul onnan; mert, a' mint megmutatám, a'

leányi negyed, tulajdon eredeti jussal, egyedűl csak a' jószágszerzőnek leányait illeti, következőleg ha azok vagy maradékaik már egyszer kielégítettek, az által minden jusok megszűnt. — Hogyan húzhatták légyen ki magok részére Hárm. törv. I. része' 89-dik czíméből ezen következtetést azok, kik, a' jószágszerző leánytalan levén, fiai' leányainak is leányi negyedet tulajdonítanak, nem tudom; mert, ha a' leánytalan jószágszerzőnek több fiai voltak, az ő véleményök szerint mindegyik fiú' leányági maradékainak különkülön jusa levén a' leányi negyedhez, a' negyed' terhe' egyetlen egyszeri kielégítésének az egész jószágra nézve helye sem lehetne. — És úgy látszik, ezen nehézség volt az oka, hogy Huszty meg nem elégedvén a' most említett törvényre tett hivatkozással, azon túl még Hárm. törv. I. részének 67-dik czímében is keresne védfalat, melly, a' mint fenn előadám, az oldalági örökösödésekben a' férjfi magzat nélkül kiholt testvér' leányainak leányi negyedet nem tulajdonít. — De itten sem találnak a' most érdeklett véleményűek ingadozatlan alapot; mert ha, a' jószágszerző leánytalan levén, fiainak leányait is illetné a' leányi negyed: a' férjfi magzat nélkül kiholt testvérnek leányaitól meg nem lehetne azon esetben tagadni a' leányi negyedet, ha ők volnának a' jószágszerzőhöz azon ágon legközelebbi leányági maradékok; következőleg Hárm. törv. I. része' 67-dik czíme' rendelésének oka nem az, hogy csak egyszer tartozik a' férjfiág jószágaiból leányi negyedet adni, hanem, a' mint előbb megmutatám, az, hogy a' jószágszerző' fiainak leányait és leányági maradékait a' leányi negyed semmi esetben sem illetheti, úgymint a' melly egyedül csak a' jószágszerző atya' leányainak és maradékaiknak tulajdona.

A' 4-dik kérdésre nézve Zsigmond, Korvin Mátyás, 's II. Ulászló királyainknak törvényei és Hárm. törv. I. része' 29-dik és 88-dik czímei nyilván kimondják: hogy a' leányok, negyedök' fejében, az atyai jószágnak negyedrészét nem örökül kapják, hanem azt férjhez menetelök után tőlök atyjoknak örökösei a' leányi negyedül birt jószág' közönséges becsüjének lefizetése mellett magokhoz válthatják, azon egyetlen egy esetet kivévén, ha a' leányi negyeddel biró leány, édes atyjának, vagy annak holta után leányi negyedét kiadni köteles testvéreinek megegyeztével, birtoktalan emberhez ment volna férjhez. — Hogy a' leányi negyedet, a' mint Kelemen tanítja, akkor is jószágban örökül kellessék ki-

szakasztani, midőn a' leány, atyja' vagy testvére' megegyezésével, nemtelennel lépett házasságra, onnan tetszik ki: mert az érdeklett törvények birtoktalan férjfit említvén rendelésöket nemesekre nem szorítják. Ide járulnak Korvin Mátyás' felhozott törvényének szavai is, mellyek a' birtoktalan férjfival kötött házasságba megegyező atyát vagy testvért arra kötelezik: hogy a' leányt leányi negyedében megnemesíteni tartozzék, — ubi autem alicuius filia vel soror cum consensu et voluntate patris aut fratris homini impossessionato nupserit, talis puella in quarta illa puellari per ipsum patrem aut fratrem *nobilitari* et provideri debeat, — ámbár itt a' megnemesítés nem valóságos nemessé tételt, melly királyunknak egyedüli jusai közé tartozik, hanem megbirtokosítást jelent.

Mikor jött légyen szokásba az, hogy az atyai jószágnak negyedrésze a' jószágszerző atya' leányainak leányi negyed' fejében nem örökül, hanem férjhez menetelök után visszaválthatólag adassanak, nehéz meghatározni. Számos régi okleveleinknek tanúsága szerint I. Lajos' kora előtt *),

---

*) Illyenek a' már fenn említett II. András alatti két rendbeli okleveleken kivül: 1) IV. Bélának azon 1244-diki levele, melly által Orywa pusztának eladását megerősíti, mellynek tanúsága szerint annak előbbi eladását Klétus gróf, ki azt testvérének magonszakadásából adományul nyeré, testvére' leányainak negyede végett, mint már feljebb is mondám, vissza venni kénytelenítteték. — 2) Az esztergami prépostnak és káptalannak arról kötl 1259-diki levele, hogy zoracbuni Endrének hitvese Iwána Tesmog, Kelenew, és Morus földjéből járó negyedét a' sághi monostornak egy ezüst márkán eladta. Fejér Oklevélgyüjt. IV. köt. II. dar. 517 lap. — 3) A' pécsi prépostnak és káptalannak arról szóló 1259-diki tanúlevele; hogy Chen asszonyság, opori Péter grófnak özvegye, szent Iván földjét, mellyet testvérei leányi negyedének és anyja' házassági jutalmának fejében nekie adtanak, 45 tizedik égetésű ezüst márkán nekiek átengedte. Ugyanott 518 lap. — 4) A' fejérvári káptalannak 1276-diki tanúlevele arról, hogy Baroch nembeli Barleusnak hitvese, Gyung asszonyság, Miska grófnak leánya, azon vámusbeli fél pusztát, mellyet anyja' házassági jutalmának és tulajdon leányi negyedének fejében birt, lelke' üdveért a' veszprémi káptalannak ajándékozta. Fejér V. köt. II. dar. 364 lap. — 5) Az esztergami káptalannak azon barátságos egyezésről költ 1290-diki levele, mellynél fogvást Bitter gróf Demeter mesterrel és Mykével örökül birt Ilydwég, Aba, és Olywár helységeiket minden szolgákkal és 200 márkával együtt Péter gróf' özvegyének, részint tulajdon házassági jutalma és két leányai' negyede', részint pedig csere' fejében Péter grófnak szerzeményi és pénzen vett jószágaiért, ugymint Seel, Dorchan és két Olywár helységekért és Keyken váraért, örökre átengedik. Fejér V. köt. III. dar. 500 lap. — 6) A'

sőt még az ő korában is [1]) leányi negyedül a' jószágoknak negyedrésze természeti mivoltában örökül szokott a' leányi negyed' igazságával biró leánynak vagy örököseinek kiadatni, és ha néha pénzzel váltaték meg a' leányi negyed, az csak egyezés' útján történt [2]). — Leg-

váczi káptalannak arról költ 1293-diki tanúlevele, hogy a' Tekus nembeliek, leánytestvéröknek, Márk mester' hitvesének, Bezeta helységet, országunk' bevett szokása szerint, leányi negyed' fejében örökjussal átadták. Fejér VI. köt. I. dar. 268 lap. — 7) I. Károlynak 1328-diki levele, mellyben főlovásznokának kérésére lemásolja a' nyitrai káptalannak arról költ 1328-diki levelét: hogy az említett kir. főlovásznok' szolgája, Terestien, Terestien Dyweke nevü egész házhelyet, leánya' negyedének, és reá fizetett 30 márka denárnak fejében, vejének Chuka Miklósnak, és mind a' két ági maradékainak örökül átadta. Fejér VIII. köt. III. dar. 293 lap. — 8) Az egri káptalannak azon perbeli egyezést előadó 1341-diki levele, melly által a' perben forgott helységnek negyedrésze Gepán' özvegye' leányi negyedének fejében az ő örököseinek örökjussal átadatott. Fejér VIII. kötet IV. dar. 520 lap.

[1]) Illyenek: 1) A' váradi káptalannak 1356 dikban költ két rendbeli tanúlevele, mellyeknek egyike szerint bátori Lászlónak hitvese, 's medgyesi Móricznak leánya Anna, testvérével Simonnal, leányi negyedére és nagyanyai jószágaira nézve, kötött egyezés által Somlyó várát hozzá tartozó öt faluval együtt örökül nyerte, másika szerint pedig azt rendelte: hogy ezen jószágoknak leányi negyede' fejében járó hasonfele egyedül fiaira kirekesztőleg szálljon, másik felében pedig fiai és leányai egyaránt osztozzanak. Fejér IX. köt. IV. dar. 657—663 lap. — 2) A' nyitrai káptalannak arról költ 1358-diki levele, hogy musonyi Lénárdnak fiai atyjok' leánytestvére' gyermekeinek, leányi negyed' fejében, Musony helységnek, őket természet' törvénye és országunk' szokása szerint illető egy negyedrészét örökjussal fiúról fiúra és örökösről örökösre átengedték. Fejér IX. köt. III. dar. 677 lap.

[2]) Illyenek: 1) A' pécsi káptalannak arról költ 1255-diki tanúlevele: hogy Bochond nembeli Máténak özvegye, Zsófia asszonyság, Kudmen földjéből nekie járó leányi negyed végett, Ohile prépostnak testvéreit a' nádor előtt perbe idézvén, ezek nekie, egyetértés és béke' helyreállítása végett, 10 márka ezüstöt fizettek. Fejér VI. köt. II. dar. 345 lap. — 2) Filep nevű váradi prépostnak, mint a' váradi püspök' generalis vicariusának, arról költ 1260-diki levele: hogy toldi Chokának fiai, nagy anyjoknak leányi negyede végett, dubzecheni Pousának, néhai nádornak, fiai ellen indított perökben, sok becsületes nemes embereknek közbenjárására, egyezésre léptek, mellynél fogvást ezek nekiek 185 forintot fizetni tartoztak, és valóban le is fizettek, Fejér IV. köt. III. dar. 25—27 lap. — 3) A' pozsoni káptalannak arról költ 1310-diki tanúlevele, hogy Bagunnak fia, Márton, hosszú perlekedés után egyezés mellett ikráni Miklósnak és Pascásiusnak Dominka asszonyság' házassagi jutalma', és leányának, Gyung asszonynak, leányi negyede' fejében 25 márkát lefizetett. Fejér VIII. köt. I. dar. 387 lap. — 4) Ugyan azon káptalannak 1312-diki levele, melly sze-

első világos nyomára annak: hogy birói itélet által a' leányi negyeddel terhelt jószág' becsűjének, nem pedig a' jószágnak magának negyedrésze itéltetnék a' követelőnek, csak 1372-dikben László nádor és opuliai herczegnek, Klára nevű nemes aszszonyság' részére költ itélőlevelében akadtam, mellyben az mondatik: hogy Pankatha, Némethfalva, és Thótfalva helységekből járó leányi negyed' fejében Klára asszonynak az atyafiai, ezen helységeknek, a' nádor' embere és káptalan' bizonysága által, 99 és fél márkára számlált becsüjéből 25 márkát 52 denár' hiával kifizették. *).

Az 5-dik kérdést törvényiróink közűl egyedül csak Kövy és Georch érintik meg világosan; a' többiek elmellőzik azt, valószínűleg azon okból, mert törvényeink, úgymint Hárm. törv. I. része' 5-dik és 57-dik czímeinek, és 1723-diki törv. 47. és 49-dik ágazatainak az iránti kifejezéseik, hogy a' jószágszerző valóságos szerzeményéről örököseire

rint János' özvegye, Gyurcha helységbeli Eipehnak leánya, Margit, Margot helységbeli Péternek fiai ellen folyt perében abban egyezett meg: hogy az alperesek nekie tulajdon házassági jutalmának és hozományának, továbbá leánya' leányi negyedének fejében 4 márkát fizessenek, és azontúl szükségeiben segédül legyenek. Ugyan ott 475 lap. — 5) Károlynak 1332-diki levele, mellynek tanúsága szerint praytenbruni Jánosnak özvegye, vezekéni Diénes' leánya, Margit asszony édes anyjának Praytenbrun helységből járó leányi negyedéről Pál gróf ország' birája, és Lőrincz mester adományosoknak részére 11 márka cseh garas fizetés mellett lemondott. Fejér VIII. köt. III. dar. 605 lap. — 6) Az egri püspök' vicarjának, János mesternek, arról szóló 1343-diki levele, hogy butkai Pál, néhai bán, fiának Miklósnak özvegye Borbála, Iwánka mestert örököseivel együtt leányi negyed iránt folyt minden kereseteire nézve 30 márka garas fizetés mellett megnyugtatá. Fejér IX. kötet I. dar. 132 lap. — 7) Vilmos pécsi püspöknek, úgy mint a' király' kápolnája' grófjának, és titkos cancellárjának arról költ 1366-diki tanúlevele: hogy azon perben, mellyet Vörös Mihály mester és István anyjoknak leányi negyede miatt Konth Miklós nádor előtt rozgonyi László és testvérei ellen indítottak, a' felek ő előtte egyezésre léptenek; melly által az alperesek magokat 275 arany forint fizetésre kötelezték, és hogy azt valósággal le is fizették. Fejér IX. köt. III. dar. 600 lap. — 8) A' szepesi prépost vicarjának Pálnak arról szóló 1371-diki levele, hogy sperndorfi Jánosnak leánya Katalin azon perben, mellyet a' nádori gyülésben Sperndorf helységnek birája és lakosai ellen, kik az ő nagy atyjától bizonyos, arannyal adózó, földeket (terras auridatorias) vettenek, leányi negyede iránt indíta, a' per ő hozzá mint illető biróhoz utasítatván, ő előtte az alperesekkel 8 forint fizetés mellett egyességre lépett. Fejér IX. kötet IV. dar. 368—370 lap.

*) Lásd Fejér Oklev. IX. k. IV. d. 443—449 lap.

nézve szabadon rendelkezhetik, következőleg azokat abból kénye szerint ki is zárhatja, átalánosak és világosak levén, ezen kérdésnek megérintését szükségtelennek tartották. Itt is csupán csak azért vétetik az szóba, mert fenn említett két irónknak e' kérdés iránti egymással ellenkező véleményeik különösen meglepők. Georchnek véleménye — ki a' jószágszerzőnek hatalmat tulajdonít arra, hogy leánygyermekeit leányi negyedökből kizárja — meglepő, nem alaptalanságaért ugyan, mert véleménye megáll; hanem azért, mert ő a' végső intézetekről, minden törvényiróinknak ellenére, hosszasan azt vitatja: hogy a' jószágszerző atya, végintézete 's testamentoma által, keresményéből törvényes ok nélkül gyermekeit ki nem zárhatja [1]; — Kövyé pedig, ki a' jószágszerző atyától a' leányi negyedből kizáró hatalmat megtagadja, részint azért, mivel ezen tanítása, a' jószágszerzőnek szabadon rendelkezhetést tulajdonító törvényeinkkel, meg nem egyeztethető, részint mivel az önmagának több rendbeli állításaival ellenkezni látszik. Tudniillik ezen elmés irónk azontúl, hogy a' jószágszerzőnek keresményire nézve szabadon rendelkező, 's gyermekeinek teljes kizárásokra is kiterjedő hatalmat tulajdonít [2], még azt is nyilván tanítja, hogy az első szülöttségi vagy öregebbségi jószágokból (bona maioratus et senioratus) leányi negyed nem jár [3]; már pedig ezen állításnak egyéb alapos oka nem lehet, mintsem az, hogy a' jószágszerző szabadon rendelkezhető tehetségénél fogvást a' tiszta adományul nyert jószágot az azt ajándékozó király által úgy szabályoztathatta: hogy az, férjfiági maradékaira elsőszülöttségi vagy öregebbségi rend szerint minden leányi negyed' terhe nélkül szálljon.

A' 6-dik kérdésre Kövy, említett tudós munkájának 199-dik lapján, ezeket mondja: „Ha pedig, ugymond, az ollyan leánytestvér a' férjfiaknál előbb magonszakad, valószinűbbnek látszik, hogy leányi negyedében férjfi testvérei, nem pedig a' fiscus örökösödik. Mások pediglen, ugymond, azt vitatják: hogy, a' leányi negyedet biró leány magonszakadván, abban azon leány vagy annak örököse örökösödik, ki ő utána az első szerzőhez legközelebb izen áll." — Ezen utóbbi véleményben va-

[1]) Lásd Honnyi törvény 1806. II. könyv I. köt. 176 lap.
[2]) Lásd Elementa Jurisprudentiae hungaricae. Cassoviae 1804. 240 lap
[3]) Lásd ugyanott 198 lap.

gyon jelesen Georch Illés, a' mint azt érdeklett munkája' II. részének 173 §-ában olvasni lehet. — Az én vélekedésem szerint, e' kérdésnek kimerítő megfejtésére, többféle eseteket szükség megkülönböztetni. Tudniillik: valamelly leánynegyedi jószágokkal biró leány örökös nélkül elhalván, vagy kihaltak már a' jószágszerzőnek egyéb leányai és azoknak maradékaik, vagy nem. Ha nem, ezek örökösödnek a' kihalt leánynak negyedi részében az oldalági örökösülésnek szabályai szerint, ezt kivánván Hárm. törv. I. része' 47-dik és 67-dik czímének értelme szerint jusaik' közössége. Ha pedig a' jószágszerzőnek több leányai nem voltak, vagy pedig voltak ugyan, de már magonszakadtak, akkor vagy virágzanak még a' jószágszerzőnek fiai 's ezeknek férjfiági férjfi maradékaik, vagy már ezek is kihaltak. Első esetben ezek örökösülnek az oldalági örökösödésnek szabályai szerint az adományi levélnek erejénél fogvást, ezen esetben sem a' leányági atyafiak', sem a' fiscus' örökösödésének helye nem lehetvén, — amazokénak ugyan azért nem, mert, a' mint fenn megmutatni igyekezém, leányi negyeddel törvényeink egyedül csak a' jószágszerző atyának leányait, és ezeknek maradékait ajándékozák meg; — a' fiscusénak pedig azért nem, mert az egész jószág a' jószágszerzőnek férjfiági maradékaival együtt ajándékozva levén, míg ezek ki nem haltak, a' jószágszerzőnek családját a' jószág' legkisebb részére nézve sem lehet magonszakadottnak tartani, és így mind addig magonszakadás' fejében fiscusra a' jószágnak legkisebb része sem szállott, és pedig annál kevesebbé, mivel a' leányi negyedet némelly esetekben természeti mivoltában örökül kiadni rendelő törvényeink nem a' fiscusnak, hanem csupán a' birtoktalan emberhez férjhez ment leánynak és maradékainak kedvéért vagynak alkotva, következőleg a' fiiscus ezen törvényeknek rendelését maga részére nem alkalmaztathatja. A' második esetben mindazáltal a' leánynegyedi jószág, egyéb törvényszerinti örökös nem levén, úgymint szinte közadományi vagyon 1715-diki törv. 26-dik ágazata szerint kétségkivül fiscusra száll.

VI.

TERMÉSZETTUDOMÁNY-OSZTÁLYI

É R T E K E Z É S E K.

IX.

A' HONI VÍZSZABÁLYOZÁSOK' TÖKÉLETESITÉSÉRŐL

FÖLDMIVELÉSI TEKINTETBEN.

OLVASTA,

A' M. T. T. HATODIK KÖZ ÜLÉSÉBEN, SEPT. X. M. D. CCC. XXX. VII.

BALÁSHÁZY JÁNOS R. T.

Ha a' vizszabályozások' tárgyát általánosan gondolóra veszszük, azoknak módjai, czéljokhoz képest, mellyekre irányozva vagynak, többfelé ágaznak, 's rendeltetésökhöz képest különféle nevezettel is illő azokat felruházni: például, ha valamelly folyók vagy tavak ásott erekkel (csatornákkal) egybekapcsoltatnak 's hajókázhatóvá tétetnek kereskedési tekintetből, ezen szabályozást kereskedési czélúnak nevezhetni. Ha egy vagy több folyók' vizei ugy nevezett vízi kapukkal vagy rekeszekkel elláttatnak, 's több nagyobb kisebb csatornák által a' lejtősebb földterületekre szétágaztatnak azért, hogy aszály' idején, a' vízi kapuk vagy rekeszek által dagadásra kényszerítetvén, a' velök kapcsolatban levő csatornákat is megtöltsék, 's kiáraszszák a' körülfekvő veteményes, vagy fűtermő területekre, 's eszközöltessék buja növékenysége a' hasznos plántáknak, az illy tervü szabályozást földmívelési tekintetbeninek mondhatni; annak azt is, ha például egy mocsáros térségről, melly a' feleslegese nedvesség miatt részint használhatlan, részint kevésbbé táplálós

savanyú füveket terem, a' felesleges nedvesség ásott erek (csatornák) által lecsapoltatik, 's kiszikkasztatván hasznavehető földdé tétetik. Végre a' víz' szabályozásainak mindenféle nemeit, mellyek a' környéken fekvő földeknek, réteknek termékenyítésére czélozva tétetnek, földmívelési szabályozásoknak nevezhetni.

Vagyon még egy harmadik neme is a' vizek' szabályozásának, t. i. midőn mind kereskedési, mind földmívelési nézetekből tétetik; például mikor a' különben hajókázható folyók' medrében rejtező, 's a' hajózást gátoló törzsökök, sziklák, malomgátak stb kitisztítatnak, nagyobb kanyarulatok, ásott erekkel egyenes vonalba 's rövidebb fekvésbe vétetnek azért, hogy a' hajózás, fa-szállítás stb bátrabban 's nagyobb kerengések nélkül történhessék, mind pedig a' víz' sebesebb lefolyatása által a' szomszéd területek az áradásoktól hamarébb megszabadíttatván hasznosbakká tétessenek. Ezen nemével a' szabályozásnak, rendszerint egybe szokott kapcsolva lenni honunkban, a' folyók' partjainak töltésekkeli megerősítése, mellynél fogva a' különben huzamosabban víz alatt levő lapályok is szikkadt állapotban tartatnak. Az előadott vízszabályozást vegyes czélúnak, azaz, kereskedési 's földmívelési tekintetekből végrehajtottnak nevezhetni. Illyen szabályozási mód fordúl elő hazánkban leggyakrabban, 's ez rendszerint királyi biztosi 's törvényhatósági úton szokott munkába vétetni.

Kitűzött szándékom levén csupán a' földmívelést érdeklő vízszabályozásokról értekezni, 's hálás tisztelettel említve itt mind azon nagyobb szerű munkálkodásokat, mellyek jelenleg kereskedési czélú vízszabályozásaink körűl fordúlnak elő, érintett tárgyaimnak megvítatása 's könnyebb felfoghatása' tekintetéből szólani fogok:

1-ször arról, micsoda hatása, ereje vagyon a' viznek a' föld' termékenyítésére 's a' plánták' életére.

2-szor. Hol alkalmaztatott először a' víz a' végre készűlt csatornák által nagyobb területek', sőt egész megyék' földeinek termékenyítő nedvesítésére a' külföldön 's miképen? 's nem tétettek-e próbák honunkban is? 's mi sikerét tapasztalják a' szabályozott irrigatióknak vagyis vízárasztásoknak a' fekvő vagyonok' jövedelmezésére 's értekére nézve.

3-szor. Vétetett-e eddig tekintetbe a' szabályozott vízárasztásnak haszna általában véve regulatiók' alkalmával honunkban ott is, hol azt

a' föld' területi lejtősségénél fogva, nagyobb 's költségesb munka nélkül lehetett volna eszközleni, 's miként lenne létesíthető e' részben a' rendes vízszabályozások' tökéletesítése.

Noha nem először szólok most közhasznú tárgyról a' nagy tekintetű mívelt közönség előtt, 's a' hiú remény biztathatna, hogy értekezésemmel sikerre számot tarthatok: mindazáltal, akár kitűzött tárgyambani járatlanságomat, akár előadási csekély tehetségemet veszem tekintetbe, kötelességemnek ismerem előre bocsánatot kérni vitatásaim' ki nem elégítő voltáért, annyival is inkább, hogy itt hosszasabban kimerítőleg értekezni egy töredék munkában az idő' rövidsége sem engedi; 's inkább czéloztam jelen értekezésemet irányozni, tökéletes utasítást nem adva is, egy izmosabb talentum' serkentésére, melly talán körülményesebb utasítás' kidolgozására ébresztethetik.

I.

A' víznek kettős hatása van a' plánták' életére; először magában a' vízben tápláló részek rejteznek; másodszor folyósságánál fogva a' kemény földben levő tápláló részeket feloldozza, 's alkalmassá teszi arra, hogy a' növény' beszívó edényei felfoghassák, gyarapítsák termékenységét, 's így a' vizet a' plánták' egyik fő állató részének lehet tartani annyira, hogy nála nélkül azoknak kellő díszlése nem történhetik. Azonban, ha szerfelett van jelen a' víz, vagy egészen elfojtja a' hasznos terményck' növését, vagy értékileg alászállítja, 's kevésbbé hasznos mocsárokat és savanyú sikeretlen mocsár-növényeket eszközöl. Ezen rövid előadásából is a' víz' tulajdonságainak észrevehető már, hogy nem csak azon munkálkodás hasznos, melly szerint a' felesleges víz, ásott erek (csatornák) által lecsapoltatik egy területről: de főképen hasznos az is, melly által kivált aszály' idején a' szomjas föld megnedvesíttethetik. Bizonyítja ezt egy tekintet forró évszakainkban olly helyeken, hol akár természetes de mérsékelt, akár mesterséggel eszközlött árvízlepte területeket tekintünk meg 's egybe hasonlítjuk a' szomszéd hátasabb kopársággal, melly telve van ugyan tápláló erővel, de a' nedvesség' hiánya miatt, sem a' plánták' gyökerei nem hathatnak a' szikla-keménységű földbe, sem a' tápláló anyagokat szigorú voltok miatt fel nem szívhatják. Melly fontos tehát a' földmívelésre nézve azon intézet, melly által

a' vizet úgy kormányozhatni, hogy mikor szükséges, nedvesítse a' földet; midőn szükségtelen, ne fojtsa el temérdeksége által a' plánták' növését, 's ne eszközölje silányoknak előállását a' hasznosak' helyén, magában látszik. Észrevehető továbbá az is, hogy azon szabályozást, melly csupán a' víz' eltávoztatására van irányozva ott is, hol a' mesterséges árasztási mód könnyen kivihető lenne, 's a' helybeli körülmények javasolnák, egyoldalúnak 's tökéletlennek mondhatni.

II.

A' föld' termékenységét szerfölött gyarapító vízszabályozások, mint más illy nemű intézetek is, azon országokban keletkeztek, hol a' népesség' nagysága a' szükségnek különféle nemeit inkább érezteti a' lakosokkal, 's utazási adatokból világos, hogy a' földmívelés' legmagasb pontján álló chinai birodalomban az, igen sok századok óta gyakoroltatik; azonban részint azon nagy távolság, melly köztünk vagyon, 's azon előitéletesség, mellyel a' felhozott nemzet az idegenek iránt viseltetik, gátolta az irókat eddig felvilágosító előadásokat tehetni, 's így e' részben ismeretünk kopáron maradt. Körülállásosabb értesítést tehetni azon vízi intézetekről, mellyek kivált felső Olaszországban divatoznak. Az itteni intézetek még a' hatalmas rómaiak által vétettek munkába, de azon magas fokra, mellyen az díszlik, csak a' rómaiak' korszakán túli századok emelték, 's a' non plus ultra határkövet ezen iparág' pályáján az utóbbi évtizedekben tették le.

A' miláni köztársaság főképen tünteté ki magát e' tárgyra nézve, 's már 1178 táján egyedűl a' mívelet alatti területek' öntözésére készíteté óriási munkával az ugy nevezett Naviglio grande csatornát, melly a' következő században, u. m. 1257-ikben egész Milano' városáig hosszíttatott, 's ekkor kezdék a' nevezett csatornát egyszersmind hajókázásra is alkalmassá tenni. Ezen korszakban újíták meg 's tökéletesíték a' Vettabia nevű canalist is, mellynek kezdete a' homályosabb avúlt időkben történt, 's már 1037-ik esztendőben irományokban emlékezet tétetik róla, 's így gyaníthatni, hogyha a' XI. 's XII-dik században az irrigatióknak haszna a' felső olaszországiakat általánosan ébreszté folyóik' vizeinek szétágaztatására, nem csak egyes birtokosok', vagy faluk 's városok' határaiban: de egész megyékben 's országrészekben is, hogy ezen jóltevő

intézetek még a' IX 's X-dik században vették eredetöket, 's így azon korszakban, midőn eldődeink hódítva jövének 's telepedének boldog hazánk' földén.

A' vizek' elárasztása termékenyítés' tekintetéből legnagyobb mértékben a' lombardiai királyságban található, innen és túl a' Pó' vizén, 's minden egyéb folyókból, mellyeket az keblébe fogad, 's hol alkalmas a' földterület, csatornák által több mértföldnyi távolságra ágaztatik el a' víz a' megyékben, melly az uralkodó' tulajdona; 's a' földbirtokosak gyakran társaságba állva veszik a' vizet a' kormánytól, 's tartalékba rejtve árulják a' termesztőknek, kik azt földeikre, réteikre vezetik kisebb csatornácskák által.

Előmozdítá ezen tartományban a' vízi intézetek' jóltevő elterjedését 's gyakorolhatóságát, egy több századok óta divatozó törvény, melly, azon kivül hogy a' folyamokat az uralkodó' tulajdonának vallja, egyszersmind jogot is ád arra, hogy a' ki magának vizet bérelt, például egy fő csatornából, azt a' más' földein rétein is áltvezethesse, megtérítvén azon kárt az illető birtokosoknak, mellyet a' szükséges árkolásokkal elkövetett. A' csatornákba eresztendő vizek rendszerezve vagynak még a' vízfolyatás' idejére nézve is; például 15 napban kétszer vagy háromszor eresztetik víz a' mellék-erekbe, 's azt is bizonyos órákban 's órákig gyakorolják, melly által részint eszközöltetik a' víznek illő mértékbeni árasztása, részint az, hogy ezen tápláló szer haszontalanúl el nem fogyasztatván, mindenkinek jut belőle szükségéhez képest. A' folyók' vizeinek az oldal-csatornákba kényszerítése, és ezekből a' kisebb erecskékbe ágaztatása természetes áradás' idején kivül, mesterségesen készült, 's úgy nevezett vízi kapuk által történik, mellyekkel a' folyó további menésében megakadályoztatván, a' mellék-csatornákba tódul, honnan a' csekélyebb ereken a' szántóföldekre 's rétekre jóltevőleg árad ki.

Az árasztás alatt levő terület vagy természeti lejtősségénél fogva alkalmas illy módú mívelésre, vagy mesterség által egyenlítetik el a' föld' színe, hogy azt a' víz mindenhol ellephesse. Az egyenlítést nem földmérők, de a' gyakorlat által betanult bizonyos osztálya készíti el a' földmíveseknek, kiket ott campariknak neveznek; ezek olly ügyesen tudják munkájokat végrehajtani, hogy, kivált Lombardiában, a' kisebb erek rekeszek nélkül is egyenlően áradoztatják a' vizet, 's lejtősségök úgy

vagyon alkalmazva, hogy a' felesleges víz ismét összefolyva visszatér távolabb a' fő érbe, mellyből az áradás eszközöltetett. Ezen camparik ügyelnek fel a' víz' egyenlő oszlására is, ezek nyitják vagy zárják be a' vízi kapukat 's rekeszeket, 's megigazítják a' vizfolyásokban történt hibákat.

Honunkban eddig csupán Károly főherczeg' uradalmaiban találjuk mását a' lombardiai vízárasztásoknak a' földmivelés' gyarapítására irányozva. Ugyan is a' magyar-óvári uradalomhoz tartozó pusztákon még 1813-ikban, magas ügyességgel 's tökéletes czélt érve kezdé el uradalmi főkormányzó Witmann a' Lajta' vize' és Duna' ága' segedelmével főképen a' Marienau-nak nevezett puszta részen az érintett szabályozást, hol a' terület' lejtőssége engedé, a' földnek egyenlítése nélkül, hol erre szükség vala az egyenlítés is alkalmaztatott. Érdekes ezen nagyszerű szabályozásnál az: hogy nagyobb capitálisok' reá fordítása nélkül hajtaték végre, csupán a' lassan lassan javított területek' jövedelmi szaporodása használtatott évenként a' vállalatra, 's az előhaladás még is olly nagyszerű, hogy a' jelen vizsgáló ezen munkát temérdek áldozatokba kerültnek vélné. Az óvári uradalomban tett szabályozási szerencsés próbák után, Witmann, Károly főherczeg' pártfogása által, bámulásra méltó nagy terveket 's munkákat tétetett, nem csak a' többi magyarországi jószágaigaiban, de Morvában, Silesiában 's Galiciában is, 's valamint merész vállalatiért, úgy fáradhatlanságaért is nagy tiszteletet érdemel, úgy szinte hálás köszönettel tartozunk ő cs. kir. főherczegségének, hogy másoknak is példát mutatva, honunk' gazdasági szorgalmát liberalis segedelme 's pártfogása által előmozdítani méltóztatott.

Értekezésem' czélos voltára nézve, érintenem kell itt még azt is, hogy a' kérdéses szabályozások nem csak a' szem' gyönyörködésének nyujtanak táplálatot: de főképen nevelik a' föld' belső becsét is nagyobb jövedelem-adás által. Igy p. o. Olaszországban két három annyi évi bért fizetnek a' mesterséges vízárasztás által termékenyíthető földért, mint hasonló nagyságuért, melly rendes természeti állapotban az aszálynak ki vagyon téve. Világos a' vitatott árasztással egybecsatolt magasabb földmívelési intézetek' haszna, a' fent előhozott óvári uradalomban is. Ugyanis, hiteles adatok szerint, 1813 előtt az óvári uradalomhoz tartozó 's most földmívelési tekintetben tökéletesen szabályozott jószágokban

15—20,000 vala csak a' birka seregek' száma, még is takarmányt gyakran igen nagy sommákért kelle vásárolni; a' más nemű lábas jószág' száma is igen csekély. Most ugyan azon területeken 40,000 birkánál 's igen számos szarvasmarhánál több legel, 's évenként még nagy mértékben eladó takarmány is marad fenn. Értelmes és nagy tekintetű gazdák' állítása szerint, a' mesterséges vízárasztás alatti földterületek' holdja 300 pengő rftnál többre becsültetik, mivel ennyi sommánál többnek hozza be kamatját. — Körülményesebb utasítást találhatni ezen tárgyakról gubernialis tanácsos Burger János' Reise durch Ober-Italien, 's Witmann' Landwirtschaftliche Hefte czimű munkáiban, 's a' bécsi cs. kir. gazdasági társaság' 1833-iki Évkönyvében.

III.

Hogy honunkban a' kormány, és az illető megyék által is különös szemügyben tartaték a' vízszabályozás: bizonyítják több megyékbeni regulatiók minden nagyobb folyóvizeink' környékén, úgy szinte némelly magánosak által végbevitt szép munkálatok is, mellyek közűl több kisebb terjedésűeket elhallgatva, méltán emelem ki nagyobb szerűségeért a' Fejér 's Veszprém vármegyékben történt sárvízi szabályozást. Azonban, noha elismerem is, hogy lehetnek körülállások, hol egyedűl a' feleslegés víznek lecsapolása, 's az áradás' zabolázása által el van érve a' czél szabályozási tekintetben: de sehol nincsen példa reá, hogy hol a' vizet szerencsés helybeli körülállásoknál fogva mesterséges árasztási állapotban lehetett volna is használni, hogy az gyakorlatba vétetett volna, 's az eddigi munkálatokból okszeresen azt következtethetni, hogy a' víz csak pusztító elem, 's a' folyók' partjain levő töltések' és mocsárok' közepén húzott csatornák vízikapuk vagyis zsilipek nélkül vagynak, 's szabályozóink kevésbbé vették figyelembe, hogyha a' szerfölötti áradás egy vidéknek ártalmas, ugyan azon vidéknek lapályosabb fűtermő részein hasznos lenne mérsékelten megnedvesíteni a' szomjas földet; 's gyakran tapasztaljuk, hogy száraz esztendőkben a' különben buja lapály, zsombékos helyek is, általában el levén rólok a' víz rekesztve, terméketlenekké válnak nemcsak: de hol az ingoványok is kiszikkadtak, 's hol zsombék föld (Torfartiger Boden) teszi a' területet, a' megégés' veszélyének is ki vagyon téve. Megtörtént ez száraz esztendőkben a' sárvízi csatorna' tájékán többször, 's 1834-ik' őszén Czecze és Bogárd mellett

magam is tanúja valék illyetén földégésnek. Nagyobb alakban történt ezen szomorú példa, Zemplén vármegyének Bodrogköz nevű kerületében, kivált tavaly Czigánd, Páczin, Kis- és Nagy-Rozvágy stb helységek körül a' kiszikkadt ingovány több négyszeg mértföldnyi területen lassan emésztő tűzben vala néhány hónapokig, 's a' füst magas oszlopokban emelkedve jelenté a' borzasztó tüneményt messze a' távolba is.

A' tűz a' föld' fűvel lepett színe alatt szokott menni, 's imitt amott mintegy kéményeket csinálva kiüti magát, 's a' történetből ott levő éghető tárgyakat, például széna-boglyákat megemészti. Gyakran a' föld' fűvel lepett színe zölden marad a' mélyebben égő tűz alatt; de a' nem égő felső réteg olly gyönge, hogy ha ember vagy barom megyen reá, leszakad 's oda vesz; 's tavaly a' fent érintett vidéken, több ezer szekér széna és számos lábas jószág lett áldozatává a' földégésnek, 's magam is Ricse és Kis-Rozvágy közt útazván, egy kiszögellő ingoványon keresztül, sürgető dolgaimban, a' jobbról és balról füstölgő tüzet nem gondolánk az út alatt is munkálódni, 's midőn közel érnénk széléhez, a' föld kocsink 's lovaink alatt leszakadt, az égő elem' közepette találtuk magunkat, 's megmenekvésünk' csak lovaink' gyorsaságának köszönhetjük, mellyek serényen kiragadtak a' szomszéd agyagos szántóföldekre. — Az illy kiszáradt zsombék földű lapályok, egy ártatlan czélból rakott tüzecske által is meggyújtathatnak, 's rendszerint a' munkások' és pásztorok' deleléskor rakott tüzeitől szokott támadni.

A' Sárvíz' tájékán, hol középen vagyon a' vízzel tölt csatornavonal, ennek berekesztése által kiárasztott vízzel, szokott a' tűz eloltatni, mellynek jótéteményeit ott nem alkalmazhatók; hol, noha nagyobb folyók vagynak szomszédságban, de a' partokon fölállított, 's vízi kapuk nélkül levő erős töltések vagynak. A' most vitatott, 's még a' szükséges vizet is eltávoztató szabályozási mód ellen hallhatni a' kérdéses vidékeken a' földmívelő népnek zúgolódását, 's hivatkozását a' boldogabb időkre; sőt példa van reá, hogy tavaly egy tiszamelléki vármegye' helységében, egyik adófizető földmíves, a' Tisza' töltését tavaszi árvíz' idején kivágván, elterjeszté a' rétségen ez által az áradást, 's ezen tetteért fogházba vitetvén, a' többi lakosok, kiknek gazdag fűtermésök lett, háládatosságból megmívelék földeit réteit a' szerencsétlennek. Szomorú sikerrel gyakorla illy nemű merényt a' jelen év' tavaszán Czigánd

helység' elöljárósága is Zemplénben; ugyanis a' Tisza' partjain felállított erős töltések által, lapályos 's nagyobbára ingoványos területből álló határuk a' tavaszi áradások' jótéteményeiben meg lévén gátolva, 's nagy károkat vallván a' mult esztendőkben a' fűtermés' silányságán kivül, a' földégések által is, titkon megállapíták a' Tisza' töltéseinek kivágását, hogy víz termékenyíthesse határukat. A' szándék tettleg végre is hajtatott, azonban, mint tudva van, a' jelen év' tavaszán szerfölöttiek lévén az áradások, a' töltés' nyilásán zuhanó víz olly erővel rohana, hogy azt ismét begátolni lehetetlen volt, 's az áradás' temérdeksége más szomszéd helységek' határainak hátasabb részeit is ellepvén, több ezereket érő kár történt az őszi 's tavaszi vetésekben.

A' fent érintett kedvetlen körülmények' orvoslásáról gondolkozva, magában tűnik elő, hogy az egyedűl csak úgy történhetik, ha a' vizet ezentúl, hol a' helybeli körülmények alkalmasak, nem csak elhárítani törekszenek a' szabályozók: de mennyiben szükséges, eszközöltetik a' megkivántató mérsékelhető árasztás is kivált tavaszszal. Igaz, honunk' népessége 's boldog hazánk' jó földének bősége, nem kényszerítenek ugyan még olly nagyobb terjedésü intézetek' tételére, mint fentebb Olaszország' példáiban láttuk: de hol az könnyen kivihető, gyakorlatba venni kötelességünk, mivel erre, mint láttuk, nem csak termékenységet előmozdító érdekeink, de több szerencsétlen eseteket kikerűlni vágyó ohajtásaink is serkentenek. Részemről sok tájékot ismerek a' Duna', Tisza 's Bodrog' folytában, hol a' partokon levő töltésekben, a' lejtős területek' irányában vizi kapuk' felállítása czélirányos lenne, melylyeknél fogva, áradás' idején annyi víz, mennyi a' réteк' nedvesítésére szükséges, kibocsátathatnék, 's a' felesleges elrekeszthetnék. Czélos lenne véleményem szerint, a' lecsapolt mocsárok', például a' Sárvíz' csatornáit is ellátni az érintett vízi kapukkal, mellyekkel akármikor is dagadásra kényszeríthetnék a' csatornában folydogáló víz, 's kitódulván jobbra és balra, 's megnedvesítvén a' szomjas földet, nagyobb termékenységre ingerelné kivált aszály' idején. De számlálhatatlan sok szerencsés fekvésű helyek vagynak honunkban, hol nemcsak törvényhatósági erővel, de egyes birtokosok is, vagy többen összeszövetkezve, jószágaikban a' fent érintett móddal, földeik' termékenységét magas fokra emelhetnék.

Az előterjesztetteknél fogva, úgy vélem, világos, hogy a' víznek tulajdonságai ollyanok, mellyek nem csak eltávoztatását javasolják, de jelenlétét is az idő' járásához 's helybeli körülményekhez alkalmazva. Továbbá a' fentebb érintett kül 's belföldi jó szabályozási szerencsés példákból, valamint az egyoldalúlag tett szabályozásoknál előforduló hiányosságokból 's szerencsétlen esetekből nyilvánvaló: hogy méltán ohajthatjuk vízszabályozási intézeteinknek tökéletesítését földmívelési tekintetben, 's talán nem felesleges a' jelen korszakban azon jó pezsgés közepett, melly divatozik Europa' fő folyóvizeinek kereskedési tekintetbeni szabályozása iránt, serkentenem hazánk' buzgó fiait, kiket a' felség' 's megyék' bizodalma illy nemű vállalatok' ügyelésére méltatott, 's mind azokat, kiknek dicső országos alkotmányunk' rendszerénél fogva joguk van megyés gyüléseinken befolyni 's indítványt tenni köz hasznú tárgyak iránt: hogy az általam noha gyöngén vítatott szabályozásokat figyelmökre méltóztassák, 's mit adandó alkalommal tehetni ezen iparág' pályáján, el ne mulassák. Különösebb figyelmét kérem ki ezennel a' honi földmérői karnak is, hogy jelen indítványomnál fogva is, hol helybeli körülmények engedik, az irrigatiót létre hozni törekedjenek, 's ezen tárgyat valódian kimívelni 's czélos utasításokat adni iparkodjanak.

Végre tárgyamtól kevéssé eltérve, legyen szabad itt érintenem, hogy újabb 25dik törvényczikkelyünknek, melly a' köz hasznú magános vállalatok' ápolásáról szól, 's mellynek létre jötte törvényhozó testünk' magas érdemeinek bizonysága, hatását inkább ohajtanám, vizeink' szabályozásában látni, mint vasútak' előteremtésében. Ugyan is magában folyóink' vad árjainak nehéz zabolázhatásában rejtezik talán a' gondviselésnek azon intése, hogy azokat egyedűl hasznos kereskedést 's földmívelést egyiránt gyarapító csatornavonalok által lehetne szelidíteni. Melly felséges csak képzelni is, ha a' Tiszából, a' szomjas fekete földű alföldségen keresztül, a' pesti Dunáig egy csatornavonal húzatnék, melly országunk' felső zordon bérczes tájékait, alsó termékenyebb megyéivel 's ezeken túl is a' tengerrel kapcsolná egybe. Engedje a' magyarok' istene, hogy szíves óhajtásaim minél elébb boldog czélt érjenek! —

X.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI UTAZÁS A' BALKÁNY' VIDÉKÉN.

ESZKÖZLÉ 'S LEIRTA

FRIVALDSZKY IMRE RENDES TAG.

HARMADIK KÖZLÉS.

A' természettudományi utazásnak sok kellemes oldala és sokféle jó eredménye szokott lenni, de ezek között kétségen kivül legtöbb érdekkel birók és leginkább kiemelendők az új fölfedezések, mellyek e' terjedelmes tudomány' valamellyik ágában történtek. Én küldötteimnek pontos utasítást adtam e' részben, 's főképen az állatok és növények' országát tüzém ki vizsgálódásaik' czéljául. A' siker nem hiusítá meg reményemet. Ha az új fölfedezések nem történtek is rendkivüli bőségben, szegényeknek sem állíthatom. Az egészről eddigelé két értekezésben szóltam; mielőtt az egész utazást terjeszteném a' Tekintetes Társaság elébe, még némelly új tárgyakat mutatok be, különösen néhány új növényfajt, mellyeknek nagy része Rumeliában a' Rhodope és Despoto hegyek' lánczain fedeztettek föl. Reménylem, e' közlésem is engedékenyen fogadtatik a' Tek. Társaság által.

Hegyes levelű Csobor *Frivaldszky.* **Acynos acuminatus** *Friv.*

I.

HEGYESLEVELŰ CSOBOR.

Acynos acuminatus. Friv.

L. I. Tábla.

A. Foliis elyptico-lanceolatis utrinque protractis, apice acuminato-dentatis, tri-quatuor nerviis, corolla rubello-violacea maiuscula, tota hispida.

Gyöke kórós; szára tövön görbe vagy heverő, ágas; levelei körkörös-láncsások, két végökön keskenyebbek, kihegyzettek, hegyes fogasak, 3—4 idegesek; bokrétája nagyocska, vereslő-viola színű, az egész növény borzas.

A' nehéz-szagú demutkától (Acynos graveolens M. B.) nagyobb bokrétája, 's rövidebb szárai-; a' mezei demutkától (Thymus acynos L.) bokrétája 's kitünőbb hamvassága által különbözik; leginkább közelít Tenore' csobordad demutkájához (Thymus acynoides Tenore), de bokrétájának egyszerű 's kicsípett ajaka, ugyan ennek a' csészét kétszer meg-haladó nagysága, 's végre himszálainak hosszabbsága őt, tulajdon, önálló fajjá bélyegzik.

a) Az egész növény. b) A' csésze, bokrétástul, oldalvást. c) A' bokréta elülről.

Terem Karlova 's a' Rhodope hegység' vidékein Rumeliában.

II.

MEREVÉNY CSOBOR.

Acynos erectus Friv.

L. II. Tábla.

A. Foliis ovato-orbiculatis, basi, et apice attenuatis, apice recurvo subpungente, serratis nervosis; caule erecto, ramis brachiatis paucis; tota subhispida.

Gyöke kórós, szára erős, ösztörü-ágas, gyéren nőtt ágai meredtek, erősek; levelei tojás-kerekek, fürészesek, idegesek, végükön keskenyebbek, hegyök hajlott, kevéssé szúrós, az egész növény borzaska. Virágai aprók, vereslők, a' csésze' torkából alig kitünők; csészéje öt-fogú szőrös.

Közel áll a' kórós demutkához (Thymus patavinus Wild.), de szára' merevensége, az egész növény' zömöksége, végre hímszálainak a' bokrétához egyirányossága azt attól elégségesen megkülönböztetik.

a) Az egész növény. b) A' csésze. c) A' bokréta elülről. d) A' bokréta oldalvást.

Virágzik Karlova' 's Filipopol' vidékin, juliusban.

Merevény Csobor *Frivaldszky.* **Acynos erectus** *Friv.*

NATURAL HISTORY

Nentvich Szironták *Frivaldszky.* **Ranunculus Nentvichii** *Friv.*

III.

NENTVICH-SZIRONTÁK.

Ranunculus Nentvichii Friv.

L. III. Tábla.

R. Foliis radicalibus caulinisque longe petiolatis, ovato-lanceolatis integerrimis; caulibus abbreviatis fistulosis, floribus axillaribus subconfertis, brevissime pedunculatis, petiolo vaginante involucratis, pedunculis demum elongatis fructiferis, carpellis compressis disco rugulosis, rostello acuminato, elongato, petalis minimis flavis.

Az egész növény kicsiny, 2—3 hüvelyknyi magas; gyöke rojtos; levelei számosak, hosszú-nyelesek, tojás-kerekek vagy lándsások, épek, homályos idegesek, kopaszok, tövön gyakran elenyészők, földre hajlók; szára csekély, rövid, egy két virágu, csöves; virágai aprók, hónaliak sürűcskék bokrétája kicsiny sárga; kocsányai vagy igen rövidek, a' hüvelyező nyél által gallérozottak, vagy ismét hosszabbak, gyümölcshozók; magtyúi' lapítottak, kögein redősek; gyököcskéi hosszak, árhegyűek, a' magtyú kögéig nyúlók; csészéje öt levelű, 's mint az egész növény kopasz.

A' kigyónyelvlevelü szirontáktól leginkább gyököcskéi hosszúsága által különbözik.

a) Az egész növény. b) Nagyított bokréta. c) A' magtyú nagyítva. d) A' mag nagyítva.

Karlovai havasok' tövében, juliusban.

IV.

TÖMÖTT ZIZIFŰ.

Ziziphora compacta Friv.

L. IV. Tábla.

Z. Bracteis pluribus, inferioribus ovato-acuminatis, ciliatis nervosis, supremis orbicularibus apiculatis; floribus terminalibus in capitulum congestis, foliis lineari-lanceolatis; caule erecto, ramis tribus quatuorve.

Szára meredt, fél vagy egész arasznyi, ágatlan; vagy 2—4 ellenes águ, zöld-vereslő, szögletes, érdes; levelei ellenesek, szálas láncsások, gerinczesek, idegesek, kopaszok, élökön rövid szőrökkel, 's kevés fogakkal ellátvák; virágai szár 's ághegyiek, gombidomúak, számosak, bokrétája violakékes, a' csészéből kinyúló; csészéje hengerded, rovátkos, rigály szőrös, zöld, fogai árhegyűek, viola-kékesek; murvái számosak, prémesek, több íves- idegesek, az alsóbbak tojásdad kihegyzettek, a' fölsőbbek kerekek, hegyesek, tövön szőrösebbek.

Közel áll a' gombos zizifűhöz (Ziziphora capitata L.).

a) Az egész növény. b) A' csésze nagyítva. c) A' bokréta elülről. d) A' bokréta oldalvást, nagyobbítva.

Találtatott Guklina' vidékin Rumeliában, virágzik juliusban.

Tömött Zizifü *Frivaldszky.* **Ziziphora compacta** *Friv.*

Kötör Homokhúr *Frivaldszkÿ.* **Arenaria saxifraga** *Friv.*

V.

KÖTÖR HOMOKHÚR.

Arenaria saxifraga. Friv.

L. V. Tábla.

A. Cespitosa, foliis infimis rosaceo congestis, lineari-lanceolatis, superioribus duobus quatuorve oppositis, sessilibus, ovato-lanceolatis, acutis, nervosis; cauliculis erectis, apice floriferis, floribus tribus - sex panniculato - subfastigiatis.

Gyöke cserjés, szára meredt, tövén pázsitos levelű, szárának három vagy négy pár ellenes levelkéi tojásdad-láncsások, hegyesek, idegesek, alsó levelkéi számosak, tömött körben helyezvék, szálas láncsások, több ideǵűek. Szárai egy gyökből többek, rövidebbek vagy hoszszabbak, tetőn virágzók, virágai 3—6 mintegy bugába tetőzők, bokrétái fehérek, a' csészéből kidíszlők, sziromjai egészek; csészelevelkéi láncsások, idegesek, a' bokrétánál rövidebbek, az egész növény borzaska.

a) Nagyobb példánya ezen növénynek. b) Kisebb példány. c) A' csésze' levelkéje. d) Egy szirom.

Terem Karlova' havasain. Virágzik junius és juliusban.

VI.

SZÁLKÁS SZINGALLÉR.

Bupleurum apiculatum. Friv.

L. VI. Tábla.

B. Involucris, involucellisque pentaphyllis, lanceolatis, longe aristatis, foliis angusto-linearibus sparsis, acuminatis; caule recto, tenui, patulo ramoso; flores ochroleuci; involucella apice serrulata.

Szára sugár, kevés águ, levelei szálasok, hegyesek, vigályok; ernyői az ágak' végin gallérosak, 5 levelűek, ernyőcskéinek 5 levelkéi láncsásak, hegyökön szálkások, három idegűek, végök felé fűrészesek, sárgállók. Az egész növény sima, gyengéd, vékony, fél vagy egész lábnyi magas, szárainak alsó levelei hosszak, czérnás-szálasak, felsőbb levelei rövidebbek, alapjokon valamivel szélesebbek, szárának ágai nyíltak, váltogatók.

a) Az egész növény. b) Nagyított gallérja, 's gallérkája. c) A' gallér' nagyobbított levelkéje. d) A' kis gallérnak nagyított levelkéje. e) A' magzat, nagyítva. f) A' virág himekkel, nagyítva.

Karlova' vidékin, juniusban.

Szálkás Színgallér *Frivaldszky* **Bupleurum apiculatum** *Friv.*

Terjedtt Csengetyüke *Frivaldszky* Campanula expansa *Friv.*

VII.

ZILÁLT CSENGETYŰKE.

Campanula sparsa. Friv.

L. VII. Tábla.

C. Ramosissima; floribus panniculatis diffusis, pedunculis elongatis filiformibus divergentibus, sepalis longis, tenuissimis patentibus reflexisve; corolla infundibuliformi, 5fida.

Szára szögletes, magas, 2—3 lábnyi, meredt, felül terűlt buglyos, sok águ, ágacskái szétállók, hosszak, fonálképűek, egy viráguak, szálas levelűek; szárlevelei tojásdad-láncsások, fűrészesek, nyeletlenek, szárra futók; csészelevelkéi hosszak, szálasak, árformák, nyíltak; virágzása bugás, széjjel terűlt; bokrétája bókoló, a' vékony kocsányon magányos, tölcséres, 5 karélyú kék; az egész növény sima.

a) A' növénynek felső része. b) A' magzat hímekkel 's anyaszállal, nagyítva. c) A' csészének egy nagyobbított levelkéje.

Nő Karlova hegység' árnyas völgyeiben.

VIII.

RÖVID LEVELŰ SZEGFŰ.

Dianthus brevifolius. Friv.

L. VIII. Tábla.

D. Floribus fasciculato-capitatis 3—5, tubo calycis viridi, bracteis calycem subaequantibus aristatis; caule subquadrangulo scabrido; foliis angustis, internodiis multo brevioribus, nervosis, scabris.

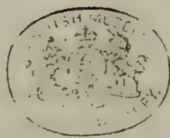
Gyöke cserjés, egy vagy több száru, tőlevelei számosak, pázsitosak, árhegyűek, hüvelyknyi hosszak; szára ½ — 1 lábnyi, egyenes, négyszögded, kevesbbé érdes; szárlevelei ellenesek, rövidek ½ — 1 hüvelyknyiek, hármas ideguek, keskenyek, árhegyűk; virágai csomósak 3—5 pirosak, sziromjai hegyes-fogasak; a' csésze' torkolatja zöld, pikkelyei tojásdad-láncsások, a' csészénél rövidebbek, árhegyűek; murvája a' csészénél alig rövidebb, kalászhegyű.

a) Az egész növény. b) A' csésze nagyítva. c) Egy nagyított szirom.

Karlovai havas' alján, juliusban.

Rövidlevelü Szegfü *Friraldszkij.* **Dianthus brevifolius** *Friv.*

Szirti Fűtej *Frivaldszky.* Euphorbia rupestris *Friv.*

IX.

SZIRTI FŰTEJ.

Euphorbia rupestris. Friv.

L. IX. Tábla.

E. Umbella quadrifida, radiis filiformibus, foliis parvis sessilibus sparsis, ovatis, acutis, glabris, integris, margine ad lentem cartilagineo-serrulatis, involucris, involucellisque orbiculato reniformibus, nervo medio mucronatis, petalis flavis bicornibus, capsulis glabris.

Gyöke fás, több száru; szára meredt, fél vagy egész arasznyi, sima, ernyője négy águ, ágai hosszak, fonalképűek, nagy 's kis gallérai sárgállók, simák, kerekded veseformák, gerinczesek, szálkahegyűk: levelei hártyásak, nyeletlenek, simák, épek, élükön nagyító üveg alatt porczogós fűrészesek, az alsók kisebbek, tojásdadok, hegyesek, a' felsők tojás-kerekek, nagyobbak, szárölelők, szálkahegyűk; bokrétája sárga két szarvú, tokja kopasz.

a) Az egész növény. b) Nagyított bokrétája. c) Gallérkája nagyítva.

Virágzik májusban, Banjo' granithegye' ormain.

X.

KONYULÓ HOLGYOMÁL.

Hieracium cernuum. Friv.

L. X. Tábla.

H. Foliis lineari-lanceolatis glabris sessilibus, caule glabro folioso ramoso, ramis elongatis puceifloris, floribus untantibus, calycibus glabris cylindricis.

Szára felálló, elágazó, leveles, kopasz, görgeteg, vonatos, ágai hosszak, sugárok, ritka levelűek, 3—6 viráguak; szárlevelei majd mindig ágtöviek, szálas láncsások, kopaszok, nyeletlenek, élök itt ott fogakkal ellátva; virágai sárgák, nagyok, konyultak, csészepikkelyei szálas láncsások, kopaszok, setétzöldek.

a) Az egész növény. b) Nagyobbított anyaszár. c) Nagyobb bokréta. d) Szirom.

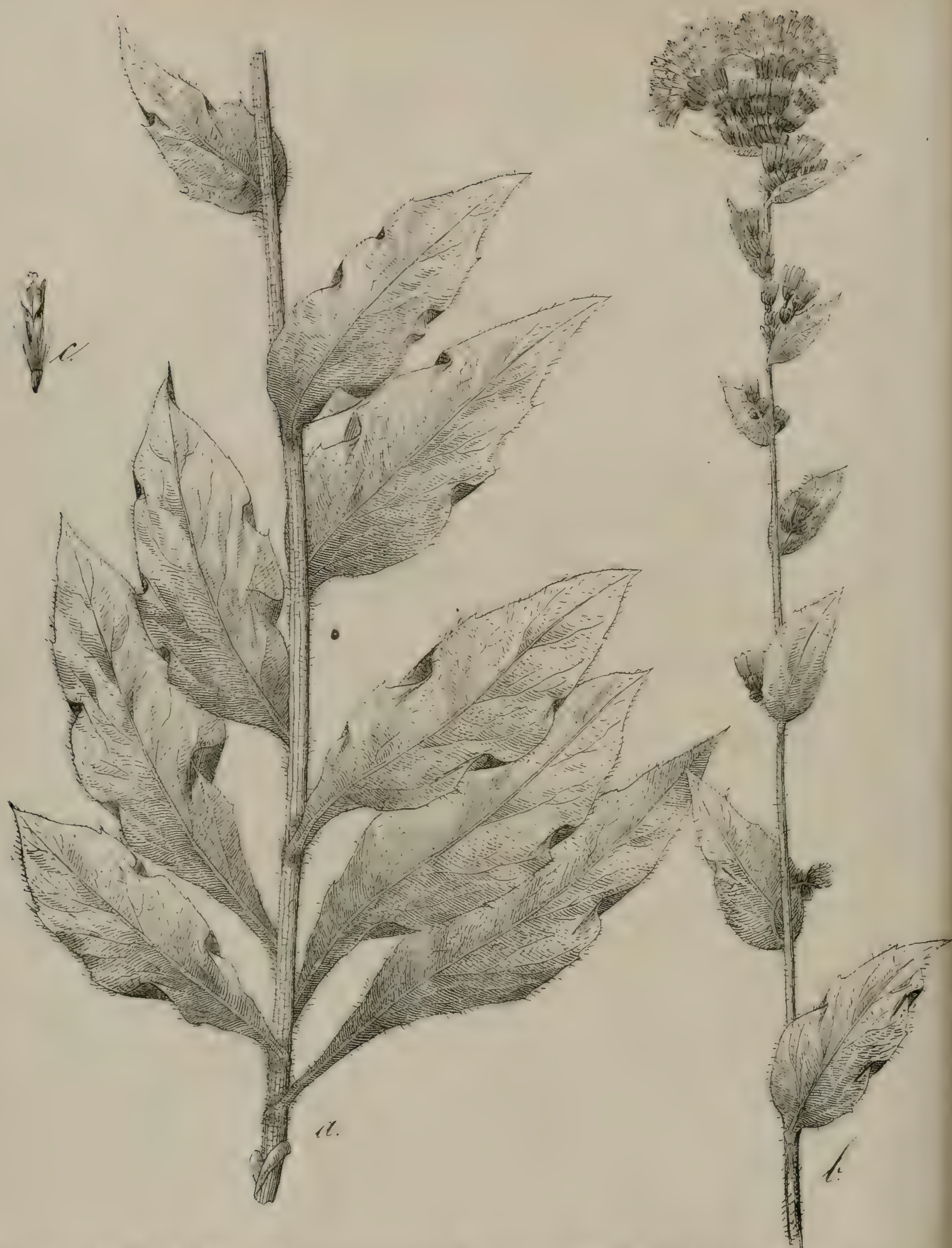
Dervent' havasain, septemberben.

Kónyuló Holgyomál *Frivaldszky.* **Hieracium cernuum** *Friv.*

Kocsánytalan Holgyomál *Frivaldszky.* **Hieracium Seſsiliflorum** *Friv.*

XI.

KOCSÁNYTALAN HOLGYOMÁL.

Hieracium sessiliflorum. Friv.

L. XI. Tábla.

H. Caule simplici piloso; foliis oblongo-lanceolatis, inferioribus pedunculatis, superioribus sessilibus, remote dentatis, pilosiusculis, floribus axillaribus sessilibus, et terminalibus congestis, capitulis glabris.

Magassága 2—3 lábnyi, szára meredt, ágnélküli, görgeteg, vonatos, vörhönyeges, vigály szőrös, gyökér-levele több, nyeles, láncsáshosszúdad, vigály szőrös, itt ott rövid fogú, gerinczén szőre hosszú, alsó lapja világosabb zöld; felső szárlevele nyeletlen, szárölelő szabásu, apró fogas, hegyes, tövén szőrösebb; virága, a' szároldalon kevés, tetején csoportos, középszerű nagyságu sárga, kocsánya igen rövid, murvás, szürke szőrű, 2—3 virágu, csészéje sima.

a) b) Az egész növény. c) Nagyított bokréta.

Terem Calophir' havasain, augustusban.

XII.

SÁNDOR TÖRFŰ.

Rottboellia Sándorii. Friv.

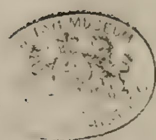
L. XII. Tábla.

R. Culmo 2—4 pedali simplici vel ramoso, basi hirsuto, incurvo, dein stricto, solido farcto, spica articulis longe distantibus, vaginis 3—4 (suprema longissima) sulcato-striatis albo-villosis, villis saepe ex basi glandulosa provenientibus, foliis inferioribus longis linearibus sparsim pilosis, infra carinatis, supra fascia longitudinali alba notatis: radice lignosa crassa, vaginis foliorum emarcidis tecta, seminibus lineari-oblongis, apice rostellatis.

A' gerincz' minden ízén két kalászka, egyik ülő, a' másik' kocsánya az ülő' hosszaságát majd fölüti, lapos 's az ízes csúcs alatt ül; mindenik a' gerincz' mélyedésébe van mindenik oldalon merülve, a' pelyűk kétrészűek, két viráguak, majd egyenlők, vonal-láncsásak, begönyölt széllel, hegyesek, porczosak, a' külső kemény, vonatos hegyű, alapon sima fényes; az ondócza rövidebb a' pelyünél, hártyaféle, homályosan ideges, nőalatti pikkelye rövid; egy virágcsa hím vagy nemetlen, másik nőshímű; két bibéje oldalvást néz hintezőképű, híme három, porhonai hosszúk, kigöngyölödtek; szára 2—4 lábnyi, alapon begörbült, azután feszült, szilárd, tömött, kalásza hosszú, gyakran ágas, ízei távolállók, görgetegek, igen simák; hüvely 3—4 a' fönső leghoszszabb barázdás-vonatos, fehér bolyhos, bolyhai gyakran mirígyes alapon állanak, a' fönső rövid levélbe végződik, az alsóbb levelek hosszú-vonalosok, elszórtan szőrösek, alul csónak idommal, fölül hosszanti vonallal jegyezvék; gyöke fás, vastag, mászó, a' levelek' aszott hüvelyeivel takart; magva vonal-hosszúkás, csúcsa gyököcskés.

Sándor' Törfü *Frivaldszky* **Rottboellia Sándorii** *Friv.*

a) A' leírt növény' példánya egyes kalászszal. b) Ugyan az, ágas kalászszal. c) A' hímek és bibék nagyítva. d) A' magzat nagyobbított bibéivel együtt. e) A' csupácskás kalászka nagyítva. f) Egy ülő kalászka nagyítva.

Terem Filipopol és Karlova' vidékin.

